

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXX)XXI vol. 69.

Број 3/2021

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 3/2021 Год. (XXX) XXI vol. 69 стр. 1-348

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под
називом „Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке
свеске” 1994. као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380

E-mail: ipsbgd@eunet.rs www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Марија Ђорић, др Миодраг Радојевић

Секретари:

Андреа Матијевић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк, проф. др Димитриј
Константинович Безњук, проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Бирограф, Земун

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

О ПОЛИТИЧКИМ И ПАРТИЈСКИМ СИСТЕМИМА

<i>Дејан Бурсаћ</i>	
ТРАНСФОРМАЦИЈА ТРАДИЦИОНАЛНЕ ИДЕОЛОШКЕ ПОДЕЛЕ У ЕВРОПСКИМ ПАРТИЈСКИМ СИСТЕМИМА....	13
<i>Милица Топаловић</i>	
КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПРЕДСЕДНИЧКОГ СИСТЕМА У ТУРСКОЈ: ДАЉЕ ОД ДЕМОКРАТИЈЕ, БЛИЖЕ ДЕСПОТИЈИ	33
<i>Саво Симић</i>	
УСПОСТАВЉАЊЕ КУЛТА ЛИЧНОСТИ У СЕВЕРНОЈ КОРЕЈИ И КИНИ: КОМПАРАЦИЈА ДВА КОМУНИСТИЧКА РЕЖИМА.....	55
<i>Ibrahim Mohammed Nasiru, Ogbo Salisu Usman, Abdullahi Abdulazeez Osuwa, Olawale Olufemi Akinrinde</i>	
CHALLENGES OF LEADERSHIP AND FOLLOWERSHIP IN NIGERIAN GOVERNANCE ARCHITECTURE: AN ANALYTICAL REVIEW.....	73

МЕЃУНАРОДНЕ ТЕМЕ

<i>Душан Гујаничић</i>	
СПЕЦИЈАЛНИ МЕЃУНАРОДНИ КРИВИЧНИ СУД ЗА ЛИБАН – ОД ОРИГИНАЛНЕ ИДЕЈЕ ДО НЕУБЕДЉИВЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ	89
<i>Миљана Ђурчевић Цуцић</i>	
ДОПРИНОС ЕВРОПСКЕ СЛУЖБЕ ЗА СПОЉНО ДЕЛОВАЊЕ МЕЃУНАРОДНОЈ ПРАКСИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	119

Сања Шуљагић

РАЗВОЈ ФИЛИПИНСКОГ ИДЕНТИТЕТА И ШПАНСКА
КОЛОНИЗАЦИЈА ФИЛИПИНА ПРЕМА ВИЂЕЊУ САЂЕ
СТОШИЋ – КРИТИЧКИ ОСВРТ 141

Slobodan Popović, Ljiljana Stević

GOING BLUE FROM RED – CHINESE ENGAGEMENT IN
THE UN PEACEKEEPING OPERATIONS 173

ИЗ НОВИЈЕ И САВРЕМЕНЕ ВОЈНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ

Дарио Кршић

ДОПРИНОС ТЕОДОРА ПЛ. МИЛУТИНОВИЋА
ВИШЊЕГОРСКОГ И КРАЈИШКИХ СРБА У
ОСЛОБАЂАЊУ ИЛИРСКИХ ПРОВИНЦИЈА ДО КРАЈА
1813. ГОДИНЕ 199

Жељко Ж. Мирков

КОНСТАНТА АМЕРИЧКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ У
ПРИНУДИ НАД СРБИМА ОД 1992. ГОДИНЕ 217

Владица Тодоровић

РАСПАД ЗАЈЕДНИЧКЕ ДРЖАВЕ
СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ 235

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Милош Петровић

МОГУЋНОСТ ПРИЗНАЊА НОВЕ МИКРОДРЖАВЕ У
СВЕТЛУ СТАРОГ ПРАВА (СЛУЧАЈ ЛИБЕРЛАНД) 257

Јован Берић

ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНО ПОСЛОВАЊЕ И
СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА 273

ОБНОВА СРБИСТИКЕ - НАУЧНЕ ПОЛЕМИКЕ, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Вера Милосављевић

ЗА УСТАНОВЉЕЊЕ И ОЗВАНИЧЕЊЕ СРБИСТИКЕ 293

Драгиша Бојовић

ОД ОБНОВЕ СРБИСТИКЕ ДО ИМЕНА ДЕПАРТМАНА ... 309

Јово Радош

ПРАВДА, ПРАВО И ЕТИКА СИЛЕ..... 319

Вања Глишин

ЕКСТРЕМИЗАМ И НОВА РЕАЛНОСТ - СВЕТ У ДОБА
КОРОНА ВИРУСА 327

CONTENTS

ABOUT POLITICAL AND PARTY SISTEM

Dejan Bursać

TRANSFORMATION OF TRADITIONAL IDEOLOGICAL
DIVIDE IN THE PARTY SYSTEMS OF EUROPE..... 13

Milica Topalović

THE CONSTITUTIONALISATION OF A PRESIDENTIAL
SYSTEM IN TURKEY: AWAY FROM DEMOCRACY,
CLOSER TO DESPOTISM..... 33

Savo Simić

ESTABLISHING A CULT OF PERSONALITY IN NORTH
KOREA AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA:
A COMPARATIVE ANALYSIS OF TWO MODELS OF
GOVERNMENT 55

Ibrahim Mohammed Nasiru, Ogbo Salisu Usman, Abdullahi

Abdulazeez Osuwa, Olawale Olufemi Akinrinde

CHALLENGES OF LEADERSHIP AND FOLLOWERSHIP
IN NIGERIAN GOVERNANCE ARCHITECTURE: AN
ANALYTICAL REVIEW..... 73

INTERNATIONAL ISSUES

Dušan Gujaničić

THE SPECIAL INTERNATIONAL CRIMINAL COURT
FOR LEBANON - FROM AN ORIGINAL IDEA TO
UNCONVINCING REALIZATION 89

Miljana Đurčević Cucić

EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE
CONTRIBUTION TOWARDS INTERNATIONAL PRACTICE
OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT 119

Sanja Šuljagić

DEVELOPMENT OF FILIPINO IDENTITY AND THE
SPANISH COLONIZATION OF THE PHILIPPINES IN THE
VIEW OF SANJA STOSIC – A CRITICAL REVIEW 141

Slobodan Popović, Ljiljana Stević

GOING BLUE FROM RED – CHINESE ENGAGEMENT IN
THE UN PEACEKEEPING OPERATIONS..... 173

FROM MODERN AND CONTEMPORARY MILITARY AND POLITICAL HISTORY

Dario Kršić

THE CONTRIBUTION OF THEODOR MILUTINOVICH
VON MILLOVSKY FREIHERR VON WEICHSELBURG
AND KRAJINA SERBS IN LIBERATION OF THE ILLYRIAN
PROVINCES BY THE END OF 1813..... 199

Željko Ž. Mirkov

COERCION AS A CONSTANT OF OF AMERICAN FOREIGN
POLICY TOWARDS SERBS FROM 1992 217

Vladica Todorović

THE BREAK UP OF THE STATE UNION OF SERBIA AND
MONTENEGRO 235

ESSAYS AND STUDIES

Miloš Petrović

POSSIBILITY OF RECOGNITION OF A NEW MICRO-STATE
IN THE LIGHT OF OLD LAW (LIBERLAND CASE)..... 257

Jovan Berić

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SOCIAL
POLICY 273

RENEWAL OF SERBIAN STUDIES – SCIENTIFIC POLEMICS AND REVIEWS

Vera Milosavljević

FOR THE ESTABLISHMENT AND OFFICIALIZATION OF
SERBIAN STUDIES..... 293

Dragiša Bojović

FROM THE RENEWAL OF SERBIAN STUDIES TO THE
NAME OF THE DEPARTMENT..... 309

Jovo Radoš

JUSTICE, LAW AND ETHICS OF FORCE..... 319

Vanja Glišin

EXTREMISM AND THE NEW REALITY - THE WORLD IN
THE AGE OF CORONAVIRUS..... 327

УВОДНИК

Захваљујући нашим вредним, истраживачки мотивисаним сарадницима можемо са задовољством да констатујемо да је и овај, трећи овогодишњи број Политичке ревије веома разноврстан, занимљив и квалитетан, те га препоручујемо за читање, анализу и истраживачки подстицај, како научној и стручној тако и широј читалачкој публици. Овај број нашег угледног часописа отварамо рубриком са текстовима из политичког и партијског система. У првом раду анализиране су промене традиционалних идеолошких подела у европским партијским системима (Д. Бурсаћ), у другом се расправља о карактеристикама presidency система у Турској (М. Топаловић), следи рад који се бави култом личности у Северној Кореји и Кини (С. Симић), а четврти рад чине текстови групе страних аутора о партијском и политичком систему Нигерије.

Веома су разноврсни и квалитетни радови из рубрике коју носи назив *Међународне теме*, као што су квалитетни и добрим делом актуелни текстови из новије и савремене војне и политичке историје.

Рубрика *Огледи и студије* садржи два квалитетна рада, од којих је посебно научно подстицајан и занимљив рад који указује на могућност настанка и признања нових држава.

Са посебним задовољством указујемо на веома квалитетне радове из рубрике *Научне полемике, осврти и прикази*. Овде можете прочитати научно аргументоване радове о обнови србистике - научне дисциплине о српском језику, српској књижевности и српском народу, превасходно његовом језичко-етничком идентитету, научне дисциплине која је у југословенском периоду српске историје била потпуно занемарена и замењена сербокroatистиком, што је крајње негативно утицало на српску политичку, геополитичку и државотворну мисао и праксу.

Редакција Политичке ревије обавештава своје сараднике да радове за четврти број прима до 1. новембра текуће године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

О ПОЛИТИЧКИМ И ПАРТИЈСКИМ СИСТЕМИМА

13

Дејан Бурсаћ
ТРАНСФОРМАЦИЈА ТРАДИЦИОНАЛНЕ
ИДЕОЛОШКЕ ПОДЕЛЕ У ЕВРОПСКИМ
ПАРТИЈСКИМ СИСТЕМИМА

33

Милица Топаловић
КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПРЕДСЕДНИЧКОГ
СИСТЕМА У ТУРСКОЈ: ДАЉЕ ОД ДЕМОКРАТИЈЕ,
БЛИЖЕ ДЕСПОТИЈИ

55

Саво Симић
УСПОСТАВЉАЊЕ КУЛТА ЛИЧНОСТИ У
СЕВЕРНОЈ КОРЕЛИ И КИНИ: КОМПАРАЦИЈА ДВА
КОМУНИСТИЧКА РЕЖИМА

73

*Ibrahim Mohammed Nasiru, Ogbo Salisu Usman, Abdullahi
Abdulazeez Osuwa, Olawale Olufemi Akinrinde*
CHALLENGES OF LEADERSHIP AND
FOLLOWERSHIP IN NIGERIAN GOVERNANCE
ARCHITECTURE: AN ANALYTICAL REVIEW

УДК 316.75:329.055(4-672EU)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.1>

Оригинални научни рад

*Дејан Бурсаћ**

Институт за политичке студије, Београд

ТРАНСФОРМАЦИЈА ТРАДИЦИОНАЛНЕ ИДЕОЛОШКЕ ПОДЕЛЕ У ЕВРОПСКИМ ПАРТИЈСКИМ СИСТЕМИМА**

Сажетак

Аутор анализира историјске и текуће промене у традиционалној структури партијских система и обрасцима страначког такмичења у данашњим европским државама. Кроз велики део модерне политичке историје, западноевропске демократије, а њима су се од пада социјализма у Источном блоку придружиле и земље остатка континента, своје политичко такмичење одржавале су у оквирима укоренење идеолошке поделе на левицу и десницу. Иако су се значења и садржај тих појмова мењали кроз историју, чини се да је тек у последњој деценији на сцени тектонска промена, која се материјализовала у потпуној измени страначке понуде и гласачких образаца, те је питање да ли уопште можемо говорити о традиционалном партијском спектру на који смо навикли у већини анализираних друштава: подели у којој су такмичење диктирали умерени, демохришћански, конзервативни или понегде либерални десни центар са једне, и социјалдемократска левица са друге стране. Циљ рада је да аналитички приступи и теоријски објасни трендове промена у партијским системима Европе, који су присутни у довољном броју држава како не би били сматрани појединачним инцидентима зависним од

* dejan.bursac@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад у појединим сегментима садржи делове докторске дисертације аутора („Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама”, одбрањене 6. марта 2019. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду), а који до сада нису објављивани.

контекста неке земље, већ, у најмању руку средњерочним, континенталним трендом, видљивим како у старим, тако и у новим демократијама Централне и Источне Европе.

Кључне речи: левица, десница, идеологија, партијски систем, криза, популисти, Трећи пут

УВОД

Генеза појмова левице и деснице, насталих готово игром случаја у турбулентним временима Француске револуције, дуга је и комплексна. Ипак, кроз историју, два појма су се готово саживела са иницијалним одређењем и самим тим са дистинкцијом између њих: левица се наиме перципира као наклоњена идеји једнакости, односно социјалној хоризонталности; док је десница посвећена начелима хијерархије и донекле друштвеног континуитета (Bobio 1996, 29-45). Са повећањем фокуса на борбу за економска права и сукоба пре свега економских концепција који је доминирао партијским системима западних друштава у двадесетом веку, дистинкција ове две стране се превела на ново поље (видети: Budge & Robertson 1987; Przeworski 1985; Lipset & Rokkan 1967): лево оријентисане партије обраћале су се друштвеним неједнакостима, заговарајући редистрибуцију и активну интервенционистичку улогу државе у осигуравању пуне запослености и мреже социјалних услуга. Позиција левице у овом случају произилази из њених идеолошких корена, тј. из сумње у исходе капитализма и критике неједнакости изазване, по њима, тржишном алокацијом. Десница се, са друге стране, залаже за смањење регулативе, резање издатака, редукцију редистрибутивних политика и остављање прерасподеле „слободној руци“ тржишта (Хејвуд 2005, 109-111). Јавна перцепција, али и програмска самоидентификација политичких партија, усмерена је на основу те дистинкције.

Употреба дихотомије левица – десница је један од најдуготрајнијих и универзално најчешће коришћених метода за описивање позиције политичких актера. Примера ради, Морис Диверже наводи да идеологија као независна варијабла игра кључну улогу у идентификацији партија, утичући на све остале партијске карактеристике (на основу: Janda 1993, 168). Иако је Диверже примарно говорио о специфичним идеолошким типовима (комунистичким, социјалистичким, центристичким, конзервативним и фашистичким партијама), он их је разматрао као позиције на хоризонталној скали левица – десница. Уосталом, и други аутори су од тада прихватили принцип једнодимензионалне

ске у оквиру ког се могу мапирати појединачне идеолошке позиције (видети нпр. Robertson 1976; Laver & Schofield 1990; Budge, Klingemann, Volkens, Bara & Tanenbaum 2001). Појединачни истраживачи политичких феномена се често одлучују за упрошћавање идеолошких варијетета, како би омогућили лакшу компарацију између различитих временских периода или партијских система (Jäckle 2009, 2). Једнодимензионална скала је логичан одговор на дилеме категоризације, будући да се ради о најмањем заједничком садржаоцу идеолошког спектра, базираном на вредностима од ваннационалног значаја, укорјењеним у већини модерних партијских система – а чије значење је често евидентно само по себи (видети: Dahlberg & Oscarsson 2006).

Беноа и Лејвер такође сматрају да је скала левица – десница без сумње најраспрострањенији вид категоризације политичких партија, те наводе да је она широко прихваћена и коришћена како од стране академске заједнице, тако и од стране новинара, аналитичара, неформалних коментатора политике, али и грађана (Benoit & Laver 2006, 147-149). Овај приступ категоризацији је, како сматрају та два аутора, теоријски оправдан и практично употребљив, иако и они наводе поједине његове недостатке, који се тичу значења левице и деснице у различитим временским и просторним оквирима, односно могуће зависности садржаја појмова од специфичног контекста.

Сам и Бадеску (Sum & Badescu 2005) су анализирали значење левице и деснице у више партијских система, те дошли до закључка да грађани како у развијеним демократијама, тако и у транзиционим пост-социјалистичким државама, већински идеолошки идентификују и себе, али и политичке партије у контексту левице и деснице. Њихов закључак је да је подела левице и деснице општеприхваћен и саморазумевајући механизам мапирања политичког простора, а такође наглашавају и да не постоје разлике у схватању ове идеолошке дихотомије у старим и новим демократијама – појмови левице и деснице су инхерентни и разумљиви без обзира на степен развоја, динамику партијског система, ниво политичке културе и ниво консолидације демократије. То је занимљив налаз узевши у обзир не само хоризонталну, већ и међугенерациску еволуцију садржаја левице и деснице. Далтон нпр. наводи да за старије генерације, подела левице и деснице има класично социоекономско значење изражено у заступањима интереса радника са једне, а средње класе и бизниса са друге стране. Међутим, код млађих генерација, ови појмови укључују и постматеријалне вредности, те њима доминирају теме друштвене

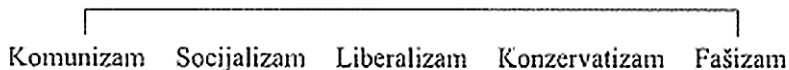
једнакости, слободе животних стилова и заштите животне средине (на основу: Dalton 2014, 124-127).

Недавна студија емпиријске валидности дихотомне поделе је на узорку од двадесет земаља и преко две стотине политичких партија сугерисала да, упркос еволуцији појмова левице и деснице, ова категоризација остаје изузетно важна и у академском и у практичном политичком смислу (Le Gall & Magni-Berton 2013, 255-268). Наиме, како налазе аутори, појмови левице и деснице су релативно независни кроз дуже временске периоде и културолошке оквири, представљајући најважнији предиктор изборног сврставања како политичких странака, тако и подршке бирача – без обзира на степен развијености демократије. Нове вредности, изазови и друштвени конфликти се једноставно прилагођавају и уклапају у контекст постојеће идеолошке поделе, а не обратно.

ПРОБЛЕМ ВИШЕДИМЕНЗИОНАЛНОСТИ ПОЛИТИЧКОГ ТАКМИЧЕЊА

Једно од кључних питања у контексту представљања поделе левица – десница је управо могућност исправног свођења вишедимензионалности друштвених расцепа на једну линеарну скалу. У случају номиналног одређења идеологија то обично није проблем (видети: Графикон 1). Међутим, скала левица – десница се понекад схвата искључиво као опис социоекономске позиције политичких партија (Benoit & Laver 2006, 150-153). Полазна тачка ове тврдње јесте да су лево оријентисане партије интервенционистички настројене, док десница заступа економске политике слободног тржишта. Левица је у социоекономском значењу синоним за социјалистичке, социјалдемократске, радничке, комунистичке и њима сродне политичке партије, док десницу у том смислу чине тржишни либерали и њима сродне идеолошке позиције. Ову једноставну поделу компликује друга димензија која се тиче друштвено-вредносних и моралних питања, те се налази на размеђу између ауторитарног и либералног схватања друштва и са социоекономском скалом формира дводимензионални, картезијански координатни систем (видети: Графикон 2).

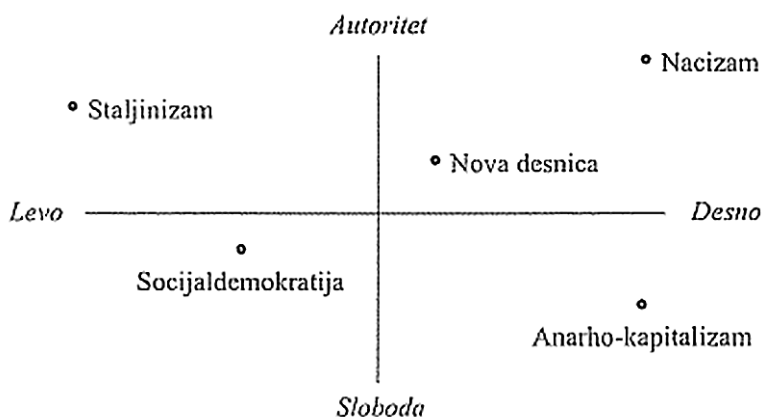
Графикон 1. Пример једнодимензионалног политичког спектра

Извор: Хејвуд 2005, 17.

Вертикална димензија се најчешће се односи на либералне и конзервативне друштвене ставове, при чему конзервативци обично добијају епитет деснице, док либерални политички актери бивају проглашени левицом. Амалгам две скале води нас ка закључку да се економски интервенционистичка левица такође залаже за веће друштвене слободе, док су конзервативне политичке странке више окренуте тржишту. Оваква генерализација, упркос одступањима, заиста има своје утемељење у пракси бројних демократија. Наиме, у таквим партијским системима позиције умерене левнице заузимају друштвено либерални, а економски интервенционистички настројени социјалисти, социјалдемократе, социјал-либерали и зелене странке. На делу спектра намењеном умереној десници налазе се друштвено конзервативни, а углавном про-тржишни либерали, конзервативци, демохришћани. Комбинација друштвено конзервативне и економски либералне позиције дешавала се од седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века, а свој израз добила је током Реганове администрације у САД, односно мандата Маргарет Тачер у Уједињеном Краљевству, што је покренуло малу револуцију партијских система широм традиционалних демократија, усмеравајући конзервативце ка тржишним политикама. Са друге стране спектра, десио се сличан процес, посебно са трансформацијом левих партија од ригиднијих социјалистичких корена ка ширим социјалним позицијама, што је делом условљено и трансформацијом традиционалног радништва (тзв. плавих оковратника) у економијама запада током осамдесетих и деведесетих година двадесетог века.

Графикон 2. Пример дводимензионалног политичког спектра

Извор: Хејвуд 2005, 19.

Дилема поједностављивања вишедимензионалних друштвених расцепа и њиховог представљања на једној мерној скали није нова. Аргументујући у корист примене једнодимензионалне скале, теоретичар Ијан Баџ сматра да, упркос постојању комплексне лепезе вредносних категорија које могу да сачињавају идеологију једне политичке партије, сами идеолошки конструкти левице и деснице нису случајни, већ су настали унутрашњим развојем идеологија од самих зачетака њихове поделе (видети: Budge 2013). Будући да овај аутор припада Групи за истраживање манифеста (енг. *Manifesto Research Group*), мултинационалном тиму истраживача партијских идеологија, на основу Баџове поставке базира се и њихова класификација идеологија. Наиме, свих 56 категорија идеолошке поделе које Група за истраживање манифеста користи приликом класификације, било да се ради о социоекономским, друштвено-вредносним или чак постмодерним компонентама, међусобно је сродно и могуће је пратити генезу тих позиција по партикуларним политичким питањима све до основне идеолошке поделе, те је по њима оправдано сумирати расцепа на једну димензију. Такав став својим налазима подржавају Беноа и Лејвер, који наводе да је са великом прецизношћу могуће предвидети позицију политичких партија на једнодимензионалној скали у односу на њихов положај по појединачним питањима (Benoit & Laver 2006, 157-159).

Поред тога, поставља се питање схватања левице и деснице у компаративном контексту, односно садржаја ових идеологија у различитим друштвеним околностима. Баџ и Робертсон анализирали су изборне програме у двадесет земаља и притом идентификовали јасан расцеп испољен у сфери економских политика: као сукоб међусобно искључивих тежњи за државном регулацијом или слободним тржиштем у свакој од њих (Budge & Robertson 1987, 392-395). Други аутори који су се бавили сличним питањем тврде да, упркос нужној еволуцији појмова левице и деснице, просторна дистинкција ових идеологија остаје релативно независна како кроз време, тако и кроз различите културне контексте, те њихова дихотомија представља најважнију варијаблу у објашњењу изборног сврставања (видети: Le Gall & Magni-Berton 2013, 255-268). Они сматрају да се расцеп левице и деснице пренео у сферу универзалних самоподразумевајућих вредности; и тако умногоме постао независан од историјског и институционалног контекста.

Специфичности транзиционих промена у бившим социјалистичким државама постављају питање садржаја прокламованих партијских идеолошких позиција. Наиме, то питање произилази из саме хаотичне природе транзиције, у којој се више

друштвених питања решавало у кратком временском периоду (економски систем, политичке институције, неретко и национално-идентитетска питања), компресујући у неколико година процесе које су развијене демократије разрешавале деценијама или вековима. Упркос томе, чини се да је дихотомна подела идеолошког спектра пренета и у нове демократије. Новоосноване странке су се тако позиционирале, било да су настале из некада владајућих социјалистичких елита или као њихова негација; било да су покушале да се представе као настављачи традиција предратних партија, као копије западних странака или као потпуно нове политичке организације. Кареја и Еменегер наводе да су се бивша социјалистичка друштва одликовала раширеним приступом друштвеном благостању, али да у процесу транзиције ове земље нису могле да задрже исти ниво потрошње као раније: држава је морала да иступи из економије, рационализује администрацију, смањи социјалне трансфере, приватизује државне компаније – што је отворило нови друштвени расцеп унутар партијског система, те простор за социоекономску диференцијацију левице и деснице сличну оној на западу (Careja & Emmenegger 2009).

РЕЛЕВАНТНОСТ ИДЕОЛОГИЈА ДАНАС

Неколико фактора довело је до дебате о сврсисходности идеолошке поделе почетком 21. века. Поједини аутори (нпр. Веск 2004; Potrafke 2009; Haupt 2010) сматрали су да глобализација утиче на позиционирање странака, те да се партије, прилагођавајући се савременим економским и политичким процесима, значајно приближавају идеолошком консензусу у погледу прихваћених политичких и економских модела. Додуше, сличну тенденцију је чак пола века раније уочио Ентони Даунс (Downs 1957, 116-117), који је увидео да партије у развијеним демократијама теже да ублаже своје поларизоване идеолошке ставове како би задобиле поверење тзв. средњег гласача (растуће, а политички умерене средње класе) што у коначници резултира програмском конвергенцијом левице и деснице ка центру спектра. За разумевање ове теорије, важно је поменути време њеног настанка: благостање које је уследило десетак година након завршетка Другог светског рата довело је до ублажавања социјалних конфликта у западним друштвима, а у економској сфери доминантан је био кејнзијански модел. Још неколико фактора утицало је на тврдње о застарелости идеолошке поделе. Поједини аутори сматрају да су ови процеси условљени декомпоновањем класа и класних односа, као и социоекономским променама у структури друштва, те да социјалдемократске странке

напуштају своје позиције због нестанка њихове традиционалне гласачке базе индустријских радника, тзв. „плавих оковратника“, као и због слабљења општег друштвеног и политичког значаја синдиката, са којима су левичарске партије кроз историју одржавале снажне везе (видети: Nelson & Way 2007). Ту је и уплив нових, постмодерних вредности, као и експанзија покрета базираних на њиховом заступању. Ипак, то нужно не значи нестанак идеологије, већ наводи на тврдњу о сталној еволуцији: промени традиционалних колективних идентитета и вредности. Нове идеолошке позиције налазе своје место у оквиру конфигурације друштвених расцепа, често се уклапајући у постојећи просторни модел политике (видети: Le Gall & Magni-Berton 2013: 255-268). То подржава и Хејвуд, који сматра да се у тренуцима униформизације радило тек о краткотрајном консензусу владајућих идеологија, а да је већ од шездесетих година започео процес реидеологизације (Хејвуд 2005, 335-336), са новим друштвеним конфликтима који су се појавили. Тај процес је драстично убрзан осамдесетих година са рађањем „нове деснице“ и конвергенцијом економских либерала и социјалних конзервативаца у једну политичку снагу у западним демократијама. У време опште доминације глобалних социоекономских модела који на средњи рок омогућавају одређени ниво друштвеног благостања, какав је случај био са кејнзијанизмом непосредно после Другог светског рата, а такође и са неолиберализмом тј. либералном демократијом након пада Берлинског зида (видети: Fukuyama 1989), долази и до одређеног усмеравања политика и деловања партија ка доминантном моделу, што је донекле и очекиван друштвени процес. Те околности, међутим, очигледно подстичу и теоретичаре да прогласе глобалну превласт или победу једне идеологије. Управо у том оквиру настала је и теорија о крају идеологија. Наиме, амерички социолог Данијел Бел сматра да у процесу глобализације долази до унификације политичких система и повећаног нивоа слагања међу партијама по питању прихватања преовлађујућих економских и социјалних политика, уз губитак привлачности радикалних идеологија (на основу: Хејвуд 2005, 335-336). Бел модерно доба види као период доминације економских питања над политиком, а будући да је раст средње класе на западу у деценијама након Другог светског рата учинио конфликт између рада и капитала сувишним, политичке партије се такмиче за гласаче нудећи програме у веома уском маневарском простору који им пружа општеприхваћени економски модел. Међутим, као што сведочимо, ни тај модел није коначан ни неупитан – управо јер се објективне друштвене околности мењају.

„ТРЕЋИ ПУТ“ – ПОЧЕТАК КРАЈА ТРАДИЦИОНАЛНЕ ЛЕВИЦЕ?

Практична манифестација утицаја наведених у прошлом поглављу дошла је са трансформацијом умерене левице у тзв. партије трећег пута. Овај појам означава позицију ближе центру (или, у центру) идеолошког спектра коју је заузело неколико социјалдемократских партија, најчешће у западним индустријским демократијама, управо покушавајући да помири доминантне глобалне принципе тржишне економије који су преовладали у „великој борби идеја“ крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, са левичарским социјалним политикама у својим програмима и деловању. Додатни фактор за промену је свакако била процена политичких стратега да се, у ситуацији глобализације, повећаног животног стандарда и технолошких промена, паралелно одвија и декомпозиција традиционалне социјалне базе левичарских странака, индустријских радника.

Није изненађујуће што се овај идеолошки покрет на левици јавља у време растуће сумње у економску одрживост државне интервенције и регулације, односно кејнзијанских политика (Lewis & Surender 2004, 3-4). Већ деведесетих година двадесетог века, подстакнуте тријумфализмом завршетка хладноратовског сукоба, чиме је политикама слободног тржишта дат епитет „једине игре у граду“ (Carruthers & Babb 2000, 217), односно јединог глобално успешног економског модела – што је подстакло одређене ауторе да долазећи период прогласе „крајем историје“ (Fukuyama 1989) – социјалдемократске партије прихватају начела тржишне економије. Носиоци промене били су бивши британски премијер Тони Блер, које је своју партију покушао да брендира као „Нове лабуристe“ (енг. *New Labour*), и немачки канцелар Герхард Шредер (Социјалдемократска партија). Два лидера су 1998. године чак и објавила заједнички манифест насловљен „Европа: Трећи пут“ (Blair & Schröder 1998), којим су позвали европске левичарске владе да спроведу тржишне реформе радног и социјалног законодавства, смање порезе и подстичу предузетништво, те да се прилагоде глобализацији, захтевима тржишта и технолошким променама. Генерално говорећи, кључна одлика трећег пута, поред усвајања принципа слободног тржишта, јесте свођење вредности једнакости, за коју се левица од својих идеолошких зачетака везала, на једнакост друштвених прилика (уместо инсистирања на једнакости исхода); те у том смислу заступања процеса креирања друштвених шанси кроз повећано инвестирање

у социјални капитал (Стојиљковић, 2011, 161) – уместо отвореног заступања државно санкционисане редистрибуције. Поред Блера и Шредера, челници бројних европских левицарских влада на крају последње деценије двадесетог века сматрали су се припадницима идеологије трећег пута: међу њима су холандски лабуристички премијер Вим Кук, грчки премијер Костас Симитис (ПАСОК), аустријски социјалдемократски канцелар Виктор Клима, као и италијански председник владе Романо Проди. Утицај трећег пута је, у специфичном контексту, снажно препознат и у економским политикама администрације 42. америчког председника Била Клинтона (видети: Romano 2006). Тренд се са проширењем Европске уније пренео и на бивше социјалистичке земље, где су многе номинално социјалдемократске или социјалистичке странке напустиле своје почетне позиције у току процеса транзиције (када је друштвени сукоб око приватизације и глобализације решен у корист глобалне тржишне економије) и сада се могу дефинисати као партије трећег пута или партије неолибералне левце (Beck 2004, 344). Такав је случај нпр. са Социјалдемократском партијом Литваније, Бугарском социјалистичком партијом, Чешком социјалдемократском странком, румунском Социјалдемократском партијом, Социјалдемократском партијом Хрватске и другима – а можда најпознатије, са Мађарском социјалистичком партијом, наследницом некада владајуће комунистичке странке, која већ од 1995. године у коалицији са левим либералима спроводи пакет радикалних неолибералних реформи у овој земљи.

Из почетка се чинило да је идеолошко померање левих партија било оправдано и да је дало резултате у тактичком смислу, међутим удар светске економске кризе од 2008. године разоткрио је ту стратегију као кратковиду. Приклањање тржишном консензусу и прихватање победе неолибералног капитализма скупо је коштало ове странке. Други део тог тренда јесте повећано заступање постматеријалистичких тема на уштрб традиционално леве радничке проблематике и трансфер друштвеног конфликта из привремено пацификоване економске сфере у домен културног расцепа, што приликом удара економске кризе доводи до окретања опадајућих, али и даље присутних радничких слојева ка опцијама које и даље заговарају опипљивије, материјалистичке вредности – а од којих су многе често на десници (видети: Спасојевић 2015, 18). Левица једноставно није имала одговор на нове изазове, јер се одаљила од своје традиционалне тематике – у значајном делу земаља, јака странка умерене левце се једноставно расула (или се расипа у нешто споријем тренду, кроз више изборних циклуса)

након економске кризе, оставши без гласачке базе, или подневши кривицу за економски колапс – тамо где су социјалдемократе биле на власти у време највећег удара кризе. Такав образац видљив је у Немачкој, Француској, Аустрији, Холандији, Грчкој, Чешкој, Пољској, Мађарској, Хрватској, Бугарској, у скандинавским земљама, па и у Србији. У свим овим земљама, некада јака странка левог центра која је водила или самостално чинила један блок у обично дуалном политичком такмичењу, данас је тек један од мноштва актера који се боре за смањени удео гласова на левици. Као последица, број странака социјалдемократске левнице који је успео да формира владу у Европи у последњој деценији тежи једноцифреном.

Јасно је да је дошло до масовног разочарања гласача у социјалдемократе, али поставља се питање ко је преузео те гласове? На основу анализе изборних резултата и трансформације партијских система, можемо донети неколико закључака. Изузетак од губитка гласова на страни доминантне леве опције су оне партије левнице које су успеле да се прилагоде новонасталој ситуацији и брендирају се као тзв. леви популисти, што је био случај у неколико нових демократија (албанске социјалдемократе под водством Едија Раме, румунски СДП за време Виктора Понте, странка Смер бившег словачког премијера Роберта Фице). У неким земљама, нарочито оним које немају баласт комунистичке прошлости, дошло је до реидеологизације левог спектра након кризе и настанка нових опција на традиционалним, могли бисмо чак рећи и екстремнијим левљим позицијама. Неке од њих настале су већ раније, као реакција на странке трећег пута (нпр. са цепањем Социјалдемократске партије у Немачкој и последичним настанком партије Левица (нем. *Die Linke*)), а нарочито након кризе после 2008. године, са странкама попут Подемоса у Шпанији или Сиризе у Грчкој. Трећу групу чине бројни нови постмодерни покрети, најчешће на зеленим (дакле, екологистичким) социјал-либералним позицијама, које углавном нису довољно јаке да преузму читав гласачки корпус некадашњег левог крила, али данас коегзистирају на тој позицији са осипајућом доминантном странком левнице, понегде представљајући јачу или бар перспективнију политичку опцију. Такви покрети и партије углавном се обраћају урбаном и образованијем гласачком телу, те по природи тешко преузимају читав леви електорат. Најпознатији актуелан пример је свакако Немачка, где је очигледан вртоглави раст Партије зелених на рачун СДП, али и у окружењу: нпр. са успехом листе Можемо у Хрватској или у Мађарској, где нови покрети попут Дијалога, Моментума и

ЛМП (мађ. *Lehet Más a Politika* – Политика може бити другачија) такође заузимају значајан део спектра, додуше наступајући у коалицији са традиционалним партијама левог центра, али то је условљено динамиком тамошње политичке борбе. Најзад, занимљив парадокс представља трансфер гласача од леве ка популистичкој, па чак и екстремној десници.

РАСТ ПОПУЛИСТИЧКЕ ДЕСНИЦЕ

Дакле, велики пад популарности „бивше“ леве условљен је тиме што странке ове оријентације нису понудиле гласачима прихватљиве одговоре на економску кризу из 2008. године, као и на последичне кризне ситуације. Тим темама се, са друге стране, успешно обратила нова, популистичка десница. Један од предуслова успеха популиста је конвергенција неколико криза. Економска криза је само открила и појачала проблеме представничке демократије, подстицајући неповерење грађана према постојећим политичким партијама (видети: Kriesi 2015). Удар кризе из 2008. године оголио је многе реалности те довео до пролонгираног неповерења: средња класа у Европи (и другде) је увидела да постоје границе раста, након година просперитета (Owczarek 2017, 41). Управо због те перцепције, популисти добијају на значају (и гласачкој подршци) чак и у земљама које готово да нису осетиле економски пад: нпр. у Чешкој, која је цео кризни период пребродила са најнижом незапосленošћу у ЕУ, или Пољској, која није имала негативни раст у тим годинама, а ни касније. Важан фактор је свакако и страх гласача од губитка перципиране социоекономске позиције, што потврђују истраживања (Gidron & Hall 2017, 68-70).

Повољну ситуацију за популисте креирала је конвергенција неколико последичних криза на европском континенту у кратком временском периоду: криза функционисања Европске уније, појединачне национално-политичке кризе (нпр. Каталонија или Шкотска), безбедносни проблеми у суседству (Украјина, Сирија, север Африке), терористички напади и најзад мигрантска криза као можда и највећи катализатор идентитетских страхова, а који нарочито погодују успеху популиста (Brubaker 2017). Ни за један од ових проблема националне, али ни европске елите нису успеле да пронађу одрживо решење, док су се популистичке странке неретко усмеравале управо на ове теме, нудећи непроверене и често екстремне, али једноставне и гласачима лако разумљиве политике као одговор. У контексту објашњења у претходном поглављу, где је већина социјалдемократских странака напустила леве позиције и прихватила неолиберални консензус, притом форсирајући и

идентитетско инклузивне политике, егзистенцијални страхови грађана изазвани економском и мигрантском кризом допринели су брзом осипању подршке за левицу. И док су популисти за економски колапс окривили политичке и финансијске елите, талас миграција је на политичку агенду вратио питања идентитета, притом актуелизујући ову димензију у оквиру дихотомије левике и деснице – овај пут на уштрб подршке левике.

Десни центар се показао постојанијим у тим променама, будући да су га чиниле партије социјалконзервативне, или чак номинално демохришћанске а суштински *catch-all* провинијенције. Ипак, и један део ових странака се радикализовао даље ка ауторитарној десници након конвергенције криза: такав је случај са странком Право и Правда у Пољској, ВМРО-ДПМНЕ за време мандата Николе Груевског у Македонији, странке ГЕРБ Бојка Борисова у Бугарској, и посебно са Фидесом Виктора Орбана у Мађарској. Иако је овај феномен глобалнији (видети за пример Републиканску странку у САД), изражен је раст популистичких тенденција у последњој деценији у земљама Централне и Источне Европе, толико да су истраживачи почели да говоре о „популистичком појасу“ (видети: Eiermann, Mounk & Gultchin 2017). Мађарска свакако представља занимљив случај за анализу ових трендова, јер је тамо некада владајућа Социјалистичка партија изгубила више од 1.3 милиона гласова између два изборна циклуса (2006. и 2010. године), управо у периоду кризе, уз врло изражено друштвено неповерење према тадашњем социјалистичком премијеру и целој владајућој коалицији уопште. Паралелно, одвија се радикализација некада либерално десног Фидеса, уз раст екстремно десне партије Јобик. Обе ове странке учвршћују подршку на таласу страхова становништва од губитка социоекономске позиције и последица мигрантске кризе. Посебно је занимљиво истаћи да више од трећине гласача Јобика долази из некадашње гласачке базе социјалиста, дакле леве партије која је спровела економску транзицију и важила за либералну у смислу схватања идентитета. Њихови бивши гласачи данас гласају за странку која представља негацију тих вредности и штавише, изузетно критикује наслеђе социјалистичких влада које су биле на власти током деведесетих и раних двехиљадитих (видети: Kreko & Juhasz 2017, 87). Са великом сигурношћу можемо претпоставити да се ради о демонстрацији раније постављеног модела: у којем гласачи из група које традиционално подржавају левицу (радници, пензионери, делом и рурална популација) постају разочарани ударом кризе и траже нове опције које ће боље заступати њихове ставове и интересе: а антиелистичка, популистичка и често

националистичка десница то користи. Слично преузимање гласова левице можемо донекле идентификовати и у земљама консолидоване демократије: у Немачкој, Великој Британији, Француској, неким скандинавским земљама (видети: Berman & Snegovaya 2019).

ЗАКЉУЧАК

Да ли је на сцени урушавање стабилране и готово вековима формиране једнодимензионалне идеолошке поделе? Колико је трајна промена основног идеолошког оквира у коме се креће већина партијских система данашњице (чак и данас, у државама у којима је левица често маргинализована, такмичење се и даље дефинише на оси левица-десница)? Као што видимо, два велика и повезана тренда утичу на померање такмичења од конфликта (економског и друштвено-идентитетског) левице и деснице, ка конфликту умерених странака и популиста, који се у једном броју земаља (нпр. Француска, Мађарска, Пољска итд.) читује као такмичење између десног центра и популистичке или крајње деснице. Ипак, није свуда тако. Многи партијски системи су, и поред тога што је дошло до попуштања доминантне странке левог центра, задржали основну осу такмичења, иако се леви део спектра фрагментирао. Нпр. таква је ситуација у Немачкој, где највећа флукуација бивших гласача СДП-а није ка популистичкој Алтернативи за Немачку (мада делом се и то дешава, посебно у источним деловима земље), већ примарно ка Зеленој странци. У партијским системима Бугарске, Хрватске, Чешке, Аустрије, па и Мађарске, социјалдемократе деле своје некадашње ексклузивно поље са низом нових странака и покрета, често зелене оријентације, али и других протестних или постмодерних усмерења. На овом месту треба поменути да је Инглхарт утврдио да се промена вредности у једном друштву дешава онда када млађе групе популације замењују старије у уделу одраслих, те да наклоност ка постматеријалистичким вредностима у том случају расте, па је могуће да је, заједно са поменутом конвергенцијом криза, на трансфер гласова на левици утицала и „смена генерација“ у бирачком телу (Inglehart 1997, 133-137). Ипак, има и другачијих примера. У Грчкој, тврђе левља Сириза заменила је компромису склонији ПАСОК као примарна странка левице. У државама попут Шпаније, социјалдемократе су успеле да поврате своје преткризне позиције, након краткотрајног успеха нових странака и покрета. Ипак, то је изузетак. У великом броју европских држава, проценат освојених гласова умерене левице је вишеструко опао у односу на период од пре десет и више година,

док су се нове странке, било да се ради о десним популистима или о либерално-левим покретима (пост)модерне тематике, већ уселиле у то бирачко тело, учинивши тренд промене релативно дугорочним. Шта је, међутим, са десним популистима? Неколико примера говори да ове странке не успевају да одрже високу популарност кроз више изборних циклуса: било да се ради о изневереним (а великим) очекивањима гласача, било да партија успе да се домогне удела у вршењу власти, што парадоксално негативно утиче на популарност, јер се популисти тада прихватају политичке одговорности (и често немогућности да дословно спроведу своје прокламоване политике) и постају „елита уместо елите“. Њихов успех доста зависи и од конкретних околности које омогућавају иницијални раст, а затим и од стратегија осталих актера према популистима. У том погледу, можемо издвојити два модела: немачки, у којем странке коалирају тако да избегну било какво учешће Алтернативе за Немачку у владајућим већинама, практично маргинализујући тог актера, што може представљати ризик у случају продубљивања кризе и окретања додатног корпуса гласача од умерених странака. Други модел су усвојиле опозиционе странке у Мађарској приликом формирања широке коалиције за локалне изборе у Будимпешти 2019. године и за парламентарне изборе 2022. године: наиме, екстремно десни Јобик је тада примљен у коалицију са социјалдемократима, либералима и новим покретима, у покушају да заједно оборе владајући Фидес, што им је и успело у престоници. Међутим, примена таквог модела зависи и од стратегије саме популистичке партије, али и од околности у појединачним државама. Како било, у наредној деценији ће, кроз изборне циклусе и политичку динамику уопште, постати јасно да ли ће у целој Европи десни популисти постати одржива снага и други пол политичког такмичења, ефективно премештајући конкуренцију на линију „умерени – популисти“ – те ће и само дефинисање партијских система у оквирима лево-десно постати својеврстан анахронизам; или ће се трансформација „старог система“ левице и деснице, која је свакако већ увелико у току, одвијати у неком другом правцу: можда између деснице и зелених, те би у том случају у ствари стара једнодимензионална подела била реидеологизована и добила ново значење и нови живот.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Спасојевић, Д. 2015. „Социо-структурна парадигма у политичкој науци“. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 2/2015, 7-34.
- Стојиљковић, З. 2011. „Политичке фамилије у европском парла-

- менту“. У *Политичке групације у Европи*, ур. З. Стојиљковић и Г. Пилиповић, 101-251. Београд: Konrad Adenauer Stiftung: Европски покрет у Србији.
- Хејвуд, Е. 2005. *Политичке идеологије: Увод*. Београд: Завод за уџбенике.
- Beck, U. 2004. *Моћ против моћи у доба глобализације - нова свјетскополитичка економија*. Zagreb: Školska knjiga.
- Benoit, K. & Laver, M. 2006. *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Berman, S. & Snegovaya, M. 2019. „Populism and the Decline of Social Democracy“. *Journal of Democracy*, 30(3), 5-19.
- Blair, T. & Schröder, G. 1998. „Europe: The Third Way/Die Neue Mitte“. Последњи приступ 15. 08. 2021. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/suedafrika/02828.pdf>
- Bobio, N. 1996. *Left and Right – The Significance of a Political Distinction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Brubaker, R. 2017. „Why populism?“. *Theory and Society*, 46(5), 357-385.
- Budge, I. 2013. „The standard right-left scale“. Последњи приступ 15. 08. 2021. https://manifestoproject.wzb.eu/down/papers/budge_right-left-scale.pdf
- Budge, I., Klingemann, H., Volkens, A., Bara, J & Tanenbaum, E. 2001. *Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties, Electors and Governments, 1945-1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Budge, I. & Robertson, D. 1987. „Do Parties Differ, and How? Comparative Discriminant and Factor Analyses“. In *Ideology, Strategy, and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, eds. I. Budge, D. Robertson & D. Hearl, 15-38. Cambridge: Cambridge University Press.
- Careja, R. & Emmenegger, P. 2009. „The Politics of Public Spending in Post-Communist Countries“. *East European Politics and Societies*, 23(2), 165-184.
- Carruthers, B. G. & Babb, S. L. 2000. *Economy/Society: Markets, Meanings, and Social Structure*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Dahlberg, S. & Oscarsson, H. 2006. „A European party space“. In *The 2004 Elections to the European Parliament: Parties and Voting Behavior in Cross-National Comparison*, eds. G. Tóka & Á. Bátor. Budapest: DKMKA, Századvég Kiadó, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet.
- Dalton, R. J. 2014. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Thousand Oaks: CQ Press.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York:

- Harper & Row.
- Eiermann, M., Mounk, Y. & Gultchin, L. 2017. *European Populism: Trends, Threats and Future Prospects*. London: Institute for Global Change.
- Fukuyama, F. 1989. „The End of History?“. *The National Interest*, 16 (Summer 1989), 3-18.
- Gidron N. & Hall, P. 2017. „The politics of social status: economic and cultural roots of the populist right“. *British Journal of Sociology*, 68(S1), 57-84.
- Haupt, A. B. 2010. „Parties’ Responses to Economic Globalization: What is Left for the Left and Right for the Right?“. *Party Politics*, 16(1), 5-27.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Janda, K. 1993. “Comparative Political Parties: Research and Theory”. In *Political Science: The State of the Discipline II*, ed. A. W. Finifter, 163–191. Washington DC: American Political Science Association.
- Jäckle, S. 2009. „Measuring Political Party Ideologies – Combining Expert Scale and Text Based Approaches”. Paper presented at the IPSA World Conference, Santiago de Chile, July 2009. Последњи приступ 15. 08. 2021. http://sebastianjaeckle.de/paper/IPSA_Santiago.pdf
- Kreko, P. & Juhasz, A. 2017. *The Hungarian Far Right: Social Demand, Political Supply, and International Context*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Kriesi, H. 2015. „Populism: concepts and conditions for its rise in Europe“. *Comunicazione politica*, 16(2), 175-194.
- Laver, M. & Schofield, N. 1990. *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Le Gall, C. & Magni-Berton, R. 2013. „Left-Right vs. traditional and new cleavages: Testing durability of an old political category“. In *Left and Right: The Great Dichotomy Revisited*, eds. J. Cardoso Rosas & A. R. Ferreira, 255-268. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Lewis, J. & Surender, R. 2004. *Welfare State Change: Towards a Third Way?*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, S. M. & Rokkan, S. 1967. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
- Nelson, S. & Way, C. 2007. *Party Crashers: The Determinants of Left Party Ideological Shifts in Wealthy Democracies*. Chicago: Midwest Political Science Association.
- Owczarek, D. 2017. „The roots of populism in Poland: Unsustainable

- growth and cultural backlash“. *CIDOB report*, 1/2017, 39-43.
- Potrafke, N. 2009. „Did globalization restrict partisan politics? An empirical evaluation of social expenditures in a panel of OECD countries“. *Public Choice*, 140(1-2), 105-124.
- Przeworski, A. 1985. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robertson, D. 1976. *A Theory of Party Competition*. London: New York: Wiley.
- Romano, F. 2006. *Clinton and Blair: the Political Economy of the Third Way*. London: Routledge.
- Sum, P. E. & Badescu, G. 2005. „The Importance of Left-Right Orientations in the New Democracies“. Paper presented at the IPSAS conference, Taipei, April 2005. Последњи приступ 15. 08. 2021. <https://www.ipsas.sinica.edu.tw/image/ipsas/1/76.pdf>

Dejan Bursać**Institute for Political Studies, Belgrade*

TRANSFORMATION OF TRADITIONAL IDEOLOGICAL DIVIDE IN THE PARTY SYSTEMS OF EUROPE

Resume

The author analyzes ongoing changes in the traditional structure of party systems and patterns of party competition in today's European countries. Throughout much of modern political history, Western European democracies, together with the former Eastern bloc countries after the fall of socialist regimes, have maintained their party competition within the nested ideological divide between the left and the right. Although the meanings and contents of these terms have evolved throughout history, it seems that only in the last decade there has been a tectonic change on the scene, which materialized in a complete overhaul in both the party spectrum and the voting patterns. The traditional party competition in Europe was most commonly dictated by the moderate, most likely Christian democrat, conservative or sometimes liberal, center-right party on the one side, and the social democratic left on the other. The aim of this paper is to analytically approach and theoretically explain the trends of change in the party systems of Europe, which are present in a sufficient number of countries not to be considered individual incidents depending on the national context, but at least a medium-term pancontinental trend, observable both in old and new democracies alike.

Keywords: left, right, ideology, party system, crisis, populists, Third Way

* dejan.bursac@ips.ac.rs

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УДК 342.5(560)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.2>

Прегледни рад

Милица Топаловић*

Институт за политичке студије, Београд

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПРЕДСЕДНИЧКОГ СИСТЕМА У ТУРСКОЈ: ДАЉЕ ОД ДЕМОКРАТИЈЕ, БЛИЖЕ ДЕСПОТИЈИ**

Сажетак

Прелаз са заштитничке демократије у Турској коју карактерише доминантна улога војске на делегативну демократију са израженом функцијом плебисцитирне извршне власти, била је природна и дугоочекивана последица стогодишњег бурног развоја политичког система. Турска верзија президенцијализма, уведена 2017. године, одликује се недостатком хоризонталне одговорности, успостављањем неограничене моћи председника над свим гранама власти, растом општег клијантелизма и смањеном репрезентативношћу. Три фактора која су предодредила конституционализацију президенцијализма су нестабилност парламентарног система, значајна улога војске у доношењу политичких одлука и вишевековни развој политичке културе јаког вође. Рад тежи да кроз историјски осврт на конституционални развој који је предодредио промену политичког система Турске у председнички, истражи како је овакав систем обезбедио легитимитет, а истовремено постао недемократски. Турска верзија председничког система створила је хибридни и аутохтони режим деспотије са неуравнотеженом моћи шефа државе.

Кључне речи: Република Турска, президенцијализам, уставне промене, демократија, легитимитет

* topalovicmilica1995@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Модерна турска држава је у претходним деценијама често мењала државна уређења. Величанствено историјско наслеђе снажне империје уткано у политичку културу често је било политички инструментализовано. Тежње ка модернизацији и секуларизацији власти, обуздавање радикалног исламизма и имплементација либералног модела друштва, основни су процеси који су генерисали честе институционалне реформе. Разапета између настојања да се позиционира као лидер у исламском свету и приближи Западу кроз процес европских интеграција, Турска се немало пута нашла на раскрсници. Упркос непрестаним покушајима да успостави демократски политички систем, Турска деценијама не успева да се ослободи ауторитарног наслеђа. Та суштински шизофрена позиција резултовала је бројним институционалним експериментима и дисконтинуитетима – транзицијом од скупштинског система 1921. године, преко парламентарног 1961. године, парламентарног са израженом функцијом председника 1982. године, полупредседничког 2007. године, до председничког система 2017. године. Заједничко свим политичким системима у готово стогодишњем постојању је немогућност да се остваре људска и мањинска права, да се консолидације демократија и омогући несметано функционисање принципа поделе власти. Неуспех на том плану узрокован је сталном тежњом политичких актера да очувају и ојачају улогу извршне власти, конкретно председника државе. Последња промена у Турској, после уставног референдума 2017. године, донела је промену уређења државе из *de facto* полупредседничког у председнички систем, али је и најавила одустајање од процеса прикључења европском клубу и показала спремност грађана да власт позиционира у руке једног човека. Турска политичка култура је уско везана за ауторитарну владавину једног човека (Bagli 2013, 186), зато бројни аутори сматрају да је presidency најбоља опција за државе као што је Турска јер фаворизује моноцефалну егzekутиву блиску традиционалном политичком обрасцу (Fedai 2013, 689).

Пре тачно једног века, Турска је кренула у транзицију ка демократском поретку. Генезу те транзиције потврђују упорна очекивања грађана да се ограниче могућности личне власти, као и упорно настојање политичке класе да у оквиру демократских процедура прогута институционалне

аранжмане који би обезбедили несметану и неограничену власт појединца. Зато историјска вештина честог редизајна политичких институција показује константу ка presidencyализацији политичког система. Да ли оваква настојања снаже консолидацију демократије; шта су фактори који детерминишу такве политичке процесе; да ли је тежња политичке класе ка председничком систему легитимисана вољом грађана - основна су питања на која ауторка нуди одговоре у овом раду.

Три кључна политичка феномена обликују тежњу ка председничком систему. Први феномен изражен је кроз нестабилност парламентарног система који је најчешће обележен бројним сменама влада са кратким мандатима. Таква управљачка неефикасност парламентаризма често је узроковала незадовољство грађана и тежњу ка даљим институционалним реформама кроз јачање егzekутиве. Нов институционални дизајн није донео оно што се очекивало и створио је велику подршку конституционализацији presidencyализма. Други веома битан фактор је војска као традиционални чувар секуларизма у Турској. Војска је као покретач процеса демократизације била коректор и стожер успостављеног система. Туторски однос који је војска баштинила према систему резултовао је бројним пучевима и гурнуо је у други план одговорност партија и политичких елита. Неслагање са политичком елитом о основним смерницама управљања државом и системом додатно су ојачали турски милитаризам. Уз све напоре војске да одржи секуларност и успостави демократске процедуре, систем је и даље бивао нестабилан. Неутралисање утицаја војног естаблишмента на процес доношења одлука, предодредила је развој политичког система Турске у председнички. Трећи фактор који је олакшао конституционализацију председничког система је политичка традиција славног султаната са моћним владарима која је снажно обликовала јавно мњење. Ресименти према моћним фигурама владара чинили су да институције иначе слабе и неуспешне, придобију поверење грађана. Тако је створена атмосфера за придобијање легитимитета за систем са јаким лидером.

Критеријуми који одређују легитимитет одређеног политичког уређења могу бити одговори на питања како је он настао и шта тај систем чини за добробит грађана (Hardin 2009, 2). Да је легитимитет и демократичност турског

политичког система упитног карактера, сведоче и аутори који Турску називају изборном аутократијом (Konak, and Dönmez, 2015) или компетитивном аутократијом (Esen, and Gumuscu 2016). Јилмаз и Баширов говоре о томе да се ради о новој врсти Ердоганизма који се остварује кроз четири димензије: преко изборног система – изборног ауторитаризма, економског система – неопатрионализма, политичке стратегије популизма и политичке идеологије исламизма (Yilmaz, and Bashirov 2018). Касталдо наводи да је Ердоган употребио популизам као катализатор за раст компетитивног ауторитаризма којим би добио неконтролисану превласт над државним институцијама и користио је за борбу против опозиције (Castaldo 2018). За потребе овог рада легитимитет ће бити посматран као потреба да се поштују процедуре које су, Локовим речником, донесене друштвеним уговором, додатним индикатором у виду питања да ли су одлуке у служби добробити грађана, али и политичког процеса којим су одлуке усвојене. У либералним демократијама легитимитет се не доводи у питање уколико су испоштоване процедуре доношења одређене одлуке и притом постоји већинска подршка плебса за њено спровођење. Међутим, у крхким и ауторитарним режимима, попут Турске, легитимитет се обезбеђује накнадно, расписивањем референдума. На том трагу, анализом историјског развоја турског конституционализма и политичког уређења као главног предуслова за рађање президенијализма, ауторка ће одговорити на питање како је новоуспостављени председнички систем обезбедио легитимитет и истовремено се удаљио од демократије.

Рад се састоји из пет делова. Након увода, истражени су предуслови за увођење председничког система који су значајни за разумевање развоја политичког система, политичке културе и потребе за новонасталим реформама. Следећи део има за циљ да објасни президенијализам *en général*, али и појединости његове турске верзије, након чега ће уследити наслов посвећен критичком размишљању о оваквом институционалном решењу и закључак.

ПРЕДУСЛОВИ ЗА УВОЂЕЊЕ ПРЕДСЕДНИЧКОГ СИСТЕМА

Нестабилност парламентарног система који се огледао кроз рад кратких и неефикасних влада, заједно са снажном

улогом војске и милитантом политичком културом створили су погодне услове за рађање идеја о увођењу система са јаким лидером. Отелотворење оваквих идеја истраживачки се најефикасније може установити и пратити развојем турских устава од стварања модерне турске државе до уставотворног референдума 2017. године којим су грађани Турске потврдили вољу власти за изменом политичког система. Устави као показатељи унутрашњих динамика и историјских околности најбоље описују колико се на увођењу хибридног модела presidency дуго и стратешки радило.

Идеја о увођењу presidency није настала доласком на власт Странке правде и развоја (*Adalet ve Kalkınma Partisi - AKP*), тј. његовог лидера Реџепа Тајипа Ердогана (*Recep Tayyip Erdoğan*). Већина предлога и идеја о увођењу председничког система у претходним деценијама заснивани су по угледу на presidency и институционална решења Сједињених Америчких Држава. Без историјског и политичког континуитета који је обликовао вишевековну америчку политичку културу, партијски и изборни систем, очигледно је да Турска, попут многих латиноамеричких држава, није имала услове за увођење председничког система мењајући само конституционална решења. Истраживачи упозоравају политичаре и дизајнере да је немогуће очекивати да одређени тип уређења води директно до одређеног модела демократије (Charlton 1986; Linz 1990; Siaroff 2005). Турска је очигледан пример. Преписивање норми и транскрипција западних институционалних решења на друштва која не баштине либералне вредности, може довести до стварања хибридних режима који само номинално подсећају на модел-узор. Чињеница је да је АКП опција, без обзира на негодовање турске елите и опозиције, увек прибегавала референдумима и другим облицима директних демократских решења како би оправдала и добила накнадни легитимитет за одлуке које је доносила. (Зло)употреба демократских процедура које испод демократског лица крију ауторитарно, чак и тоталитарно наличје, није стран политичкој историји Турске (Zlatić 2017, 948). У циљу разумевања резултата референдума из 2017. године којим су грађани прихватили и одобрили доминацију једног човека, неопходно је показати како је идеја о конституционализацији presidency нормативно-институционално материјализована кроз турске уставе.

Током рата за независност, Велика национална скупштина Турске донела је кратак Устав од 23 члана 1921. године, којим је укинут султанат и уведен скупштински систем (Özbudun, 5–6). Скупштина је, овим Уставом, имала како законодавна, тако и извршна овлашћења. У оквиру Скупштине формиран је Извршни савет министара који није пандан Кабинету у класичим парламентарним системима, већ је био административно тело Скупштине (Gönenç 2008, 491). Према слову Устава, Скупштина је именovala и смењивала министре, док Извршни савет министара није могао да је распусти. Како Устав није предвиђао председника државе, председник Скупштине је био и *ex officio* председавајући Извршним саветом и зато је постао доминантна политичка фигура. Монархијски облик владавине замењен је републиком. Уставни амандмани 1923. године уводе председника републике и стварају услове за усвајање новог устава.

Први председник постаје национални лидер Мустафа Кемал Ататурк (*Mustafa Kemal Atatürk*). Устав из 1924. године потврдио је скупштински систем у коме ни председник ни Влада немају овлашћења да распусте Скупштину. Влада је била чувар грађанских и политичких права, али и тумач Устава у одсуству конституционализације Уставног судства (Özrek 2012, 157). Председник државе, биран у Скупштини на један четворогодишњи мандат, именовао је премијера из редова посланика, док је премијер именовао чланове Владе (Gönenç 2008, 492). За свако именовање је било неопходно одобрење Скупштине. Устав је тежио да успостави председника са церемонијалним овлашћењима, међутим харизматске личности Ататурка и његовог следбеника Исмета Инона (*İsmet İnönü*) довеле су до тога да неформално председник постане доминантна политичка фигура (493). Додатно је хармонизацији система, али и популарности председника допринео и једнопартијски систем Републиканске народне партије (*Cumhuriyet Halk Partisi - CHP*). Иако је за време живота Кемала Ататурка уведен релативно стабилан систем, након његове смрти отпочео је тренд државних удара који је постао пракса и у другом миленијуму.

Већ 1961. године, војна хунта која је преузела власт као одговор на кршење уставом загарантованог секуларизма у држави, донела је нов устав који успоставља класичан парламентарни систем. Законодавна власт је постала дводомна и састојала се од Националне скупштине и

Сената Републике (Dokupil 2002, 74). Председник је биран у Националној скупштини и пред њом је био одговоран. Имао је одређена церемонијална овлашћења, за разлику од владе која је *de facto* била носилац извршне власти. Одређивање снажне милитаризације у политичкој култури развијало је, не само турски однос према парламенту и судовима, већ и директну војну контролу над извршном влашћу (Scotti 2017, 253–254). Како би спречила раст ауторитарности извршне власти, војска је новим уставом увела Уставни суд и Савет националне безбедности (Ozpek 2012, 157). Иако је успео да исконтролише егzekутиву, Устав из 1961. године омогућио је доминацију војске и судства у политичкој сфери над демократски изабраним представницима, чиме је парадоксално довео у питање демократске процедуре. Функционисање овог институционалног модела у пракси осликава се у чињеници да се за осамнаест година у Турској променило једанаест коалиционих и једна мањинска влада. Турска се показала као школски пример мана парламентарних система - краткотрајне, нестабилне и неефикасне владе (Kanatli 2016, 119). У атмосфери вишепартизма, јака партијска дисциплина, налик на вестминстерски модел демократије, спречавала је турски парламент да врши контролу над егzekутивом што је додатно смањивало њену ефикасност (Turk 2011, 36). Тада почиње трагање за продуктивним институционалним решењем које би Турску вратило у демократски колосек.

Војска је, као и до сада, реаговала у тренуцима великих криза, успостављајући модел заштитничке демократије, односно бранећи секуларну парламентарну демократију. Војна хунта је увек била ограниченог трајања у коме је, до тренутка предаје власти цивилној влади, осмишљавала нова институционална решења кроз рад Оснивачке скупштине. После пуча 1980. године опција увођења председничког система све се озбиљније разматра. Алтернатива увођењу presidencyализма који је био реална опција осамдесетих, огледала се у оснаживању надлежности извршне власти, тј. председника државе и владе, као и у укидању бикамералног парламента новим уставом из 1982. године (Scotti 2017, 255–258). Доношење Устава и делимичне институционалне промене, захтевали су накнадни легитимитет грађана. Устав је прихваћен на референдуму са чак 91,27% гласова (Ајзенхамер и Ђурић 2011, 7). Овакво решење је створило парламентарни систем са израженом функцијом председника. Председник

је биран двотрећинском већином у Скупштини (*Meclis*) на један седмогодишњи мандат, али укидањем Сената, председник више није био одговоран пред парламентом, што је оснажило његову улогу у односу на Устав из 1961. године. Иако је председник делио извршну власт са Саветом Министара, његова овлашћена су значајно ојачана. Шеф државе је и врховни командант војске, именује премијера, поставља и смењује ministre на предлог премијера, расписује изборе и сазива референдуме, проглашава законе и враћа их на поновно разматрање у парламент, ратификује међународне споразуме, именује чланове Уставног суда, Државног већа и других националних судских тела (8). Оваква ојачана председникова уставна овлашћења неретко су и грубо прекорачавана, што доказује и мандат Тургут Озала (*Turgut Özal*, 1989-1993) (Gönenç 2008, 507–510). Озал је био један од гласноговорника и присталица успостављања президенцијализма у Турској уз Сулејмана Демирела (*Süleyman Demirel*). Ослањајући се на изборну снагу, Озал је, у име превазилажења политичких криза узрокованих slabим и неефикасним владама, успоставио и промовисао политичку праксу персонализације политике, која ће касније значајно олакшати успостављање председничког система у Турској. Међутим, један од највећих сукоба на релацији премијер - председник десио се баш за време мандата председника Озала и премијера Демирела у првенству и границама овлашћења око именовања високих државних функционера. Спор је завршен на Уставном суду на штету председника (Gönenç 2008, 509). Овакав епилог имао је двострук ефекат. С једне стране онемогућена је даља злоупотреба овлашћења председника, док је са друге, пресуда против шефа државе показала да судски систем несметано функционише што је повећало Озалову политичку популарност. Оснажена овлашћења председника у све три гране власти, заједно са растом популарности исламистичке Партије благостања (*Welfare Party*) и честим сукобима у бицефалној егzekутиви произвели су велику нестабилност политичког система и узроковали још један пост-модерни пуч заштитника секуларизма у Турској, 1997. године.

Након меког пуча 1997. године, положај председника је додатно ојачао у политичком смислу, па је систем институционално био ближи полупредседничком него парламентарном систему са израженом улогом председника.

Једина разлика се огледала у томе што председник 25 година није уживао директни легитимитет од стране грађана, већ је биран посредно у Скупштини. Овај дводеценијски период карактерише то што је председник био близак војним круговима због чега је Турска у овом периоду називана војном републиком (Aksan 2006, 36–37). Устав из 1982. године претрпео је највећу промену управо 2007. године, када је на четворогодишњицу доласка на власт Странке правде и развоја сазван уставотворни референдум по питању непосредног избора председника на изборима. Проблем је настао у различитим ставовима АКП под вођством Ердогана и Уставног суда поводом кворума у Скупштини неопходног за избор председника Републике, у време када је председнички кандидат био Абдулах Гул (*Abdullah Gül*) (Zlatić 2017, 962). Референдум је прошао са чак 68,92% гласова који су потврдили непосредан избор председника (Scotti 2016, 256). Иако је референдумска одлука о непосредном избору председника ступила на снагу тек након истицања Гуловог мандата 2014. године, потврђивањем оваквих уставних амандмана, Турска је постала држава са полупредседничким системом.

Након одржаног референдума из 2007. године, Уставни суд је још једном офанзивно реаговао на политичко деловање АК партије. Већ 2008. године уследила је политичка криза у којој је претило распуштање АКП под оптужбом Уставног суда да угрожава принцип секуларности власти и да жели насилним путем да промени државно уређење (Ајзенхамер и Ђурић 2011, 451). Ердоган је схватио да ће, увођење председничког система, осим у војсци, имати противнике и у Уставном суду. Како би неутралисао независан и проактиван Уставни суд, одлучено је да се иде на још један референдум 2010. године. Уставотворни референдум је обухватио изјашњавање о чак 26 амандамана који су се директно тicali слобода и права грађана, као и устројства Уставног суда. Предложеним амандманима председник је од укупно седамнаест имао овлашћење да бира чак четрнаест судија Уставног суда, у чијој ће надлежности, од тренутка ступања на снагу уставних амандмана, бити суђење генералима и високим војним официрима (Cremer 2016, 307–320).

Уставне промене су доказале Ердоганову потребу да отворено уђе у обрачун са Уставним судом, омогућавајући будућем, непосредно изабраном председнику да врши

строгу контролу уставних судија и проактивно учествује у устројству Уставног суда. Додатно, војни естаблишмент је сада био под јурисдикцијом цивилних судова, док је надлежност војних судова постала краће ограничена. Тиме је, не само судска власт изложена великом утицају егzekутиве оличене у председнику, него је и војска постала изложена претњи суђењем пред цивилним, политички контролисаним судовима. То је била својствена потврда војном естаблишменту да ће њихова вишедеценијска улога чувара Републике, бити санкционисана.

КОНСТИТУИСАЊЕ ТУРСКЕ ВЕРЗИЈЕ ПРЕДСЕДНИЧКОГ СИСТЕМА

Иако су реформе текле полако, улазећи у другу деценију двехиљадитих, постало је јасно да отклањање судске контроле над егzekутивом није било довољно за обезбеђивање њихове апсолутне подршке. Први пут је Уставотворна комисија формирана и распуштена 2013. године када су предложена одређена политичка решења за увођење председничког система, али због недовољног политичког консензуса, предлози нису доживели успех (Scotti 2017, 255–258). Било је потребно ефективно блокирати, односно успоставити функционисање државних тела на такав начин који не оставља простор изненађењима, а истовремено јемчи институционални легитимитет председничком систему. Турска се под вођством АКП у другој деценији 21. века додатно удаљила од демократског колосека које се рефлектовало кроз обрачуне са војском и политичким непријатељима, као и кроз реинституционализацију оних инстанци које су пружале отпор расту ауторитарног политичког исламизма. Крањи циљ био је успостављање presidencyализма и зато је учињено је све да овај систем заживи успомоћ добијања нормативног легитимитета од стране грађана Турске.

Поред уклањања унутрашњих препрека увођењу председничког система, било је потребно обезбедити и међународну подршку. Један од првих корака је био успостављање оквирног мира са Курдима и обезбеђивање њихове подршке. Покушај смиривања курдске мањине био је одличан потез, али је услед кризе из Кобане 2014. године када су се на територији Сирије директно сукобиле турске безбедносне снаге са Курдима, доживео неуспех. Запад је био

веома забринут стањем демократије у Турској. Парадоксално, критике које су долазиле са Запада, још су више подстакле претензије Ердогана ка увођењу турске верзије председничког система и потврдиле одустајање од пуноправног чланства у Европској унији.

Након првих непосредних председничких избора 2014. године, Ердоган постаје председник Турске. Председник који је добио демократски легитимитет на изборима, функционисао је у парламентарном, *de facto* полупредседничком систему, без измена и допуна Устава које би разјасниле његова институционална овлашћења (Akman and Akcalı 2017, 579). Након што је парламент 2015. године одобрио додатна средства за председника, отпочела је агресивна кампања предвођена водећим медијима блиским АК партији у којима се истицало да је Ердоган отац оснивач президенцијализма у тренутку стварања нове Турске (589). У овом периоду осетно је повећање ауторитарности, монополизације и централизације моћи председника, која се огледала у грубом кршењу људских права и слобода, цензури медија и обрачуна са политичким противницима током изборне 2015. године (Esen and Gumuscu 2016, 1581–1583).

Ердоган је знао да ће спровођењем даљих реформи уклонити војне структуре из свих грана власти. Елиминисање традиционалне улоге војске из процеса доношења одлука је постављено као приоритет. Представа за јавност или недовољно добра организованост пуча 2016. године, само је олакшала уклањање спорних структура из војске и омогућила председнику Ердогану да више од две године самостално управља државом путем извршних декрета. На тај начин је парламент изгубио ефективну контролу над егзекутивом. Током двогодишњег ванредног стања, масовна хапшења, употреба сирове физичке силе и репресије над грађанима Турске, показали су потпуну нестабилност и озбиљно довели у питање легитимитет оваквог система. До почетка 2017. године угашено је више од 200 медија, ухапшено на стотине новинара, блокиране су друштвене мреже, 3000 војника је суспендовано, преко 150 генерала је смењено заједно са 8000 полицајаца, док преко 3000 универзитетских професора и судија је отпуштено (Видети Gurgan and Gisclon 2016, 3; упоредити Milan 2016, 31). Монополизацијом моћи, Ердоган је грађанима желео да покаже да је способан да самостално успостави мир у држави након пуча, стратешки одреди турску

спољну и безбедносну политику неутралишући историјску улогу војске, реши проблем крхких и неефикасних влада и врати регионални значај ове државе.

Општа карактеристика председничког система способног да брзо, лако и ефикасно решава политичке кризе био је главни аргумент увођењу президенцијализма. Предлагачи председничког система обећали су стабилан политички систем, решавање проблема нестабилних коалиција и бицефалне егзекутиве (TRT World 2017). Странка правде и развоја је неопходну парламентарну подршку за будуће институционалне реформе добила од новог коалиционог партнера МХП (*Milliyetçi Hareket Partisi*). Додатни аргумент у прилог увођењу президенцијализма као стабилног политичког система оличеног у чврстој руци једног човека је да потенцира економску стабилност. Ердоган је врло често у својим говорима наглашавао да су политички системи двадесет најразвијених држава председнички, док су двадесет најмање економски развијених парламентарни (Видети Kanatlı 2016, 12). Странка правде и развоја је у раним двехиљадитим дошла на власт на крилима економског просперитета, тако да су грађани већ чврсто били уверени да ће президенцијализам само допринети економском благостању Турске. Узевши у обзир да је турски народ склон јаким лидерима, нарочито у периодима великих неизвесности као што су унутрашње нестабилности, покушаји преузимања власти од стране војске, неизвесност европског пута, рат у Сирији, избегличка криза, не изненађује чињеница да је 2017. године расписан још један референдум чије је референдумско питање директно везано за промену политичког система у председнички.

КРИЗА ЛЕГИТИМИТЕТА НОВОУСПОСТАВЉЕНОГ ПРЕЗИДЕНЦИЈАЛИЗМА

Референдум одржан 17. априла 2017. године прошао је тесном већином од 51,41%, насупротив критикама и бојкоту од стране опозиционих странака које су наводиле да ће засигурно доћи до неконтролисане владавине једног човека (Jongerden 2018, 10–11). Узевши у обзир то да су начин увођења политичког система и веровање грађана да систем дела за њихову добробит критеријуми за мерење легитимитета, онда турска верзија президенцијализма нема

проблем легитимитета. Номинално, АК партија је успела да обезбеди институционални легитимитет председничког система реорганизацијом институција, као и нормативни добијањем већинске подршке на референдуму. Међутим, успостављање председничког система довело је до кризе легитимитета на два нивоа. То се пре свега односи на начин редизајнирања институција чија је независност нарушена и које су посредно омогућиле стварање вакуума легитимитета. Контролом медија и вештачким стварањем јавног мњења, нарочито након неуспелог пуча 2016. године, учињено је све да се репресијом дође до позитивне референдумске одлуке. Референдумска подршка је израженије била мања него на претходним референдумима, што говори у прилог томе да грађани ипак нису безрезервно веровали у предложене промене и да је био потребан енорман напор и притисак да се пређе 50% потребне подршке за валидност референдумске одлуке. Извори наводе да је тас на ваги „за“ превагнуо захваљујући турској дијаспори која је подржавала Ердогана (Başer, 2014). Турска је тако прешла са заштитничке на делегативну демократију коју одликују неограничена моћ шефа државе, антиинституционални ставови, недостатак хоризонталне одговорности, смањена репрезентативност и општи клијантелизам (Kanatli 2016, 122-126). Анализом новог институционалног решења у држави ауторитарне политичке културе долази се до одговора на питање зашто, поред номинално испоштованих критеријума, турска верзија председничког система и даље има дефицит демократије и легитимитета.

Председнички систем је систем у коме постоји ригидна подела власти, у коме је председник шеф моноцефалне извршне власти и бира се на изборима на фиксни мандат (Sartori 1997, 112). Сартори наводи да легислативна власт не учествује у избору и смењивању владе, те је тако шеф државе заправо и шеф владе (113). У консолидованим демократијама то не представља проблем јер председнички системи практикују строгу поделу власти па тако ниједна грана не би требало да има супрематију над другом. Линц уочава конфликтни капацитет президенцијализма управо из начина избора председника у коме *победник узима све* (Linz 1990, 123). Губитници на овај начин морају да чекају четири или пет година без приступа извршној власти или како наводи Линц „Игра нулте суме у председничким системима подиже улог на изборима и

неизбежно повећава напетости и поларизацију“ (124). Идеал-тип президенцијализма тако у самој суштини показује одређене мањкавости чак и када се говори о консолидованим демократијама. У ауторитарним системима, какав је Турска, строга политичка дисциплина посланика, неограничена моћ председника у именовању и смењивању чланова владе, али и именовања чланова судства који су блиски владајућој партији, значајно урушавају демократске процедуре. На тај начин принцип строге поделе власти идеал-типова президенцијализма није принцип који је у Турској примењен.

Успостављање једне главе извршне власти која се бира непосредно на изборима са могућношћу једног реизбора у складу је са начелима президенцијализма. Међутим, турски уставотворац се одлучио за решење у којем је могућ и трећи мандат уколико три петине посланика или председник раније распишу председничке изборе за време другог председничког мандата (Esen and Gumuscu 2017, 308). Оваквим решењем је потенцијално омогућено лидеру АКП да монополизује власт до 2034. године што би по ко зна који пут довело до краха демократије, али и до одступања од принципа класичног председничког система. Тако је заправо механизам кочница и равнотеже (*check and balances*) у коме парламент може казнити неодговорну извршну власт постао механизам за консолидацију ауторитаризма. Анализирајући ревидиран Устав, уочава се и да је из Поглавља II, Чл. 101. који регулише егзекутиву, избрисана одредба о неспојивости председничке и лидерске страначке функције (Constitution of the Republic of Turkey 1982). Овакво решење постоји у другим системима и државама, међутим у контексту Турске је оно проблематизовано не само зато што је шеф државе председник свих грађана, без обзира на партијску припадност, већ зато што са одржавањем лидерске улоге у партији он веома снажно може да утиче на рад законодавног тела у целини. Додатно, кроз исту дужину мандата председника и народних посланика од пет година и симултаност председничких и парламентарних избора (Constitution of the Republic of Turkey 1982, Art. 77), парламентарни избори падају у сенку управо због вођења грубе кампање актуелног председника који истовремено представља и кандидата на председничким и странку на парламентарним изборима.

Самостално именовање и смењивање министара и високих државних функционера без сагласности Скупштине

у супротности је са принципом класичног председничког система (Лазих 2019, 59). Овакво решење смањује репрезентативност турске администрације јер о његовом устројству одлучује председник који за најближе сараднике самостално именује само политички подобне. Легислатива је додатно ослабљена и тиме што су потпредседник и министри политички одговорни искључиво председнику чиме се његова моћ увећава (Constitution of the Republic of Turkey 1982, Art. 106). На примеру Турске потврђени су Лајпхартови ставови о хијерархијском и вертикалном принципу доношења одлука на челу са неодговорним председником јер ауторитарни механизми и диспропорционални однос између одговорности и овлашћења високих државних функционера спречавају успостављање професионалне и политички независне администрације (Лазих 2019, 60). На тај начин очекиван је пораст клијантелизма и непотизма у свим гранама власти, али и одсуство хоризонталне одговорности.

Ограничења овлашћења председника у председничким системима могу бити већа или мања, односно реактивна и проактивна (Mainwaring and Shugart, 1997) у зависности од тога како ју је уставотворац замислио и то не доводи у питање легитимитет самог система. Легитимитет и демократичност система постају упитни онда када моћ председника доминира над свим гранама власти и последично ствара зависне и лабилне институције. Право вета председника Турске као реактивна и законодавна иницијатива као проактивна мера такође не смањују легитимитет и демократичност система. Међутим, такве се мере спроводе у окружењу строге партијске дисциплине и самим тим крхког парламента, што извршну власт чини доминантном и у законодавном процесу (Лазих 2019, 63). Превентивним слабљењем судства пре увођења председничког система, Ердоган је успео да ограничи контролну функцију представничког тела. Устав Републике Турске прописује да апсолутна и накнадно тропетинска већина посланика може покренути истрагу против високих државних функционера где Врховни суд, који је под директним утицајем председника, доноси пресуду (Constitution of the Republic of Turkey 1982, Art. 105). Поред тога, од 2017. године, смањен је број уставних судија, па тако од укупно петнаест чак дванаест именује председник, док само три Скупштина (Art. 146). Турска верзија президенцијализма, легитимисана већинском вољом грађана је, доминантном

улогом председника над законодавном и судском влашћу, показала да је у питању хибридни режим који је све даљи од демократије, а једнако ближи деспотији.

ЗАКЉУЧАК

Успостављање presidencyлизма у Турској може се посматрати једнако као последица слабих, краткотрајних и неефикасних влада парламентарног система, стварања турског режима од стране војске, као и ауторитарне политичке културе. Институционални развој, праћен честим променама устава, резултовао је концентрацијом моћи и доминацијом извршне над законодавном и судском влашћу. Детерминисаност поменутих политичких процеса омогућила је персонализацију политике и консолидацију ауторитарног система под окриљем демократских процедура. Систем са јаким вођом материјализован је за време власти АКП која је омогућила економски просперитет и понудила решење политичких и институционалних криза на крилима политичког ислама. Пут институционалних реформи праћен је потпуном политичком контролом, елиминацијом политичких противника, слабљењем Уставног суда и избацивањем војног естаблишмента из процеса доношења политичких одлука. Немогућност турског друштва да се одрекне наслеђа султаната потпомогнута је неодлучношћу Запада по питању европске будућности Турске. Спољни фактор који је деценијама подстрекивао демократски развој, сада је убрзао преображај Турске у њен опозит. Након позитивне референдумске одлуке 2017. године када је вољом грађана легитимисана тежња политичке класе ка председничком систему, било је јасно да је Турска одлучила да *више не чека испред врата Европске уније*, као и да је Унија дубоко разочарана дешавањима у Турској и њеним скретањем са демократског пута (Hürriyet Daily News 2017; упоредити APF 2017). Припреме за увођење presidencyлизма биле су у служби обезбеђивања његовог легитимитета и довеле до тога да Турска још више склизне са демократског колосека. Реформисањем институција којим су оне ефективно блокиране, контролом медија и политичким притиском на грађане створена је атмосфера у којој се одлуке доносе ефективно, у складу са свим наметнутим политичким процедурама, а у интересу политичке елите. Примена институционалних решења председничког система на турско

друштво са дефицитом политичке културе, није довела до консолидације демократије. Овакав систем је произвео нестабилан presidencyализам, сроднији латиноамерчким моделима и који обилује антиинституционалним ставовима, смањеном хоризонталном одговорношћу и репрезентативношћу, као и неограниченом моћи моноцефалне егзекутиве.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ајзенхамер, Владимир, и Ђурић, Живојин. 2018. „Политички систем Турске на размеђу кемализма и исламизма.“ *Српска политичка мисао* 18 (4): 441–466.
- Aksan, Virginia H. 2006. “Ottoman to Turk: Continuity and Change.” *International Journal*, 61(1): 19–38. doi: 10.1177/002070200606100102.
- APF. 2017. “Erdogan warns Turkey could ‘say goodbye’ to EU”, *The Hindu*. 2 May 2017. Poslednji pristup 20. mart 2021. <https://www.thehindu.com/news/international/erdogan-warns-turkey-could-say-goodbye-to-eu/article18357191.ece>.
- Aslan-Akman, Canan, and Akçalı Pinar. 2017. “Changing the system through instrumentalizing weak political institutions: the quest for a presidential system in Turkey in historical and comparative perspective.” *Turkish Studies* 18 (4): 577–600. doi: 10.1080/14683849.2017.1347508.
- Bağlı, M. 2013. “Hikmet-i Hükümet.” *Yeni Türkiye* 51: 185–189.
- Başer, M. 2017. “The Turkish diaspora and the constitutional referendum.” *Independent Turkey*, 22 April 2017. Poslednji pristup 15. mart 2021. <https://www.imi.ox.ac.uk/blog/turkey2019s-diaspora-engagement-policy-under-the-justice-and-development-party>.
- Castaldo, Antonino. 2018. “Populism and Competitive Authoritarianism in Turkey.” *Southeast European and Black Sea Studies*, 18 (4): 467–487. doi: 10.1080/14683857.2018.1550948.
- Charlton, R. 1986. “Contemporary Legislatures.” *Comparative Government*, 38–54. USA: Longman.
- Constitution of the Republic of Turkey, dostupno na: https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf . Pristupljeno: 18. mart 2021.
- Cremer A., Serra. 2016. “Turkey Between the Ottoman Empire and the European Union: Shifting Political Authority Through

- the Constitutional Reform.” *Fordham International Law Journal*, 35(1): 280–349.
- Dokupil, Susanna. 2002. “The Separation of Mosque and State: Islam and Democracy in Modern Turkey.” *W. Va. L. Rev.* 105(5): 53–127.
- Esen, Berk, and Sebnem Gumuscu. 2016. “Rising Competitive Authoritarianism in Turkey” *Third World Quarterly* 37 (9): 1581–1606. doi: 10.1080/01436597.2015.1135732.
- Esen, Berk, and Sebnem Gumuscu. 2017. “A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017.” *South European Society and Politics* 22(3): 303–326. doi: 10.1080/13608746.2017.1384341.
- Fedayi, C., Mazi. 2013. “Hal ve İstikbal Boyutlarıyla Başkanlık Sistemi.” *Yeni Türkiye* 51: 679–691.
- Jongerden Joost. 2018. “Conquering the state and subordinating society under AKP rule: a Kurdish perspective on the development of a new autocracy in Turkey.” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21 (3): 1–14. doi: 10.1080/19448953.2018.1497751.
- Gönenç Levent. 2008. “Presidential elements in government: Turkey.” *European Constitutional Law Review* 4 (3): 488–523. doi:10.1017/S1574019608004884.
- Gurcan, Metin, and Gisclon, Megan. 2016. “From autonomy to full-fledged civilian control: The changing nature of Turkish civil-military relations after July 15.” *IPC-Mercator Policy Brief*, 2016.
- Hardin, Russell. 2009. “Compliance, Consent and Legitimacy.” In *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, eds. Carles Boix and Susan C. Stokes, 1–23 Oxford. doi: 9780199566020.003.0010.
- Hurriyet Daily News. 2017. “Turkey won’t wait at Europe’s door forever: President Erdogan”, 26 April 2017. Poslednji pristup 23. mart 2021. <https://www.hurriyetaidailynews.com/turkey-wont-wait-at-europes-door-forever-president-erdogan-112434>.
- Kanatli, Mehmet. 2016. “The practicability of the presidential system in Turkey and the discussions over never ending dreams of democracy.” *Tesam Akademi Dergisi* 3 (2): 111–130. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tesamakademi/issue/24719/261449>.
- Konak, N., and R. Özgür Dönmez, 2015. “Deconstructing a Neopatrimonial via Humour: Gezi Park ‘Capulcu’ Protests in

- Turkey’.” In *Waves of Social Movement Mobilizations in the Twenty-first Century: Challenges to the Neo-Liberal World Order and Democracy*, eds. Nahide Konak and Rasim Özgür Dönmez, 59–82. London: Lexington Books.
- Lazić, Vuk. 2019. „Uvođenje predsedničkog sistema u Turskoj: perspektive i izazovi.” *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* XIII (22): 47–68.
- Linz, Juan. 1990. “The Perils of Presidentialism.” *Journal of Democracy* 1 (1):51–69. doi: 10.1353/jod.1990.0011.
- Özbudun, Ergun. 2011. *The constitutional system of Turkey: 1876 to the present*. Springer.
- Özbudun, Ergun. 2012. “Presidentialism vs. Parliamentarism in Turkey.” *Istanbul Policy Center*, Policy Brief 1.
- Özpek, B. B. 2012. “Constitution-Making in Turkey After the 2011 Elections.” *Turkish Studies* 13(2), 153–167. doi:10.1080/14683849.2012.685253
- Mainwaring, Scott, and Shugart, Matthew S., Juan, Linz. 1997. “Presidentialism, and democracy: a critical appraisal.” *Comparative Politics*. 29 (4): 449–471. doi: 10.2307/422014.
- Milan, Francesco. 2016. “Turkey: What hides behind a failed coup attempt.” *The RUSI Journal*, 161(4): 28–32. doi: 10.1080/03071847.2016.1228291.
- Sartori, Giovanni. 1997. *Comparative Constitutional Engineering*, New York: Yale University Press.
- Scotti, Valentina Rita. 2017. “Presidentialism in Turkey, A first appraisal of 2017 Constitutional Reform.” *DPCE Online* 30 (2): 251–266.
- Siaroff, Alan. 2005. *Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics*, Canada: Broadview Press.
- Türk, R. 2011. “Practicability of Presidential System in Turkey.” *Turkish Journal of Politics*, 2 (1): 33–48.
- “Turkey’s Constitutional Reform: a review of constitutional history, current parliamentary system and proposed presidential system” *TRT World*, No. 4, 2017. Poslednji pristup: 10. mart 2021. <https://www.trtworld.com/referendum/images/key/research.pdf>.
- Yilmaz, Ihsan, and Galib, Bashirov. 2018. “The AKPAfter 15 Years: Emergence of Erdoganism in Turkey.” *Third World Quarterly* 39 (9): 1812–1830. doi: 10.1080/01436597.2018.1447371.
- Zlatić, Vedran. 2017. „Republika Turska u svetlu rezultata referenduma od 16. IV 2017. godine - Povratak u prošlost

stopama izabranog ‘sultana’?” *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 54 (4): 947–979. doi: 10.31141/zrpfs.2017.54.126.947

Milica Topalović**Institute for Political Studies, Belgrade*

THE CONSTITUTIONALISATION OF A PRESIDENTIAL SYSTEM IN TURKEY: AWAY FROM DEMOCRACY, CLOSER TO DESPOTISM

Resume

The transition from protective democracy in Turkey, which is characterized by the military's dominant role to a delegated democracy with a pronounced function of plebiscite executive power, was a natural and long-awaited consequence of a hundred years of rapid development of the political system. The need to adapt to expectations for the West and at the same time internal dynamics resulted in numerous institutional experiments and discontinuities - the transition from the parliamentary system in 1921, through the parliamentary in 1961, parliamentary with a pronounced function of president in 1982, semi-presidential in 2007 to presidential system 2017. Common to all political systems in almost a hundred years of existence is the impossibility to realize human and minority rights, to consolidate democracies and to enable the smooth functioning of the principle of separation of powers. The failure in that area is caused by the constant aspiration of political actors to preserve and strengthen the role of the executive power, specifically the president of the state. The last change in Turkey, after the constitutional referendum in 2017, brought a change in the organization of the state from a *de facto* semi-presidential to a presidential system, but it also announced the abandonment of the process of joining the European Union and showed the readiness of citizens to position power in the hands of one man. The Turkish version of presidentialism, introduced in 2017, is characterized by a lack of horizontal accountability, the establishment of the president's unlimited power over all branches of government, the growth of general clientelism, and reduced representativeness. The three factors that predetermined the constitutionalization of

* topalovicmilica1995@gmail.com

presidentialism were the instability of the parliamentary system, the significant role of the military in political decision-making, and the centuries-long development of the political culture of a strong leader. Through a historical review of the constitutional development that predetermined the change of Turkey's political system into a presidential one, the paper seeks to explore how such a system provided legitimacy and at the same time became undemocratic. The Turkish version of the presidential system has created a hybrid and indigenous regime of despotism with the unbalanced power of the head of state.

Keywords: Republic of Turkey, presidentialism, constitutional changes, democracy, legitimacy

* Овај рад је примљен 24. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УДК 321.64(519.3)(510)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.3>

Прегледни рад

Саво Симић*

Факултет политичких наука, Београд

УСПОСТАВЉАЊЕ КУЛТА ЛИЧНОСТИ У СЕВЕРНОЈ КОРЕЈИ И НАРОДНОЈ РЕПУБЛИЦИ КИНИ: УПОРЕДНА АНАЛИЗА ДВА МОДЕЛА ВЛАСТИ

Сажетак

У овом раду покушаћемо да одговоримо на питање по чему се разликују два успостављена култа личности у Северној Кореји и Кини. Пре свега испитујемо шта се подразумева под култом личности и које су његове инхерентне карактеристике према излагању тематских аутора. У тој намери ћемо направити дистинкцију у образлагању историјског облика са модерно изграђеним култом личности. Потом се фокусирамо на анализу успоставе савременог култа у Северној Кореји под утицајем Ким Ил Сунга и Мао Цедунга у суседној Народној Републици Кини. Разлози за компарацију су многобројни. Временска одредница формирања култа личности у наведеним државама је слична, политички услови у којима су настали и облик власти формиран према моделу Совјетског Савеза као заједнички именитељ оба режима. Истраживачке методе подразумевају употребу анализе садржаја при обради појединих говора, докумената у успостави базичних елемената култа личности и компаративну анализу при одређењу и поређењу сличности и разлика између два успостављена култа.

Кључне речи: култ личности, Северна Кореја, Кина, Ким Ил Сунг, Мао Цедунг

* savo.simic95@gmail.com.

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ КУЛТА ЛИЧНОСТИ

Пре него што теоријски размотримо специфичности култа личности (*cult of personality*) у случајевима Северне Кореје и Народне Републике Кине, неопходно је објаснити како је заправо култ личности у научној литератури дефинисан и која су његова основна обележја. Истичемо да се у овом раду ограничавамо на култ политичких лидера, те их не треба мешати са култом других јавних личности. Анита Пиш (*Anita Pisch*) која се подробно бавила темом глорификације личности Јосифа Стаљина у Совјетском Савезу посредством плаката, објашњава да је култ личности испитиван као: „Историјски феномен, манифестација политике у облику религиозности, од психилошке перспективе студија лидерства па све једног феномена масовних медија“ (Pisch 2016, 50-51). Једна конкретна анализа изграђеног култа личности указује на мултидисциплинарност приступа у утврђивању основних карактеристика. Тако се отварају питања: шта је култ личности, како се разликује од персонализације политике, како су поједине личности успешно одржавале изграђени култ, какав је био однос између личности и његових следбеника, услови да се овакав култ успостави у појединим друштвима и многа друга. Термин „култ личности“ значајно је млађи од појаве која је истоименим изразом означена. Овакав наш исказ, поткрепљује поменута ауторка када указује да се често тврди како је у модерном облику термин „култ личности“ први пут био употребљен од стране Никите Хрушчова (*Nikita Khrushchev*) током тајног говора на двадесетом конгресу Комунистичке партије Совјетског Савеза. „Култ појединца је добио такву чудовишну величину углавном зато што је сам Стаљин, користећи све замисливе методе, подржао величање властите личности. Један од најкарактеристичнијих примера Стаљинове само-глорификације и недостатка чак и елементарне скромности је издање његове Кратке биографије које је објављена 1948. године. Ова књига је израз најраширенијег додворавања, пример претварања човека у божанство, у непогрешивог мудраца, „највећег вођу“, „узвишеног стратега свих времена и нација““ (Khrushchev 1956, 8). У изнетом примеру и осуди култа индивидуе (*cult of the individual*) како Хрушчов назива култ личност, приметно је да је култ постојао пре употребе самог термина, јер је Хрушчов накнадно, након Стаљинове диктатуре, постао премијер Совјетског Савеза. Јан Плампер (*Jan Plamper*) у анализи стаљинистичког култа разликује „култ личности“ као историјског појма и „лични култ“ (*personality cult*) као аналитичког појма и наводи да је први

модеран култ личности поседовао Наполеон III (*Napoleon III*).

Долазимо до питања шта заправо јесте култ личности? Ослањајући се на Пламперову дефиницију Крабтри (*Crabtree*), Керн (*Kern*) и Сигел (*Siegel*) сматрају да је култ личности: „Божанска глорификација модерног политичког лидера, техникама усмерених ка масама и претераним народним обожавањем. Култ личности се састоји од скупа веровања, вредности, митова, симбола и ритуала усмерених ласкању вођи. Можда је најупечатљивији и на изглед ирационалан аспект култа личности употреба прекомерног подворавања или похвалности, која укључује грандиозне тврдње о непогрешивости, свезнању, свеprisутности, свемоћи, па чак и божанствености вође. Хитлер је био поштован као „највећи Немац свих времена“, „најбољи замисливи стручњак у свакој специјализованој области“ и „највиша синтеза своје расе“. Стаљин је назван „генијем епохе“, „титаном светске револуције“ и „мудрим кормиларом“ међу многим другим епитетима. Мао је био поштован као „најцрвеније црвено сунце“, велики вођа, велики учитељ, велики кормилар и „највећи геније света“” (*Crabtree, Kern and Siegel; 2020, 411*). Прекомерни епитети ауторитарних властодржаца оваплоћени у епицентру народних маса, представљали су креацију свемоћног „бога-лидера“ на земљи, способног да уклони постојеће сумње и дилеме тј. разреши све друштвене и државне проблеме. Таква карактеризација личности од стране народа исказује се у необичној форми политичке религије. Сликовито објашњава Дучић: „Људи су одувек осећали да великим људима није довољна слава, него да им је потребан и култ, а нарочито да великим краљевима није довољан престо, него им је потребан и олтар. Александар је имао у Олимпији статуу у изгледу Јупитера“ (Дучић 1998, 321).

Ипак мора постојати нека *differentia specifica* савременог култа личности у односу на историјске облике, односно како разликовати култ личности предмодерних и модерних политичких вођа. Плампер истиче пет важних карактеристика које одвајају модеран термин култа личности од предмодерног. „Прво, сви савремени кутови личности били су деца масовне политике: усмерени на (и из њих црпили легитимитет) цело становништво, „маса“, док су монархијски кутови често били усмерени ка (и зависили од верности) елитама. Друго, сви су користили модерне масовне медије, који су им омогућили дисеминацију култа посредством продукта попут плаката и филмова, док су ранији кутови досезали само ограничен број људи. Треће, модерни кутови личности појавили су се само у затвореним друштвима. Затворена друштва имају врло ограничен јавни простор, те је упућивање и ширење медијске

критике усмерене ка лидеру или увођење супарничког култа готово немогуће. Четврто, модерни култови личности су увек били деца секуларног доба, која су протерала Бога - колико год несавршено - из метафизичког простора друштва. Пето и коначно, савремени култ личности био је искључиво патрицентричан феномен: објекти поштовања у модерним култовима личности били су мушкарци, док су предмодерни култови често славили краљице, царице и принцезе” (Plamper 2012, 18-19). Укидање метафизичке или догматске идеје Бога отвара простор да се такав однос успостави са политичком вођом, што смо образложили у прекомерном хваљењу и истицању њихових надљудских карактеристика. Из Пламперових разлика модерног са предмодерним култом личности у трећој дистинкцији о затвореном друштву, истиче се дејство тоталитарне политичке пропаганде. Атлагић нам сугерише разлику између тоталне и тоталитарне пропаганде, објашњавајући да је тотална пропаганда и данас присутна у западним демократијама, али да је тоталитарна резервисана само за поједине случајеве. „С обзиром на ранији закључак да је свака пропаганда тотална по својој намери да се наметне као ексклузивна и да изврши унификацију друштвене свести, произилази да само она пропаганда која успе да своју интенцију реализује на основу тоталитарног система институција постаје тоталитарна пропаганда“ (Atlagić 2011, 289). Сумњамо да би модеран култ личности могао бити оформљен без злоупотребе политичких институција, без употребе тоталитарне пропаганде усмерене ка народу. „Прихватање харизме и отелотворење више мисије у вођи нису довољни да се обезбеди одрживост култа. У савременом политичком систему, једном када је култ успостављен, његово институционализовање као део свакодневне праксе са дефинисаним кодом који треба следити неопходан је за његово очување“ (Lu and Soboleva 2014, 5-6). Појам Пламперовог „затвореног друштва“ могли би да проширимо од ограниченог медијски јавног простора ка непостојању политичке алтернативе, односно политичке конкуренције, ограниченом или забрањеном деловању организација цивилног друштва и грубом кршењу људских права. Важно је поменути да култ личности није инхерентан искључиво комунистичким режимима нити оправдан у марксистичкој теорији. „„Култ личности“ како га дефинишемо појављује се када личност вође постаје извор власти читавог политичког система. Под Маом и нарочито под Стаљином, лични деспотизам достигао је ниво који се ретко виђао у историји, упркос чињеници да за обожавање вође или *Führerprinzip* није било места у марксистичко-лењинистичкој идеологији“

(Paltiel 1983, 50). Додатно постоје неке специфичности везане за особеност индивидуалног случаја, на пример, митови на које се успостављени култ личности ослања и њихово друштвено утемељење, црпљење легитимитета истакнуто корелацијом са политичким претходницима или у необичном династијском оправдању тренутне улоге политичког вође. Особености овог типа биће разматране у наредним поглављима кроз обраду обе државе појединачно.

МИТСКО ПОРЕКЛО ДИНАСТИЈЕ КИМ

Корејско полуострво одувек је било део спорова и територијалних претензија Кине и Јапана. При надирању једне од великих сила, Корејци су се увек трудили да оснаже своје односе са другом, укључујући понекад и трећу страну, Русију, са намером да сачувају своју независност. Јапан је ипак сматрао да Кореја треба постати део јапанске империје, те је анектирао 1905. године и држао под окупацијом наредних четрдесет година. Током периода јапанске колонизаторске експанзије, рађа се идеја национализма у Кореји тј. идеал свих Корејаца да се уједине под једном државом. У корејској декларацији независности из 1919. године стоји: „Овим документом изјављујемо да је Кореја независна држава и да су Корејци самостални у својој владавини. Декларацију упућујемо свим државама у афирмацији принципа једнакости нација и упућујемо је свом потомству, чувајући заувек право националног опстанка” (Ch’oe, Lee and Bary 200, 337). Ослобађањем од Јапана 1945. године, у Кореји се рађају проблеми успоставе јединствене власти. Не залазећи дубље у историју због ограничености овог рада, истичемо да се национална унификација Кореје није могла остварити под утицајем биполарне поделе света.

Да бисмо разумели основе на којима почива садашњи култ личности Ким Џонг Ун-а (*Kim Jong-un*), прво се морамо окренути успостави таквог култа од стране зачетника државе Северне Кореје Ким Ил Сунга (*Kim Il-sung*). Истражујући „Велику Совјетску Енциклопедију“ (*Great Soviet Encyclopaedia*), Шафер (*Shaffer*) нам указује на податак да се само име оснивача Северне Кореје доводи у питање. „Изгледа да је његово право име било Ким Сонг Ју, и да је у неком тренутку једноставно усвојио име Ким Ил Сунг, име човека који је национално био познат као анти-јапански герилски борац, пре него што је Ким Сонг Ју (реинкарнирани Ким Ил Сунг) био рођен“ (Shaffer 1967, 434). У наредном делу текста користићемо име „Ким Ил Сунг“ да означимо првог лидера Северне Кореје, како

би избегли поистовећивање са претходним герилским борцем. Према објашњењу Таи Сунг Ан-а (*Tai Sung An*), Ким Ил Сунг јесте оформио малу герилу и долазио у сукобе са јапанском армијом током тридесетих година 20. века у Манџурији, али су га његови војни неуспеси натерали да се повуче у источне провинције Совјетског Савеза. „У Северну Кореју се вратио септембра 1945. године као мајор совјетске војске, која је прихватила предају јапанских снага. Уз подршку совјетске окупационе власти помогао је успоставу нове комунистичке државе северно од 38. паралеле и од тада влада земљом“ (An 1977). Фалсификовањем сопствене личности, Ким Ил Сунг је био у стању да се ослони на популарност славног претходника и стекне поверење корејског народа, ипак права природа боравака у Совјетском Савезу остаје непозната. Може се тумачити да је његов боравак у Совјетском Савезу највероватније представљао својеврсну обуку за лидерску улогу, при формирању сателитске комунистичке државе у Кореји. Током учвршћивања своје владавине у Северној Кореји, успостављају се митови о грандиозном пореклу породице Ким. Бјунг Чул Кох (*Byung Chul Koh*) истиче неколико интересантних митова у вези са породицом Ким Ил Сунга: „Да наведем неколико примера, прадеда Ким Ил Сунга, Ким Унг-у, наводно је водио напад на америчко пловило, Генерала Шермана, на реци Таедонг у августу 1866. Тиме је „отворио бриљантну страницу револуционара у историји модерне Кореје“. Отац Ким Ил Сунга, Ким Хионг-јик, је приказан као „несаломиви револуционарни борац који је дао свој живот у борби за ослобођење отаџбине“, као и „револуционарни просветитељ који је безбројну омладину наоружао патриотизмом“. Мајка Ким Ил Сунга, Канг Пан-сок није била само „ватрени комуниста“ већ „изузетна жена револуционарка“ која се борила за „социјалну еманципацију жена“. (...) Укратко, династија Ким је „револуционарна породица која не налази паралелу у светској историји““ (Koh 1978, 142-143). Мит о великим жртвама породичних предака, већ имплицира на увођење династичког типа власти. Борба за ослобођење Северне Кореје не исказује се само напорима великог лидера, већ је постојећи легитимитет допуњен заснованошћу на породичној предодређености за велике подухвате. Конкретизовано, можемо изнети тезу да је у овом случају продуковани култ личности захтевао упориште у митском култу предака, на које ће се често позивати и ослањати наследници Ким Ил Сунга. И док су његови претходници и даљи чланови породице били не више од „великих бораца против стране окупације“ и „друштвених еманципатора“, Ким Ил Сунг превазилази револуционарну и човечанску улогу,

поистовећивањем са небеским телима. Јае Чеон Лим (*Jaе-Cheon Lim*) говори да се Ким Ил Сунг најчешће поистовећује са сунцем и месецом, чак део његовог промењеног имена „Ил Сунг“ у преводу значи „*Формирање сунца*“. Такво упоређивање са сунцем он објашњава на три начина: „Прво, сунце је центар соларног система, око кога се окрећу све остале планете, дакле вођа као државно средиште може се упоредити са сунцем или другим државним институцијама које раде око њега. Друго, већина живих бића зависи од сунца, његова енергија омогућава им живот; вођа се може упоредити са сунцем у артикулацији, да сви људи зависе од њега. Треће, сунце зрачи, осветљава свет; државни лидер може се поистовестити са сунцем тако да утиче на све чланове друштва“ (Lim 2015, 98). У прилог изнетим разлозима, Северна Кореја 15. априла слави највећи државни празник, који се означава „*Даном сунца*“ посебно посвећен бившем лидеру Ким Ил Сунгу. Суштински Ким Ил Сунг није само „центар“ око кога друштво кружи већ представља идеал, који сваки становник Северне Кореје тежи да досегне. Како је сунце извор живота за сва жива бића, тако је Ким Ил Сунг извор настанка Северне Кореје, основ на коме севернокорејско друштво почива. У овом приказу присутан је облик пророчанског, готово божанског приказа првог лидера Северне Кореје. Хи Санг Ли (*Hу-Sang Lee*) проналази овакав опис Ким Ил Сунга и Ким Џонг Ила посредством државних и партијских чланака. „У „*Сунцу љубави*“ Кимови су представљени као божанства, која су супериорнија од Христа у љубави, супериорнија од Буде у доброчинству, супериорнија од Конфучија у врлини и од Мухамеда у правди“ (Lee 2001, 220).

ЏУЧЕ И СУРИЈОНГ У ПРЕЗЕРВАЦИЈИ КУЛТА ЛИЧНОСТИ

За подробније схватање темеља формираног култа личности у Северној Кореји, у анализу уносимо два нова појма, инхерентна само овој држави. Први термин је „Џуче“ (*Juche*), државна идеологија Северне Кореје додатно подржана „Суријонгом“ (*Suryong*), лидерским системом власти. „Џуче“ идеологија је настала током 1955. године говором Ким Ил Сунга. Брајан Мејерс (Brian Myers) се бавио анализом свим детаља говора, залазећи чак и у разлоге његовог настанка. Закључак његовог истраживања укратко излаже да говор Ким Ил Сунга није представљао „Џуче“ идеологију националистичком, па чак ни новом идеологијом. „Наметнут Северној Кореји 1945. године, марксизам-лењинизам

створио је политичке и економске структуре које постоје и данас. Али његов примат у званичној култури - у уметности, пропаганди и образовању - био је површан од почетка. Почетком 1946. године корејски национализам спојио се са култом Ким Ил Сунга да формира поглед на свет неспојив са марксизмом-лењинизмом. (...) Кимов култ био је концентрисан на његове анти-јапанске подвиге и етичке врлине“ (Myers 2006, 90). Мејерс се супротставља становишту стручне јавности да је Северна Кореја од 1945. до 1955. године била под утицајем марксизма, да би га говором Ким Ил Сунга из 1955. године заменио национализам. Према његовом гледишту, тим становиштем се занемарује да је национализам настао деценију пре 1955. године, тачније од оснивања Северне Кореје. Мичел Лернер (*Mitchell Lerner*) истиче да се „Џуче“ „дословно преводи као „само-идентитет“ или „само-ослањање“, „Џуче“ може бити једноставно дефинисан као стање ума у којем актери, и појединачно и колективно, остварују своје интересе без спољног утицаја“ (Lerner 2001, 655). Само-ослањање (*Self-reliance*) означава се у контексту да индивидуа или колективитет не зависе од других индивидуа или колективитета. Ослањање на сопствене снаге у случају Северне Кореје подразумева самосталност у политичком, економском, војном и идеолошком смислу. Примену такве идеје можемо приметити у изолационистичкој политици. Размењујући са другим државама Северна Кореја постаје зависнија од њих, утицајем страних култура губи сопствени идентитет. Војна самосталност има превасходно за циљ, да очува постојећи систем нетакнутим у односу на унутрашње и спољашње притиске. Термин „Џуче“ преведен као само-ослањање, више потпада под принцип управљања него под идеологију, ако идеологију означимо неким системским скупом идеја. Уколико би га замислили као идеологију, „Џуче“ би био најсличнији ауторитарном конзервативизму апсолутног одбацивања промена. Ипак Мејерс добро примећује да су подједнако марксизам, лењинизам и „Џуче“ (*Juche thoughts*) само *pro forma* идеологије, те да се иза њих крије једина суштинска, етно-национализам. Такав етно-национализам укључује и одређене облике расизма, на примеру да је „радничка партија такође покренула кампању против међународних бракова, називајући их „злочином против корејске расе““ (Myers 2006, 107).

„Суријонг“ је други важан елемент пропагандно усмереног и институционално одржаваног култа личности. „У садашњем контексту, односи се на систем чија је сврха да овековечи вођство путем породичног наследства. Истакнута карактеристика севернокорејског система „Суријонг“, иако вуче корене из

социјалистичке диктатуре лењинизма, је да се пре свега заснива на „Џуче“ идеологији и да је „Суријонг“ заменио „партију“ као нуклеус политичког вођства. Његова интернализована сврха је да одржи владавину кроз још свеобухватнију и исцрпнију контролу становништва“ (Sakai 2013, 1). Ипак погрешно је схватити да је „Суријонг“ укинуо или ограничио утицај партије у севернокорејском систему. Истичући значајну улогу партије у Северној Кореји, Такаши Сакаи (*Takashi Sakai*) објашњава да је „Суријонг“ уведен само како би се означио крајњи ауторитет и формулатор политичких одлука. „Оно што подразумевамо под „култом личности“ (...) је успостављање личне власти насупрот институционализованом ауторитету странке“ (Paltiel 1983, 50). Додали би да се „Суријонгом“, системом лидерства, даје легитимитет породичном наследству династије Ким, које је *de facto* карактеристично за монархије и атипично у другим комунистичким системима. „Џуче“ (изолационизам) оправдава „Суријонг“ систем у коме ће наследни владар очувати систем непромењеним, стварајући *perpetuum mobile* пустињског краљевства (*hermit kingdom*). На истим принципима након смрти Ким Ил Сунга владаће Ким Џонг Ил (*Kim Jong-il*) и тренутни Ким Џон Ун.

ДУГИ МАРШ МАОВОГ НАРОДА

У слично време, у којем Ким Ил Сунг успоставља комунистички режим и започиње своју владавину у Северној Кореји, Мао Цедунг (*Mao Zedong*) оснива 1949. године Народну Републику Кину. Ипак прошлост два лидера значајно се разликује због околности унутар којих су деловали. За разлику од Ким Ил Сунга који је боравио у Совјетском Савезу и након доласка једноставно успоставио владавину у Северној Кореји, Мао се у претходном периоду суочио са непријатељима унутар комунистичке партије због ревизионизма, јер се у револуционарној борби ослањао на сељаштво уместо на пролетеријат, док се на спољном плану борио против националиста и касније, против нове политике Совјетског Савеза.

У књизи „Црвена звезда над Кином“ (*Red Star over China*) сусрећемо се са једним од најранијих описа Мао Цедунга. Едгар Сноу (*Edgar Snow*) „представио је мистериозног лидера Кинеске комунистичке партије остатку света, описујући га као оствареног ученика класичног кинеског, прождрљивог читаоца, дубоког студента филозофије и историје, доброг говорника, човека необичног памћења и изванредних моћи концентрације, способног писца, неопрезног у личним навикама и изгледу, али запањујуће

педантног око детаља о дужности, човека неуморне енергије, политичког и војног стратега, великог генија“ (Dikötter 2019, 116). Франк Дикутер (*Frank Dikötter*) наводи да је Мао са намером позвао Сноуа да га интервјуише, покушавајући да стекне популарност у Кини. У нарученом интервјуу, Мао је одобравао и потпуно контролисао садржај Сноуовог дела. Личну промоцију Мао Цедунга иницирао је и подржавао Стаљин, у нади да ће оснажити структуру и улогу комунистичких покрета ван Совјетског Савеза. Можемо утврдити да је Мао интенционо познавајући политичке прилике у Кини, одабрао сељаштво уместо радничке класе као основни стуб револуционарне борбе. Кина је политичком културом представљала „плодно тло“ за успостављање култа личности. „Луциан Пај, у свом раду о кинеској политичкој култури наводи да кинески концепт ауторитета тежи да буде потпун и неподељен, са очекивањем да власт треба да буде монополистичка, дифузна и способна да се бави широким спектром питања без интерференција. Такође примећује да су се традиционално „влада и породица удружили како би осигурали да млади Кинези буду импресионирани светомашћу ауторитета““ (Paltiel 1983, 50-51). Палтиел (*Paltiel*) сумња у ово становиште и сматра да је изнето одређење кинеске политичке културе карактеристично за сва предмодерна друштва. Не залазећи дубоко у разлоге предоченог спорења, довољно је разумети да су друштвене прилике ишле у прилог условима за успостављање култа личности што ћемо поткрепити још једним примером. „Иако кинеска реторика има традицију рационалног аргументовања из школа Минга и Моцизма, заједничка претпоставка кинеске културе раних синолога је да кинеску мисао карактеришу интуиција и недостатак логичког размишљања. Такође због утицаја будизма, Кинези више наглашавају директно искуство, попут изненадног просветљења као извора истине и знања него логичке мисли“ (X. Lu 2017, 41). Премда Мао није био будиста нити припадник неке друге конфесије у својој младости, познавао је кинески културни код. Директно искуство великог хероизма и оптимистична борба против свих изгледа за победу, били су рецепт за напредну наклоност кинеског народа и успоставе Маовог култа личности путем једног великог мита. Дуги марш (*Long March*) изражава се у аналогiji библијске сцене ослобађања израелског народа од ропства. „Мит је рођен и он остаје данас трајни амблем Кине. За нас је Дуги марш прича у рангу са Мојсијевом, који води егзодус из Египта“ (Shuyun 2007, 14). Осим временских неприлика, Маови борци су на путу водили повремене битке и са националистима предвођени Чанг Кај Шеком (*Chiang Kai-shek*). Заиста мали број

учесника Дугог марша је преживело овај једногодишњи поход због чега се метафорички могу означити изабраним народом. Већ је сам завршетак Дугог марша за Мао Цедунга представљао победу над непријатељем или његовим речима: „Да ли је историја икада знала за дугачак марш једнак нашем? Не, никада. Дуги марш је прогласио свету да је Црвена армија војска хероја. Дуги марш је посејао мноштво семена која ће никнути, листати, цветати и родити, и донети жетву у будућности. Једном речју, Дуги марш је завршен нашом победом и непријатељевим поразом” (Shuyun 2007, 14).

МАОИЗАМ И РАСКОЛ СА СОВЈЕТСКИМ САВЕЗОМ

Један Маов говор посебно се истиче и указује нам на (не) оправданост култа личности и разилажење са Сојветским Савезом, посредством његове аутентичне идеје истине. „Постоје две врсте култа личности. Једна (врста култа) је тачна, јер на пример морамо да обожавамо исправне ствари од Маркса, Енгелса, Лењина, и Стаљина и да их заувек обожавамо. Не поклонити им се није могуће. Истина је у њиховим рукама, зашто их не бисмо обожавали? Ми верујемо у истину, јер истина произилази из објективних околности. Чланови одреда морају обожавати вођу одреда. Не обожавати је немогуће. Друга врста култа је нетачна, без сопствене анализе, слепо се покоравајући, ово једноставно није у реду. . . . Проблем није у култу личности, већ да ли он представља истину или не” (Leese, Мао 2011, 68). Приметно је да Мао оспорава некритичко прихватање догматизма и култа личности, оправдавајући га једино уколико је у служби истине. Разлог за Маов говор о два култа налази се у отклону од Хрушчовљеве критике упућене на рачун Стаљиновог култа и формирању оправдања за сопствени. Директном критиком Стаљиновог култа, Хрушчов је индиректно оспорио Маов култ личности, који се у одређеној мери ослањао на њега. „Постојала је паралела између Стаљина и Мао-а. Неке од Маових политика биле су инспирисане Стаљиновим – дисциплиновање културе и уметности и „култ личности“ да наведемо само два. Паралела се ипак није могла повући предалеко. Маов „култ личности“ бар до предвечерја „Културне револуције“, није био манифестација необуздане аутократске владавине као што је био случај са Стаљином, већ пре као традиционално задовољење потребе многих Кинеза, за неким обликом очинске фигуре, која симболише ре-унификацију, док су одлуке долазиле од стране лидерства Кинеске комунистичке партије колективно

– „Лењинистичка норма партијског живота“ коју је Хрушчов желео да обнови у Комунистичкој партији Совјетског Савеза 1956.“ (Goldman 1968-1969, 572). Уосталом Мао је већ имао негативна искуства са партијским елитама, јер је један од лидера комунистичке партије Гао Ганг (*Gao Gang*) покушао са успоставом култа личности на северо-истоку Кине, што је Мао окарактерисао потенцијалном политичком нестабилношћу. Ревизионизам унутар Совјетског Савеза стварао је додатни притисак на друге комунистичке државе, те опасност да мноштво семена, о којима је Мао раније говорио, неће донети жетву у будућности. Увидевши такву промену Мао је био решен да учвршћивањем личног култа, спречи постојеће и истовремено предупреди могуће сукобе унутар партије. „Маова све већа доминација није резултирала само масовним порастом додворавања, већ и одбацивањем некадашњег превода за култ, *geren chongbai*, који се односио на обожавање уопште. Замењен је пежоративном фразом *geren mixin*, што указује на сујеверно веровање“ (Leese 2007, 627). Како објашњава Данијел Лиз (*Daniel Leese*), тачни Маов култ личности имао је за циљ да буде брана порасту ревизионизма у комунистичким државама. Истина на чију заштиту се Мао позивао у легитимизацији властитог култа, имплицирала је утемељење и презервацију новог, кинеског комунистичког модела тј. маоизма или Маове мисли (*Mao Thought*). Постоји академска сагласност да је Мао био под утицајем кинеске културне традиције и марксизма, али и несавласност у домену, која од њих је имала већи значај на успоставу маоизма. Тако рецимо Стјуарт Шрам (*Stuart Schram*) предност даје кинеској културној традицији, тумачећи свој исказ кроз Маово изражавање. „Чињеница да је Мао одлучио да пише на једноставан и непосредан начин доступан кинеском народу, илустровано његовим есејима, плодним референцама и цитатима кинеских класика и пословична традиција тумаче се као демонстративност Маових менталних хоризоната, когнитивни приступ филозофским и политичким проблемима, а стил и вештине комуникације били су у великој мери ограничени и храњени путем дубоког и егзотичног тла кинеске традиције“ (Knight 2007, 27). Ипак стил писања није довољан услов да бисмо кинеску културну традицију означили искључивим политичким монизмом. Основ за Маову реинтерпретацију револуционарне борбе тог времена, налазимо у неразвијеној кинеској индустријализацији која је каснила за државама Запада. Претходно већ образложено, Мао је модификовао односно прилагодио марксистичко-лењинистичке идеје кинеској култури ослањањем на сељаштво уместо пролетеријата. Као што је до ревизионизма Совјетски Савез

био узор другим комунистичким режимима, тако је маоизам видео своју шансу у архетипској улози према државама Трећег Света. Маоизам је формирао нови или трећи пут у односу на Совјетски ревизионистички модел и империјализам Сједињених Држава. Маова идеологија „тежи не само преправци Западних вредности и идеја, посебно марксизма, на начин да интегрише универзалне принципе марксизма са конкретном праксом Кинеске револуције, већ и да створи алтернативну визију модерности, или визију алтернативне модерности, путем трансформисања марксизма у неевропску, од сада универзалнију визију модерности. Баш као што је марксизам идеологија модерности у западном историјском контексту, тако маоизам чини идеологију модерности унутар контекста Трећег света” (Kang 2015, 13).

КИНЕСКА КУЛТУРНА РЕВОЛУЦИЈА

У намери да докаже преимућство Кине другим комунистичким и државама Трећег света, Мао је покренуо економски план „Великог скока напред“. План који је трајао од 1958. до 1961. године, требао је да изврши брзу трансформацију кинеског друштва, од пољопривредног ка индустријском. „Велики скок напред“ оличен је у Маовом разматрању да ће његов комунистички модел остварити боље резултате од Хрушчовљевог ревизионизма. „Када је Хрушчов објавио да ће Совјетски Савез сустићи Сједињене Државе у производњи меса по глави становника, млека и путера, Мао је прихватио изазов и прогласио да ће Кина надмашити Британију - која се тада још увек сматрала великом индустријском силом - у производњи челика у року од петнаест година“ (Dikötter 2019, 127). Ефекти „Великог скока“ били су драстично супротни од замишљених и изазвали велику глад широм Кине. Како нису постојали услови за велики економски напредак, Мао се окренуо новом виду револуције. „Културна револуција“ имала је задатак да избрише неуспешне трагове „Великог скока напред“ и уклони најмању сумњу у подривање политичког система. У том тренутку Мао креира оно што је у ранијем говору назвао нетачним култом личности. „Мала црвена књига, објављена 1964. године са 427 цитата Мао Цедунга, служила је као Библија за све Кинезе током Културне револуције. Била је познатија по свом изгледу уместо по свом садржају. Попут Стаљина, Мао је покушао да искористи култ личности да уједини земљу, отараси се потенцијалних противника и оних за које је веровао да су недовољно лојални и учврсти своју монакратију, прелазећи са колективне на власт једног човека“ (Luqiu

2016, 291-292). Новоуспостављени негативни култ личности налази своје зачетке још 1956. године, у кампањи „Стотину цветова“ када је Мао дозволио јавну критику комунистичког система. Премда је као што каже Ксинг Лу (*Xing Lu*) Мао у почетку кампање захтевао критику владе и био отворен за другачија становишта, временом је постао скептичан према интелектуалцима чиме се такозвани демократски чин завршио пребројавањем и обрачувањем са „непријатељима државе“. „Културна револуција“ је поспешила и доцније радикализовала кампању „Стотину цветова“, не остављајући никаквог простора за било какву врсту критике. „Социјални резултати били су катастрофални - омладина Црвене гарде терорисала је заједнице под слоганом „побуна је оправдана“ (Маов цитат), колеге су се међусобно осуђивале, универзитети су били затворени да би студенте слали на село „да уче од маса“, а појединци су били предмет бескрајних „истрага мисли“. У мери у којој је народ у Кини учествовао у овом самопоковавању, Културна револуција је чак надмашила Стаљинову Русију као најближе остварење Орвеловске дистопије“ (Cheek 2014, 124). Маова „Културна револуција“ отеловљена је кроз попутну идеолошку унификацију Кине. Ако је Мао у свом говору 1958. године оправдавао Стаљинов култ јер представља истину, онда је уједно оправдавао свој измењени култ личности исказан у „Културној револуцији“. Како је раније Мао сликовито описао, не обожавати није могуће (Лењина, Стаљина, Маркса) јер се истина налази у њиховим рукама. Истину у овом контексту, на примеру Стаљина, можемо схватити као моћ. Стаљин је поседовао моћ за разлику од Хрушчова, чији је положај према Маовом мишљењу, у сваком тренутку зависио од подршке партијске елите. Интересантно је управо то што ће дистинкцијом на два култа личности и осудом култа сујеверног веровања, Мао успоставити исти такав само неколико година касније.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Успостављање култа личности у Северној Кореји и Кини догодило се у хронолошки сличном периоду и под утицајем Совјетског Савеза. У почетку под сателитским патронатом и због нужности легитимитета, Ким Ил Сунг и Мао Цедунг нису имали могућност да потпуно искажу природу својих личних култова те су префутно одобравали совјетско преимућство. Долазак на власт Хрушчова који је означио промене у Совјетском Савезу, долази и до пораста особености личних култова два лидера. Ипак изражајне

су разлике у оба примера, од услова за успостављање, начина на који је култ личности грађен па све до инструмената којима је одржаван. Мао за разлику од Ким Ил Сунга није фалсификовао историју. Хиберполизоване карактеристике Цедунга у опису великог говорника, мислиоца и писца не могу се поредити са митологизованом прошлошћу и креираним култом предака Ким Ил Сунга. Додатно, Мао је прагматично градио култ у складу са друштвеним захтевима и приликама. Вишевековна кинеска традиција захтевала је јединство и дифузију власти у једној личности. Раскол са Совјетским Савезом рушио је темље на којима је Мао базирао своју дуготрајну револуционарну власт. Доказујући превеликим амбицијама како ће кинески модел надићи совјетски ревизионизам, Мао је постао предмет сопствене критике. На другој страни Ким Ил Сунг је себе устолочио на пиједестал божанства, надилазећи и поредећи се са религиозним пророцима и небеским телима. Култ личности Северне Кореје далеко надилази сваки други, што доказује дуговечност у владању династије Ким и трајност политичког система од 1945. године. У Маовој критици култа личности слепог сујерверја, најпре можемо приметити личност Ким Ил Сунга, чија се онипотентност и политичко деловање никада није смело довести у питање. Подједнако су Ким Ил Сунг и Мао Цедунг тежили да очувају новоформиране политичке системе. „Суријонг“ систем династичког наследства и Маова „Културна револуција“ биле су врста оправдања за личну диктатуру, настале у тренутку кризе комунистичких режима. Потребно је пратити и испитивати у ком правцу ће се развијати култ личности Ким Џонг Ун-а, наследника Ким Ил Сунга у Северној Кореји, али и интересантна запажања о могућој поновној појави култа личности у Кини, оличен у тренутном председнику државе Си Ђи Пингу (*Xi Jinping*).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Дучић, Јован. 1998. *Благо цара Радована*. Београд: Дерета.
- An, Tai Sung. 1977. „North Korea: From Dictatorship to Dynasty.“ *Asian Affairs: An American Review*, 172-183.
- Atlagić, Siniša. 2011. „Savremena politička persuazija – novo ruho „stare“ propagande?“ *Politeia*, 12: 275-290.
- Ch'oe, Yöng-ho, Peter H. Lee, Theodore de Bary. 2000. „Declaration of Independence (March 1, 1919).“ *Asia for Educators*. 13. Последњи приступ 2 7, 2021. http://afe.easia.columbia.edu/ps/korea/march_first_declaration.pdf.

- Cheek, Timothy. 2014. „Mao and Maoism.“ in: *The Oxford Handbook of the History of Communism*, Stephen A. Smith (ed): 118-138. Oxford: Oxford University Press.
- Crabtree, Charles, Holger L. Kern, David A. Siegel. 2020. „Cults of personality, preference falsification, and the dictator's dilemma.“ *Journal of Theoretical Politics*, 77: 409-434.
- Dikötter, Frank. 2019. *How to Be a Dictator: The Cult of Personality in the Twentieth Century*. London: Bloomsbury.
- Goldman, Rene. 1968-1969. „Mao, Maoism and Mao-ology.“ *Pacific Affairs*, 560-574.
- Kang, Liu. 2015. „Maoism: Revolutionary Globalism for the Third World Revisited.“ *Comparative Literature Studies*, 12-28.
- Khrushchev, Nikita. 1956. „Khrushchev's Secret Speech, 'On the Cult of Personality and Its Consequences.'“ *Digital Archive Wilson Center*. 25 2. Последњи приступ 2 6, 2021. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/115995.pdf?v=3c22b71b65bcbbe9fdfadead9419c995>.
- Knight, Nick. 2007. *Rethinking Mao*. Plymouth: Lexington Books.
- Koh, Byung Chul. 1978. „Political leadership in North Korea: Toward a conceptual understanding of Kim Il Sung's leadership behavior.“ *Korean Studies*, 139-157.
- Lee, Hy-Sang. 2001. *North Korea: A Strange Socialist Fortress*. London: Greenwood Publishing Group.
- Leese, Daniel. 2011. *Mao Cult: Rhetoric and Ritual in China's Cultural Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 2007. „The Mao Cult as Communicative Space.“ *Totalitarian Movements and Political Religions*, 623-639.
- Lerner, Mitchell. 2001. „A Failure of Perception: Lyndon Johnson, North Korean Ideology, and the "Pueblo" Incident.“ *Diplomatic History*, 647-675.
- Lim, Jae-Cheon. 2015. *Leader Symbols and Personality Cult in North Korea: The Leader State*. London: Routledge.
- Lu, Xin and Elena Soboleva. 2014. „Personality cults in modern politics: cases from Russia and China.“ Berlin: CGP Working Paper Series.
- Lu, Xing. 2017. *The Rhetoric of Mao Zedong: Transforming China and Its People*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Luqiu, Luwei Rose. 2016. „The Reappearance of the Cult of Personality in China.“ *East Asia*, 11: 289-307.
- Myers, Brian. 2006. „The watershed that wasn't: re-evaluating Kim Il Sung's. „Juche speech" of 1955.“ *Acta Koreana*, 89-115.
- Paltiel, Jeremy. 1983. „The cult of personality: Some comparative reflections on political culture in leninist regimes.“ *Studies in*

- Comparative Communism*, 49-64.
- Pisch, Anita. 2016. *The personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929 - 1953: archetypes, inventions and fabrications*. Acton: ANU Press.
- Plamper, Jan. 2012. *The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power*. New Haven: Yale University Press.
- Sakai, Takashi. 2013. „North Korea’s Political System.“ The Japan Institute for International Affairs. 2. Последњи приступ 2 11, 2021. http://www2.jiia.or.jp/en/pdf/digital_library/korean_peninsula/160331_Takashi_Sakai.pdf?platform=hootsuite.
- Shaffer, Harry G. 1967. *The Communist World: Marxist and Non-Marxist Views*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Shuyun, Sun. 2007. *The Long March: The True History of Communist China’s Founding Myth*. New York: Anchor.

Savo Simić

Faculty of political sciences, Belgrade

ESTABLISHING A CULT OF PERSONALITY IN NORTH KOREA AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: A COMPARATIVE ANALYSIS OF TWO MODELS OF GOVERNMENT

Resume

The author tried to determine the difference between establishment of the two cults of personality that arose in a similar time and ideological framework. Both regimes were strongly influenced by the Soviet Union, their leaders Mao Zedong and Kim Il-Sung modeled themselves to Stalin, based their cult of personality on its foundations and in the end both made a rift with the Soviet Union when it changed political course and start warming cold relations with the West. Yet political conditions, ambitions and aspirations of North Korea and China were not the same. From the very beginning, Mao Zedong modified marxist and communist ideas (the peasantry as the basis of the revolutionary struggle) to create Maoism. Although he overemphasized his qualities and abilities, events like a Long March were not just myths in Chinese history. Unlike him, Kim il Sung completely falsified history, from his name, family origin and all the way to his own enthronement as a deity. By taking over the primacy in communist world, Mao's intention for China was to become a successful model for third world countries and to expand its political influence over them. On the other hand, the complete isolation of North Korea carried out by Kim il Sung produced new ideology and what some scholars call, the most extreme cult of personality in the world.

Keywords: Cult of personality, North Korea, China, Kim Il Sung, Mao Zedong

* Овај рад је примљен 26. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

UDC 32+35.07(669.1)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.4>

Прегледни рад

Ibrahim Mohammed Nasiru

*Department of Political Science, Kogi State University, Anyigba, Kogi State,
Nigeria*

Usman Salisu Ogbo

*Department of Political Science, Kogi State University, Anyigba, Kogi State,
Nigeria*

Abdullahi Abdullazeez Osuwa

*Department of Political Science, Kogi State University, Anyigba, Kogi State,
Nigeria*

Olawale Olufemi Akinrinde*

Department of Political Science, Osun State University, Osogbo, Nigeria

CHALLENGES OF LEADERSHIP AND FOLLOWERSHIP IN NIGERIAN GOVERNANCE ARCHITECTURE: AN ANALYTICAL REVIEW

Abstract

The paper examines the challenges of leadership and followership in governance and how poor leadership has undermined democratic and sustainable development in Nigeria. Specifically, it explores reasons why one of the world most endowed nations in human capacity continues to be bequeathed mis-governance. Using documentary approach, we argue that the challenges for poor leadership and followership in Nigeria's contemporary political system are tied to corruption and self-aggrandizement of leaders and followers with unquenchable self-centeredness coupled with a crop of leaders without vision towards the betterment of the country. We conclude however that Nigerians should focus on electing leaders with proven track records of selfless service, achievement towards geared sustainability and developmental stride for efficiency, effectiveness and higher productivity. If this was done in line with the intent to salvage

* Corresponding author: olawale.akinrinde@uniosun.edu.ng

the crumbling political system, there would be renewed value orientation that is required to make Nigerians more politically responsible to the country.

Keywords Governance, Leadership, Followership, Development, Nigeria.

INTRODUCTION

Prior to the coming of the colonial masters to the African soil, in the words of Obi and Uche (2019), the people that later became known as Nigerians were living under different political administrative organizations or political arrangements that made it possible for them to govern themselves before the advent of colonialism. It means that traditional political and governance system proceeded the era of colonialism. From the same position, the pre-colonial Nigeria varies from one region to another because of the ethnic and ethno-linguistic difference, though with similar cultural values in terms of mutual social responsibility. That is the tradition of injury for one is injury for all. For instance, while some political systems are centralized (Hausa-Fulani and Yoruba pre-colonial system), other were decentralized or chief less society (e.g. the Igbo clan system). The economic system was socialist in nature (collectivism) and under such socio-political and economic arrangement, the value and attitudes of eat and give your brother is manifest in day-to-day activities of various ethnic groups (Bagaji 2002). Since the attainment of political independence in 1960, the major problem of Nigeria has been the leadership and development crises, relationship between different nationalities, social classes and political administrative unit over material resources, power sharing, local government creation, the minority question, citizen-indigene-ship-native question, practice of true federalism and continuous glamour for secession. Be it the Nigeria Biafra civil War of 1967-70, the then June 12 crises, military coup and counter *coup d'état* and recently the agitation by the Indigenous people of Biafra (IPOB) and the Movement for actualization of sovereign state of Biafra (MASSOB) for secession in the South Eastern Nigeria, the Niger-Delta agitation for resource control (Militants), Boko Haram insurgency and Fulani heads men attack on rural farmers has demonstrated in the course of our existence as colonial creation that power sharing (presidency), resource control, ethnicity groups, and leadership is indeed the national question (Oyetunbi & Akinrinde 2021). It is based on the forgoing that this paper is poised at bringing to limelight the challenges of leadership and followership in governance among Nigeria youths.

LITERATURE REVIEW CONCEPT OF GOVERNANCE

It has been thought imperative and necessarily at the on-set to explain the key concepts in this paper. The intention here is to put the concepts within the context in which they are used, in order to avoid misunderstanding. Besides, concept may have cultural, administrative, institutional and ideological contextualization (Chafe 2013). In the introduction of this paper, key words were listed. The point here is to explain and review them. The concept of governance just like any other social science concept has a myriad of meaning and interpretations among scholars, policy/decision makers and the civil society organizations. Governance, a concept that is greatly debated, is now inviting greater attention within and amongst countries and as the number of democratic administrations is continuously increasing, good governance has evidently become a key standard to judge a nation's credibility as well as respect on international scales (Iyoha et al 2015). Governance refers to several ways by which social life is coordinated. It is a process of social engagement between the rulers and the ruled in the society which implies that governance is predicated on the relationship between the ruling class and the ruled class in the society (Iyoha et al 2015; Nyewusira 2007). Governance can be referred to as the traditions as well as institutions that define how authority is exercised in a given country (Kaufmann, Kraay & Zoido 2000).

According to Awa (1996:1) governance is believed to be social insurance practices of the extended family, the allocation of land to members of the community for farming or residential purpose, folktale, religion, organization of artists in the areas of pointing and sculpture, the traditional political system operation with a basic minimum sense of fairness and justice in respect of each member of the community. This was a moral order that governed the handling of public lives, this was predicated on the assumption and understanding that everybody's welfare and well-being must be catered for. In a true societal setting where there is good governance, people tend to have things in common and they live together and no cheating.

Everything done is meant to please the overall interest of all without the exclusion of any group. It was in recognition of this that, Achebe (1983:1) observed that the trouble with Nigeria is dimply and squarely a failure of leadership. He believed that there is nothing basically wrong with the Nigeria environment. He further reiterated that the inability of our leaders to rise to the responsibility of challenging some of these problems that have made the country to be characterized with tribalism,

false image, indiscipline, corruption, for the country to continue to maintain the status-quo as a great nation, policies and program needs to be put in place to eradicate these nagging problems.

Salman (2009) asserts that Governance entails the procedure through which governments are selected, monitored, held accountable, and replaced; it is government's ability to judiciously manage resources well and formulate, implement as well as enforce good policies and regulations; and the respect of citizens and the state for the institutions that govern economic and social interaction between them (Salman 2009).

According to Kolade (2012), Governance involves participation by both the governor and the governed (i.e. the leader and the follower). He asserted that in order to get the expected governance in Nigeria, there is the need to provide „leadership education that highlights service delivery, quality and accountability; severely curtail the excesses of position holders, encourage the culture whereby position holders vacate office when being investigated for wrong doing; and openly celebrate leaders that excel or perform well. Recently, good governance has been an important subject in economic development discourse because of its connection to information dissemination which, could improve resource allocation, enhance efficiency and increase the prospects of economic growth provided it is made available on time and without being distorted.

Ijaya & Ijaya (2004) asserted that this is a vital pre-requisite for the improvement of wellbeing of the citizens. A general agreement has been building throughout Africa that good governance is indispensable for transforming its economy. Certain qualities are connected with good governance, which comprises protecting respect for human rights, justice and rule of law; strengthening democracy through public participation and pluralism; encouraging transparency, accountability, anti-corruption policies and practices and capacity in public administration (UNDP 1998; World Bank 1989). Good governance is indispensable for institutional growth and effectiveness. According to Akanbi (2004), good governance is the capability of a government to sustain social peace, guarantee law and order, promote conditions needed for generating economic growth and ascertain a minimum level of social security. Development will be a mirage where good governance is lacking. Good governance is hinged on the capacity to exercise power and to make sound decisions over a period of time in economic, social and environmental areas (World Bank 2005).

CONCEPT CLARIFICATION: LEADERSHIP

Leadership, followership, and its relative implication on Nigeria political system; in fact, leadership is older than the country itself. However, it became a very fundamental socio-economic and political problem after the attainment of independence in 1st October, 1960. This paper notice that a search of the relevant and plethora literatures reveals that there is no consensus on the definition of these concepts. However, the chamber 20th century Dictionary (1987), says that, “lead” means to show the way by going first” “to guide by the hand”. According to the same Dictionary, “a leader is one who leads or goes first” and leadership means “Ability to lead”. In agreement to this assertion, Ademola, Edoh and Wuam (2009) cited in Obi and Uche (2019) contend that leadership is the ability to take an initiative, to motivate, to influence, to direct and control the thought, opinions and actions of the followers in a desired end. Leadership, according to them, is a broad term to express the state of being part of the key stakeholders in an organization, social grouping, society and state, depending on the levels and numbers of social grouping like family, a school, religion, village, an establishment, a group, and a state, there are major stakeholders occupying the various leadership positions (Obi, and Uche 2019).

Adding strength to the above, Simbine (2000) opined that Leadership is any person that direct or show the way for others to follow and relies on the willing support and compliance of the people who gives him a right to lead them toward achieving goals. And for Gould and Kolb (1964), leadership is the occupancy of status and the entire performance of a role that mobilizes less organized collectives and voluntarily efforts towards the attainment of shared goals. The beauty of this definition lies in the fact that leadership does not mean just occupying a position, office or status, vision will, programs and policies, it entails at the same time that the leaders should be able to mobilize the people he is leading and voluntarily makes all the necessary efforts and sacrifices for the attainment of shared goals. But more interestingly among these numerous views of leadership as it applies to the Nigeria situation is the position of Okadigbo (1987) who argued that leadership is that process through which one individual consistently exerts more influence than others in the decision of the social policy and resource allocation as exerted by partisan representatives. This definition suggests that the leadership process is hinged on the capacity to allocate scarce resource which determines the focus power. This explains why the struggle for leadership position (Presidents, Governor, Local Government Chairman, Councilors among others) is marred by ethnic and religious

crises in the country.

This implies that leadership is a serious business with high level of organization effectiveness in relation to policy formulation and policies actually pursued, especially in the conduct of economic policy and its contribution to growth, stability and popular welfare... also implies accountability, transparency, participation, openness and the rule of law. It does not necessarily presuppose a value Judgment. Flowing from this, human is the epicenter of governance itself requires human efforts (involving leaders and followers), through interaction, authority, power, managing resources, and focusing on the welfare of the polity, the leader and the led can ascertain good governance and vice versa. By implication, leadership and followership are answerable at any level for the way their organizations do things.

CONCEPT OF FOLLOWERSHIP

Since this leadership is carrying the ruled along peacefully in organizations, being family, church, mosque, school, local government, state or federal government. Followership on the one hand, according to Robert Kelley, a prominent social scientist in followership studies begins the construction of his definition by saying that followers are the “people who act with intelligence, independence, courage and a strong sense of ethic” (Kelley 1992). Therefore, followership despite lack of research and emphasis on followership when compared to leadership can be conceived as the individual desire to serve others and support team in its task to complete a mission. Followers seek to perform their task well, maintain cooperative working relationships, provide constructive disagreement, share leadership functions and support leadership development. Their role is to help the leaders become effective while remaining true to their values and essential needs (Walead 2001). No one can lead without followers. This line of thinking strongly suggests that there can be no leader without a follower. This is the case of corporate existences of Nigeria.

METHODOLOGY

The paper adopted documentary method of data collection from Newspapers, journals, text books and internet materials, etc. Documentary approach was the tool of analysis used to interpret, describe and understand the challenges of leadership and followership in governance in Nigeria. The choice of document analysis was pertinent because the paper was primarily concerned with identifying

and selecting relevant documentaries, literature, magazines and evaluating evidence in academic research. Duffy (2000) stated that the document analysis approach is dynamic in nature because it can be used as the central or exclusive method of research. Johnson (1984) further explained that document analysis is useful in research that focuses on organization policy or evaluating government reports. Hakim (2000) and Elton (2002) viewed document analysis as examining information that came into existence during a particular period of study.

DISCUSSION AND FINDINGS: CHALLENGES OF LEADERSHIP AND FOLLOWERSHIP IN NIGERIAN GOVERNANCE PROCESS: AN ANALYTICAL REVIEW OF PRECIPITATING FACTORS

Corruption

Corruption has pervaded every sphere of human activity such that in every endeavor economic, social, political, etc. Corruptions the determining factors in the relationship between the people involved. Indeed, in Nigeria, hardly an uncorrupt person will be anything in the scheme of things in running the government. If we were not corrupt you would be marginalized if not got rid of. And if you are corrupt, you must be prepared to follow anything without personal initiative or ideas of an alternative policy (Yusif 2008). In terms of corruption in leadership of the country has many faults to their credit. Adisa (2003), affirmed that government at the central level is the vessel that is leaking from the top and Aso-rock and other government Parastatal and departments are the main fountain where corruption takes its source.

Undoubtedly, corruption has a negative impact on all indicators of economic development. Corruption, especially political corruption breeds lack of productivity, lack of initiative and creativity to put sound politics, which could generate further development. Thus, the rate of economic growth, domestics and foreign investment, employment and fair income distribution all suffered and retarded as a result of corruption (see Oyetunbi & Akinrinde, 2021). In fact, the problems of corruption have increasingly pushed Nigeria's society and economy to the bricks of disaster, as the current lack of progress and the political crisis between the legislature and the executive shows. This political crisis is a great revelation of people in the leadership of Nigeria, overwhelmed by corruption of office can be extent including the generation of tribal regional and religious support to protect their loot (Yusif 2008).

Community Conflict, Religious and Ethnic Differences

Another area of contradiction includes community conflict, religious and ethnic differences. Conflicts arise from the pursuit of divergent interests, goals and aspirations by individual and / or groups in defined social and physical environment. change in the social environment, such as contestable access to new political positions, or perception as well as new resource arising from development in the physical environment, are fertile grounds for conflicts involving individuals and groups who are interested in using these new resources to achieve their goals. Typical example included the Jukun/ TIV conflict – “the conflict being analyzed here was the prolonged dispute that the Jukun and TIV communities in Taraba state had over land, traditional rulership political authority and differences and fears of domination and marginalization and Ife/Modakeke conflicts – the Ife –Modakeke crisis is one of the oldest intra ethnic conflict in Nigeria. The inability of the successive regimes in Nigeria to find a long – lasting solution to the problem mirrors the extent of governance problems in country.

Attitudinal Deficiency

Osiris (2010) opines that it is needless to recycle the litany of woes that confront masses daily, because they are well-known. In consonance, Fabiyi (2012) concurred that, Nigerian leadership is inept not because of inability to attract effective talents, motivates its people and translate the innate potential of the nation to greatness. In other to buttress the lapses on the part of the followers, he further affirmed that; Nigerian followership is loud and ineffective, because all that it does is talk loud, boisterous, garrulous, we blame everything under the sun for our problems – from colonial experiences that ended 50 years ago, to the poverty of leadership, we talk as if these we denounce at every turn were dropped on us from outer space on us, forgetting that we can vote them in ourselves. With our hands we seem to forget also that national growth has roles not just for those who lead but for those follow as well. This is because, evidence have shown that social vices rock the Nigerian society. There are vices such as examination malpractices, certificate racketeering, smuggling, ritual, killing looting, arson problem of political upheavals, alcoholism, rape, disease and fall in the standard of education and living standard. There is problem of intra and inter-ethnic groups conflicts; election, rigging, problem of population counts, academics disturbances due to incessant strikes, fuel shortage, social insecurity fraud in work places and act of indiscipline

among people in general and specifically among the law enforcement agents (Adeyemi & Adesina 2007). Conversely, ask a Nigerian where the worst Nigerians are and they will tell you is in politics. Ask them where the best Nigerian are, and they will tell you they are in private sector. Suffice to say, it is terrible, awful and even outrageous as much damage had been done to the good name of the country. We must also point out, based on the conflicts that there is something fundamentally wrong with our value system. Nigerian is a classic example of “representation without taxation”, “reap without planting” and sharing without contributing”. If these are reversed and representation depends on taxation, reaping depends on what was planted and sharing depends on contribution, most of these disputes will abate (CSMN 2007).

Values of Orientation in Governance

Huitt (2004), in Adetoro and Omiyefa (2012) stated that values refer to criteria for determining levels of goodness, worth or beauty. Bamisaiye (1989) in Adetoro and Omiyefa (2012) argues that values are the worth, merit or esteem which we ascribe to a person, an object or idea. In another development value are choices people make and act upon. They represent an alternative from which choices is freely made after thoughtful consideration of consequences of each alternatives (Raths, Mharim and Simon 1966; Banks and Clegg 1977; Omiyefa 2009).

On the other hand, value scholars have, describe value orientation as the degree to which our lifestyle choices depend upon societal influences, primary/ secondary group influence and or our own particular individuated pursuits of self-interest. Ligo (2009), affirmed that value orientation are complex but definite patterned (ranks/ordered) principles resulting from transactional interplay of three the analytically distinguishable elements of the evaluative process; the cognitive, the affective and the directive elements which gives orders and direction to the overflowing stream of human acts and thoughts as they relate to the solution of “ common human problems” this definition introduces three key ideas , the principles that gives order to human acts, second , the inseparable elements of the evaluative process; the notion of “common human” problem.

In the light of this, Kluckhohn and Strodtbeck (1961) theorize that human beings are oriented to finding answer to the following human problem.

- i. What is the character of innate human nature?
- ii. What is the relationship of human beings to nature (super nature)?

iii. What is the temporal focus of human activity?

iv. What is modality of the relationship of human beings to another?

From these questions, it is apparent that value reorientation has been a doctrine of necessity for any society to adjust to the social change and disposition of its inhabitants. In line with this, the willy-nilly that characterized the Nigerian leadership and followership from time immemorial has been addressed by successive governments, viz:

i. Ethical Re-orientation of President Shehu Shagari

ii. The war against indiscipline (WAI) of general Muhammed Buhari, in addressing a topic of this magnitude and national appeal, and the followers sometimes get impatient and wish that we could take some actions that would immediately restore orderliness and respectfulness. But there is no easy way of our predicament and behavioral changes.

iii. Mass Mobilization for Social and Economic Reconstruction (MAMSER) of General Ibrahim Babangida, now replaced by National Orientation Agency (NOA)

iv. War against indiscipline and Corruption (WAI-C) of General Sani Abacha

v. Nigeria image project and the Heart of African by Chief Olusegun Obasanjo. The campaigns, though aimed at ensuring and enduring dawn in our collective quest to entrench a culture of moral rearmament and ingrain positive values in Nigerians, made little progress to rid the citizens of their negative attitude both at home and abroad

vi. Re-branding Nigeria campaign, with the slogan, “where all well-meaning Nigerians, that home or in the Diaspora, agreed that this rebranding promises to be a genuine attempt and a renewed commitment for the regeneration of a new Nigeria.

CONCLUSION

From the foregoing analysis, it is crystal clear that Nigeria is a multi-ethnic society with deep cultural/political/linguistic divisions. Many years in the past around the time of independence, most of these differences were not so pronounced. Today, after a war, several coups, June 12 and the northern (Hausa-Fulani) domination of politics, many fundamental socio-economic, political and security issues have become order of the day. Deducing from the framework of analysis one of the major problem of Nigeria today as it relates to National question is the leadership structure of the country of which the Northern region dominates the political scene (presidency) with 67%, Yoruba 20%,

south-south 1.7% and south east 1.6% since 1960 till date reveals politics and politicking exclusion of the South Eastern region which invariably gave birth to Biafra resurgence and if not properly handled, Nigeria might invariably experience another civil war, and if it happens that will definitely be the end of Nigeria as a country because many sovereign nations is bound to emerge.

REFERENCES

- Achebe, C. 2012. *There Was a Country: A Personal History of Biafra*. London: Penguin Group.
- Ademola K. F, Edoh, T., and Wuam, T. 2009. *Democratic leadership and accountability in past-colonial Africa: challenges and possibilities: Essay in honour of Professor Akasepaulsorkaa*. Makurdi: Aboki Publisher LTD
- Adetoro, R.A., and Omiyefa, M.O. 2010. Rebranding Nigeria Educational System: Value Education in Social Studies as a rescue, in Adetunji, A.A. (Eds.). *Rebranding Nigerian Education System for Better Future*: Ogun, School of Arts and Social Science, F.C.E. Osiele, Abeokuta.
- Adisha, H. 2003. Corruption and Nigeria Government, <http://www.onlinenigeria.com/articles/ad.asp?blurb?=51>
- Aja, A. A. 2007. *Basic Concepts, Issues and Strategies of Peace and Conflict Resolution*. Enugu: Kenny and Brothers Enterprise
- Bagaji, A.Y.S. 2002. *The Sustenance of Public Government in Nigeria*. London: London University Press
- Chafe, K. 2013. *The Problematic of Africa Poverty and Democracy*. Accra: Heritage Press.
- Chamber 20th century Dictionary 1987.
- Coleman, J.S. 1986. *Nigeria: Background to Nationalism*. Broburg and Wistrom, Benin City
- Dibua, J.I., 2005. Citizenship and resource control in Nigeria: The case of minority communities in the Niger-Delta' *Afrika Spectrum* 39.1.5-29.
- Duffy, B. 2000. 'The Analysis of Documentary Evidence', in J. Bell (ed.), *Doing Your*
- Elton, G. R. 2002. *The practice of history*. Oxford: Blackwell. England: Harper and Row.
- Erickson, Edward J. 2001. *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*, Greenwood.
- Galtung, J. 1996. *Peace by Peaceful means: Peace and Conflict Development and Civilization*, London, United Kingdom: SAGE Publications

- Gould, J and Kolb, W. 1964. *Good governance practice, the major challenges of achieving rural development goals in Nigeria* Abuja: Nigeria Workshop Paper.
- Gramsci, A. 1964. *Pagine di Gramsci. (Vol. 1 Nel Tempo della Lotta 1914-1926)* (2000) Pages by Gramsci. Vol. 1, In the time of Struggle 1914-1926), Ferrara, G. and Gallo, N (eds), Milan: Il Saggiatore
- Hakim, C. 2000. *Research design*. London, England: Routledge.
- Hartzell, C. A., & Hoddie M. 2003. Institutionalizing Peace: Power Sharing and Post-Civil War Conflict Management. *American Journal of Political Science*, 47(2), 318–332.
- Haythornthwaite, Philip J. 1993. *The World War One Source Book* Arms and Armour
- IBTimes 2015. “Magistrate Court Struck Out Charges Against Nnamdi Kanu”.
- Igwe, O. 2002. *Politics and Globe Dictionary*. Enugu: Tame Publisher.
- Ike, O. 2001. Nigeria’s Oil Revenue and the Oil-producing Areas. *Journal of Center for Energy, Petroleum and Mineral and Policy*, 4, p. 10.
- Itse, S. 1995. True Federalism, Resource Control and the North. *Vanguard Newspaper*, June 23, p. 34.
- Johnson, D. 1984. Planning small-scale research: A new look at Max Weber and his investigation in educational management. In J. Bell & A. Fox (Eds.). London
- Lenin, V. I. 1975. *On the National and Colonial Questions: Three Articles*, Peking: Foreign Language Press.
- Lewis A. Coser 1956. *The Functions of Social Conflict*. London, Glencoe.
- Ligo, V. 2009. Variations in Value Orientation: Their implication for Freedom and Choice in Filipino Democracy
- Momoh, A. 2002. The Philosophy and Theory of the National Question. In Momoh, A., and S. Adejumbi, (eds.), (2002), *The National Question in Nigeria: Comparative Perspectives*, Aldershot, Hampshire and Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Newswatch Magazine*, January 3, 2006.
- Newswatch Magazine*, June 19, 2006.
- Newswatch Magazine*, March 10, 2008.
- Niger Delta*. n.d. [http://en.Wikipedia.org/wiki/Niger Delta](http://en.Wikipedia.org/wiki/Niger_Delta).
- National Bureau of Statistics (NBS) .2014. Annual Abstract of Statistics. Abuja. NBS Press.
- Obi, S.E and Uche, O. 2019. *Political Exclusion of the Igbo’s of South Eastern Nigeria and the Renewed Agitation for the Sovereign State of Biafra*. Journal of Contemporary Social Research, Faculty of Social Sciences, Kogi State University. Vol. 3, No. 2, Pp 91-102.

- Oddih, M. 2009. *Globalization and Socio-Political Conflicts in Nigeria*. In Meriam Ikejiani-Clark (eds), *Peace Studies and conflict Resolution Nigeria; A reader*. Ibadan, Spectrum Books Ltd.
- Ogunmade, O. 2013. \$600bn Stolen by Nigerian Elite since Independence. ThisDay LIVE. Retrieved on 19/6/13 [www.thisdaylive.com/article/\\$600bn-stolen-by-nigerian-elite](http://www.thisdaylive.com/article/$600bn-stolen-by-nigerian-elite).
- Okadigbo, Chuba. 1987. *Power and Leadership in Nigeria*. Enugu: Fourth Dimension Publishing Company Limited
- Okolie, A.M. 2009. *Conflict Analysis*". In Meriam Ikejiani-Clark (eds) *Peace Studies and conflict Resolution Nigeria; A reader*. Ibadan, Spectrum Books Ltd
- Omojuwa, 2001. *Resource Control and Federalism*, Ibadan: Heinemann Books Ltd.
- Onu, G. 2009. *The methods of Conflict Resolution and Transformation*. In Meriam Ikejiani-Clark (eds) *Peace Studies and conflict Resolution Nigeria; A reader*. Ibadan, Spectrum Books Ltd
- Oyeshola-Dokun, O. P. 2005. *Conflict and Context of Conflict Resolution*, Ile-Ife: University Press Research Project: A Guide for First-time Researchers in Education and Social.
- Oyetunbi, O., & Akinrinde, O. O. 2021. Political Crisis and The Politics of Religious
- Divisiveness in Nigeria's Fourth Republic. *The Digest: Journal of Jurisprudence and Legisprudence*, 2 (2), 173-196. <https://doi.org/10.15294/thedigest.v2i2.48586>.
- Roberts, J. T., & Hite A. 1999. *From Modernization to Globalization: Social Perspectives on International Development*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Simbine A.J. 2000. Citizen proposition towards governance and democratic rule in Nigeria: Ibadan NISER Monograph Series No: 15 NISER.
- Uguru, H., & Faul, M. 2017. Nigeria: up to \$100 Billion Lost from Oil Militant Attacks. <https://www.usnews.com/news/business/articles/2017-02-14/nigeria-up-to-100-billion-lost-from-oil-militant-attacks>.
- UNDP. 2008. Human Development Report/Fighting Climate Change, published by UNDP.
- Urlanis, Boris. 1971. *Wars and Population*, Moscow. Lists the military dead of Russia, Greece, Serbia and Montenegro. (In: Uurlanis, p. 209.).
- Verma, S.P. 1998. *Modern Political Theory*. New Delhi: Vikas Publishing House
- Wallenstein, P. 2002. *Understanding Conflict Resolution*. London: Sage.

Ibrahim Mohammed Nasiru

*Department of Political Science, Kogi State University, Anyigba,
Kogi State, Nigeria*

Usman Salisu Ogbo

*Department of Political Science, Kogi State University, Anyigba,
Kogi State, Nigeria*

Abdullahi Abdullazeez Osuwa

*Department of Political Science, Kogi State University, Anyigba,
Kogi State, Nigeria*

Olawale Olufemi Akinrinde*

Department of Political Science, Osun State University, Osogbo, Nigeria

CHALLENGES OF LEADERSHIP AND FOLLOWERSHIP IN NIGERIAN GOVERNANCE ARCHITECTURE: AN ANALYTICAL REVIEW

Resume

The paper examined the challenges of leadership and followership in governance and how poor leadership has undermined democratic and sustainable development in Nigeria. Specifically, it explored reasons why one of the world most endowed nations in human capacity continues to be bequeathed mis-governance. Using documentary approach, we argued that the challenges for poor leadership and followership in Nigeria's contemporary political system are tied to corruption and self-aggrandizement of leaders and followers with unquenchable self-centeredness coupled with a crop of leaders without vision towards the betterment of the country. We concluded however that Nigerians should focus on electing leaders with proven track records of selfless service, achievement towards geared sustainability and developmental stride for efficiency, effectiveness and higher productivity. If this was done in line with the intent to salvage the crumbling political system, there would be renewed value orientation that is required to make Nigerians more politically responsible to the country.

Keywords: Governance, Leadership, Followership, Development, Nigeria.

* Corresponding author: olawale.akinrinde@uniosun.edu.ng

* Овај рад је примљен 25. јула 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

89

Душан Гујаничић

СПЕЦИЈАЛНИ МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ
СУД ЗА ЛИБАН – ОД ОРИГИНАЛНЕ ИДЕЈЕ ДО
НЕУБЕДЉИВЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ

119

Миљана Бурчевић Цуцић

ДОПРИНОС ЕВРОПСКЕ СЛУЖБЕ ЗА СПОЉНО
ДЕЛОВАЊЕ МЕЂУНАРОДНОЈ ПРАКСИ ОДРЖИВОГ
РАЗВОЈА

141

Сања Шуљагић

РАЗВОЈ ФИЛИПИНСКОГ ИДЕНТИТЕТА И
ШПАНСКА КОЛОНИЗАЦИЈА ФИЛИПИНА ПРЕМА
ВИЂЕЊУ САЊЕ СТОШИЋ – КРИТИЧКИ ОСВРТ

173

Slobodan Popović, Ljiljana Stević

GOING BLUE FROM RED – CHINESE ENGAGEMENT
IN THE UN PEACEKEEPING OPERATIONS

*Душан Гујаничић**

Институт за политичке студије, Београд

СПЕЦИЈАЛНИ МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ СУД ЗА ЛИБАН - ОД ОРИГИНАЛНЕ ИДЕЈЕ ДО НЕУБЕДЉИВЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ

Сажетак

Тема нашег рада је настанак, структура и деловање међународног Специјалног суда за Либан, како гласи његов званичан назив, који је настао из потребе да се суди атентаторима на либанског председника владе Рафика Харирија 14. фебруара 2005. године. У друштву немалог броја међународних кривичних судова који су интензивно настајали последње две до три деценије, овај суд услед низа својих особености - довољно је поменути примера ради његов начин настанка, стварну надлежносту, као и могућност суђења у одсуству - заузима једно прилично специфично место. С обзиром да се ради о материји међународног кривичног права, јасно је да анализа мора обухватити приступ карактеристичан за обе правне области без којих се не може у целини схватити феномен међународних кривичних судова, а у оквиру те целине још прецизније мешовитих, „хибридних“ или „интернационализованих“ судова као својеврсног „трећег пута“ између домаћег и међународног правосуђа, којима припада и Специјални суд за Либан. Након спроведене анализе, првенствено, мада не и искључиво, нормативном методом, посебног места које заузима овај суд у друштву многих међународних судова, закључује се да је на основу веома специфичног, а хронолошки посматрано последњег у низу на међународном

* dusan.gujanicic@ips.ac.rs

плану, искуства Специјалног суда за Либан, готово немогуће са сигурношћу предвидети даљи развој институционалних тенденција, особина и евентуалне праксе међународног кривичног правосуђа *ad hoc* типа.

Кључне речи: међународно кривично право, Специјални суд за Либан, међународни тероризам, „интернационализовани“ судови, *ad hoc* судство.

УВОД

Међународно кривично правосуђе је у последње две до три деценије стекло своје запажено место у студијама и хроникама како међународног, тако и кривичног права. Након упечатљивих почетака на историјској сцени везаних за највеће страдање које је свет икада видео, Другог светског рата, те суђењу немачким и јапанским ратним злочинцима на суђењима у Нирнбергу (1945-1946) и Токију (1946-1948), у овој, данас динамичној материји, је дошло до извесног и нормативног и фактичког застоја који је потрајао наредних скоро пола века, и поред десетина међународних, регионалних сукоба који су „дали материјала“ за евентуално деловање међународног кривичног правосуђа. Но, од саме конкретизације те идеје није било ништа, а детаљно анализирање разлога за тај неуспех би нас вероватно одвело ван граница теме овога рада. Тек су трагични сукоби у бившој Југославији и Руанди у последњој деценији 20. века вратили на светску сцену идеју о међународном кривичном прогону ратних злочина и уопште међународних кривичних дела.¹ У том смислу, напори великог броја држава су на изванредан начин крунисани стварањем сталног Међународног кривичног суда са седиштем у Хагу на темељу Римског уговора потписаног 1998. године, а који је ступио на снагу четири године касније.²

Предмет овог рада је последњи у низу таквих судова који, по природи ствари, има доста сличности са ранијим *ad hoc* судовима, али и неке значајне разлике којима ћемо се бавити. Ради се о специјалном кривичном суду за Либан са седиштем у Хагу. Ми ћемо у овом раду приказати друштвено-политички контекст и међународноправни основ настанка овог суда, његову структуру и деловање, као и његове најизразитије кривичноправне (кривичнопроцесне) црте и особености, те сходно томе покушати

1 Неки аутори би томе придодали аргумент да је и крај (дво)блоковске поделе света допринео остварењу те идеје, што је занимљива и могуће тачна хипотеза, мада то овде није пресудно за тему нашег рада.

2 Услов за то је био да га ратификује најмање 60 држава потписница.

да издвојимо одређене закључке који би могли у перспективи да пружи бар минимални допринос даљем развоју појединих питања међународног кривичног права. Притом полазимо од хипотезе да је оснивањем Специјалног суда за Либан међународно кривично право добило још једну додатну димензију разноврсности у смислу специфичног институционалног аранжмана овог суда као и његовог фактичког деловања.

Када погледамо досадашњу структуру и праксу међународних кривичних судова није тешко запазити након извршене анализе да је сваки од њих имао понеку особиту црту, одређену специфичност која га је издвајала од других и тиме обогаћивала теорију, а поготово праксу међународног кривичног правосуђа.³

Прва особеност која јасно издваја специјални суд за Либан из корпуса до сада створених међународних кривичних судова се односи на његову стварну надлежност (*rationae materiae*). Наиме, *овај суд је надлежан за кривично дело тероризма, а не за ратне злочине, као што би се то легитимно могло очекивати од једног међународног кривичног суда.*

МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ СУД ИЛИ „ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗОВАНИ“ ДОМАЋИ СУД?

Питање које смо поставили у претходном наслову може да изненади неупућене читаоце, а можда чак и оне правнике који се не баве посебно или непосредно међународним кривичним правом. Постављено питање се на одређени начин уобличило тек у последње две деценије - наиме, до почетка 21. века сви кривични судови оснивани на међународној сцени су имали ту јединствену особину да су били „чисти“ међународни судови, без примеса било каквих домаћих, националних елемената у организационој структури, поступку или праву које су примењивали. Ту се у првом реду мисли на већ споменуте *ad hoc* судове у Ниρνбергу и Токију, као и на судове за бившу Југославију и Руанду.

Међутим, на прелазу миленијума се та слика у пракси постепено мења. Наступиле су, како су то неки социолози приметили, две тенденције у међународним односима, правна глобализација и право на интервенцију (Humphrey 2011, 4). Већ

3 Понекад наравно те особености нису биле нужно позитивног карактера: тако на пример, суд у Ниρνбергу који је судио немачким ратним злочинцима је остао запамћен, поред низа карактеристика и генерално посматрајући позитивне улоге у историји, и по томе што није предвиђао својим статутом право жалбе, односно начело вишестепености кривичног поступка. Та његова карактеристика је уједно била вероватно и његов највећи недостатак, принципијелно посматрајући.

2002. године је основан Посебан суд за Сијера Леоне који је имао задатак да кривично гони учиниоце тешких кривичних дела током оружаних сукоба у тој држави, да би на тај начин фактички трасирао пут за један нови институт у међународном и посебно међународно кривичном праву – мешовите, „хибридне“ или „интернационализоване“ домаће судове. У чему је њихова особеност у односу на класичне, до тада познате међународне кривичне судове? Италијански професор Ђанлука Сера (*Gianluca Serra*) је покушао да у једној широј дефиницији обухвати њихове кључне важне елементе и особине.⁴ Он их одређује као *привремене органе кривичне јурисдикције који су установљени под окриљем УН услед избијања криза од међународног значаја (укључујући ту и оружане сукобе), праћених озбиљним и раширеним кршењима људских права, и обележених, како у правном тако и у институционалном смислу, једним комбиновањем националних и међународних елемената* (Serra 2007, 197). Дакле, идеја-водиља оваквих типова међународних кривичних судова је да се под окриљем УН као глобалне организације успостави сарадња са заинтересованом државом у циљу кривичног прогона осумњичених за вршење међународних кривичних дела, тако што би и конкретна држава допринела (кадровски /нормативно/финансијски) ефикасном кажњавању ратних злочина, уз уважавање њених политичких, али и неких других специфичности, као и легитимних националних интереса. У том смислу, има елемената за веровање да су поједина негативна искуства у вези трибунала за бившу СФРЈ и Руанду (који су били једнострано наметнути резолуцијама Савета безбедности УН) допринела другачијем институционалном приступу када је реч о неком будућем кривичном гоњењу ратних злочина и тешких повреда људских права у некој земљи. То су приметили и поједини аутори тврдећи да *искуство које произилази из кривичних судова створених уз подршку УН у суштини води давању предности ситуацији у којој је заинтересована држава „придружена стварању суда“* (Lelarge 2007, 402), дакле, као својеврсни актер приликом настанка једног међународног кривичног суда, а не као пуки објекат спровођења нечије (гео)политичке воље или интереса том приликом. Имајући у виду све претходно речено, и Специјални

4 Мада, када бисмо се упустили у одговор на питање да ли је овде присутан један класичан концепт (када случај обухвата све битне особине једног типа, „затворен“ концепт) или пак прототипски концепт (случај не мора нужно да обухвата све важне особине једног типа, али мора да одговара једном конкретном циљу или идеалу, „отворен“ концепт), услед доста сложене стварности и материје били бисмо у дилеми, иако бисмо можда предност дали прототипском схватању концепту. У том смислу видети: Дајовић 2015, 77.

суд за Либан, спада у мешовите или „хибридне“ међународне кривичне судове.⁵

Притом, из овог покушаја дидактичке обраде и класификације ове врсте судова никако не би требало брзоплето закључити да је реч о једној (ултра)хомогеној категорији судских органа. Напротив, с обзиром да су они настали као изражена потреба праксе и горућег питања кривичног прогона и кажњавања ратних злочина у конкретним оружаним сукобима, висок ниво њихове једнообразности је по дефиницији искључен. Доказ за то је што поједини аутори⁶ чак и у оквиру њих издвајају три различите подкатеорије, те говоре о: 1) домаћим судовима са међународним особљем, 2) интернационализованим домаћим судовима, 3) међународним кривичним судовима у ужем у смислу, у које би спадао и Специјални суд за Либан. Дакле, све њих одликује, уз неизбежну разноликост, одређени мањи или већи степен учешћа међународног елемента (превасходно судија и тужилаца), независно од тога да ли су ти судови формално или не део домаћих правних поредака.

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ ЛИБАНА И СПЕЦИФИЧНЕ ОКОЛНОСТИ НАСТАНКА СУДА

Либан је политички, историјски и верски посматрано прилично подељена земља чија друштвена ситуација објективно доводи до знатних тешкоћа у функционисању државе и њених органа. Вишестрана сложеност ове земље, која је већ деценијама попрште сукоба високог или ниског интензитета, је малтене постала синоним или један од синонима за нестабилност Блиског истока. Двоцифрен број различитих заједница (према неким изворима чак 17) у Либану, са јаким, превасходно верско-културним идентитетом, а које све претендују на одређени већи или мањи политички утицај, је до максимума отежао постизање друштвене стабилности која би се заснивала на једном стабилном правном поретку и уређеном правном систему⁷. У таквим специфичним

5 Да придев „хибридни“ није присутан само у колоквијалној или пак строго теоријској употреби, сведочи и званични сајт Специјалног суда за Сијера Леоне, где се дотични термин изричито помиње приликом описивања природе и мисије овога суда. Видети на: <http://www.rscsl.org/>, приступљено 2. јуна 2021. године.

6 На пример, Борис Кривокапић помиње наведену поделу. Видети: Пауновић, Кривокапић, Кретић 2021, 341-345.

7 Колико је у појединим питањима ситуација хаотична у Либану, сведочи и чињеница да је према неким изворима последњи (и једини!) попис становништва у овој земљи одржан давне 1932. године. Извор: Тодоровић 2010, 24.

условима, а уз учешће и заинтересованост појединих иностраних држава (некада француско-енглеска зона интереса, а данас у великој мери сиријска), је и дошло до конкретног догађаја који је био повод за настанак Специјалног суда за Либан. Ради се, наиме, о убиству тадашњег либанског председника владе Рафика Харирија у атентату у Бејруту, престоници Либана, 14. фебруара 2005. године. Убиство путем класичног терористичког акта (техником возача „камиказа“) где је, поред Харирија, страдало 20-ак особа а преко 200 рањено, је пружио прилику либанским властима да се обрате Уједињеним нацијама за захтевом за оснивање једног специјалног суда који би кривично гонио учеснике атентата на премијера Харирија.

Већ сама околност да се једна независна и суверена држава обраћа неком органу или организацији ван својих граница са жељом да он суди за кривично дело учињено у њој, дакле за један строго унутрашњи кривичноправни деликт колико год он тежак био, је податак сам по себи веома индикативан који ће остати забележен у историји као вероватно први случај такве врсте.⁸ Другим речима, он сам значи *једно прећутно признање од стране одређене државе, у овом случају Либана, да она није у стању да адекватно и задовољавајуће обавља једну од својих виталних функција – судску функцију*. Додуше, проблематична сувереност појединих држава, у овом случају Либана, не мора бити нужно изненађење ако се присетимо луцидног Келзеновог става да *држава нити јесте нити није суверена; може се само претпостављати да је суверена или не* (Келзен 1951, 363).

Вишеструка сложеност либанског друштва и поготово политичких прилика је највише дошла до изражаја, чини се, приликом настајања Специјалног суда за Либан. Самом његовом оснивању су претходили поједини догађаји без којих се не може разумети процес његовог настанка који није текао ни брзо ни лако.⁹

Оно што је индикативно је првенствено чињеница да се међународна заједница врло брзо након атентата умешала

8 Ако бисмо се усудили да правимо својеврсну паралелу са нашом земљом, онда би вероватно у том погледу најближи случај томе био да се наша држава обратила којим случајем ОУН после убиства председника Владе 2003. године са захтевом за формирање једног међународног односно мешовитог суда који би судио извршиоцима атентата.

9 С друге стране пак, многи аутори су поставили легитимно питање у вези некажњавања бројних злочина током грађанског рата у Либану (1975-1990) који је однео преко 100 000 хиљада жртава. И заиста, без обзира на усвојену амнестију за све учеснике тог сукоба 1991.године, елементарни осећај за правду и логику би морао да се запита да ли је живот једног политичара, макар и председника владе, „вреднији“ (макар у кривичноправном смислу) од живота на хиљаде страдалих цивила.

непосредно у овај случај кроз формирање међународне истражне комисије. Поготово нас може зачудити да је међународна заједница утврдила, у форми Резолуције 1595 Савета безбедности ОУН од 7. априла 2005. мањкавост либанских власти у вођењу истраге (дакле свега неколико недеља после атентата!), што начелно може довести до легитимног питања оправданости толике журбе након овог трагичног догађаја, имајући у виду пре свега сложеност саме истраге једног политичког злочина *par excellence* и све друштвене и политичке тешкоће са тим повезане.

Дотична *Мисија за утврђивање чињеница* је у свом извештају од 24. марта 2005. закључила да је истрага које су водиле либанске власти садржала озбиљне недостатке, и да у недостатку средстава и воље за успехом она не би могла довести до веродостојних закључака (De Geouffre de la Pradelle 2009, 92). Хронолошка анализа догађаја наводи на логичан закључак да се појединим међународним факторима веома журило у својеврсној делегитимизацији либанских власти у погледу вођења званичне истраге.

Међутим, почетни моменат у настанку специјалног суда за Либан је захтев упућен крајем 2005. године од стране либанске владе Генералном секретару ОУН са жељом за стварање посебног суда који би казнио атентаторе на Рафика Харирија. У том смислу је цела 2006. протекла као „мртва година“, јер је споразум о стварању специјалног суда за Либан и ОУН закључен тек почетком 2007. године (23. јануара и 6. фебруара). Том приликом је дошло до великог расцепа међу самим либанским политичким партијама – оне које су сматране просиријским (а самим тим и проиранским), а на првом месту Хезболах, су се дотичном предлогу жестоке успротивиле сматрајући да би тај суд био продужена рука западних држава против шиитских чинилаца: у првом реду Хезболаха, али и Сирије и Ирана. Иако је споразум о оснивању суда за Либан закључен између ОУН и Либана, највећи проблем је настао приликом неопходне ратификације постигнутог договора са ОУН у либанском парламенту. Тим поводом је дошло до веома неуобичајене ситуације: председник парламента је чак одбио да постигнути споразум стави на дневни ред скупштине, вршећи тако отворену опструкцију овог процеса. Међутим, тада се догодила једна заиста изузетно ретка ситуација у пракси Савета безбедности ОУН: дошло је до нелегалне, условно речено „до-ратификације“¹⁰ од стране овог органа који се самостално (!) „постарао“ да оконча

10 Израз смо ми сковали.

процес усвајања споразума закљученог између ОУН-а и Либана.¹¹ Овакав несвакидашњи потез, учињен превасходно под утицајем западних држава-чланица Савета безбедности, је једна у низу необичности које су пратиле како настанак, тако делимично и слику каснијег деловање овог суда. Иако је нелегалност оваквог поступања Савета безбедности очигледна, можда би се евентуално (додуше ванправно) објашњење, али никако и оправдање, оваквог потеза могло пронаћи у ставу америчког правног филозофа Лона Фулера (*Lon Fuller*) да *оно што се очекује да право учини како би постигло своје циљеве, јесте нешто што се потпуно разликује од самог права* (Фулер 2001, 126). Ако бисмо се пак фокусирали првенствено на правни аспект овог питања чини се да нема дилеме да је у недостатку ратификације као и случају манљиве ратификације, један међународни уговор, а да није у поједностављеној форми-што овде није случај, није правоваљано закључен (De Geouffre de la Pradelle 2009, 80).

Све у свему, Резолуцијом Савета безбедности 1757 од 30. маја 2007. је одлучено да Споразум о стварању Специјалног суда за Либан између ове државе и ОУН ступа на снагу 10. јуна исте године. За дотичну резолуцију је гласало 10 држава док је било 5 уздржаних (Русија, Кина, Јужноафричка република, Индонезија и Катар), те логично ниједан против. Оно што је овде важно истаћи је да се Савет безбедности приликом усвајања поменуте резолуције позвао на главу VII Повеље Уједињених нација која допушта употребу силе у сличају угрожавања мира и безбедности у свету. Овакво поступање Савета безбедности, једног политичког тела великог ауторитета и широких овлашћења, колико год са једног, пре свега правног становишта било недопустиво, се неке друге стране можда делом и није изненађење. Јер, како тврди француски професор Серж Сир (*Serge Sur*): „Савет безбедности ... је једна политичка инстанца која доноси политичке мере, са политичким мотивима и циљевима. Његова мисија се не састоји у поштовању права, већ у одржању или успостављању међународног мира и безбедности, што је потпуно другачија ствар“.¹² Он је подређен Повељи, али у том широко одређеном распону он располаже неумољивом дискреционом влашћу. Ко би га могао контролисати? (Sur 2004, 69).

Суд за Либан је сасвим извесно међународни суд чији је процес

11 Насупрот јасној одредби либанског устава (чл.52) да је за то задужена искључиво скупштина Либана.

12 Тешко нам је да поверујемо да је Савету безбедности баш све допуштено и „опроштено“ у његовој мисији очувања мира и безбедности у свету, али овде не можемо улазити у шири расправу са наведеним аутором.

настанка најдуже трајао, што представља још једну његову битну особеност међу великим бројем других.

ЗБОГ ЧЕГА ПОСЕБАН СУД ЗА ЛИБАН А НЕ СТАЛНИ МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ СУД?

Једно од првих, и притом сасвим логичних и умесних питања која се могу поставити у вези стварања међународног суда за Либан је следеће: због чега се уопште прибегло једном таквом решењу, односно стварању још једног међународног кривичног суда *ad hoc* карактера поред већ постојећег, сталног Међународног кривичног суда са седиштем у Хагу?

Правни разлози за то превасходно леже у стварној надлежности (*rationae materiae*) која се јасно разликује код ова два међународна кривична суда. Наиме, Међународни кривични суд (у даљем тексту: МКС) има јасно омеђену стварну надлежност на кривични прогон тзв. *међународних кривичних дела у ужем смислу* која су наведена у члану 5. Римског статута као његовог оснивачког акта, то јест међународноправног основа за његов настанак. Реч је о следећим међународним кривичним делима: злочину геноцида, злочину против човечности, ратним злочинима и агресији.¹³ Ради се дакле о затвореном кругу, ограниченом броју (« *numerus clausus* ») кривичних дела, ван којих није могуће (а питање да ли је и потребно) проширивање стварне надлежности јединог сталног међународног кривичног трибунала.¹⁴ Дакле, узимајући у обзир озбиљност и тежину наведених међународних злочина, јасна је идеја да један стални међународни суд, на темељу свог ауторитета и прецизно дефинисане оријентације на гоњење најважнијих међународних кривичних дела, замени у будућности све (или барем многе) евентуалне *ad hoc* кривичне судове на међународном плану. Значај МКС-а лежи у томе што је он правно јасно уобличио, а извесно и усталио сам појам међународног

13 Која се често још назива у литератури и „злочиним против мира“. Иначе, иако злочин агресије потпуно равноправно са осталима улази у стварну надлежност МКС-а, требало је да прође више година пре него што су се остварили услови за операционализацију ове инкриминације из статута суда, услед несагласности уговорних страна и тешкоћа у свеобухватном дефинисању појма агресије, све до договора у Уганди 2017. када је усвојен амандман на Римски статут који отвара пут надлежности овог суда у погледу суђења за акт агресије, који додуше није још увек ни ступио на снагу.

14 Напоменимо узгред и то да се и немачким ратним злочинцима на процесу у Нирнбергу 1945/1946, а који се с правом сматра каменом-темељцем у каснијој изградњи међународног кривичног права, судило за три од укупно четири међународна кривична дела које предвиђа Римски статут МКС-а, односно за све горе набројане злочине изузев геноцида, који је пак правно израђен и уобличен тек Конвенцијом УН о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године.

кривичног дела, одређујући му конкретан садржај кроз четири одвојено регулисана типа међународних злочина, јер чињеница да се *општи појам међународног кривичног дела [се] до ступања на снагу Римског статута, претежно изграђивао на искуствима праксе међународних кривичних суђења* (Шкулић 2020, 147), и то праксе све од реда несталних међународних судова, од Нирнберга и Токија, па све до судова за бившу Југославију и Руанду. Већ сама чињеница да сада постоји својеврсни „каталог“ међународних деликата у окриљу статута једног јединог сталног међународног кривичног суда представља велики корак напред у правцу изградње и стабилизације међународног кривичног права и заокруживања појма међународног кривичног дела.

Поред ограничене стварне надлежности МКС-а, у датом случају је постојао још један разлог који је онемогућавао његово укључивање у суђење оптуженима за убиство либанског премијера – то је неприступање Либана Римског статуту као оснивачком акту МКС-а. Наиме, међу 123 државе потписнице¹⁵ се не налази име Либана. Дакле, ни у садржинском ни у формалном смислу нису били испуњени услови за деловање МКС-а у овом случају.

НАДЛЕЖНОСТ СПЕЦИЈАЛНОГ СУДА ЗА ЛИБАН

Као и код сваког судског органа, независно од конкретног нивоа деловања, питање његове надлежности је од кључног значаја. Члан 4. статута истиче да либански судови имају са овим судом „конкурентску надлежност“, али да „специјални суд у границама своје надлежности има предност у односу на либанско правосуђе“.¹⁶

Стварна надлежност

Стварна надлежност (надлежност *rationae materiae*) специјалног суда за Либан је; како смо већ истакли, један од кључних дистинктивних елемената овог судског тела у односу на све остале до сада формиране међународне кривичне судове, било класичне било мешовите. Неки аутори (на пример Ђанлука Сера) чак сматрају да је уз *анормални правни основ* „његовог настанка, то главна тачка разликовања у односу на остале „хибридне“

15 Податак је пронађен на сајту суда: <https://www.stl-tsl.org/fr> Приступљено 17. априла 2021.

16 Што је значајна разлика у односу на стални МКС који у односу на домаће судове има споредну надлежност.

међународне судове (Serra 2007, 197). У том погледу, тешко је не сложити се са таквим мишљењем.

И заиста, ако се изблиза погледа надлежност *ratione materiae* осталих међународних кривичних судова, лако је закључити да је искључиво у либанском случају реч о једном деликту унутрашњег права (тероризму, макар и са претпостављеним међународним елементом), за разлику од мање-више „класичне“ стварне надлежности међународних кривичних судова који су, сви до једног, успостављени како би казнили извршиоце најтежих међународних кривичних дела, превасходно ратних злочина.

Имајући у виду да је ово први међународни кривични суд који је надлежан за суђење једном терористичком акту, није згорег се подсетити чињенице да се првобитни покушај стварања једног међународног суда за тероризам већ био десио у оквиру Друштва народа. Наиме, на конференцији у Женеви 1937. године је усвојена Конвенција о спречавању и кажњавању тероризма коју је потписало 20-ак држава, међу којима и Краљевина Југославија.¹⁷ Међутим, узлед затегнутих међународних прилика и убрзаног избијања Другог светског рата наведена конвенција никада није заживела, као уосталом ни суд који би судио међународном тероризму. Од тог периода па до данас, тероризам јесте остао константна појава на међународној сцени, мада уз одређене разлике у форми јер „феноменолошки посматрано, тероризам је тридесетих година 20. века пре свега био индивидуалног карактера, односно углавном се радило о атентаторима... док је већина данашњих терористичких организација оријентисана на масовне ударе по цивилном становништву, уз проузроковање великих људских жртава и стравичних материјалних разарања“.¹⁸ Чини се да је међународна заједница тек у 21. веку посветила више пажње међународном тероризму, да би у том смислу и Резолуцијом Савета безбедности 1368 од 12. септембра 2001. године¹⁹ констатовала да је међународни тероризам претња за светски мир и безбедност.

Временска надлежност

С обзиром да је атентат против Рафика Харирија извршен 14. фебруара 2005. године, логично је запитати се у ком временском раздобљу би било оптимално успоставити надлежност суда, а

17 У чије име је конвенцију потписао познати професор и теоретичар права Тома Живановић.

18 *Ратни злочини и други основни институти међународног кривичног права*, Зборник радова- уредио Милан Шкулић, АТС Београд, 2011, стр. 19.

19 Дакле, свега један дан након терористичког напада на „куле близнакиње“ у Њујорку.

да тај период покрије све кривичноправно релевантне радње и учеснике у овом *par excellence* политичком кривичном делу. Творци статута овог суда су се определили у том смислу за период нешто дужи од једне године, од 1. октобра 2004. до 12. децембра 2005. године. Другим речима, веровало се приликом израде овог акта да се релевантан период током којег је припреман атентат протеже неких четири и по месеца пре тог трагичног догађаја, с једне стране, односно неких десет месеци након њега. Међутим, тако одређена временска надлежност овог суда ипак није дефинитивно непроменљива јер сам статут у свом члану 1. помиње и „сваки други накнадни датум о коме одлуче уговорне стране уз сагласност Савета безбедности“.

Персонална надлежност суда

Круг потенцијално интересантних лица са становишта кривичног гоњења од стране тужиоца је веома широк. То су наине сва она лица која су на одређени начин укључена у припрему и извршење, и то не само главног атентата од 14. фебруара 2005, већ и она лица која су евентуално учествовала у оним политичким убиствима, чак и после 12. децембра наведене године, под условом да су ти остали, „споредни“ атентати повезани на неки од следећих начина са убиством Харирија: 1) злочиначка намера (мотив), 2) жељени циљ, 3) својство циљаних особа, 4) начин извршења, 5) учиниоци. Овде јасно видимо да су творци Статута желели да омогуће широко поље деловања истражним органима, јер је у основи довољно да било који од наведених облика повезаности буде испуњен, па да одређено лице потпадне под кривични прогон тужиоца. Примена института саучесништва је најављена дакле као потенцијално веома широка, вероватно услед разумљиве потребе да се истражним органима остави довољно маневарског простора током кривичног гоњења.

ПОСТУПАК ПРЕД СУДОМ

Извори права

Једна од најзначајнијих особености Специјалног суда за Либан лежи у чињеници да се примењује материјално домаће право, и то „одредбе Кривичног закона Либана, превасходно у оном делу који се односи на гоњење и кажњавање терористичких аката, злочина и деликата против живота и физичког интегритета лица, незаконитог

удруживања и прикривања злочина и деликата“, као и „чланове 6. и 7. либанског закона од 11. јануара 1958. који поопштрава казне за побуну, грађански рат и међуверске сукобе“ (чл. 2, ст. 1. Статута суда).

У процесном пак смислу, Суд се ослања на своја Правила о поступку и доказима, усвојена 20. марта 2009. године, која су до данас ревидирана 11 пута.

Дакле, творци Статута су се определили за једну мешовиту варијанту примене, искључиво материјалног кривичног права Либана с једне стране, и својих, аутономних процесних норми с друге стране²⁰, што чини свакако један од главних елемената његове „хибридности“.

ОРГАНИ

Судије

Када је о органима овога суда реч, ваља на почетку констатовати да поред неких класичних, уобичајених решења, и у овом сегменту могу бити издвојене неке особености.

Састав

Што се тиче судских већа, овде су логично присутни Првостепено веће и Жалбено (Апелационо) веће. Њихов састав је подешен тако да иностране судије чине већину у односу на либанске, и то у сразмери 2:1 у првостепеном и 3:2 у другостепеном већу. Поред тога, нагласимо да се творац статута определио да изостави класичног истражног судију²¹, већ је уместо њега присутан судија за претходни поступак, такође странац, као и двоје судија помоћника, по један домаћи и страни. Све у свему, предвиђено је постојање укупно 11 судија (3 у првом степену, 5 у другом, један судија за претходни поступак и двоје судија помоћника) у оквиру Специјалног суда за Либан, од којих је четворо домаћих и седморо страних судија.

Председник Жалбеног већа је истовремено и председник Суда. Поред редовних судијских послова, он је одговоран и за редовно

20 За разлику рецимо од међународног суда за Камбоџу где су процесна правила првенствено произишле из домаћег права. О томе видети више код: Боначић, Хрстић 2012, 35-56.

21 Ово није ново решење у међународној кривичној пракси, јер идентично решење има нпр. и Хашки трибунал за бившу Југославију, као и неки други међународни кривични судови.

функционисање суда и нормално руковођење правосуђем, као и за представљање суда. Он има формалну обавезу да једном годишње упути извештај и Генералном секретару УН и либанској влади у погледу функционисања и активности суда (чл.9, ст.3. Статута).

Уопштено посматрајући, јасна је намера твораца статута суда да у сваком тренутку и у свакој фази процеса инострани елемент задржи контролу над поступком како би, уз учешће либанских судија, допринео једном непристрасном и професионалном суђењу.

Услови и избор судија

Када је о стручним условима за избор судија реч, можемо констатовати да овде не постоје нарочита одступања у односу на уобичајена решења по овом питању.

Захтева се у чл. 9. Статута да судије „морају уживати висок морални углед, бити на гласу услед њихове непристрасности и интегритета и поседовати велико судијско искуство“. Исто тако, „мора се водити рачуна ... о њиховој установљеној судијској стручности у области кривичног права, кривичног поступка и међународног права“.²²

Што се избора судија тиче, њих именује Генерални секретар ОУН на основу чл. 2 споразума између ОУН-а и Либана, и то на трогодишњи мандат, који се може обновити на одређен број година након консултација Генералног секретара УН са владом Либана. У самом статуту се не прецизира посебно, ван наведених услова, одакле ће се бирати судије овог суда²³, али чињеница да се по овом питању либанска влада укључује тек од момента када судијима треба продужити мандат нас упућује на два закључка: прво, да одлучујућу улогу овде има неспорно Генерални секретар ОУН (а преко њега вероватно и утицајне чланице Савета безбедности), и друго, да накнадно одређена дужина обновљеног мандата судија прећутно сугерише у ком року би се могло очекивати да се поступак оконча.

22 Занимљиво је, са академског али делимично и са практичног становишта, да се нигде у статуту не помиње међународно кривично право као посебна област где се тражи стручност судија. Један део (међународноправне) доктрине би на ову опаску вероватно одговорио да је тај услов већ прећутно садржан у познавању међународног права. Познате су делимичне разлике између „интернационалиста“ и „кривичара“, барем код нас, у погледима које имају према месту и третирању међународног кривичног права (упрошћено речено се у великој мери то може свести на питање да ли је у приступу нагласак на придеву „међународно“ или придеву „кривично“ у називу дисциплине), што већ представља посебну тему.

23 У суштини судије Специјалног суда за Либан бира посебна трочлана међународна комисија (оформљена у октобру 2007.), уз сагласност Генералног секретара ОУН, а њу су чинили један бивши судија хашког суда за бившу Југославију, један судија трибунала за Руанду, као и један правни саветник у ОУН.

Овлашћења већа

Већ из прве одредбе Статута која уређује ово питање делује као да је исказано опредељење ка такозваном англосаксонском, односно акузаторском типу поступка где судеће веће у позицији неутралног посматрача цени убедљивост и снагу доказа које пред њега изнесу обе стране, без икакве обавезе да оно само нарочито активно трага за утврђивањем истине кроз сопствени активан однос у правцу извођења доказа. Каже се наиме у чл. 21. да „суд строго ограничава поступак, жалбу и ревизију на брзо разматрање постављених питања...“ Даље, он „преузима све стриктне мере како би се избегло свако деловање које би довело до неоправданог одговлачења поступка“.

ТУЖИЛАЦ

Вероватно ништа тако као положај и овлашћења тужиоца не одређује ближе физиономију и карактер једног кривичног поступка. Према усвојеним решењима у овом суду, рекло би се да се ради преваходно о акузаторском типу кривичног поступка, који иначе није новина у међународном кривичном судству.

Творац статута се потрудио да нагласи независност тужилачке позиције тиме што се истиче да тужилац „не тражи нити прима упутства од било које владе или било ког другог извора“ (чл. 11, ст. 2.). Међутим, у том истом ставу се каже да је „тужилац издвојен орган унутар суда“, што би у функционалном смислу негде могло бити критиковано, слично као и у случају Хашког суда за бившу Југославију.²⁴

С друге стране, његова надлежност је одређена кроз „вођење истраге и кривичног гоњења против одговорних лица²⁵ за злочине из надлежности специјалног суда“. Оно што је занимљиво и важно овде истаћи је могућност да тужилац обухвати оптужбом више лица „оптужених за исти деликт или различите деликте извршене у оквиру истог злочиначког подухвата“. Да ли је овде у питању иста или бар слична конструкција „заједничком злочиначком подухвату“ насталом у пракси Хашког трибунала за бившу Југославију, кога је, узгред речено, значајан део наше доктрине и стручне јавности веома критиковао? Најпроблематичнији елемент код поменуте

24 У том смислу можемо упутити на дело Косте Чавошког *Хаг против правде*, ИКП Никола Пашић, 1998.

25 У контексту потребе за строгим поштовањем претпоставке невиности вероватно би исправније овде било рећи „против лица за које постоји основана сумња“ да су извршила злочине из надлежности специјалног суда.

конструкције је била чињеница да дотични институт уопште није ни био предвиђен статутом Хашког суда, већ га је током времена изградила судска пракса, као значајно и недопустиво одступање од најосновнијег начела кривичног права - начела законитости. У сваком случају, са сигурношћу се може рећи да је овде напредак макар у чињеници да је сличан институт предвиђен статутом, уколико се уопште може говорити о одговарајућој сличности.

Када је реч о захтеваним условима за избор тужиоца, они су доста слични оним судијским - „висок морални углед“, „доказана стручност“ и „велико искуство у вођењу истрага и кривичног гоњења“. Дужина мандата је апсолутно идентична мандату судија (3 године), који може бити обновљен на одређено време након консултација између Генералног секретара УН и либанске владе.

У складу са концептом мешовитог суда и овде је пао избор на страног тужиоца, мада то није изричито наглашено статутом. Па ипак, из одредбе чл. 11, ст. 4. да му у раду помаже „либански тужилац“, може се закључити на основу *argumentum a contrario* да тужилац мора бити странац. Наравно, тужилачки рад подразумева и одређени број других нужних, либанских и међународних функционера, који му помажу у испуњавању његових задатака.

Све у свему, делује нам неспорно да је овде извршен избор у правцу такозване тужилачке истраге, без институције истражног судије, уз једног судију за претходни поступак који углавном потврђује одлуке тужиоца.

Канцеларија за одбрану

Канцеларија за одбрану (*Defence Office, Bureau de la défense*) је један институционални спецификум у окриљу Специјалног суда за Либан. Њему је посвећен свега један члан Статута (да ли случајно?), где се у чл. 13. каже да ова канцеларија „штити права одбране и пружа подршку и помоћ кроз проучавање права, сакупљања доказних елемената или давања правних савета ако је то неопходно, телима одбране и особама које имају право на правну помоћ и које се појављују пред судијом за претходни поступак или пред већем из одређеног разлога“.

На челу овог тела Генерални секретар УН именује, уз консултације са председником суда, једну независну личност као шефа Канцеларије и такође утврђује списак савета за одбрану. Статут допушта могућност да ова Канцеларија може у свом саставу имати „једног или више бранилаца по службеној дужности“.

Овај орган, својеврсни „колективни адвокат“ по својој правној

природи, очигледно има сврху да створи извесну равнотежу у погледу процесног положаја двеју страна, као и да створи слику атмосфере једнаких шанси пред судом.

ПОЛОЖАЈ ОПТУЖЕНИХ И ЖРТАВА

Положај оптужених

У погледу положаја оптужених творци Статута су се потрудили да усвојене одредбе одговарају високим међународним стандардима. Ми овде нећемо наводити таксативно све одредбе које регулишу њихов положај (имајући класичан карактер већине усвојених решења), већ ћемо привући пажњу на нека карактеристична, па и релативно занимљива решења.

За очекивати је било да читав низ уобичајених процесних гаранција и начела буде присутан у статуту: претпоставка невиности оптуженог, право на правично и јавно суђење, право на благовремено информисање о садржају оптужби против њега, право на суђење без претераног одуговлачења²⁶, право на довољно време и нужне погодности у циљу припреме одбране и слободне комуникације са својим правним заступницима, право на разматрање свих доказних елеманата који га терете, право на тумача у случају непознавања службеног језика суда, право испитивања и сведока одбране и сведока оптужбе, право на несведочење против себе самог и непризнавање кривице, право на давања изјава у свакој фази поступка итд., те у том смислу нема потребе да се дуже задржавамо на њима.

После свега наведеног што спада, како рекосмо, у вишемање класичан арсенал кривичнопроцесних гаранција и начела, долазимо до једне, по нашем суду, заиста значајне специфичности овог трибунала – ради се о *могућности суђења у одсуству оптуженог*. Оваква могућност сама по себи не би била превелика новина (имајући у виду да је била предвиђена и на Нирнбершком суђењу нацистима²⁷), да није начина на који је овде формулисана та могућност; реч је наиме о томе да је овде то дефинисано као

26 Што је својеврсна преквалификација „суђења у разумном року“ како то налажу на пример европски стандарди. Међутим, јасно је из смисла формулације да је суштина идентична.

27 Међу 24 оптужена у Нирнбергу, у одсуству се судило само Мартину Борману који је осуђен на смрт. Међу осталим оптуженима, 12-оро њих је осуђено на смрт, троје на доживотне казне затвора, троје на временске казне, док је у 3 случаја дошло до ослобађања оптужених. Додајмо такође и да је један оптужени извршио самоубиство пред почетак суђења, а да је један услед тешког здравственог стања оглашен неспособним за суђење.

право (!) оптуженог у чл. 22, ст. 1, тачка а) Статута. Заиста је неуобичајено да се суђење у одсуству фактички промовише као својеврсно право оптуженог од кога он може својевољно, изричито у писаној форми, одустати, а не као изнуђена могућност услед недоступности оптуженог. Готово невероватно, са становишта елементарне и људске и правничке логике, звучи опција да се оптуженима за тешко кривично дело тероризма оставља на слободну вољу да они самостално одлуче да ли ће се појавити или не пред судским већем на главном претресу, како би се то дало закључити из наведене формулације. Оволика „демократичност“ према оптуженима за тешка кривична дела се по нашем суду може разумети (али тешко и оправдати) једино чињеницом да је од почетка било јасно да ће се тешко физички доћи до окривљених, односно да је њихово хапшење слабо извесно. Иначе, на званичном сајту суда се даје једно лаконско образложење суђења у одсуству где се каже да „правда не сме бити ометена вољом оптуженог или намерама државе која одбија да га изручи“.

Иначе, у члану 22. статута који уређује суђење у одсуству се наводе три ситуације у којима суд прибегава овом неуобичајеном поступању, и то:

а) Ако је оптужени изричито и писаним путем *одустао* од свог права да буде присутан;

б) Ако није изручен суду од стране државе која га је ухапсила;

в) Ако је у бекству или не може бити пронађен, а све што је било разумно могуће је било учињено да се обезбеди његово појављивање пред судом и да буде обавештен о оптужбама које је потврдио судија за претходни поступак.

Као што можемо видети, ситуације под б) и в) су оне у којима суђење у одсуству има смисла и где није могуће другачије разумно поступити.

С друге стране, у ставу 3. члана 22. статута се каже да „у случају осуде у одсуству, оптужени који није својом вољом одредио своје правне заступнике има право да његов случај буде поново суђен у његовом присуству пред судом, сем уколико не прихвати пресуду“. Другим речима, повреда процесних правила у вези именовања лица задужених за правну помоћ извршена на наведени начин је довољан разлог за укидање првостепене пресуде, сем уколико сам оптужени не прихвати изречену пресуду. Међутим, овде се по нашем мишљењу поставља питање оправданости оваквог решења, па и њене заснованости на здравом разуму. Наиме, колико је вероватно да ће лице у бекству прихватити да се појави пред судом под било којим образложењем или пак да из тог свог статуса

„бегунца“ прихвати изречену пресуду у његовом одсуству? Због свега овога сматрамо да је овакво једно решење више има теоријски значај него што има реалну применљивост.

Положај жртава

Питање статуса жртава дуго времена није привлачило нарочиту пажњу пред међународним кривичним судовима, и то до те мере чак да се до почетка 20. века сматрало готово и непостојећим у неком институционалном, уређеном смислу. Додељивање одштете жртвама које су претрпеле страхоте међународних деликата се није ни постављало као могућност до неког момента. Статути *ad hoc* трибунала за бившу Југославију и Руанду рецимо нису садржали никакву могућност институционалног, материјалног задовољења положаја жртава, што се може проблематизовати као решење. Одговор би се можда могао наћи у томе што би се потенцијално велики број жртава (радило би се вероватно о стотинама, ако не и хиљадама људи) могао укључити у поступак, дошло до извесног „загушења“ у раду суда услед огромног броја захтева за обештећењем.

У том контексту је од великог, ако не и историјског значаја, пресуда сталног Међународног кривичног суда од 17. јануара 2006. године, као *прва пресуда једног међународног кривичног суда који уводи учешће жртава у један међународни кривични поступак* (Lounici, Scala 2005, 377). У датом случају се ради о шест особа којима је признат статус жртава у вези са оружаним сукобима у Демократској републици Конго („Конго-Бразавил“) крајем деведесетих година прошлог века. Релевантан основ за дефиницију жртве је пронађен у правилу 85 Правилника о поступку и доказима Међународног кривичног суда где се каже да се „термин „жртва односи на свако физичко лице које је претрпело штету услед учињеног ратног злочина који произилази из надлежности суда... [и да се] може проширити на сваку организацију или институцију чије је неко добро из области религије, просвете, уметности, науке или хуманитарних активности, неки историјски споменик, болница или било које друго место или предмет коришћен у хуманитарне сврхе претрпео директну штету“. У наведеној одлуци се помињу четири мерила која кумулативно морају бити испуњена како би се дошло до дефиниције жртве: 1) личност подносиоца захтева; 2) постојање штете, 3) учињени злочин који произилази из надлежности суда, 4) постојање узрочно-последичне везе између тог злочина и претрпљене штете. Имајући у виду да наведена

пресуда датира с почетка 2006. године, а да је Специјални суд за Либан почео са радом тек неколико година касније, као и одређени (макар претпостављени) ауторитет сталног Међународног кривичног суда, он је овакав изграђен став сталног Међународног кривичног суда могао, теоријски гледано, уградити у своју праксу и одлуке, до чега ипак није дошло.

Оно што карактерише статут овог суда је превасходно један уопштен, па чак и релативно оскудан приступ овом питању. У поглављу посвећеном жртвама говори се о њиховом обештећењу, али се не помињу директно општи услови да би неко пред судом добио статус жртве, што је, сматрамо, својеврсни методолошки пропуст. Додуше, Специјални суд за Либан садржи поглавље „Обештећење жртава“ у којем се наводи, између осталог, да „суд може идентификовати жртве које су претрпеле штету на основу злочина које је извршио оптужени оглашен кривим од стране суда“ (чл. 25, став 1). Пресуда трибунала у том смислу може послужити као легитимација за подношење одштетног захтева пред националним судовима или било којој другој надлежној институцији у циљу обештећења због претрпљене штете. Наведимо и податак да је у мају 2017. године у поступку учествовало више од 70 признатих жртава.

Детаљнији подаци о статусу жртава се могу пронаћи на званичном сајту суда, где се, између осталог наводи, да судија за претходни поступак утврђује које лице испуњава услове да добије статус жртве и самим тим да учествује у главном претресу. Ради се конкретно о чињеници физичких или психичких оштећења, губитка блиског лица или оштећења и губитка имовине.

ОПТУЖНИ АКТ

Садржај оптужнице коју је подигао тужилац Норман Фарел (*Norman Farrell*) је био утемељен на одређеним тврдњама које ћемо овде изнети у главним цртама.

Група организованих атентатора, на челу са првооптуженим Салимом Ајашом, је месецима пре атентата, односно од октобра 2004. године брижљиво пратила („у најмање 15 наврата“) кретање либанског премијера преко система умрежених мобилних телефона.²⁸ Активности у вези праћења Харирија одређено време пре самог атентата су изричито означене у оптужници

28 У оптужници је приказан и детаљан дијаграм увезаности телефонских мрежа, односно појединих телефонских бројева. За потребе овог рада сматрамо да није нужно улазити у поједине техничке детаље шеме.

као „припремне радње“. С друге стране, поменути Салим Ајаш и Мустафа Бадредин су склопили „заверу“ у циљу извршење атентата на Харирија између 11. новембра 2004. и 14. фебруара 2005. године. Бадредин је означен као неко ко је „обезбеђивао контролу/координацију операција“, док је Ајаш био „координатор екипе за извршење убиства“. Та „екипа“ је била сачињена од Ајаша и још 5 неидентификованих лица (у оптужници означени као „S5, S6, S7, S8, S9“). Завери су се накнадно (између 22.12.2004. и дана атентата) прикључили и Хусеин Онеиси и Асад Сабра. Сва четворица оптужених су „симпатизери Хезболаха, политичке и војне организације Либана“, према наводима оптужнице.

Као један од кључних елемената наводи се да је „циљ завере, са којом су се сагласили сви њени учесници потпуно свесно, био извођење терористичког акта дизањем у ваздух значајне количине експлозивних материја на јавном месту, како би убили Харирија“.

У више тачака оптужнице се наводи више извршених кривичних дела, и то: завера у циљу вршења терористичког акта, извршење терористичког акта експлозивном направом, умишљајно убиство Рафика Харирија уз помоћ експлозивних средстава, умишљајно убиство 21 особе (поред Рафика Харирија) уз помоћ експлозивних средстава, покушај умишљајног убиства 226 особе уз помоћ експлозивних средстава. Поред тога, ту се помиње и саучесништво, и то приликом: извршења терористичког акта уз помоћ експлозивних средстава, умишљајног убиства уз помоћ експлозивних средстава, приликом умишљајног убиства 21 особе (поред Харирија) уз помоћ експлозивних средстава, и на крају приликом умишљајног убиства 226 особе уз помоћ експлозивних средстава.

Додајмо и то да се у анексу А и Б оптужнице налази целовит списак погинулих и рањених лица у атентату.

Атентат је извршен дизањем у ваздух „камиона-убице“ напуњеног са преко две тоне експлозива у самом центру Бејрута током кретања поворке председника владе Либана. Иако су остаци тела убице-камиказе пронађени на месту злочина, његов идентитет није утврђен.²⁹ Утврђено је такође да су неких 75 минута после атентата поменути Онеиси и Сабра позвали канцеларије агенције Ројтерс и Ал Џазире у размаку од неколико минута, лажно пребацујући одговорност за атентат на фиктивну исламистичку организацију „Победа и дихад у Великој Сирији“, у чије име су се

29 Није потребно посебно наглашавати у којој мери та чињеница по природи ствари отежава доказни поступак и задатак оптужбе. Ако нас сећање не vara, веома ретки (ако не и непостојећи?) су били атентати на политичаре изведени оваквом методом.

и представили. Недуго затим у току истог дана, Сабра је позвао Ал Џазиру како би у близини њених просторија она преузела видео касету на којој извесни Палестинац Абу Адам лажно преузима (под лажним именом „Мухамед“) одговорност за атентат, изјављујући том приликом да је то учињено ради подршке муџахединима Саудијске Арабије и да ће и други атентати бити накнадно извршени. Употребом претњи Онеиси и Сабра су приморали Ал Џазиру да убрзо прикаже добијену видео касету.

ТОК СУЂЕЊА У ГЛАВНИМ ЦРТАМА

С обзиром на сложеност и дужину трајања овог кривичног поступка довољно је овде навести кључне фазе и процесне радње у њиховој временској димензији како би се добила пуна слика изречене тврдње о комплексности и свим особеностима овог процеса. Узгред, та сложеност се одразила и на језичком нивоу јер је суд имао три службена језика: енглески, француски и арапски.

Одлучили смо да као почетну тачку овде узмемо 28. јун 2011. када је судија за претходни поступак потврдио оптужницу коју му је 17. јануара исте године поднео тужилац, и то против четворице оптужених на челу са већ поменутиим Салимом Ајашом. Већ 30. јуна је оптужница послата либанским властима које су имале обавезу да сачине извештај где би навели које су све мере предузели у циљу хапшења и изручења оптуженика у року од 30 дана. Та обавеза није извршена. У току те исте 2011. године су издати међународни налози за хапшење оптужених, а такође су у истом периоду жртве почеле да подносе за захтеве за учешће у поступку.

Већ почетком 2012. године је првостепено веће донело одлуку о суђењу у одсуству³⁰, а Канцеларија за одбрану је именovala одређени број заступника по службеној дужности. Крајем те исте године је другостепено веће одбило жалбе одбране на одлуку првостепеног већа које је Специјални суд за Либан огласило надлежним и легалним у овом поступку. Дакле, почев од тог момента више није било формалних, процесних препрека да суђење коначно почне.

Почетак главног претреса је првобитно био заказан за 25. март 2013. године, али га је судија за претходни поступак померио одговарајући тако позитивно на захтев одбране за одлагањем почетка поступка услед недостављања одређених доказних предмета од стране тужиоца другој страни. Та целокупна процесна

30 Очигледно вођено увидом у стварност из које се није могло очекивати (брзо) хапшење оптужених.

радња се „отегла“ током читаве те године, да би *главни претрес четворици оптужених почео тек 16. јануара 2014. године*. У међувремену је дошло до спајања поступка са још једним оптуженим (Хасан Мерхи), па је њихов број порастао на укупно пет. Међутим, после две године, у јулу 2016. године, је дошло до повлачења једног имена са оптужнице (Мустафе Бадредина, једног од команданата Хезболаха) јер је суд закључио да постоји довољно доказа који указују на његову смрт.

Тек следеће године је пред првостепеним већем почело изношење изјава жртава преко њихових правних заступника. Тај део поступка је окончан за неких 10-ак дана (28. август- 8. септембар 2017.).

Изношењем завршних речи тужиоца, одбране и правних заступника жртава током 9 дана је окончана фаза главног претреса, што је довело до повлачења судског већа како би накнадно донело пресуду. Од тог момента је прошло безмало три године, да би тек 18. августа 2020. године првостепено веће Специјалног суда за Либан којим је председавао аустралијски судија Дејвид Ре једногласно донело пресуду³¹ према којој је првооптужени Салим Ајаш оглашен кривим за убиство Рафика Харирија „ван сваке разумне сумње“ (*« beyond a reasonable doubt », « au-delà de tout doute raisonnable »*), док су остала тројица оптужених (Мехри, Обеиси и Собра) оглашена невиним по свим тачкама оптужнице. После још једног рочишта у новембру исте године када је тужилац захтевао казну доживотног затвора као једину „исправну и правичну“ суд је 11. децембра 2020. изрекао казну доживотног затвора за Салима Ајаша који је још увек у бекству.

За сада жалба није најављена од стране одбране, док сам статут предвиђа два основа за њено подношење: 1) грешка у погледу неког правног питања која укида пресуду, и 2) грешка у погледу утврђених чињеница која је довело до непоступања суда.

Статут је предвидео и могућност и улагања ревизије као ванредног правног лека, „уколико је откривена нека нова непозната чињеница у току првостепеног или жалбеног поступка а који би могла бити одлучујући елемент за пресуду...“ (чл. 27). Ревизију могу покренути и тужилац и осуђени, и то пред Жалбеним већем које може, ако утврди да је захтев за ревизију оправдан, или: 1) вратити предмет назад првостепеном већу, или: 2) истаћи разлог усвајања ревизије. Међутим, с обзиром на саму природу међународних кривичних судова и специфичности свих околности која прате суђења пред њима у начелу, ово ванредно правно средство пред

31 Која је према званичним судским подацима имала чак 2 641 страну.

њима ће представљати по логици ствари један више него редак изузетак.

ПРОБЛЕМИ У РАДУ СУДА И ОКО СУДА И ИЗРЕЧЕНЕ КРИТИКЕ

Проблеми у раду суда, као и они везани непосредно за сам истражни процес пре главног претреса, су се појавили доста рано. Другим речима, с обзиром на пут његовог настанка и све околности које су га пратиле, ентузијазам у стручној јавности у погледу кредибилитета суда за Либан је био доста умерен, најблаже речено. Тако на пример, француски професор Сорел (*Sorel*) размишља на следећи начин: „*Када је у питању Специјални суд за Либан имамо право да се запитамо да ли је реч о мртворођенчету*“ (*Sorel* 2011, 44).

Први основни проблем Специјалног суда за Либан се манифестовао, како смо то већ истакли, приликом његовог оснивања, нелегалним заобилажењем либанске скупштине приликом ратификације, што је резултирало својеврсним компромисом у Савету безбедности где ниједна од овлашћених држава није уложила вето приликом усвајања Резолуције 1557 (5 уздржаних), и где се овај орган, и то супротно неким ранијим резолуцијама везаним за кризу у Либану, овог пута изричито позвао на главу VII Повеље која овлашћује овај орган да предузме принудне мере у случају угрожавања мира и безбедности у свету. Поставља се питање може ли позивање на „тешку артиљерију“ метафорички говорећи, односно на главу VII Повеље ОУН, да покрије баш све мањкавости и незаконитости у процедури и правном основу за доношење одлука Савета безбедности? Сматрамо да се одговор природно намеће сам по себи.

Исто тако, крупна одступања од законитости у раду и самим тим од високих међународноправних стандарда су испољена још током деловања међународне истражне комисије. Она је, практично од самог почетка, преузела целокупну истрагу у овом случају свodeћи либанске органе на улогу пуких помоћника или споредних чинилаца. Притом, не само њена велика овлашћења већ и испољена нетранспарентност у раду, као и чињеница да готово никоме није у оквиру Либана полагала рачуне за свој рад, су изазвали пажњу и критике јавности. Иако је првобитно било замишљено на основу поменуте резолуције Савета Безбедности УН да се између дотичне међународне комисије и либанских истражних органа успостави сарадња више је дошло до додељивања либанског правосуђа на

услуги Комисији него што је дошло до „сарадње“ (De Geouffre de la Pradelle 2009, 91).³² У том смислу, не сме се никако сметнути с ума да су одређена лица незаконито држана у притвору без икаквих конкретних оптужби (конкретно четворица официра), да би тек након више месеци била пуштена на слободу. То притом није био једини проблематични елемент у раду дотичне комисије.³³

С друге стране, на површину су избили и неки проблеми у раду самог судског већа. У том смислу је веома индикативно сведочење швајцарског судије и професора права на универзитету у Женеви Роберта Рота (*Robert Roth*). Ради се о личности, члану предрасправног већа суда за Либан, који је током свог двогодишњег мандата у трибуналу (2011-2013) јасно могао да уочи поједине неправилности слабости у раду суда.³⁴ Он је, наиме, указивао на *многобројне притиске на Специјални суд за Либан како би се спровело брзо суђење у одсуству, чак и науштрб права на одбрану и квалитета међународне правде* (Hazan 2021). Увидевши наведене слабости у раду суда Рот је апеловао на *мање послушничку културу* у међународном кривичном правосуђу, надајући се да се оно може *најзад еманциповати како би изборило праву независност* (Hazan 2021).

ЗАКЉУЧАК

Специјални суд за Либан ће у историји међународног кривичног права и међународног правосуђа уопште сасвим извесно заузети једно посебно место. У прилог овој тврдњи подсетимо на то да смо у оквиру овог рада више пута истакли придев „први“ када је реч о овом суду, и то по више основа: *први* међународни суд у историји који суди за тероризам; *први* међународни суд који у потпуности суди по домаћем (материјалном) праву; *први* међународни суд који је фактички настао отвореним кршењем унутрашњег права једне земље од стране Савета безбедности ОУН; *први* међународни суд пред којим се оптуженима³⁵ суди у одсуству, и на крају (али

32 Geouffre de la Pradelle, ibidem, стр. 91.

33 Напоменимо узгред да се један од најкрупнијих инцидената у раду међународне комисије збио у октобру 2010. године када су се два истражитеља упутила у једну болницу са намером да испитају одређеног сведока. Међутим, били су врло непријатељски дочекани од стране извесног броја грађана до те мере да су им чак били отети и документи. Постојале су јаке индикације да иза овог инцидента стоји сам Хезболах.

34 Знајући да је главни претрес започео тек 2014. године, јасно је да овај судија није ни стигао до те фазе кривичног поступка.

35 Не рачунајући у основи сасвим споредан случај одсутног Мартина Бормана у Нирнбергу на листи од 24 оптуженика, кога смо већ поменули.

не и најмање битно) *први* међународни суд који је осудио само једног човека. Склони смо чак тврдњи да би сваки од појединачно набројаних изузетака од извесних правила или уобичајене праксе који красе или су красили међународне кривичне судове, укључујући разуме се и либански, могао бити предмет једног посебног рада и изучавања.

Међутим, када год говоримо о анализи једног судског органа, у овом случају међународног, ту се по нашем мишљењу постављају, међу свим осталима, и два кључна питања. Прво, да ли је суд оправдао сврху у смислу задовољења правде, и друго, да ли може да послужи као узор или образац другим међународним (кривичним) судовима убудуће.

У одговору на прво питање, тек делимично можемо дати позитивно мишљење. Ако узмемо, наиме, у обзир чињеницу да је овде реч о суду где је између његовог формалног настанка и изрицања пресуде прошло чак 14 године, а између подизања оптужнице и пресуде 9 година, онда је сасвим јасно да ефикасно деловање овог суда (који је узгред имао више десетина запослених и нарочито буџет од више десетина милиона евра³⁶) није његова основна карактеристика и да ту не може бити речи о суђењу „у разумном року“ према највишим међународним стандардима. Он није успео, свакако не својом кривицом, да обезбеди присуство оптужених на суђењу, што је негде нужно поступку пред њим морало одузети један битан елемент, једну битну процесну радњу, то јест могућност директног саслушања и испитивања оптужених. Овде притом и не улазимо у веродостојност пресуде коју је суд донео јер се *правна и историјска истина понекад поклапају, али су често далеко од идентичности* (Strandberg Hasselind 2020, 7). Дакле, чак и да прихватимо да је суд донео пресуду по својој професионалној савести и искреном уверењу, свега један осуђени за тежак деликт какав је тероризам мора, без обзира на значај и улогу конкретног осуђеног, изазвати један број легитимних питања, па можда и извесних сумњи у његову оправданост.

Што се пак одговора на друго питање тиче, он остаје веома магловит после једног врло специфичног искуства каквог је међународном кривичном праву „приредио“ Специјални суд за Либан. Узимајући у обзир чињеницу да он хронолошки представља последњи у низу „интернационализованих“ домаћих судова, а да су ови последњи у основи својеврсна подкатегорија међународних кривичних судова и да су током последње две деценије били

36 Према неким подацима Специјални суд за Либан је имао буџет већи него министарство правде Либана.

веома присутни на међународној сцени (Сијера Леоне, Камбоџа, Источни Тимор, Либан, итд.), онда се намеће као закључак да би у будућности прибегавање овој врсти судских органа могло бити неретко присутно. Њихов компромисни карактер кроз уважавање и домаћег и међународног елемента, уз оснивање по правилу под окриљем УН, би начелно посматрајући могао бити привлачан образац у случају неких будућих евентуалних међународних оружаних сукоба или пак унутрашњих грађанских ратова. Међутим, велико је питање, с обзиром на њихову разнородност и географску распрострањеност, да ли они могу у теорији представљати неки кохерентан, строго заокружен модел. У том смислу бисмо се вероватно могли сагласити са онима који тврде да *такви судови делују више као да попуњавају празнину него што стварају неки модел* (Sorel 2011, 37). С друге стране, поједини наши аутори тврде да *самим својим постојањем и праксом, а посебно у њих утканим компромисним решењима, ови мешовити судови чине да се строга подељеност између унутрашњих и међународних судова полако губи* (Кривокапић 2009, 62).

На крају, кад подвучемо црту, *према свом основу и структури Специјални суд за Либан има заиста међународни карактер. Али, према предмету и стварној надлежности он се не би могао сматрати самим по себи међународним судом* (Lelarge 2007, 418). Све у свему, наш став је да ће корисно искуство са међународним судом за Либан, уз све његове врлине и мане, обогатити поред праксе, и теорију међународног кривичног права барем у извесној мери, отварајући нека нова питања и хоризонте за даља истраживања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Боначић, Марин и Дијана Хрстић. 2012. „Изванредна вијећа у судовима Камбоџе : компромисним рјешењем до правде?“, *Загребачка правна ревија*, 1/2012: 35-56.
- Дајовић, Горан. 2015. *Оглед о метајуриспруденцији*, Правни факултет Универзитета у Београду.
- Келзен, Ханс. 1951. *Општа теорија права и државе*, издање „Архив за правне и друштвене науке“, Београд.
- Кривокапић, Борис, 2009. „Међународно судство данас“, *Тематски зборник радова : Српско право и међународне судске институције*, Београд: Институт за упоредно право.
- Пауновић, Милан, Борис Кривокапић и Ивана Крстић. 2021. *Међународна људска права*, Правни факултет Универзитета у

- Београду
Тодоровић, Драган. 2010. *Хизбулах: Божја партија*, Београд: Институт за политичке студије
Фулер, Лон. 2001. *Моралност права*, Правни факултет Универзитета у Београду- центар за публикације.
Чавошки, Коста. 1998. *Хаг против правде*, Београд: ИКП Никола Пашић, 1998.
Шкулић, Милан. 2020. *Међународно кривично право*, Правни факултет Универзитета у Београду
Шкулић Милан (ур.) 2011. *Ратни злочини и други основни институти међународног кривичног права*, Зборник радова, АТС Београд
De Geouffre de la Pradelle, Geoffroy. 2009. «*Tribunal pénal à caractère international, cour pénale internationale : quels enjeux pour le Liban ?*», *Les Cahiers de l'Orient*, 2009/2, N°94.
Hasselind, Filip Strandberg. 2002. «*The International criminal trials as a site for contesting historical and political naratives : the case of Dominic Ongwen*», *Social & Legal Studies*
Hazan, Pierre, n.d. “Swiss judge delivers harsh criticism of Lebanon tribunal”, www.justiceinfo.net, приступљено 17. маја 2021.
Humphrey, Michael. 2011. “The Special Tribunal for Lebanon: emergency law, trauma and justice”, *Arab Studies Quarterly*, January 2011.
Lelarge, Aurelia, 2007. «Le Tribunal spécial pour le Liban», *Annuaire français de droit international* », volume 53.
Lounici, David, Scala, Damien. 2005. «Première décision de la Cour pénale internationale relative aux victimes: état des lieux et interrogations», *Revue internationale de droit pénal*, 2005/3, Vol. 76.
Serra, Gianluca. 2007. “Il tribunale speciale per il Libano : dove va la giustizia internazionale penale?”, *Eurasia-Rivista di Studi Geopolitici*, n°4.
Sorel, Jean-Marc. 2011. «Les Tribunaux pénaux internationaux – ombre et lumière d’une grande ambition», *Revue Tiers Monde*, 2011/1.
Sur, Serge. 2004. «Le conseil de sécurité : blocage, renouveau et avenir», *Pouvoirs*, n°109, avril 2004.

Dušan Gujaničić
Institute for Political Studies, Belgrade

THE SPECIAL INTERNATIONAL CRIMINAL COURT FOR LEBANON - FROM AN ORIGINAL IDEA TO UNCONVINCING REALIZATION

Resume

The International criminal law is a branch of law that has developed considerably since two or three last decades, especially after the end of the Cold War. Many international tribunals had been founded in this period, and their task was to persecute mainly the war crimes in all their existing forms according to relevant international conventions. Among all these tribunals, where all of them are *ad hoc* tribunals with the exception of the International Criminal Court, the Special Tribunal for Lebanon occupies undoubtedly a particular place for many reasons. Its legal nature is rather a novelty within the international criminal law because of its mixed nature that was described by many authors- certain criteria admit that we can call it an international tribunal, but the others underline a certain number of its national characteristics. That was a reason that motivated the numerous authors to forge a new expression often used in legal literature nowadays- the internationalized domestic tribunals. Then, its specificity is based on a special purpose for which it has been created- the prosecution of the crime of terrorism, and not for the punishment of war crimes. Secondly, this is the first international tribunal who applies exclusively domestic criminal law, namely the Lebanese criminal law. Thirdly, there is only one accused who was sentenced by this tribunal, and this accused was sentenced in absence, which represents the unique case in the history of international tribunals, with the minor exception of Martin Bormann during the Nuremberg trial in 1946. In addition, the last specificity on this list, but not necessarily the less important, is the fact that we talk about an international tribunal that was created substantially by breaking the national Lebanese law by the Council of Security of OUN. All in all this tribunal can hardly serve as a strictly applicable pattern for international

criminal tribunals in future, but could represent certainly a good and useful experience that has contributed to diversity of international justice as well as to certain doctrinal novelties.

Keywords: international criminal law, Special Tribunal for Lebanon, international terrorism, “internationalized” tribunals, *ad hoc* justice.

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

*Миљана Бурчевић Цуцић**
Факултет политичких наука, Београд

ДОПРИНОС ЕВРОПСКЕ СЛУЖБЕ ЗА СПОЉНО ДЕЛОВАЊЕ МЕЂУНАРОДНОЈ ПРАКСИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Сажетак

Рад разматра институционалне промене у Европској унији (ЕУ) чије реализовање започиње ступањем на снагу Уговора из Лисабона чиме се омогућава да ЕУ на глобалном плану а посебно при главном мултилатералном оквиру Уједињених нација (УН) дипломатски делује на стварању сагласности за дефинисање међународне праксе одрживог развоја. Фокус је на формирању Европске службе за спољно деловање (ЕССД) која је од Уговора из Лисабона ново основно тело за пружање подршке целокупном дипломатском деловању ЕУ. Основна претпоставка на којој се рад заснива јесте да ЕУ оснивањем ЕССД започиње својеврсну обједињујућу дипломатију којом води успостављању међународне праксе одрживог развоја. Сви односи, процеси, структуре, деловања и актерске јединице посматрају се кроз призму теорије праксе вођења дипломатије и посебно у њој обликовано разумевање заједнице пракси чијом се применом постиже осветљавање заједништва деловања ЕУ вођењем обједињујуће дипломатије Европске комисије и Високог представника које својим радом подржава ЕССД. Један од доприноса дипломатских активности ЕССД политици одрживог развоја препознаје се и у преношењу надлежности управљања Европском мрежом зелене дипломатије на ЕССД 2012. године. Закључним разматрањима наводи се да ЕССД јесте чињенично основана као прво аутономно функционално тело ЕУ и прво заједничко тело за подршку вођењу дипломатије ЕУ. Као такво тело

* miljana.djurceviccuccic@fpn.bg.ac.rs

кључан је актер од кога полазе све дипломатске активности и других институција ЕУ, а које без стручне и експертске подршке ЕССД не би успешно обављале своје задатке. Иако не апсолутно самостална ова служба је значајан чачак у механизму успостављања међународне праксе одрживог развоја.

Кључне речи: Европска служба за спољно деловање, одрживи развој, теорија пракси, обједињујућа дипломатија, Уједињене нације

УВОД

ЕУ учествује у успостављању међународне праксе одрживог развоја доприносећи стварању одређења шта чини добру праксу како концептуализовањем одрживог развоја, тако и предузимљивим нормирањем начела одрживости од раних почетака интеграције средином 20. века до уговорног утврђивања одрживог развоја за првенствени циљ Уније 1997. године (Baker et al. 1997; Van Hees 2014; Humphrey 2020). Фокус овог рада је на дипломатској активности ЕУ од 2009. године која предводи у процесу уобличавања међународне праксе одрживог развоја, а која изискује посвећеност деловања свих држава и свих друштава, и најразвијенијих и најнеразвијених. Предњачење УН у успостављању међународне праксе одрживог развоја непобитно је још од прве светске конференције посвећене заштити животне средине и развоју чије је одржавање 1972. године у Стокхолму трасирало процес. Европске заједнице тада пружиле су допринос стварању концепта одрживог развоја и биле предузимљив носилац нормирања одрживог развоја. Овде је у средишту истраживања деловање које у последњој деценији ЕУ дипломатски остварује у успостављању међународне праксе одрживог развоја пошто је интензивно од Јединственог европског акта (ЈЕА) системски спровођено поступно преображавање европске интеграције за постизање уравнотежености економског раста, просперитета, социјалне кохезије и заштите животне средине. Коначно, ЕУ има за циљ достизање климатске неутралности Европе до 2050. године као првог континента који би у томе могао да успе.

Од 2009. године ЕУ додатно посвећује своје дипломатске активности ка унапређењу процеса међународног усклађивања, праћења и усмеравања постизања одрживог развоја и то унутар мултилатералног оквира УН. Тежња ЕУ била је да се поступно обликује сагласност за постизање промена развојне парадигме утврђивањем добре владавине и глобалног преласка на зелену

економију за темеље одрживог развоја. Завршени преговори о реформисању Европске уније 13. децембра 2007. године дали су Европској комисији (Комисија) подстрек да предузима ране активности за вођење такозване обједињујуће дипломатије (Стефановић Штамбук 2010). Организационо установљење за њено вођење требало је да уследи по ступању на снагу Уговора из Лисабона, којим су измењени Уговор о Европској унији и Уговор о функционисању Европске уније (Treaty of Lisbon 2007). До времена примене тих уговорних одредби Комисија је са својом мрежом јединица трајног дипломатског представљања у трећим земљама, при међународним организацијама и на међународним преговорима обезбеђивала вођење класичне и структуралне дипломатије (Justaert i Keukeleire 2010), али не у целости и стратешке, што у целини значи не и вођење обједињујуће ЕУ дипломатије. Припремајући се у току процеса ратификације Уговора из Лисабона за време када ће његовим ступањем на снагу бити озваничен међународни правни субјективитет ЕУ и отпочети успостављање организације њеног употпуњеног дипломатског система Европском службом за спољно деловање (European External Action Service)¹ Комисија се у 2008. години активно посветила питању одрживог развоја.

Осам Миленијумских циљева усвојено је као оквир деловања неразвијених држава уз партнерску развојну подршку најразвијенијих држава (UN 2000) и то за период од 2000. до 2015. године. Тај оквир је 2010. године улазио у коначну петогодишњу фазу спровођења. Наглашавање нужности глобалног преласка на зелену економију за остваривање одрживог развоја чинило је ЕУ у оквиру мултилатералног процеса одрживог развоја УН све важнијим центром окупљања интересно блиских држава ван њеног чланског састава. Почевши од завршетка Хладног рата и продубљивања интеграције ступањем на снагу Уговора о Европској унији 1. новембра 1993. године, ЕУ је мењала пређашњу осу коалиција у међународним преговорима о развоју и одрживом развоју и то не само ону нестајућу Запад-Исток, већ и главну Север-Југ (Macharia, Chasek and O'Connor 2018, 128 – 129). Тако је када је Уговор из Лисабона ступио на снагу 1. децембра 2009. године у међународним разматрањима и преговорима о питањима одрживог развоја, нарочито у оквиру система УН, Комисија већ припремила терен за отпочињање првенственог представљања ЕУ

1 Превод званичног назива European External Action Service (EEAS) у раду је Европска служба за спољно деловање са скраћеницом ЕССД као што је и званичан превод пронађен у алату за превођење и терминологију ЕВРОНИМ Министарства за европске интеграције Владе Републике Србије. Доступан на: <http://prevodjenje.mei.gov.rs/evronim/index.php?jezik=srps>

које врши представник Комисије (Macharia, Chasek and O'Connor 2018, 128). Подршку таквом представљању ЕУ, према одредбама Уговора из Лисабона, требало је да обезбеђује ЕССД. Чланом 27(3) Уговора о Европској унији утврђено је да је ЕССД „функционално аутономно тело Уније под вођством Високог представника Уније за спољне послове и политику безбедности“ (*High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy*) (Treaty of Lisbon 2007, Art.27). Организационим уређењем ЕССД требало је да обезбеђује подршку укупном спољном представљању и дипломатском деловању ЕУ, а на тај начин и изражавање међународног правног субјективитета ЕУ и њеног особеног међународног идентитета.

Претходни кратки преглед контекстуализује основну претпоставку од које се полази у наредном истраживању. Циљ ЕУ је да се након 2015. године у мултилатералном оквиру УН достигне сагласност у постизању одрживог развоја. Остваривање тог циља је омогућило вођење такозване обједињујуће дипломатије чији су битни чинилац биле активности нове ЕССД. Овакав циљ заснован је на развојној парадигми, чији су темељ добра владавина и глобални прелазак на зелену економију. Како би се постављена основна претпоставка проверила испитује се организационо стварање ЕССД предузето саобразно члану 27(3) Уговора из Лисабона нарочито у погледу преузимања вођења Европске мреже зелене дипломатије 2012. године.

Приступ теорије праксе и то релациони правац у оквиру ње, који је у дипломатској теорији развијен из чинилаца теоретизације праксе дипломатских односа и дипломатског метода током историје, коришћен је за разумевање дипломатије ЕУ. Овај приступ изложен је у првом делу рада и потом је у њему представљен и модел обједињујуће дипломатије ЕУ чија је радна организациона јединица ЕССД. Други део рада испитује нормативно постављање надлежности и уређења ЕССД као институције обједињујуће дипломатије. Трећи део рада посвећен је развијајућим дипломатским активностима ЕССД у стварању међународне праксе одрживог развоја и то кроз измене у управљању МЗД и кроз вођење такозване климатске дипломатије. Закључним разматрањима потврђује се премиса да је оснивањем ЕССД ЕУ успоставила службу која је велики ослонац обједињујућој дипломатији ЕУ и пружа допринос одрживом развоју не само у оквиру мултилатералног оквира УН већ кроз идејну крилатицу ”мисли локално, делуј глобално”. На тај начин основна тежња ЕУ и ЕССД јесте да од појединца потиче промена који кроз своју мрежу заједничких односа са другима успоставља праксу глобалног утицаја.

ТЕОРИЈА ПРАКСЕ ВОЂЕЊА ДИПЛОМАТИЈЕ И ОБЈЕДИЊУЈУЋА ДИПЛОМАТИЈА

У погледу Теорије праксе вођења дипломатије када је реч о концепту одрживог развоја и дипломатије коју ЕУ води у том смеру акценат је на релацијама између учесника тачније односу према могућности промене неке праксе под утицајем друштвене структуре, међународних дешавања и понашања актера. Теоретичари праксе Бугер (*Christian Bueger*) и Гадингер (*Frank Gadinger*) тврде да се “друштвени и политички поредак константно производе и репродукују кроз праксе” (Bueger and Frank 2014, 61).² Овде се не може занемарити концепт заједнице праксе (*community practice*) који је као термин сковао Вангер (*Etienne Wenger*), а у теорију међународних односа увео Адлер (*Emanuel Adler*). Вангер сматра да су заједнице пракси једноставно речено скуп односа између људи који раде ствари заједно (Wenger 1998). Адлер је Вангеров принцип заједнице пракси (ЗП) унео у међународне односе и прилагодио. У свом раду из 2005. године сугерисао је да овај концепт може пружити “уједињујући и свеобухватни начин разумевања улоге транснационалних заједница у међународним односима” (Adler 2005, 3).³ Касније кроз свој рад са Пујоом (*Vincent Pouliot*) истиче како су заједнице незаобилазна тачка истраживања међународних односа. Поред тога, он наводи “заједнице пракси су интересубјективне друштвене структуре који конституишу нормативне и епистемолошке основе за акцију, али су такође и дејственици сачињени од стварних људи, који – раде кроз мреже канала, ван националних граница, ван организационих подела, и у стегама влада – утичу на политичка, економска и друштвена збивања” (Adler and Pouliot 2011a, 18).

2 О теорији праксе видети Knorr Cetina, Karin, Theodore Schatzki, and Eike von Savigny, eds. 2001. *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London. Routledge; Schatzki, Theodore. 2002. *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. University Park: Pennsylvania State University Press; Emanuel Adler, and Vincent Pouliot. 2011. “International practices.” *International Theory* 3 (1): 1-36. DOI: <https://doi.org/10.1017/S175297191000031X>.

О основним елементима праксе и праксографији видети Adler, Emanuel, and Vincent Pouliot, eds. 2011a. *International Practices*. New York. Cambridge University Press; Bueger, Christian, and Frank Gadinger. 2018. *International Practice Theory (2nd Edition)*. London and New York. Palgrave Macmillan; Bueger, Christian. 2014. „Pathways to practice: praxiography and international politics.” *European Political Science Review* 6 (3): 383-406; Bueger Christian, and Frank Gadinger. 2018. “Doing Praxiography: Research Strategies, Methods and Techniques”. *International Practice Theory*. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

3 О заједници пракси видети: Pouliot, Vincent. 2010. *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Уколико посматрамо дипломатију не као концепт који је само политика између држава већ као науку о свим односима који се формирају преговорима међу државама, међународним организацијама па и појединцима у сваком моменту, те и као односима који праве свет, онда наредне концепте можемо објаснити на примеру измена у ЕУ формирањем ЕССД као јединице анализе. Овакав облик одређења дипломатије се може препознати и у дефиницији коју даје Николсон (*Harold Nicolson*) да ”дипломатија управља међународним односима путем преговора; дипломатија је метод којим амбасадори и посланици усклађују и управљају овим односима”(Стефановић Штамбук 2008, 102).

За разлику од концепата структурирајуће (Justaert и Keukeleire 2010, 3) и традиционалне (Otte 2001, 156)⁴ дипломатије, концепт обједињујуће дипломатије још увек није потпуно и нашироко усвојен. Овим радом настоји се дати допринос и у том смеру. Сам термин *обједињујуће дипломатије* који се неретко доводи у везу са дипломатијом ЕУ један је од показатеља иновативности које оваква организација и њене институције доносе међународној сфери. Кроз анализу дипломатског система ЕУ и с тим у вези обједињујућом дипломатијом као метода и облика који се формира дипломатским деловањем ЕУ, долази се до следећих закључака. С једне стране, овај термин или повезница се доводи у везу са гледиштем да се Уговором из Лисабона као један од циљева дипломатског деловања поставља постизање практичног учинка такозване ”двошеширности” (*double-hatted*). Двошеширност се доводи у везу са положајем Високог представника за спољне послове и политику безбедности (ВП) који је ради обезбеђивања конзистентности у спољном деловању ЕУ истовремено именован на наредне функције. Прва је функција потпредседника Европске комисије чиме преузима улогу некадашњег комесара за спољне послове, а друга подразумева именовање на чело Савета за спољне послове чиме се врши трансфер одговорности ротирајућег председавања Саветом у погледу спољних послова на ВП који је сада задужен за политичко представљање ЕУ ван граница ЕУ. Тако постоји једна личност за наступање у спољно-политичким односима насупрот конфузној структури која је постојала пре 2009. и једна личност у којој су сада обједињене позиције претходног ВП, комесара за спољне послове и спољног министра ротирајућег председавања (EEAS Report 2011; Стефановић Штамбук 2010). ЕССД представља суштинску подршку овој личности.

С тим у вези као структурни чиниоци за грађење обједињујуће

4 Видети и Vienna Convention on Diplomatic Relations, 18 April 1961. UNTS 500, 95.

дипломатије ЕУ истичу се: успостављање ВП и потпредседника Европске комисије. Као други чинилац наводи се формално успостављање ЕССД. Трећи чинилац представљају јединице спољне мреже које остварују дипломатско представљање ЕУ у државама које нису чланице ЕУ и при међународним организацијама, тачније Делегације ЕУ (Стефановић Штамбук 2010, 117-121). Наведена три чиниоца оличење су тог "једног гласа" којим ЕУ наступа на спољном плану.

Додатно, ради разумевања самог одређења "обједињујуће" дипломатије и тежине коју носи стварање дипломатске службе као што је ЕССД неопходно је истаћи да је изменама Уговором из Лисабона нађено решење за нејасноћу у спољном представљању ЕУ. "Ово решење је требало да омогући да једно лице заступа спољно-политичке ставове Уније на међународној сцени. Тиме би се избегла до тада постојећа "конфузија" јер су ставове Уније на међународном плану заступали председавајући Европског савета, председавајући Савета министара, Високи представник за спољну и безбедносну политику, председник Комисије, комесар за спољне послове, комесар за проширење а понекад и председник Европског парламента" (Зечевић 2015, 304). С тим у вези, чланом 27 Уговора из Лисабона предвиђено је да је ВП у исто време и главни преговарач и представник у спољним односима, и потпредседник Комисије, и председавајући Савета за спољне послове. Он истовремено обједињује надлежности наднационалног тела као што је Комисија, међудржавног тела као што је Европски савет који бира ВП, и Савета ЕУ као најважнијег тела који формулише смернице за рад ЕУ. У свом раду као главну подршку има ЕССД у којој се на још једном нивоу огледа обједињујућа природа у односу на састав запослених. Њих чине представници Комисије, Генералног секретаријата Савета и држава чланица. Наиме, формирањем овакве дипломатске службе састављене од ВП, ЕССД и Делегација ЕУ (ДЕУ) добија се персонално решење кога позвати на телефон када се зове Европа што је питање које је поставио Хенри Кисинџер. С друге стране, обједињујућа дипломатија се огледа и у "*Comprehensive approach*" или ти свеобухватном (обједињујућем) приступу који је распрострањен при разумевању садржинског начина функционисања ЕССД због састава и области које потпадају под надлежност овог тела узимајући у обзир да ЕССД обухвата питања одбране, одрживог развоја и дипломатије. Овај приступ је у исто време "општи метод рада ЕУ али и сет конкретних мера и процеса за унапређење ЕУ, заснован на заједничкој стратешкој визији и на широкој лепези постојећих

средстава и инструмената, који колективно могу развити, укоренити и испоручити кохерентније и ефективније политике, праксе, акције и резултате. Фундаментални принципи овог метода релевантни су за широки спектар ЕУ спољне акције”(Council Conclusions 2014).

ЕВРОПСКА СЛУЖБА ЗА СПОЉНО ДЕЛОВАЊЕ – ИНСТИТУЦИЈА ОБЈЕДИЊУЈУЋЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

ЕССД је формално основана Одлуком о организацији и функционисању Европске службе за спољно деловање која је усвојена на Савету ЕУ 26. јула 2010. године (EAAS Decision 2010). Различита су била становишта о сврси ЕССД и ономе шта би она требало да представља. Тако Ребека Адлер-Нисен (*Rebecca Adler-Nissen*) занимљивим научним тоном истиче за ЕССД ”То је авион. То је птица. То је...ЕССД! Као Супермен, ЕССД подсећа на страног посетиоца са друге планете. Није ЕУ агенција, нити је Генерални Директорат Европске комисије а није ни независна институција као Европска централна банка. Већина посматрача се саглашава у основи да је ЕССД прво заједничко дипломатско тело, успостављено у лето 2010. године” (Adler-Nissen 2015). Џозеф Батора (*Joseph Batora*) је ЕССД дефинисао као међупросторну организацију (*intersitital organisation*) која умрежава различита организациона поља и прекомбинује физичке, информационе, финансијске, правне и легитимне ресурсе који произилазе из организација припадајућих овим различитим организационим пољима. Овај међупросторни статус креира ситуацију у којој постоје другачији и некада конфликтни организациони принципи и праксе укључене унутар организације ЕССД и различити и некада конфликтни сетови објашњења у вези са службама из којих долазе актери унутар организације као и служби ван организације (Batora, 2013). Слично одређење интерстистичности заступа и Морил (Morrill) излажући да ”Интерстистично/међупросторно може бити дефинисано као локација ”међунивоа” коју формирају преклапајуће мреже ресурса кроз мултипликована организациона поља, у којима надлежни органи доминантне мреже ресурса немају превагу”(Morrill 2004, 6).

Деловање ЕССД у дипломатском смислу често се поставља као предмет изучавања кроз подршку коју пружа институцији ВП и Комисији. Међутим, без овакве јединице деловање ВП на високом нивоу, а посебно у мултилатералним оквирима као што су УН, не би било унапређено како је то од 2011. године (UNGA 2011). Одлуком из 2010. године предвиђено је да је ЕССД ”функционално

аутономно тело ЕУ, одвојено од Генералног секретаријата Савета и Комисије, са правним капацитетом да спроводи своје обавезе и испуњава циљеве. ЕССД се налази под надлежношћу Високог представника за спољне послове и безбедносну политику. ЕССД је састављена од централне администрације и Делегација ЕУ у трећим земљама и међународним организацијама” (EEAS Decision 2010, 1). Такође, члан 2 наводи ”ЕССД подржава Високог представника у обављању дужности из мандата као што је предвиђено чланом 18 и 27 Уговора о ЕУ.” Детаљнијим описом истиче се да пружа помоћ ВП у следећем: “у обављању послова ради спровођења Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, укључујући Заједничку безбедносну и одбрамбену политику, у давању предлога за развој ове политике, које су Високом представнику дате као део мандата у Савету, у осигуравању конзистентности спољног деловања ЕУ; пружа помоћ Високом представнику као председнику Савета за спољне послове, без утицања на свакодневне послове Генералног секретаријата Савета⁵; пружа помоћ Високом представнику као потпредседнику Европске комисије за обављање задатака у области спољних послова, и у координисању других аспеката спољне акције ЕУ, без прејудуцирања свакодневних послова служби Европске комисије. Став два истог члана наводи да ЕССД асистира председнику Европског савета, председнику Европске комисије и Европској комисији у спровођењу функција у области спољних односа” (EEAS Decision 2010, 2). Стога, на основу свега наведеног евидентно је да је ЕССД служба читаве ЕУ у вођењу њених дипломатских активности.

АКТИВНОСТИ ЕВРОПСКЕ СЛУЖБЕ ЗА СПОЉНО ДЕЛОВАЊЕ У СТВАРАЊУ МЕЂУНАРОДНЕ ПРАКСЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Како би се разумела промена у дипломатском деловању ЕУ и допринос кроз активности ЕССД у стварању међународне праксе одрживог развоја, неопходно је истаћи неколико значајних правно обавезујућих аката. Најпре, сам појам одрживог развоја ЕУ је прихватила онако како је дефинисано у Извештају УН Брундтланд комисије (*UN Brundtland Commission*) из 1987. године. У складу са

5 Потребно је нагласити да је Високи представник задужен за Заједничку спољну и безбедносну политику уведен у институционални систем ЕУ Уговором из Амстердама у исто време био и Генерални секретар Савета. Уговором из Лисабона и оснивањем ЕССД и Високог представника за спољне послове и политику безбедности то није случај. Именована је друга особа на место Генералног секретара Савета а Високи представник је на челу Савета за спољне послове.

тим ”одрживи развој је развој који задовољава потребе садашњице не доводећи у питање способност будућих генерација да задовоље своје властите потребе” (Report of the WCED 1987). Полазећи од Уговора о оснивању Европских заједница а сада Европске уније, питања одрживог развоја била су интегрисана у одредбе које су имале декларативни карактер при дефинисању политика, а затим и обавезујући. Још је ЈЕА из 1986. године увео такозвани ”принцип интеграције” којим се правно обавезује да се при усвајању свих политика Заједница у обзир узима заштита животне средине (Single European Act 1987). Уговор из Мастрихта у свом члану 3(3) такође препознаје потребу за одрживим развојем Европе. Уговор из Амстердама из 1997. године нарочито наводи заштиту животне средине, као трећу обавезујућу димензију уз економску и социјалну, које морају бити интегрисане при дефинисању и имплементацији политика ЕУ. Уговором се као један од главних циљева деловања ЕУ дефинише одрживи развој (Treaty of Amsterdam 1997). Каснијим изменама и допунама Уговора и доношењем секундарног законодавства питања одрживог развоја и заштите животне средине постала су подразумевајућа и неодвојива од осталих важних питања на дневном реду. И кроз Повељу ЕУ о основним правима, у члану 37, истиче се да је неопходно при доношењу свих политика ЕУ у обзир узимати и одрживи развој (EU Charter 2007). Након дефинисања обавезе интегрисања ове политике у интерне политике ЕУ следећи корак је подразумевао њено укључивање и у спољне активности ЕУ. С обзиром да се предмет овог истраживања базира на период од ступања на снагу Уговора из Лисабона, деловање ЕССД у погледу одрживог развоја почиње са спољним акцијама од 1. јануара 2011. године када формално отпочиње са радом. С тим у вези својеврсна заједница пракси коју остварују запослени из различитих ЕУ јединица окупљених у ЕССД, а баве се политиком одрживог развоја и такозваном климатском и зеленом дипломатијом, показатељ је ефективности спољног деловања ЕУ.

Као прекретницу у доприносу који ЕССД има у успостављању међународне праксе одрживог развоја аутор истиче деловање кроз такозвану ЕУ Мрежу зелене дипломатије (*EU Green Diplomacy Network – GDN*, у даљем тексту МЗД) на чијем челу се, и којом од 2012. управља, ЕССД. Почети МЗД досежу још 1998. године када је на заседању у Кардифу (Велс) Европски савет позвао све релевантне формације Савета ЕУ да установе сопствене стратегије како би се унутар политика и у складу са надлежностима сваког од Савета интегрисала питања заштите животне средине и одрживог развоја. То се нарочито односило на Савет за опште послове и спољне

односе који су сачињавали министри спољних послова већином и којим је до Уговора из Лисабона председавала држава чланица на период од 6 месеци. Овај процес интегрисања питања одрживог развоја и заштите животне средине у смернице и спољна деловања кроз политике ЕУ познатији је и као Кардифски процес (*Cardiff Process*). Процесом је управљао Савет кроз своја председавања на 6 месеци и то у формацији "трио" односно претходне, садашње и будуће земље која председава Саветом. Наиме, како се налази у закључцима Савета општих послова и спољних односа од 11. марта 2002. године у оквиру Спољних аспеката Стратегије одрживог развоја, представници Савета разменили су мишљења о Комуникацији ЕК назива Ка глобалном партнерству за одрживи развој (*Towards a global partnership for sustainable development 2002*) те закључили да овај документ представља допринос развоју спољне димензије ЕУ стратегије одрживог развоја. Такође, овај савет је задужен за свеукупну координацију и припрему позиције ЕУ у том тренутку за Светски самит о одрживом развоју у Јоханесбургу у оквиру мултилатералног формата УН, који се одржао 2002. и био велика прекретница у политици одрживог развоја на глобалном нивоу (*GAC Conclusions 2002*). Суштина представљеног почива у чињеници да сви наведени послови Савета у области МЗД прелазе у надлежност ЕССД Уговором из Лисабона.

Као кључна тачка оснивања МЗД види се заседање Европског савета у Солуну у Грчкој, јуна 2003. године када је покренута иницијатива Зелене дипломатије или Европске дипломатије заштите животне средине и одрживог развоја, кроз креирање неформалне мреже експерата у заштити животне средине из министарстава спољних послова држава чланица (*Presidency conclusions 2003, par.76*). Први организациони састанак МЗД одржан је под грчким председавањем Саветом ЕУ у Атини 25. јуна 2003. године и Председавајући ЕУ на шестомесечном нивоу био је председавајући и мрежом све до Уговора из Лисабона када председавање и управљање преузима ЕССД. Превасходно, мрежа је требало да промовише и унапреди интеграцију питања заштите животне средине у спољне активности ЕУ кроз састанке у Бриселу између Председавајућег Саветом ЕУ и националних дипломата задужених за вођење ове политике. Додатно, циљ је било информисање свих држава чланица ЕУ о преговорима на међународном нивоу у погледу одрживог развоја, о стању на националним нивоима и евентуална разматрања могућности покретања заједничких ЕУ "*demarches*" тј. позиција о приоритетима у овој политици и ка трећим земљама. Сваки састанак мреже подразумевао је доношење смерница и

предлога за даље активности и побољшања у оквиру политике заштите животне средине и одрживог развоја, затим утврђивање конкретне улоге мреже и начина за даљи допринос. Ове позиције припремане су и организоване у ”трио” формату председавајућих са циљем размене информација о различитим темама или ради припрема састанака као што су биле Конференције страна у мултилатералном формату УН. Први извештај о раду МЗД поднет је Европском савету 2005. године те је суштински потврђено да је ова мрежа заслужна за инкорпорирање питања одрживог развоја како унутар ЕУ тако и у спољне активности ЕУ кроз своја дипломатска деловања у трећим земљама и при међународним организацијама (European External Action Service 2011).

Наведеним су се настојале представити чињенице да су политику одрживог развоја пре Уговора из Лисабона, унутар и ван оквира ЕУ заједничким снагама креирале све институције са циљем јединственог и кохерентног наступа ван оквира ЕУ те је та комплексност у доношењу и спровођењу одлука водила ка оснивању интегришуће институције као што је ЕССД. Ступањем на снагу Уговора из Лисабона наведена мрежа комплетно прелази у надлежност ЕССД те је она са својим Делегацијама сада на челу Мреже зелене дипломатије ЕУ. Уговором из Лисабона предвиђено је да ДЕУ и амбасаде држава чланица размењују информације, имају заједничке изјаве и истоветне ставове, те сарађују како би представљале ЕУ у спољним односима. Тако се може рећи да МЗД кроз деловање ЕССД функционише на два нивоа, а може се додати и трећи ниво (аутор прим.аут). *Први ниво* је ниво престоница држава чланица ЕУ. Представници овог нивоа су званичници министарстава спољних послова задужени за питања климатских промена и животне средине и они се састају у Бриселу или комуницирају електронским путем ради размене мишљења. *Други ниво* се препознаје у трећим државама, где ДЕУ и амбасаде држава чланица ЕУ координисано раде на спровођењу приоритета ЕУ и/или раде на проширењу домета политика ЕУ кроз семинаре, догађаје, јавне дипломатске акције и званичне демарше који се проналазе у Акционим плановима климатске дипломатије (EEAS 2021). Овакав начин организовања показује широко успостављену мрежу односа коју ЕУ ствара кроз ЕССД и ДЕУ како би домети њихове активности достигли најпре локални ниво. По мишљењу аутора, овде би требало додати још један ниво делања и праксе, *трећи ниво*, а то су активности које ЕУ остварује у мултилатералном формату УН ради имплементације ратификоване УН Оквирне конвенције о климатским променама из 1992. године и Париског споразума о

климатским променама из 2015. године те Агенде 2030 о одрживом развоју. У складу са тим истиче се како ЕУ у погледу политике одрживог развоја чини мрежу односа на локалном, регионалном и међународном нивоу и на тај начин формира међународну праксу одрживог развоја. У томе јој помаже ЕССД као лидер Мреже зелене дипломатије и главни организатор свих спољних активности ЕУ путем своје експертизе. Наведена мрежа је доказ успешности једне мреже која окупља дипломатске структуре ЕУ и држава чланица али исто тако и трећих држава са заједничким циљем. Наравно, ЕССД није сама у оваквом начину делања. Од Уговора из Лисабона долази до умањења утицаја држава чланица кроз председавање Саветом, али Комисија остаје значајна институција у погледу спољног представљања као и председник Европског савета. Када је реч о питањима одрживог развоја директорати Комисије задужени за животну средину, развој и сарадњу, климатске активности и сада важан Генерални директорат за међународна партнерства, изузетно су неопходни за успешно спровођење политика одрживог развоја. Као што је Одлуком о оснивању ЕССД наведено, ЕССД пружа подршку свим институцијама ЕУ у надлежностима спољног деловања.

ЕУ ставља у средиште своје дипломатске акције климатске промене као неодвојиви део одрживог развоја и свих 17 Циљева одрживог развоја. То се доводи у везу са становиштем да су климатске промене које се дешавају главна безбедносна претња по читав свет и да се једино колективним удруженим акцијама томе може супротставити. Пре усвајања Париског споразума о климатским променама као првог обавезујућег акта на глобалном нивоу 2015. године, ЕССД је у заједничком документу са Комисијом "ЕУ климатска дипломатија за 2015. и касније" истакла такозвани *joined-up* или обједињујући приступ у вођењу своје дипломатије. Тај приступ се огледа кроз деловање институција ЕУ и кроз Мрежу зелене дипломатије и утврђује три главна стуба ове дипломатије: 1. Климатске промене као стратешки приоритет у дипломатским дијалозима и иницијативама ЕУ; 2. Подршка смањеној емисији и климатски одрживом развоју где се климатске и развојне акције посматрају као прожимајуће; 3. Мрежа између климе, националних ресурса, приоритета и безбедности (EEAS Reflection Paper 2013). На основу овог документа Савет за спољне послове позвао је ЕССД и Комисију да поднесу извештај и предлоге климатских акција у складу са Конференцијом страна УН из Париза. У складу са тим ЕССД и Комисија подносе документ "Европска климатска дипломатија након КОП21:Елементи за настављање климатске

дипломатије у 2016” у коме је наглашено да је Париски споразум саставни део оквира одрживог развоја те да су акције у погледу климатских промена неопходне ради остваривања Циљева одрживог развоја. ЕУ у том погледу мора реализовати синергије између питања развоја и смањења ризика од катастрофа и климатских циљева као и кроз економску дипломатију, политику трговине, суседства и проширења, потврђујући претходно успостављен *joined-up* тј. обједињујући приступ. Додатно, потврђује претходно успостављена три стуба на којима гради своју зелену/климатску дипломатију (Council of the European Union, 2016).

ЗАКЉУЧАК

Радом су обухваћени различити концепти који се налазе у посебном односу и као такви сачињавају мрежу у којој су испреплетени. Наиме, успостављањем ЕССД формирана је конкретна дипломатска служба ЕУ у којој се сада зна како функционише дипломатски апарат и коме припада која улога. ЕССД је основна јединица дипломатског деловања и самим тим основна јединица од које почиње грађење паукове мреже дипломатских односа ЕУ. Та јединица води обједињујућу дипломатију окупљајући у себи мноштво експерата за различите области и бројне јединице разгранате по свету које спроводе политику која се формира у центрели. Креирање политике одрживог развоја од стране ЕУ није отпочело оснивањем ЕССД већ много раније, али допринос ЕССД овој политици је у томе што је сада води на један јединствен, кохерентан и успешан начин. Данас нема дипломатских односа без одрживог развоја. Не постоје агенде на скуповима без питања од важности у вези са одрживим развојем макар то била напомена која се односи на очување природе и смањење употребе пластике и неопходности рециклирања. У свему се види одрживи развој који је свакодневница појединца и свих политичких активности а нарочито на високом дипломатском нивоу. Мултилатерални оквир УН је само једна грана дрвета који расте и бори се за опстанак, а које здружено и са свим напорима заливају ЕУ и ЕССД. Зашто је све претходно описано важно? Зато што се питање одрживог развоја не може раздвојити од питања климатских промена, заштите животне средине, добре владавине, зелене економије, безбедности и сигурности, искорењивања сиромаштва и свих осталих елемената који се подразумевају у оквиру Циљева одрживог развоја. Дипломатија ЕУ и активности организоване кроз ЕССД показују како су питања одрживог развоја неизоставни део спољних

активности сваког појединца, града, државе, региона и целог света. Том идејом се воде и кроз усвојени Зелени договор и оквир садашње Комисије и приоритета који наглашавају одрживост и зеленост (ЕС 2019). Таквим приступом на глобалном, регионалном и локалном нивоу и унутар и ван ЕУ доприносе развоју својеврсне међународне праксе одрживог развоја. Наравно, овај рад не може описати све промене које се дешавају у дипломатском деловању ЕУ нити се бави садржинским одређењем одрживог развоја, али представља један сегмент и допринос у прихватању идеје вођења обједињујуће дипломатије ЕУ, нарочито идеје о успостављању међународне праксе одрживог развоја и самим тим подразумевајућег међународног права одрживог развоја.

Оснивањем ЕССД ЕУ добија јединствен и холистички приступ ка решавању глобалних проблема које је могуће решити дипломатијом и њеним односима. И као што теорија праксе и наглашава, ЕУ и ЕССД дају акценат релацијама између учесника на глобалном нивоу и дају примат односима који се стварају под њиховим утицајем на понашање различитих актера јер суштина је утицати на промене и прихватити борбу за остваривање одрживог развоја. Успешност деловања МЗД је само један показатељ добре праксе ЕССД и стварањем таквих мрежа праксе ће се променити на боље. ЕУ као евидентно и документовано највећи контрибутор у погледу глобалног постизања одрживог развоја и то у правцу од локалног на нивоу јединке ка глобалном у оквиру УН мултилатералног оквира је итекако доказ да је међународна пракса успостављена.

Као што је у раду приказано, ЕССД није самостални актер у деловању када је о политици одрживог развоја реч. Она обједињено са ВП и ДЕУ заступа интересе и циљеве ЕУ и приказује апсолутну јединственост и једногласност по питању спољних акција и партнерстава. Заједно са службама Комисије као извршним делатницима и кроз ЕУ финансијске инструменте за развојну сарадњу и помоћ као што су Европски развојни фонд (European Development Fund) и Инструменти за развојну сарадњу (Development Cooperation Instrument), те са председавајућим триом Савета, ствара заједницу пракси и може се рећи "опслужује" све службе ЕУ, а уз спољну сарадњу са УН иде ка остваривању заједничког циља што је глобални одрживи развој и достизање климатске неутралности. Коначно, за ЕУ се може рећи да је прва препознала неопходност деловања на више нивоа ради постизања правих учинака (МЗД је само једна од алатки на том путу) и зато је важно још једном нагласити деловање њене мрежне обједињујуће

дипломатије у погледу одрживог развоја на три нивоа: превасходно унутар својих држава чланица, затим на нивоу трећих држава, и додато у најширем смислу при мултилатералном оквиру УН.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Стефановић-Штамбук, Јелица. 2008. *Дипломатија у међународним односима*. Београд. Факултет политичких наука, Чигоја штампа.
- Стефановић Штамбук, Јелица. 2010. "Европска унија на путу ка обједињујућој дипломатији". *Часопис за право и економију европских интеграција Изазови европских интеграција*: 111 – 135.
- Зечевић, Слободан. 2015. *Институционални систем и право Европске уније*. Београд: Институт за европске студије.
- Adler, Emanuel. 2005. *Communitarian international relations: the epistemic foundations of international relations*. London, New York: Routledge.
- Adler, Emanuel. and Vincent Pouliot, eds. 2011a. *International Practices*. New York: Cambridge University Press.
- Adler, Emanuel and Vincent Pouliot. 2011b. "International practices." *International Theory* 3 (1): 1-36. DOI:<https://doi.org/10.1017/S175297191000031X>.
- Adler-Nissen, Rebecca. 2015. "Theorising the EU's Diplomatic Service: Rational Player or Social Body?" In *The European External Action Service European Diplomacy Post Westphalia*, by Joseph Batora and David, eds. Spence, 17 - 43. The European Union in International Affairs.
- Baker, Susan, Maria, Richardson, Dick Kousis, and Stephen Young. 1997. *The Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice within the European Union*. London and New York: Routledge.
- Batora, Jozef. 2013. "The 'Mitrailleuse Effect': The EEAS as an Interstitial Organization and the Dynamics of Innovation in Diplomacy." *Journal of Common Market Studies* 41 (4): 598 – 613. DOI: 10.1111/jcms.12026
- Berridge, G.R., Keens-Soper Maurice, and T.G.Otte, eds. 2001. *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*. London and New York: Palgrave Macmillan.
- Bueger, Christian, and Gadinger Frank. 2014. *International Practice Theory: New Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bueger Christian, and Frank Gadinger. 2018. "Doing Praxiography:

- Research Strategies, Methods and Techniques”. *International Practice Theory*. Second Edition. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Bueger, Christian, and Frank Gadinger. 2018. *International Practice Theory (2nd Edition)*. London and New York. Palgrave Macmillan.
- Bueger, Christian. 2014. „Pathways to practice: praxiography and international politics.“ *European Political Science Review* 6 (3): 383-406;
- Charter of Fundamental Rights of the European Union [EU Charter]. *OJ C 326*, 26.10.2012, p. 391–407.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Towards a global partnership for sustainable development[Towards a global partnership for sustainable development]. COM 2002 82, 13.2.2002.
- Council Conclusions on the EU’s Comprehensive Approach [Council Conclusions], Foreign Affairs Council Meeting, 14 May 2014. <https://www.consilium.europa.eu/media/28344/142552.pdf>
- Council Decision establishing the organization and functioning of the European External Action Service [EEAS Decision], OJ 2010/427/EU, 26.7.2010.
- EU climate diplomacy for 2015 and beyond Reflection paper [EEAS Reflection Paper]. 2013. European External Action Service and European Commission.
- European climate diplomacy after COP21: Elements for continued climate diplomacy in 2016. 5853/16, 8.2.2016. Council of the European Union.
- European Commission [EC]. 2019. “The European Commission’s Priorities 2019 – 2024.” The European Commission. 26. april 2021. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024_en
- European External Action Service [EEAS]. 2011. “The EU Green Diplomacy Network“. *The European External Action Service*. Poslednji pristup 26. april 2021. https://eeas.europa.eu/archives/docs/environment/gdn/docs/gdn_more_en.pdf
- European External Action Service [EEAS]. 2021. “Environment and Climate Change.” *European External Action Service*. Poslednji pristup 26. April 2021. https://eeas.europa.eu/topics/environment-and-climate-change_en
- General Affairs Council Conclusions [GAC Conclusions]. 6596/02 (Presse 48), 11.3.2002. Brussels.
- Humphrey, Matthew. 2020. *Sustainable Development in the European Union A General Principle*. Routledge.

- Justaert, Arnout, and Stephan Keukeleire. 2010. "Structural Diplomacy, Contextual Difference and the Process of Learning." *Pan-European conference on the EU of the ECPR Standing Group on the European Union*. Porto: Leuven Association.
- Knorr Cetina, Karin, Theodore Schatzki, and Eike von Savigny, eds. 2001. *The Practice Turn in Contemporary Theory*. London. Routledge.
- Macharia Kamau, and Pamela Chasek, David O'Connor. 2018. *Transforming Multilateral Diplomacy: The Inside Story of the Sustainable Development Goals*. London and New York: Routledge.
- Morrill, Calvin. 2004. "Institutional Change through Interstitial Emergence: The Growth of Alternative Dispute Resolution in American Law, 1965–1995". In *How Institutions Change*, eds. Powell, W. Walter. and David D. Jones. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Otte, G.T. 2001. "Nicolson". In *Diplomatic Theory from Machiavelli to Kissinger*, eds. G.R. Berridge, Maurice, Keens-Soper and T.G. Otte, 151-181. London and New York: Palgrave Macmillan.
- Pouliot, Vincent. 2010. *International Security in Practice: The Politics of NATO-Russia Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Presidency conclusions Thessaloniki European council 19 and 20 June 2003 [Presidency conclusions]. 19-20.6.2003. Greece, Thessaloniki.
- Rebecca Adler-Nissen. 2015. "Theorizing the EU's Diplomatic Service: Rational Player or Social Body?" In *The European External Action Service European Diplomacy Post Westphalia*, eds. Joseph Batora and David Spence, 17 – 43. The European Union in International Affairs.
- Report by the High Representative to the European Parliament, the Council and the Commission of 22 December 2011 [EEAS Report], PROC HR (2011) 018, 22.12.2011.
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Report of WCED]. 1987. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- Schatzki, Theodore. 2002. *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Single European Act. OJ L 169, 29.6.1987, p. 1–28.
- Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related

- acts [Treaty of Amsterdam]. *OJ C 340*, 10.11.1997, p. 1–144.
- Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community [Treaty of Lisbon], OJ C 306, 13.12.2017, p.1–271.
- United Nations [UN]. 2000. “We Can End Poverty: Millennium Development Goals and Beyond 2015.” *United Nations*. Poslednji pristup 26. april. 2021. <https://www.un.org/millenniumgoals/>.
- United Nations General Assembly Resolution on participation of the European Union in the work of the United Nations [UNGA]. A/RES/65/276, 3.5. May 2011, available at: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/529/10/PDF/N1052910.pdf?OpenElement>
- Van Hees, Sander R.W. 2014. “Sustainable Development in the EU: Redefining and Operationalizing the Concept.” *Utrecht Law Review* 10 (2): 60-76.
- Vienna Convention on Diplomatic Relations. 18 April 1961. UNTS 500, 95.
- Wenger, Etienne. 1998. *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Miljana Đurčević Cucić*
Faculty of Political Sciences, Belgrade

EUROPEAN EXTERNAL ACTION SERVICE CONTRIBUTION TOWARDS INTERNATIONAL PRACTICE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Resume

This paper intends to assess institutional changes undertaken by the European Union (EU) once the Treaty of Lisbon came into force in December 2009. The main goal is to describe how establishing the European External Action Service (EEAS) as a leading diplomatic service of the EU is a crucial step toward practicing a joined-up approach in diplomacy or so-called integrated diplomacy. The intention is to bring closer the idea of the newly established diplomatic service of the EU consisting of EEAS as the main support to all external activities. Together with the High Representative and EU Delegations in third countries and international organizations, this newly established diplomatic service represents the EU with one voice ultimately coherently and successfully. Furthermore, this institution is one of the main characters to make international sustainable development practice possible. In 2012 EEAS took over presiding and monitoring the EU Green Diplomacy Network. The mentioned is considered as just one of the assets in contributing to the upgraded EU diplomatic service that helps reach sustainable development goals and European climate neutrality until 2050. Practice theory and specific community practice approaches have been used in this research and writing process. EU, together with its institution EEAS, High representative, EU Delegation, and European Commission, are considered a specific community of practice. Of course, relations with the UN and enhanced EU status within this multilateral framework are of utmost importance in concluding that the EU is the most significant contributor to sustainable development globally. This paper tries to explain the newly established approach of integrated diplomacy reflected in the diplomacy of the EEAS. Additionally,

* miljana.djurceviccucic@fpn.bg.ac.rs

the expertise provided by this service to all EU institutions is the central indicator of how one diplomatic body and practice can be successful, especially when it comes to the sustainable development area. The concluding remarks elaborate that EEAS, using not just Green Diplomacy Network but all assets on disposal, is trying to have the global reach and effect. This influence consists of making a network of people, locally and globally, that understand how sustainable development is crucial for the Universe as a whole. Fostering that idea deeply in all spheres of EU actions and practices makes EEAS and EU main contributors to international sustainable development practice on three specific levels: EU member states, third countries and within the UN multilateral framework.

Keywords: European External Action Service (EEAS), United Nations (UN), Sustainable Development Goals, theory of practice, integrated diplomacy

* Овај рад је примљен 30. априла 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УДК 325(460)“15/18“(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.7>

Критички осврт

Сања Шуљагић*

Институт за политичке студије, Београд

РАЗВОЈ ФИЛИПИНСКОГ ИДЕНТИТЕТА И ШПАНСКА КОЛОНИЗАЦИЈА ФИЛИПИНА ПРЕМА ВИЂЕЊУ САЊЕ СТОШИЋ – КРИТИЧКИ ОСВРТ

Сажетак

У монографији-првенцу *Колонијална политика Шпаније: Филипини као студија случаја* хиспаниста и политиколог др Сања Стошић је први пут у српској научној литератури у облику једне књиге приказала и анализирала почетак и развој идентитета државе-архипелага Филипини и шпанску колонизацију Филипина од половине шеснаестог века до двадесетог века, од када та држава постаје Република Филипини. У склопу описа развоја аутохтоног филипинског идентитета и периода хиспанског колонијалног уобличавања филипинског образовног, друштвено-административног и културног система од половине шеснаестог века до

* sanja.suljagic@ips.ac.rs

двадесетог века, ауторка монографије уједно приказује и рађање и развој империјалне прекоокеанске трговине, односно развој хиспанске, англосаксонске и глобалне прекоокеанске економије, као и сукоб концепта монархизма и антимонархизма у осамнаестом и деветнаестом веку.

Кључне речи: Филипини, филипински идентитет, шпанска колонијација, англосаксонски либерализам, прекоокеанска трговина, глобална економија

Све до недавно држава Филипини, као једна на први поглед Србији не толико географски, културолошки и геополитички блиска и значајна држава, није била много истраживана нити у српској публицистици намењеној широј читалачкој публици, нити у српској научној литератури, иако су читаоцима у Србији доступни многи преводи научних и других радова на тему историјских, друштвено-политичких и економских питања унутар колонијалне политике Шпаније у земљама хиспанског говорног подручја и азијско-пацифичке регије. Међутим, ове године Институт за политичке студије је објавио једно значајно пионирско дело у српској научној литератури, монографију др Сање Стошић *Колонијална политика Шпаније: Филипини као студија случаја*, насталу на основу ауторкине докторске дисертације из 2016. године о културолошким особеностима Филипина у шпанском колонијалном периоду. Ова монографија се такође надовезује и на низ научних радова из области културологије и комунологије које је др Сања Стошић објављивала у домаћим и међународним часописима и конференцијским зборницима на тему идентитета, дискурса, религије и политичке социологије, уз упоредна истраживања у области историје азијско-пацифичке регије, којом се као предметни наставник ауторка бавила на Филолошком факултету Универзитета у Београду и у оквиру учешћа у међународном пројекту „Пут свиле“, покренутом од стране Центра за студије Азије.

Монографија *Колонијална политика Шпаније: Филипини као студија случаја* је значајна, пре свега, због тога што је у њој на једном месту сакупљено и у српској литератури по први пут објављено синтетизовано знање о развојним цивилизацијским процесима на случају (о случају) Филипина у подручју Азије и Пацифика који су битно и утицали и одсликавали развојне цивилизацијске процесе у читавом свету. У овој монографији су први пут на хронолошки јасан и методолошки прегледан начин исцрпно предочени узроци, процеси и последице средњовековног и модерног шпанског и

европског империјалног и колонијалног процеса на подручју Азије и Пацифика, кроз приказ филипинског културног идентитета и његове трансформације од времена доласка шпанских и мексичких истраживача Виљалобоса и Легаспија на филипинско острво Себу и успостављања првих шпанских насеља на архипелагу Филипини средином шеснаестог века, а потом све касније до двадесетог века. У монографији је, уз приказ процеса успостављања шпанског образовног, друштвено-административног и економског колонијалног система на Филипинима, такође приказано како се у „периоду Шпаније на Пацифику“ (*Pacific Century*) одвијала борба за војну, економску и идеолошку превласт између трговачких компанија под подаништвом Римокатоличке цркве и компанија држава окренутих протестантској и калвинистичкој радној етици које су изнедриле агенду економског либерализма и анархистичког антимонархизма и антиклерикализма. На тај начин, кроз студију случаја Филипини у монографији је индиректно приказан корен и постојаност мотива и механизма колонијализма и империјализма у целини, независно од испољавања државних и идеолошких разлика и метода колонијализма у процесу успостављања модерне глобалне економске политике у свету.

Истовремено, у монографији *Колонијална политика Шпаније: Филипини као студија случаја* такође је објашњен и развој глобалне економије у свету, тако да она уједно читаоцима у Србији, који су и сами сведоци различитих војних и невојних метода и процеса савремене колонизације и глобализације, индиректно, али ипак садржајно, даје историјска теолошка, философска, геополитичка, антрополошка и политиколошка објашњења корена савременог глобализацијског процеса у целини. Многи савремени српски политиколози, философи и економисти, који су детаљно упознати са идеологијом и теоријама Оливера Кромвела, Џона Стјуарта Мила, Карла Маркса, Томаса Хобса или Томаса Малтуса, нису имали могућност да се кроз званични српски образовни програм довољно информишу о геополитичким и економским узроцима и последицама Опијумских ратова у Кини, или колонизације и модернизације Индије, Филипина, Јапана или Анадолије кроз историју, да не говоримо о „обичном“ читаоцу који не зна да су у периоду пред и у току нововековне колонизације Филипина и прекоокеанске трговине између Филипина, Мексика и Севиле запосленици венецијанских и ђеновљанских робовласничких и трговачких компанија преко црноморске луке Кафа посредовали у копненој међународној трговини између Европе и Азије и продавали словенске, грчке и татарске робове по Медитерану и

Европи, због чега је све до почетка европске трговине афричким робовима Јадранска обала била називана „робовском обалом Европе“. Такође, ова монографија је значајна за савремене српске политикологе, етнологе и историчаре и због тога што описује како се процес колонизације Филипина и успостављања међународне прекоокеанске трговине филипинским галеонима у време владавине шпанских Хабсбурга и Бурбона, одигравао у доба отоманске турске колонизације Балканског полуострва, када су преци данашњих Срба живели у сеоским задругама и у њима вековима мукотрпно одржавали свој дотадашњи идентитет, а затим је заједничко за оба случаја колонизације Филипина и Србије да је у њима отприлике у исто време покренут процес револуција и трансформације њихових дотадашњих идентитета у склопу нових модерних облика колонијализма од деветнаестог века до данас. Због свих тих разлога, монографије као што је монографија *Колонијална политика Шпаније: Филипини као студија случаја*, потребне су и драгоцене у савременој српској научној литератури за компаративно допуњавање постојећих знања о суштини и методологији примене опште глобалне идеје колонијализма и империјализма војним и невојним методама у различитим деловима света.

Текст монографије *Колонијална политика Шпаније: Филипини као студија случаја* подељен је на три дела. У првом делу „Империјалистичка политика Шпаније – Филипини, бисер оријента“ описане су опште географске карактеристике Филипинског архипелага; порекло, језик, књижевност и културолошке особености прехиспанских Филипинаца; њихова традиција, обичаји, друштвена стратификација; као и особеност друштвеног уређења домицилних Тагалога и Висајаца. У другом делу првог поглавља ауторка је описала развој филипинских поглавиштава, односно предмодерне класне поделе друштва на различитим нивоима политичке власти и друштвеног уређења као основе економског система производње; религијска уверења и родну идеологију; доминантне религијске ритуале и пре-хиспанску културу предака Филипинаца, уз опис специфичног симбола женствености и жене ратника „Бинукот“.

У другом делу, под називом „Шпански Пацифик и рађање глобалног света“, методолошки и садржајно се надовезујући на приказ резултата археолошких, етнологских и антрополошких истраживања филипинског паганског праисторијског периода представљеног у првом делу монографије, ауторка је приказала геоморфолошке, економске, правно-административне и религијске карактеристике и геополитичке околности у којима

су заснована прва шпанска насеља, затим развој Маниле као мултикултуралне административне и економске престонице Филипина; стабилизацију новоуспостављеног шпанског црквеног и економскополитичког система; однос шпанских власти према урођеничком становништву; развој трговине галеонима и њен утицај на такозвани *сребрни век Азије*. Насупрот томе, трећи део монографије, под називом „Бреме и дарови колонијалног наслеђа“, након описа изазова, успеха и проблема са којима се шпански клер суочавао у току успостављања римокатоличког религиозног система на архипелагу Филипини, даје подробан приказ формирања филипинске интелектуалне елите; њене борбе за независност; кризе шпанског режима; развоја филипинског верског миленаристичког покрет(а) под називом „Payson“ и револуције као симбола филипинске независности; те и формирања филипинског националног идентитета у светлу хиспанизације, англосаксонске либерализације и глобализације у целини.

У уводним разматрањима на почетку монографије објашњено је да се почетни период колонизације Филипина одвијао након периода освајања Цариграда и колонизације Анадолије и Балканског полуострва од стране отоманске турске војске, након чега су отомански Турци контролисали главне копнене токове трговине из Европе према Азији и главне поморске путеве из Европе према Леванту. Због те историјске чињенице португалски и шпански морепловци и трговци су потражили нове поморске руте за међународну трговину, и након што је 1521. године португалски морепловац Фердинанд Магелан допловио до једног од филипинских острва Себу, било је започето постепено освајање архипелага Филипина, које је 1565. године у пракси довршио Мигел де Легаспи, освојивши острво Лузон и одредивши Манилу као главни град Филипина.

Будући да је римски папа такозваним *Александријским булама* дао дозволу шпанским мисионарима да покрштавају „нецивилизоване“ паганске народе, односно владар царства је одређивао мисионаре задужене за преобраћавање урођеника са новооткривених простора, а затим за конфискацију и предају имовине новооткривених многобожаца и јеретика Римској цркви, мисионари су били кључни за успостављање образовног и правног система на филипинском архипелагу, као и за трансформацију и развој филипинског друштва до модерног доба. Кроз читав тај период, због утицаја различитих механизма европске империјалистичке и колонијалне идеологије на Филипине од средине шеснаестог века до 1898. године, када су постали и прва

република у Азији - Република Филипини, Филипини су пролазили кроз један посебан процес хиспанског колонијалног конструкта државног филипинског идентитета, који је у себи сажимао претхришћански пагански филипински идентитет са хиспанским римокатолицизмом, а потом и са северноамеричком демократијом и модерним и постмодерним конструктом филипинског државног идентитета.

Како ауторка објашњава, отомански Турци су, након што су заузели Цариград 1453. године, блокирали устаљене поморске руте које су водиле до млетачких и ђеновљанских трговачких енклава у Леванту. Затим је Магеланово откриће мореуза који раздваја копно Јужне Америке на северу од архипелага Огњене земље на крајњем југу дозволило путовање из Атлантског у Тихи океан, што је Шпанцима омогућило да покрену експедиције у нове пределе, мењајући дотадашњи мото Карла Петог *non plus ultra* (лат. „до овде и ни корак даље“) у освајачко гесло *plus ultra* (лат. „још даље“). У том почетном делу монографије пружен је и увид у природу ривалства Шпанаца и Португалаца у једном успостављеном таласократском систему освајања прекоокеанских колонија и очувања профитабилних трговачких путева истока од Гое, Макаоа или Тимора до Филипина или Перуа под влашћу једног краља и папске власти. Ти подаци заправо објашњавају, из призме случаја колонизације Филипина, како су, још од римокатоличког теолога и филозофа Томе Аквинског у тринаестом веку који је оправдавао робовласништво, све до британског политичара Винстона Черчила који је у двадесетом веку у својим мемоарима оправдавао западни колонијализам над северноамеричким Индијанцима или аустралијским Аборицинима изјавом да је „виша и мудрија раса дошла и узела њихове домове“, заправо у корену стварања глобалне светске економије под паролом „просвећивања“ и цивилизовања урођеничког становништва у таргетираним колонијама биле геоекономске прекоокеанске колонијалне аспирације појединих моћних држава и корпорација подржане жељом за профитом и различитим расним социобиолошким и антрополошким теоријама. С друге стране, иако то није директно наведено у тексту дела, приказ различитих процеса колонизације Филипина описаних у овој монографији наводи на подсећање да су након развоја технолошких средстава, локалних трговачких и војних морнарица које су освајале и трговале производима из далеких земаља-колонија, и последичног развоја банкарства и европских трговачких гилди-градова, на бакрорезима браће Анреаса и Јосифа Шмуцера и осталим бакрорезима

и илустрацијама у осамнаестом веку, били чести прикази хабсбуршких владара са приказима античких паганских богова око њих, као персонификације „владара који ратом доноси мир“. Касније у двадесетом веку персонификација моћног императора је била оличена и у филмовима о „варварским“ северноамеричким Индијанцима, Балканцима и осталим урођеничким народима које су странци из далеких земаља морали да цивилизују, освајајући их, пљачкајући их и „просвећујући их“, наводно доносећи тако мир и том подручју и читавом човечанству. У том смислу већ подаци из уводних разматрања ове монографије објашњавају мотивацију и „дух времена“ у одређеним етапама колонијализма, без обзира да ли се радило о шпанско-монархистичком типу колонијализма или англосаксонском економском либералном типу колонијализма на острвима азијско-пацифичког региона.

*

У првом делу монографије под називом „Империјалистичка политика Шпаније – Филипини, бисер оријента“, уз опис географије и природних датости Филипина, као и локалног филипинског становништва забележеног на првим фотографијама и илустрацијама, приказано је како су Филипини, као држава-архипелаг сачињена од 7.107 острва која се простиру у форми троугла између Тајвана на северу и Индонезије на југу, иако подложна неповољним утицајима различитих геоморфолошких и временских непогода и катаклизми, због свог привлачног стратешког положаја пре колонијалних мисија Шпанског царства вековима била изложена директном и индиректном културолошком утицају Кине, Индије и Арабије. У пре-хиспанском периоду Филипина после акумулације и расподеле почетног природног богатства, настанак и развој првих поглавиштава, који се уочава током првог миленијума после Христа, читовао се у повећању становништва и величини насеобина и у израженом друштвеном раслојавању из бескласне друштвене организације у друштвене групе са оформљеном војном елитом, групе са издвојеним имућним појединцима (тзв. мања плутократска друштва) и са развијеном владајућом елитом. С друге стране, локална инострана трговина је условила ширење морских и речних трговинских мрежа, односно развој градова-државица и трговачких средишта, углавном дуж обала и главних речних токова у различитим подручјима Филипина.

Пре доласка шпанских мисија, међу филипинским урођеницима је владао култ природе и култ предака, а још од далеке прошлости уносна трговина на територији архипелага допринела је ширењу

прилично осетног утицаја Кине, Јапана, малајских народа, Индије и муслиманске заједнице. Регионална трговачка мрежа функционисала је још у доба кинеске Сунг династије (960-1279), када су из филипинских приморских градова биле слане трибутарне мисије првих трговаца-плутократа у Кину и када је био активан рад канцеларије за поморску трговину са арапским и индијским народима, Јавом, Борнеом и Маи острвљанима, у склопу чега су се продавале мирисне биљке, фини челик, различити метали, полудраго камење, бисери као најпрепознатљивији производ, слоновача, рогови носорога, тканине, дрво, и остали трговачки производи. Шпанци су, мотивисани идејом шпанске универзалне монархије, као и богатством Индије, Кине и пацифичког подручја, од шеснаестог века основали базу у близини Молучких острва (Острва зачина), и ангажујући шпанске, и међу странцима углавном португалске и италијанске морепловце и картографе, истраживали су Филипински архипелаг, Микронезију и острва Меланезије и Полинезије. Занимљиво је, како приказује ауторка у монографији, да главни циљ првих шпанских експедиција није било оснивање трајне насеобине на Филипинима, већ првенствено проналажење повратне руте преко Пацифика, зване *vuelta del Poniente*. Од 1570. године преко луке Манила се одвијала трговина америчког сребра и кинеске свиле, што је утицало на формирање ране модерне економске зоне и такозваног *манилског система* који се заснивао на вишеструким везама и тржишту монополистичке и слободне трговине, триангуларне размене и билатералне или мултилатералне комуникације са Кином у периоду Минг династије, са Јапаном у Азучи-Момојама и Токугава периоду, и такође преко лука Гванжу и Нагасаки све до Мексика и лука источне и југоисточне Азије крајем шеснаестог и почетком седамнаестог века. Оно што ауторка истиче као важан догађај у периоду зачетка трговинске глобализације је смањење количине сребра које је из Америке стизало на Филипине, што је условило промене у односима Шпаније са Кином и Јапаном и временом устоличило Манилу као престоницу азијско-америчке трговине. У склопу система трговине шпанским бродовима галеонима, готово 90% количине сребра је стизало из рудника вицекраљевства Нове Шпаније и Перуа, којим је шпанска краљевина финансирала војне трошкове и чувала монетарну стабилност, док је други део сребра био превожен у Азију и употребљаван као главно платежно средство. С друге стране, шпански галеони су из Азије у Европу довозили свилу, порцелан, драго камење, слоновачу, лаковане предмете, зачине, чај и остале тражене производе.

Што се тиче реконструкције претколонијалног, односно пре-хиспанског начина живота на Филипинима, ауторка објашњава да је иста само делимично могућа, и то превасходно захваљујући доприносима артефаката и археолошких остатака пронађених у прехиспанским насеобинама и гробницама. Током деветнаестог и двадесетог века било је више теорија о насељавању архипелага и утицају индонежанске, малајске и аустронежанске културе на развој Филипинаца, али првенствено се у погледу народа Филипина истицала њихова мултикултуралност, односно мешање црначке аустралоидне расе (Негритоса или Пигмеја из Океаније), индонежанско прото-малајских народа и других досељеника. С тим у вези, назначено је да су сазнања о првобитној прото-Тагалог култури, односно о пореклу, природи филипинских урођеника и њиховом друштвенополитичком уређењу више митског карактера, будући да се истраживање тог периода углавном ослања на фолклор, обичаје и традицију као главне изворе, односно рани шпански хроничари су се ослањали на филипински фолклор и богати корпус филипинске народне књижевности неговане пре шпанске колонизације. Народне приче (басне, бајке, легенде и слично) из прехиспанског времена садржале су бројне митолошке елементе и осликавале обичаје и веровања попут, нпр. мита о стварању света *Bukidnon Folk Tale*, са главном функцијом појашњења неког природног феномена. Уз артефакте пронађене на различитим локалитетима Филипина и усмена предања домородачког становништва, о којима сведоче бројна дела шпанских хроничара, драгоцени историјски подаци су и рани кинески историјски извори и царски трговински извештаји и путописи сведока и учесника трибутарних мисија сланих са Филипина у Кину од десетог до петнаестог века, а такође и бројни малајски текстови и поједина сазнања о градовима попут Маниле, Сулуа и Магинданаа дата у хроникама Борнеа од четрнаестог до шеснаестог века, које описују склапање бракова између припадника брунејског и филипинског елитног друштвеног слоја, и које такође описују поморске нападе на филипинске градове и улогу филипинских владара у међународној трговини.

Као што је већ поменуто, пре доласка Шпанаца Филипини су били изложени трговачком утицају моћних околних сила попут Јапана, различитих малајских народа и Кине, и то поготово у доба трговачких активности кинеске Минг династије, када су на Филипинима настали мали лучки градови-државице који су функционисали као космополитски и трговачки центри са по више од 100.000 становника, од којих су многи били пореклом из

југоисточне Азије (Кинези, Индијци, Арапи, Турци, чак и трговци из Јерменије). Самодовољне прехиспанске друштвене заједнице, тзв. *барангаји* (barangay), неговале су обичај колективног рада под вођством поглавара на основу идеје друштвеног јединства, а не примене силе. Због ипак малог броја писаних историјских извора о аутохтоном становништву пре 1521. године, основни извори за истраживање Филипина тог периода биле су хронике свештеника или мисионара од средине шеснаестог века па надаље – те, будући да су ти извори били писани из перспективе културно-цивилизацијског оквира римокатоличке мисли, односно „другога“, били су прожети различитим вредносним судовима и интерпретацијама датог историјског материјала.

Упркос донекле пристрасној истраживачкој перспективи, хроничари су јасно уочили да, упркос одређеним разликама, систем писама који су Шпанци затекли на различитим филипинским острвима имао је у основи сличне одлике и водио је порекло од браманских буквара Индије употребљаваних на југоистоку Азије. Опоначајући модел писања сличан санскриту, народи југоисточне Азије су постепено развили облик сопственог писма „*kawi*“, којим је још око осмог века пре Христа био бележен стари малајски и јавански језик. Од дванаестог века са Мелаке се ширио јак утицај муслиманске религије која је средином четрнаестог века успела да потисне браманизам, преносећи се на луке садашње Индонезије, да би се већ током шеснаестог века исламски утицај са југа Филипина проширио ка северу, допирући до острва Себу и града Маниле, а непосредно пред долазак Шпанаца био је осетан и на Висајским острвима и Лузону, али је био и заустављен потоњим процесом хиспанизације. Када су покрштени Филипинци престали да користе стари систем писања, временом су многе вредне информације о пред(т)колонијалној култури неповратно изгубљене због немогућности одгонетања пређашњих усмених предања. Међутим, иако су рана дела шпанске историографије у вези са Филипинима била добрим делом субјективно обојена, она су ипак, будући да су била писана у циљу извештавања, истовремено садржала вредне историјске, географске и етнографске информације. По налогу Савета Индија и представника мисионарских редова, поменути извештаји имали су форму упитника и садржавали су информације о геоморфолошким карактеристикама филипинских провинција и регионалних и етнографских особености архипелага; начину живота, менталитету и прехиспанском корену и традицији домородачког филипинског становништва; економским проблемима; односу између новоуспостављене цркве и световне

власти; као и стању у јавној управи, правосуђу и осталим органима колонијалног апарата на Филипинима.

Први језуитски хроничар Педро Тирино је у својој хроници *Historia de la Provincia de Filipinas de la Compañía de Jesús* следио хуманистичку етику са примесом еклектичког схоластичког приступа у теолошкој мисли у опису природног поретка новог света, тј. Филипина (онако како је дат од Господа Бога), и његовог моралног устројства (створеног од стране људи). Уз тврдњу да би захваљујући јеванђелизацији домицилни народ постао цивилизованији, Тирино је истакао природно окружење Филипина као пресудни фактор за разумевање менталитета становништва. Као највеће, најбогатије и политички најразвијеније острво на архипелагу, Тирино је истакао Манилу и описао је велике разлике међу урођеничким етничким групама, истичући, нпр. међу њима Илоканце као изразито педантан и чист народ. Други историчар, племић и Малтешки витез из Вићенце Антонио Пигафета је у свом делу *Primo viaggio intorno al mondo* описао флору и фауну и рудна богатства Филипина, гостопримство и начин исхране домодорачког становништва, као нпр. њихову конзумацију вина од палиминог дрвета или хлеба, сирћета, уља и млека од кокоса, те разне врсте житарица, воћа и домаће животиње, док су каснији историчари посебно истицали плодност земље на Филипинима. Служећи се аналитичко-синтетичком и компаративном методом, ауторка монографије истиче да је суштински аутохтона филипинска култура била та култура која је одредила природу и развој урођеничке политичке елите, јер је локални културни образац и вредносни систем био повезан са политичким животом једне хијерархијски одређене друштвене заједнице, типа „газда“ – „клијенти“, што се свакако односило и на земљопоседника као „јачег“, односно на газду, и на његове раднике најамнике – задовољне „клијенте“. То је, као и у осталим државама југоисточне Азије, претпостављало двосмерну егзистенцијалну сигурност свих чланова друштва, како припадника владајућег друштвеног слоја који су живели од наплате закупнине земљишта, тако и припадника нижег друштвеног слоја који су радили у пољима господара. Истовремено, брзо прихваћена хиспанизација је још јасније утврдила друштвену стратификацију елитног положаја припадника владајућег друштвеног слоја као представника власти и прекршајних судија, јер је хришћанство које су проповедали новопридошли мисионари повезивало Филипинце не само са Богом Творцем него и са ближњима у друштвеној заједници и било је кохезивни друштвени елемент уједињења филипинског народа.

Ипак, како објашњава ауторка, иако су урођеници, због углавном мирољубиве природе своје аутохтоне културе са појединим елементима поштовања моралних закона као и у хришћанству, релативно лако прихватили христијанизацију од стране шпанске цркве, Филипинци су временом тај процес доживљавали у стању културолошке дезоријентисаности и под притиском преоптерећености дажбинама које су морали да плаћају шпанским освајачима и клеру; односно морали су у једном таквом новоуспостављеном систему да на једној страни својим радом плаћају своју колонизацију и религијску конверзију, а на другој страни морали су да финансирају и трговину галеона и ратове које је водила Шпанија против других држава.

*

У другом делу монографије под називом „Шпански Пацифик и рађање глобалног света“, у којем читаоци могу да виде краљевски грб Маниле из 1596. године, приказ првобитног утврђења Маниле 1640-1650 на уљу на платну или мапу која приказује токове сребра на глобалном нивоу у седамнаестом и осамнаестом веку, објашњено је зашто је средњовековна Шпанија била сматрана тадашњим носиоцем идеје о универзалној монархији. Филипински архипелаг под управом вицекраљевства Нове Шпаније, односно Мексика, био је испрва замишљен као својеврстан политичко-економски продужетак Индија, а освајање и колонизација Филипина и откривање новог поморског пута између Филипина и Америке су омогућили остварење Колумбове жеље о повезивању Европе преко Америке са Азијом у прекоокеанској трговини различитим производима. Још пре доласка шпанског истраживача Легаспија 1565. године на филипинско острво Себу, у то подручје су долазиле шпанске мисије ради испитивања могућности за међународну трговину. У том смислу та ситуација у водама архипелага Филипини у неким својим елементима деломично подсећа на ситуацију са посадама северноамеричких бродова и осталих бродова „западне“ хемисфере, које су упловљавале у воде око архипелага Јапана и желеле да успоставе дипломатске и трговачке преговоре са Јапанцима. Међутим, ниједна западна држава није успоставила званичне дипломатске и трговачке односе са Јапаном све до 1853-1854. године, када је северноамерички адмирал Метју Пери упловио својом такозваном „Црном флотом“ у јапански Канагава залив близу данашњег града Јокохама. Ако се присетимо на какав начин је након Опијумских ратова у Кини била извршена колонизација Кине, као и ако узмемо у обзир чињеницу да је адмирал Пери следио инструкције из матичне

државе да демонстрира војну и технолошку моћ своје флоте, и уједно своје државе, пре него што започне прве преговоре са Јапанцима око успостављања дипломатских и трговачких односа између Јапана и Сједињених Америчких Држава, онда можемо и да лакше схватимо и каквим политичким и економским утицајима северноамеричких и британских влада и трговачких компанија су били изложени и Филипини од средине деветнаестог века. За разлику од владе Кине која је након Опијумских ратова морала да поднесе колонизацију под почетним неповољним условима, Јапан је испрва потписао са Северним Американцима *Уговор о миру* којим није требало да дозволи било какво одвајање своје територије или плаћање репарација, док су гости добили право да тргују са Јапанцима и њихов конзул је добио дозволу да живи у Јапану. Три године касније су и додатне јапанске луке биле отворене за трговину и северноамерички држављани су добили привилегију да им суди само конзул њихове државе, као и да тргују и обављају финансијске трансакције са локалним трговцима без директног надзора јапанских службеника, а касније су тај пример следили и друге државе. Истовремено на тадашње јапанске интелектуалце је утицала британска емпиријска философија, економски либерализам и Спенсорова органска биологија и функционализам. Међутим, у случају колонизације Филипина три века раније, након што је Легаспи средином шеснаестог века основао прву шпанску насеобину Сан Мигел на острву Себу, он је успео, између осталог, и због међусобних сукоба локалних владара, да успостави контролу над већим делом филипинског архипелага и Филипини су постали саставни део шпанског краљевства. Затим је 1569. године Легаспи именован за гувернера и главног управника Филипина, успоставио је шпански систем енкомијенде и централне владавине до тада непознат на тим просторима и побољшао је трговачке односе са околним народима, поготово са Кинезима. Легаспи је прогласио Манилу престоницом и Манила је, захваљујући бројности становништва и релативној близини лузонских пиринчаних поља као главних извора хране, убрзо након тога постала средиште шпанске цивилне, војне, религијске и комерцијалне активности на филипинском архипелагу. На тај начин, Шпанија је преко Мексика, Перуа и Филипина успоставила контролу над транспацифичком трговином кинеском свилом, порцеланом и америчким сребром, које је највише продавала Кини, тако да је више од три века (1565-1815), под окриљем шпанске монархије, рута Севиља-Веракруз-Акапулко-Филипини била окосница свих трговачких активности између Кине, Индије и других оријенталних земаља, Америке и

Европе. Престоница Манила, вековима раније повезана трговином са Кином, Јапаном и југоисточном Азијом, била је у том периоду важно средиште прве глобалне трговачке мреже и уједно бастион шпанске колонизације Микронезије и ширења римокатоличанства на подручју Оријента. У читавом том процесу велику улогу су имали мисионари доминиканци и августинци, на челу са професором теологије на универзитету у шпанском кастиљанском граду Саламанка, Франсиском де Виториом, који је, иако осуђујући употребу силе и тираније, идеолошки оправдавао Шпанце, подржавајући „кастиљански суверенитет“ и право да се окупирају и колонизују „урођеници Филипина као мање цивилизовани народи“, које су Шпанци „морали да покрсте и образују ради њихове сопствене заштите и добра и ради одбране од њихових паганских суседа“. У овом важном делу монографије за разумевање почетака успостављања шпанског система образовања, црквеног система, правно-административне организације, урбанизације и развоја трговине на Филипинима, потребно је присетити се зачетака цезаропапистичког концепта „старог-новог Рима“, који је у четрнаестом веку пропагирао теолог и песник Петрарка, залажући се за идеју „враћања атмосфере паганског старог Рима средњовековном Риму“, између осталог упоређујући цара Јулија Цезара са „потенцијалним следбеником хришћанства који се путем оружја бори против његових противника“. На идеологију Петрарке почетком шеснаестог века надовезала се подршка папе Јулија Другог прекоокеанским освајачким походима тадашњег португалског краља Мануела, као и позив сликару Рафаелу да у папиној римској палати наслика слику *Атинска школа философије* са паганским античким философима, и да на тај начин симболично означи симбиозу тадашњег римокатоличког Рима са некадашњим старим паганским Римом и Атином. У доба италијанске и француске ренесансе симбиоза античке паганске митологије и теософије и античких максима „о рату свих против свих“, „човек је човеку вук“, и о „природном праву јачег да влада над слабијим“, изнедрила је нововековни монархистички империјални модел колонијализма очитован и у језуитском образовању филипинских и осталих урођеника у азијско-пацифичком подручју, а затим и антитеократску анархистичку (према Бакуњину званично антимонархистичку, али заправо Бисмаркову концепцију проширења Хабсбуршког царства) нихилистичку, либералну и социјалистичку политичку и моралну философију. Тако само на микро-плану случаја Филипина може да се и на макро-плану схвати природа Хобсовог и Русоовог поимања природног права, апсолутне власти, револуције и демократије

насталих на основу Хераклитове, Аристотелове, Платонове и Каликлеове мисли о “праву јачега” и уопште о етици у друштву и држави, односно, на случају изградње модерног филипинског идентитета могу да се схвате како нововековни језуитски елемент, тако и од 1880. године модерни масонски елемент у примени мисли о теократској и секуларној држави у друштвеној стварности Филипина.

Како је описано у другом поглављу монографије, на једном црквеном сабору из 1582. године, у складу са идејама професора Виторија, било је потврђено право римског папе да смењује локалне владаре који ометају спровођење мисионарских активности и било је потврђено поштовање индивидуалних, политичких и својинских права урођеника која нису била у колизији са ширењем Јеванђеља. Црквени сабори 1581-1586 године су потврђивали да су војни походи краљевих поданика и војника без употребе насиља били у сагласју са правом римског папе и монарха да шаљу црквена лица да проповедају Јеванђеље, док су око 1590. године доминикански бискупи водили расправе о концепту „универзалне владавине“ Кастиље над Индијама. У том смислу, у циљу омогућавања шпанској монархији да оствари зацртану саборну власт над „неверницима“, клеру је била дата привремена јурисдикција над филипинским урођеницима и, у том контексту, одредбе *Александријских була*, које су кастиљанским краљевима приписале право на Нови свет, биле су тумачене као својеврстан чин божанске владавине и заштите урођеничких права, јер су краљеви, као „универзални господари Индија“, имали обавезу да „безбожне“ народе упознају са римокатолицизмом, што је и одражавало њихово оправдавање секуларне или клерикалне превласти над освојеним територијама и народима и наплату данка над њима. Ретке случајеве примене силе у процесу покрштавања становништва мисионари су оправдавали својом „жељом да ослободе урођенике паганства“. Будући да је након крвопролића приликом освајања Америке Филип Други наредио да колонизација Филипина буде спроведена на мирољубив начин, колонизација и покрштавање урођеника су били спровођени релативно без употребе силе, и осим муслиманског дела становништва на југу архипелага, становници Филипина Шпанцима нису пружали јачи оружани отпор.

У првој етапи покрштавања становништва (1565–1578) шпански клер је упознавао и припремао локално становништво на християнизацију; у другој етапи, тзв. „златном добу“ (1578–1609), будући да су мисионари стекли извесна културолошка и лингвистичка знања о Филипинцима, покрштавање локалне елите

је већ дало резултате; а у трећој етапи (1610–1635) под утицајем напада Холанђана и осталих искушења, у процесу покрштавања осећало се слабљење почетне намере шпанске монархије да устрајава у културном преображају Филипинаца. Генерално гледано, мисионари су обратили посебну пажњу на образовање жена и деце, поготово на образовање деце поглавара урођеника, а касније, по угледу на искуство из Мексика, настојали су да покрсте и саме поглаваре. Иако урођеничком становништву у почетку није био наметан шпански језик, његова употреба као *lingua franca* међу одређеним делом елите омогућила је уједињење и административну организацију државе на једном великом територијално и етнички разуђеном простору. Међутим, за разлику од британског, португалског или холандског колонијалног модела са углавном слабо развијеном административном структуром и продором трговачких компанија и фабрика на важним местима, шпанска монархија је припојила себи Филипине оснивањем малих насеобина које су уз помоћ војске, чиновника и црквених лица контролисали надзорници или шефови *capataces*, контролишући на тај начин и трговину и експлоатацију природних богатстава колоније, али без претеране употребе силе. У седамнаестом веку већина филипинских друштвених моралних учења била је заснована на адаптацијама или преводима популарног дела *Doctrina Cristiana* (1597) језуитског теолога Роберта Кардинала Бељармина. Будући да су урођеници и пре доласка мисионара заснивали своје друштвено уређење у највећој мери на вредностима моногамије, поштовања предака и старијих људи, на уопштеном монотеистичком религијском уверењу и испуњавању обавеза, мисионари који су дошли после експедиције Легаспија релативно лако су успоставили своју црквену хијерархију на филипинском архипелагу.

Генерално, друштвене концепције Филипинаца нису биле радикално супротстављене основним принципима хришћанског морала, тако да су, на пример, обичаји Тагала у вези са давањем мираза и наслеђивањем били поштовани у судској пракси Шпанаца као обичајно право у споровима становништва. Шпанци такође нису санкционисали прехиспански обичај давања мираза од стране младожење, мада нису одобравали обичај куповине младе радом или новцем младожење. Урођеници су веровали да им покрштавање не само чисти душу од грехова, него и да их штити од болести. Усвајање тајне покајања допринело је јачању филипинског морала и етике, јер су Филипинци имали обавезу да бар једном годишње исповеде своје грехе. Да би могли да исповеде

вернике, мисионари су морали да савладају различите филипинске језике или су се Филипинци исповедали путем преводиоца, а постојали су и двојезични текстови са унапред формулисаним питањима која су била усмерена да наведу вернике да приликом исповести буду искрени. Под шпанским утицајем, односно пред појавом супериорних политичких фигура, дотадашњи сукоби међу крвно неповезаним домородачким племенима филипинског архипелага смањили су се и такође је нестало и племенских савеза. У постепено формираним градовима појавили су се обриси друштвених заједница европског карактера у којима су се образовали млади Филипинци, од којих су неки и одлазили у Шпанију и по повратку на Филипине оснивали су на Филипинима институције сличне европским. То, иначе, подсећа на процес образовања младих јапанских студената, који су се у почетку информисали о „западним студијама“ преко првих португалских и шпанских мисионара, затим преко повремених мисија западних и руских трговачких бродова, те пре успостављања званичног образовног система по мерама реформаторске Меиџи владе у другој половини деветнаестог века, и преко представништва холандске Источно-индијске компаније на малом острву Децима, где су Холанђани до 1857. године препродавали храну, оружје, одећу и остале производе из Европе Јапанцима, истовремено подучавајући западним наукама ограничени број јапанских студената до 1857. године.

С друге стране, из Шпаније су на Филипине биле уведене новине попут плуга, точка, централизованог административно-правног поретка, изградње болница, универзитета и система јавног образовања, док су технолошка достигнућа западне цивилизације унапредила економију и инфраструктуру острва. Шпанци су успели да организују градску управу уз минималну примену силе, односно успели су, осим у појединим случајевима, да на миран начин колонизују изоловане различите етничке племенске групе и да им наметну централни ауторитет и суверенитет упркос пређашњем систему међусобно изолованих племенских друштвено-политичких организација, или тзв. “барангај” система. У том процесу спровођења империјалистичке политике црква (свештеници из црквених редова доминиканаца, фрањеваца, августианаца, језуита и реколета) и држава су биле нераскидиво повезане и државни службеници су преузели административне послове као што су били избор црквених кадрова и финансирање јавних расхода, увођење агрикултурних новина (кукуруза, какаа, кафе или шећерне трске из Америке), додељивање титула локалном племству (*principalía* или

principals) и стварање локалне олигархије. Угледне породице које су чиниле филипинску политичку елиту настојале су да задобију наклоност и обезбеде протекцију црквеног пароха тако што су пружале услуге и донирале материјална средства неопходна за рад и опстанак локалних цркава. Заузврат, свештеници су током верских церемонија и обреда давали филипинском племству посебно место, штитећи га од разних злоупотреба којима су били склони представници градске власти у Манили. На тај начин су припадници шпанског клера били оличење колонијалне силе и престижа којем је филипинска елита тежила. Са урбанистичко и правно-административне стране градови и општине су били уређени по угледу на шпанске градове и у њима су мештани били подучавани разним западњачким занатима.

Осим у случајевима колизије са основним принципима шпанскохришћанског морала, административни апарат се ослањао на обичајно право Филипина у споровима везаним за прехиспански статус потчињених грађана, питања наследства и мираза, док се у кривичним и грађанским поступцима изузетим од обичајног права примењивало класично римско право. Са старим Римом је у одређеном смислу била повезана и изградња града Маниле, саграђеног у шпанском ренесансном стилу типичном за Индије, у облику геометријски правоугаоних уличних мрежа сличних уређењу логора римских легионара и са централним тргом око којег су била смештена нека од најважнијих градских јавних здања. У Манили је био основан Врховни суд и његове функције су остале исте све до бурбонских реформи и средине деветнаестог века. Правно-административни систем поделе архипелага на дванаест покрајина, по угледу на Кастиљу, са већим покрајинама подељеним у провинције, мисионари су одржавали у договору са локалним лидерима, прилагодивши се локалној управи економије и одржавајући нову управу уз финансијску помоћ. Према шпанском законодавству аутохтоно становништво је имало статус националне мањине и уживало је заштиту Краљевства и његових поданика, а са административног аспекта филипински урођеници су имали статус политичке заједнице народа са властитим законодавством и судијама и имали су извршну власт са моделом локалног самоуправљања преузетим из Мексика. Друга најважнија јединица локалне управе, као нека врста претече општине, било је урођеничко село, односно *cabecera* са жупном црквом. Краљевски врховни савет Индија био је директно потчињен краљу, али у време владавине Филипа Другог било му је одузето управљање финансијама у корист Савеза за финансије. Од шездесетих година

шеснаестог века Филипини су припали вицекраљевству Нове Шпаније, а од 1583. године им је био додељен статус Генералне капетаније, на челу са представником *Gobernador Capitán General* који је имао власт над осталим гувернерима покрајина и главним управитељима. Та фаза владавине гувернера (*etapa de los gobernadores*) је трајала и у осамнаестом веку, међутим, у том периоду је дошло до јачања буржоазије, и она је почела да уместо племића заузима места у државној власти.

Такође у новом економском моделу богатство нације више није било у племенитим металима, него у развијеној пољопривреди, трговини и индустрији. Захваљујући богатству филипинских шума био је обезбеђен материјал за израду галеона, а разне врсте палми користиле су се за јело, производњу пића и одеће и за потребе грађевинарске индустрије. Од јестивих биљака на првом месту се узгајао пиринач, кога су неки хроничари називали „хлеб острва“, иако је од седамнаестог века била сејана и пшеница, коју су конзумирали углавном Шпанци, а такође су били узгајани и дуван и шећерна трска, од које је Краљевска компанија Филипина остваривала значајне приходе. Према појединим историчарима, заправо су урођеничка друштва била главни носиоци развојног процеса и друштвене организације Филипина у колонизацијском процесу до деветнаестог века, односно до слома шпанског краљевства (1810-1824). Ти историчари раздвајају три фазе колонизације Филипина – прву фазу од доласка Шпанаца до последњих година шеснаестог века; другу фазу од прве деценије седамнаестог века до средине осамнаестог века (тзв. владавина гувернера или *etapa de los gobernadores*); и трећу фазу која траје до почетка деветнаестог века, односно до периода пропадања шпанске империје у којем се његове последње две етапе могу одредити као постколонијалне, јер се протежу до прве деценије двадесетог века и на Филипинима су, иако још увек под северноамеричком влашћу, још приметни утицаји шпанског колонијалног наслеђа. Оно што такође сазнајемо из овог дела монографије је да је временом систем енкомијенде и наплате пореза, којим су у односу на повлаштене земљопоседнике били погођени највише сеоски пољопривредници, радници на плантажама и остали припадници нижих друштвених слојева, потакао многе немире на подручју хиспанске Америке и на Филипинима.

Као увод у завршни део монографије ауторка је приказала како је, након што је 1713. године *Утрехтским споразумом* био завршен рат за шпанско наслеђе који су водиле Енглеска и Низоземска република против Француске и Шпаније, и након поделе шпанских посела у Европи, наступио период јачања просветитељских

револуционарних идеја осамнаестог века о прогресивистичком интернационализму и напуштању протекционистичке економије у корист развоја слободне трговине и отварања граница. То је, заправо, отворило пут трговачком и војном продору британске Источно-индијске компаније на простор Пацифика. Тако су почетком Седмогодишњег рата 1762. године британска Источно-индијска компанија и војска окупирали Манилу све до 1764. године, када је постигнут договор о њиховом повлачењу, што је, ипак, најавило промене у геополитичкој и економској констелацији колонијалних сила на том подручју. Од 1765. године шпанско краљевство је почело да развија антимонополистичку колонијалну трговину, тако да су шпански градови развили трговину са лукама на Великим Антилима, острвима Маргарита и Тринидад.

До *Споразума о слободној трговини* 1778. године Шпанија је заступала протекционистичку политику и монопол Севиле над трговином са Индијама, а реформаторске либералне бурбонске идеје су подразумевале модернизацију фискалне политике, привреде, управе и војске. У том периоду структура становништва на Филипинима је остала суштински иста као и у ранијим вековима, сачињена од три владајуће групе становника – урођеничке и најбројније кинеске, тј. филипинско-кинеске, и најмалобројније шпанске групе, насељене у области лука Маниле и Кавите. Да би се успоставила директна веза између Маниле и Севиле, уз заобилажење Рта Хорн и мексичког учешћа у трговини, 1785. године је била основана Краљевска компанија Филипина (*Compañía Real de las Filipinas*) са идејом привилеговане позиције у трговини са азијским лукама и у продаји оријенталних производа на територији Америке. Међутим, још од шеснаестог века, поготово почетком осамнаестог века, нове транспацифичке трговачке руте су у филипинске воде довеле, осим Шпанаца, такође и Холанђане, Енглеze и Француze. Тако у овом делу монографије сазнајемо да су Британци, да би истиснули Шпанце из трговачких токова на Истоку и да би остварили трговину морским и шумским плодовима за којима је постојала потражња у Кини, посредством азијских посредника почели да се мешају у трговину галеонима или купују мексичко сребро индијским текстилом. Уз то, иако је до друге половине седамнаестог века сребро чинило од 85% до 95% товара америчких производа који су стизали у Шпанију, почетком деветнаестог века у Европи је опала вредност сребра, а крајем века и у Азији, што је утицало на пад његове цене на светском тржишту, а самим тим и на профитабилност шпанске

трговине галеонима. Упркос проблемима са пласманом неких производа са Филипина на светском тржишту, филипински памук је нашао примену у текстилној индустрији, био је извожен у великим количинама у Кину и био је цењенији него индијски памук. Када је реч о племенитим металима, због мале количине сребрне руде пронађене током шеснаестог и седамнаестог века Филипини су били сматрани сиромашним подручјем, без обзира на извесну количину злата која је била експлоатисана у локалним рудницима. Средином осамнаестог века пажња је била преусмерена ка експлоатацији гвожђа, али је вађење ове руде све до краја века дало ограничене или скромне резултате.

*

У трећем делу монографије под називом „Бреме и дарови колонијалног наслеђа“, надовезујући се на претходне делове монографије приказан је утицај шпанских мисионара у формирању образовног система Филипина. Прве образовне институције настале су као плод рада и залагања шпанских свештеника, тако да су, на пример, доминиканци водили школу за сирочиће у околини Маниле, која је од 1640. године била под краљевским патронатом, а од 1706. године та школа је добила назив *Colegio de San Juan de Letrán*. Са друге стране надбискуп Мигел де Бенавидес је основао школу *Colegio de Santo Tomás*, којој је завештао сву своју имовину и која је временом прерасла у чувени универзитет. Као заштитници образовања у високом друштву посебно су се истицали језуити. Крајем шеснаестог века језуитски свештеник Педро Ћирино основао је школу за шпанску децу, која је такође временом постала универзитет. У Манили су такође постојале још две школе за жене: прва школа *Santa Potenciana* основана крајем шеснаестог века била је намењена образовању кћерки истакнутих шпанских војсковођа, док је 1632. године братство *Misericordia* основало школу *Santa Isabel* за напуштене шпанске девојчице. Будући да је од седамнаестог века шпанско краљевство уложило напоре да развија двојезичност, током осамнаестог века су били приметни напори усмерени ка ширењу шпанског језика на Филипинима. Готово до краја колонијалног периода образовање је било у рукама клера. Тако је у Манили 1830. године постојала једна државна основна школа, а у градовима у којима су постојале диоцезе постојале су стручне средње школе у којима је припадницима филипинске елите био предаван шпански језик. Временом су утицај просветитељства и раст друштвеног незадовољства потакли раст приватних образовних институција (трговачких школа, вечерњих школа, уметничких школа, итд.).

У доба Карлоса Трећег идеју о монополистичком тржишту из 1593. године је од 1759. године заменио концепт либералне економске политике. Након што је 1785. године Краљевска компанија Филипина покушала да уједини америчку и азијску трговину, лука Манила је постала потпуно отворена за трговину. Краљевска компанија Филипина је 1834. престала са радом, али је до тада куповна моћ становништва већ ојачала и тиме утицала на развој локалне пољопривреде и трговине. У време владавине Хосеа Баска и Варгаса на Филипинима (1778-1787), када су уведене пореске реформе, државни монопол, а затим и провинцијски монопол над производњом дувана, почела је да ради царина у Манили и био је успостављен порез на промет. Последњи гувернери при крају века просветитељства су били Рафаел Марија де Агилар и Понсе де Леон који су у урбанистичком и безбедносном смислу урадили много за грађане Маниле, асфалтирајући улице, постављајући споменике, градску расвету, оснивајући астрономску опсерваторију, пилотску академију и школу цртања, као и учвршћујући утврђења и обезбеђујући град од напада Енглеза. Међутим, између осталог, због технолошке премоћи Велике Британије у области поморске трговине од 1815. године, а од 1820. године и због њеног преузимања примата у извозу и препродавању текстила, порцелана, зачина, свиле и осталих производа из Кине и осталих азијских држава у Европи и Америци, прекоокеанска трговина галеонима је почела да слаби. Иако на овом месту у монографији ауторка не залази у објашњење шире геополитичке и идеолошке позадине сукоба шпанске монархистичке трговине против британске економско либералне монархистичке трговине на подручју Филипина, она ипак дескриптивним наративом догађаја који су се одвијали у том периоду баца светло на почетак глобалне политичке економије на примеру раста утицаја британске робовласничке трговачке Источно-индијске компаније, чији познати службеници Адам Смит и Џон Стјуарт Мил су временом постали утицајни мислиоци у академским институцијама широм света. Ауторка монографије, међутим, примећује да, иако већина историчара сматра да је главни узрок завршетка трговине галеонима из Маниле била борба за независност у америчким колонијама и инвазија Француске на Шпанију, заправо је након 1815. године ниска стопа приноса на инвестицију на морској рути између Мексика и Филипина била кључни разлог нестанка политичке воље власти да се очува трговина галеона на тој релацији, чиме је и био завршен читав један период економске историје Филипина и Мексика.

С друге стране, како ауторка примећује, повремени

краткотрајни устанци локалног филипинског становништва против експлоатације њиховог рада временом су добили карактер револуционарних борби усмерених ка стицању аутономије Филипина. Ипак, главни узрок који је довео до преласка са традиционалног, верског и културноевропски-оријентисаног вредносног модела на секуларни, англосаксонски и модерни културолошки модел на колонизованим Филипинима није било суштинско размимоилажење хиспанског и филипинског културног идентитета, већ нестанак хиспанско-филипинске генерације интелектуалаца који су признавали културолошку асимилацију и били оснивачи покрета за изједначавање филипинских права са шпанским правима, те је након тога уследила и револуција на Филипинима и оснивање Републике Филипини.

У овом завршном делу монографије ауторка је такође приказала да се у склопу нових друштвених појава на Филипинима појавио и верски миленаристички покрет, браниоци Христовог страдања познати као *rayson*, које савремени аутори дефинишу као јаку опозицију колонијалним властима, а поготово свештенству. Пајсон је, како објашњава ауторка, био нека врста верске праксе са помешаним елементима „фолк католицизма“ и паганских веровања која се није подударала са римокатоличком доктрином Шпанаца и који је након изумирања епске традиције током шеснаестог и седамнаестог века помогао филипинском народу да очува кохерентну слику о другима и свом месту у свету. Локални револуционарни лидери су га успешно искористили за потребе обједињавања народа путем слика и колективних верских осећања у борби против колонијализма. С друге стране, либерализам усмерен ка заштити личних слобода, слободног тржишта, антиклерикализма и трговине у комбинацији са последицама Француске револуције и Наполеонских ратова водио је јачању политичког либерализма на глобалном нивоу и развоју умерених социјалистичких и радикалнијих демократских идеја које нису одобравали монархија, црква и аристократија. Такође, за разлику од Хабзбурговаца, бурбонски владари су настојали да наметну нови модел централистичке државе и у том смислу су и Филипинци почели да осећају последице промене власти. Некадашњи *Савет Индија*, задужен за прекоокеанске колоније, био је, као и у Енглеској, Француској и Холандији, замењен Министарством спољних послова, те је Филипинима, што је било у супротности првобитном договору, уместо статуса шпанске провинције био додељен статус колоније. Смењивање чак 24 филипинска гувернера кроз прву половину деветнаестог века било је одраз борбе разних

фракција за власт у шпанској престоници Мадриду. Јаз између донетих закона и могућности њихове примене на Филипинима је будио незадовољство код Филипинаца и реорганизација колонијалне власти је изазвала праву друштвену, политичку и економску револуцију на Филипинима, како између припадника горњих слојева друштва око поделе власти, тако и у односу сиромашнијих слојева друштва према спољним и унутрашњим законима, контроли и наметима и међу војним пуковима. Међутим, почетком деветнаестог века још увек нису биле формиране елите или друштвене групе које су могле да се организовано супротставе постојећем колонијалном систему. У промишљању геополитичке ситуације пред избијање револуција и немира, који су довели до стварања Републике Филипини, приказано је како је у деветнаестом веку због поправљања односа, из политичко-економских разлога, између ослабљеног Отоманског царства и Европе, пловидба Пацификом постала непотребна. Уз то, пад цене сребра на светској берзи и изградња Суецког канала 1859. године означили су крај активне трговине преко Мексика. Након што је Наполеон напао Иберијско полуострво почетком деветнаестог века и америчке колоније се бориле за аутономију, дошло је до раста револуционарних доктрина и слома раније апсолутистичког режима. Бурбонска династија и јачање римокатоличке цркве су утрли пут грађанским ратовима између апсолутиста и либерала до друге половине деветнаестог века.

Будући да је Шпанији као учесници Наполеонских ратова била потребна подршка прекоокеанских колонија-поданика, 15. октобра 1810. године шпанска власт је усвојила *Уредбу о прекоокеанским колонијама* проглашавајући их саставним деловима краљевства и његовим равноправним члановима. Затим је шпанска власт Уставом из 1812. године прецизно одредила подручје својих прекоокеанских територија, на тај начин захтевајући од Американаца и Филипинаца да учествују у борбама у одбрани своје отаџбине. Међу становницима колонија Западних Индија, тј. Америке одзив властима је био делимичан, али будући да је тај захтев био схваћен више као позив у борбу за сопствену независност, Филипинци који су се одазвали на тај позив бранили су интересе шпанске монархије као своје сопствене. У другој половини века јачале су социјалистичке идеје и раднички покрети, дошло је до досељавања становништва из села у градове и до експлоатације припадника радничког слоја. На Филипинима је наплата пореза погађала припаднике сиромашнијих слојева становништва који су плаћали исту стопу пореза као и имућни

земљопоседници. Након што је држава наметнула монопол на производњу дувана и филипинских пића, забранивши узгајање осталих усева, на северу Лузона су избиле народне побуне и протести. Сељаци из средишње равнице Лузона су морали да уступе своје земљиште за узгој пиринча неколицини богатих земљопоседника, а извоз јефтиног памука од стране британских фирми је довео до колапса ткалачке индустрије на западу Висаја. Тако се у разједињеним локалним заједницама појавио јаз између растућег сиромашног радничког слоја и новонастале руралне елите и нетрпелјивост према шпанском колонијалном систему. Овде се читаоцу монографије намеће свест о разлици у обликовању образовног система Филипина и осталих држава у истом периоду. На пример, у случају модернизације Јапана у другој половини деветнаестог века локални интелектуалац Фукузава Јукићи се залагао за слање истакнутих јапанских студената и стручњака у најуспешније стране државе у области појединих наука, како би се они с тим знањем вратили у своју државу и употребили га за добро свог народа и развој своје државе. С друге стране, либерализацију филипинског тржишта и међународну експлоатацију архипелага су форсирале различите стране државе заинтересоване за филипинске природне ресурсе и индустријске производе. Почетак и средина деветнаестог века су најавили корене друштвених промена у различитим државама широм света. У првој половини деветнаестог века долази до локалних устанака за ослобођење од колонизатора у појединим државама. Средином деветнаестог века, 1848. године, објављен је Комунистички манифест од стране Карла Маркса и Фридриха Енгелса. Ратови су се водили не само за освајање територија, него и за ширење утицаја различитих идеологија и интереса на територију Европе. Такође био је видљив интерес Сједињених Америчких Држава за контролу сировина и производа на америчком континенту.

С друге стране, након трогодишњих Опијумских ратова Кина је била поражена и Нанкинг уговором из 1842. године Енглеска је добила финансијску компензацију и територијалне уступке (острво Хонг Конг) као ратну репарацију од Кине, а Вампоа уговором из 1844. године Енглеска и Француска су добиле право да сместе своје морнаричке снаге на кинеску обалу. Након тога Кина је имала висок дефицит у државном буџету и повећање пореза и дошло је до одласка радне снаге из државе, а након Другог „Опијумског рата“ уследило је даље отварање трговачких процеса западних држава са Кином. Међутим, у случају Филипина, како објашњава ауторка монографије, према неким ауторима, због утицаја појединих

страних, углавном англо-америчких трговачких компанија које су развиле на различитим регионима филипинског архипелага независне везе са глобалним капиталистичким тржиштем, као на пример у случају извоза шећера и манилске конопље, филипинске регионалне економије нису биле интегрисане у јединствен економски систем и Шпанија није успоставила правни оквир који је могао да омогући управљање кључним економским ресурсима на архипелагу. Тако су период формирања модерне државе Филипина обележили политичка нестабилност у престоници Манили и честе промене у управној власти Филипина.

Након што је 1873. године одобрена прва царинска тарифа у зони слободне трговине у случају производње шећера и других локалних биљака осим дувана, а нови морски путеви и развој технологије омогућили лакшу комуникацију Филипина са Европом, Америком и Азијом, дошло је до ширења државног апарата и јачања филипинског буржоаског слоја оријентисаног на трговинске односе са странцима. Од 1870. године, поготово од 1891. године, када је Шпанија почела да заговара протекционистичку политику и да сматра Филипине својим заштићеним тржиштем, увоз шпанске робе постао је олакшан, и крајем шпанске ере колонијална управа Филипина одржавала се захваљујући новцу од царинских дажбина. Међутим, шпанска власт је 4. јула 1861. године на Филипинима основала *Административни савет (Consejo de Administración)*, којим су примењивани посебни закони усвојени независно од Устава Шпаније донешеног 1876. године. То је и утрло пут ка филипинско-хиспанском раздору, односно ка стварању Републике Филипини, као и уласку северноамеричке демократије у политички живот Филипинаца и модерној етапи у развоју државног идентитета Филипина. У том периоду у Филипинима, у амбијенту одвијања трговине у лукама и успостављања система јавног школовања, дошло је до појаве издавачке индустрије и почело је оснивање тајних револуционарних друштава за независност Филипина. Реформе Мануела Бесере и Антонија Мауре у последњој деценији деветнаестог века омогућили су учешће Филипинаца у локалној власти, спречавање корупције, реструктурирацију општинске и покрајинске власти, реорганизацију правосуђа и државних финансија. Ипак, због рестриктивних мера у модернизацији филипинске јавне управе и економије, као и због још ранијег удаљавања филипинских посланика из парламента, спречавања јачања националистичких покрета за независност од стране власти, и ускраћивања појединих права Филипинцима, а која су била омогућавана Шпанцима, припадници филипинске

трговачке буржоазије су усмерили своју пажњу ка развоју трговачких односа са Великом Британијом, Кином, Сједињеним Америчким Државама и Аустралијом. Све то је кулминирало револуционарном борбом за независност и склапањем савеза са северноамеричким званичницима који су Филипинцима обећавали бољу будућност, и филипински трговци су се све више окретали трговини са америчким, немачким, британским и кинеским предузетницима. Такође, постојале су тензије између придошлих шпанских функционера и локалних креолских шпанских-филипинских функционера који су подржавали либералну струју у Шпанији.

Како примећује ауторка, некадашња друштвено-економска формација, у чијем врху су били Шпанци, а у темељу урођеници (*indios*), са Кинезима као економском споном, постепено је уступила место припадницима новог грађанског друштвеног слоја просветитељских уверења, често образованима на филипинским универзитетима и професионално усавршаваним у европским или северноамеричким институцијама. Неки међу њима, често и у форми књижевног изражавања, почели су да се отворено залажу за друштвено признање и уважавање филипинског народа и за формирање националне свести. На таласу таквих револуционарних и либералних кретања и несугласица са шпанским властима и римокатоличком црквом, неки филипински интелектуалци су постајали чланови међународних братстава масона, чији су се чланови први пут појавили на Филипинима 1880. године. Један од најистакнутијих политичких лидера међу Филипинцима Марсел де Пилар, који се поставио на чело такозваних „пропагандиста”, залагао се за заустављање корупције у власти, за званично прихватање Филипинаца као лојалних грађана Шпаније и за усвајање и примену шпанских правних одредби и закона на Филипинима као провинцији Шпаније, затим за ограничавање моћи шпанског клера који је управљао скоро свим секторима јавног живота, као и за опорезивање грађана у складу са њиховим имовним стањем, те и за формирање филипинске владе са представницима у шпанском парламенту. С друге стране, један од представника сепаратистичког покрета је био Хосе Рисал који је објављивао часопис *La Solidaridad* са групом истомишљеника и који је 1896. године био стрељан након једне оружане побуне. Као лидер опозиције га је наследио официр Емилио Агиналдо и 1897. године је формирана револуционарна влада са Агиналдом као председником. Та влада је донела први Устав Филипина, у коме су били заступљени одбрана основних људских права и заступање

одвајања Филипина од Шпаније и декларације Филипина као независне републике.

Међутим, након интервенције шпанске владе и привременог примирја 1899. године Филипинци су током шпанско-америчког рата започели борбу против Американаца, и 1907. године борбе за независност револуционарних филипинских снага су биле завршене. Шпанији су до 1898. године остале само мала острвска област на Антилима, Филипинска и Маријанска острва и још нека острва Микронезије. Међутим, након што је у освит двадесетог века председник Сједињених Америчких Држава Вилијам Мекинли објавио рат Шпанији, одлучио је да због економских и стратешких интереса САД анексирају Филипине. Објавио је *Проглас о добровољној асимилацији* и на основу мировног споразума у Паризу 1898. године Шпанија је Северним Американцима уступила Филипине за 255 милиона долара.

На крају, иако су три генерације филипинских историчара образованих под утицајем америчког колонијалног режима истицале концепт етничке чистоте и одбацивања шпанске и мексичке културе, па је у том смислу географско-расни фактор азијатског био стављен у први план као носилац филипинског идентитета, ауторка монографије закључује да ипак, у свеукупном промишљању успостављања идентитета савремених Филипина, не може да се пренебрегне развој колективног идентитета филипинског народа којем су придонели и аутохтона традиција Филипинаца и период шпанског колонијалног режима. Штавише, како ауторка истиче, неки аутори сматрају да су под шпанском управом Филипинци не само развили национални идентитет, него су до 1970. године постали, у друштвено-административном, политичком и економском смислу, једна од најнапреднијих нација на југоистоку Азије.

*

У завршним разматрањима ове монографије, храбро написане у маниру географа, политиколога, антрополога, етнолога и историчара Луиса Моргана, Ларија Волфа и Цареда Дајмонда, ауторка је истакла еклектицизам у сажимању и формирању модерног филипинског идентитета у склопу тог процеса и закључила да су Филипини својеврстан пример културолошког синкретизма у преношењу колонизаторских вредности, манира, уверења, обичаја и знања аутохтоном становништву. Тиме је ауторка уједно и завршила свој приказ изградње пре-шпанског и модерног државног идентитета Филипина, као једне до сада у српској научној литератури непознате „коцкице“ у темпорално-

спацијалном мозаику светске цивилизације, а толико неопходне за разумевање процеса колонизације и глобализације у азијскопацифичком региону и читавом свету.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Diamond, Jared. 2005. *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*, New York: W.W. Norton & Company.
- Fairbank, John K. 1953. *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of the Treaty Ports, 1842-1854*, Vol. I, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Fukuzawa, Yukichi. 1981. *Autobiography of Fukuzawa Yukichi (with Preface to the Collected works of Fukuzawa)*, transl. by Kiyooka Eiichi, Tokyo: The Hokuseido Press.
- Kato, Yuzo. 1994. "Asian Relations Set Stage For Arrival of West", *The Yoke*, Vol. 12, No. 67, September 1994, Yokohama: the Yokohama Association For International Communication and Exchanges.
- Morgan, Lewis H. 1907. *Ancient Society*, Chicago: Charles H. Kerr.
- Ruvenen, Pjer, 1965. *Pitanje Dalekog Istoka 1840 – 1940*, Beograd: Prosveta.
- Said, Edvard, 2009. *Orijentalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Schumpeter, Joseph A. 1954. *History of Economic Analysis*, London: Allen & Unwin.
- Scidmore, Eliza Ruhamah. 1900. *China, the Long-Lived Empire*, New York: The Century Co.
- Singh, Patwant, 1971. *The Struggle for Power in Asia*, Hutchinson of London.
- Smit, Adam. 1952. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda I, II*, prev. Marijan Hanžekovic, Zagreb: Kultura.
- Stošić, Sanja. 2021. *Kolonijalna politika Španije: Filipini kao studija slučaja*, Beograd: Institut za političke studije.
- Šuljagić, Sanja. 2009. *Procesi modernizacije Japana*, Beograd: Institut za političke studije.
- Treat, Payson J. 1934. "China and Korea, 1885-1894", *Political Science Quarterly*, Vol. 49, No. 4, December 1934, New York: the Academy of Political Science.
- Wolf, Larry, 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization in the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press.

Sanja Šuljagić
Institute for Political Studies, Belgrade

DEVELOPMENT OF FILIPINO IDENTITY AND THE SPANISH COLONIZATION OF THE PHILIPPINES IN THE VIEW OF SANJA STOSIC – A CRITICAL REVIEW

Resume

For the first time in Serbian academic literature has been presented the formation of autochthonic Filipino identity and hispanization of the Philippines (from the latter half of the 16th to the 20th century) in a form of one single book of a hispanist and historian Sanja Stosic. In her debut monograph, named *Colonial politics of Spain: the Philippines' Case Study*, Sanja Stosic analyzed Spain's effort to control the Pacific, as well as the shift in trading *patterns* entailed in the long run changes in Imperial Spain's geo-military ambitions in Asia. Within the presentation of different periods of development of autochthone and authentic Filipino identity and Hispanic colonial policy in the Philippines, the author managed to explain the gradual development of educational, socio-administrative and cultural systems from the latter half of sixteenth to twentieth century. Likewise, the author of the monograph has simultaneously presented the birth of Pacific and world trade dated to the founding of Spanish Manila, or the development of Hispanic, Anglo-Saxon and global transocean economy, as well as the clash of opposing *concepts of monarchism* and anti-monarchism during eighteenth and nineteenth centuries. The Spanish colonization of the Philippines was inevitably related to the Spanish colonial empire and Spanish trade systems through the Atlantic and Pacific. In this monograph, the author described different aspects of the Spanish colonial rule over the Philippines and control of the native Filipinos and underlined significant correlation between the Spanish *colonialism* in the Philippines, early stages of globalization and structural *transformation* in the *world economy* due to the emergence of modern Southeast. In this way the monograph has successfully evaluated the causes of actions of the Spanish monarchy, Spaniards' reactions to native population and consequences of Spanish involvement in

the Philippines, by finding direct *correlation* between the social systems and created structures, influence of Christian missionaries and the rebellions and conflicts with native populations.

Keywords: the Phillipines, Filipino identity, Spanish colonization, Anglo-Saxon liberalism, transocean trade, global economy

* Овај рад је примљен 21. јуна 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УДК 355.357(510)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.8>

Оригинални научни рад

Slobodan Popović*

Faculty of Political Science, Belgrade

Ljiljana Stević**

Confucius Institute, Banja Luka

GOING BLUE FROM RED – CHINESE ENGAGEMENT IN THE UN PEACEKEEPING OPERATIONS

Abstract

This paper shall explore the reasons that triggered China to boost its security and economic influence within the United Nations Peacekeeping Operations (UNPKO) as a tool for embracing international challenges. By doing so, China is not just sharing the burden of providing international stability and achieving the UN Sustainable Development Goals, but exerting its influence in the process. Analysing the proposed subject, it will be demonstrated that China faces numerous obstacles whilst trying to insert the “*Chinese characteristics*” within the geopolitical order, geo-economics distribution of wealth and international security architecture. Instead of being perceived as a responsible stakeholder, China’s ambitious initiatives can, additionally, stir the China Threat Theory in the international community. This paper shall be consisted of two parts. The first part will tackle China’s growing footprint within the UNPKO from the end of the Cold War onward. The second part will explore the reasons that triggered China to swift its role within the UNPKO. Both global and domestic reasons will be analysed too.

Keywords: China, UNPKO, global governance, geopolitics, security, geo-economics, multi-polarity

* slobodan.popovic@fpn.bg.ac.rs

** ljiljana.stevic@unibl.org

INTRODUCTION

The main purpose of this paper is to analyse the reasons for and implications in the Chinese breakthrough within the UNPKO. It is notable that in terms of economics, diplomacy and power projection China is becoming more active, which some actors understand as Chinese assertiveness. (Bull H, 2002). China also perceives the UNPKO as a fertile soil for disseminating its philosophy on common values and common interests “common future for all”. This might be a useful tool for the Chinese interpretation of the democratic peace theory. Chinese researcher He Yin in his paper titled *Developmental Peace: Chinese Approach to U.N. Peacekeeping and Peace building* (何银: “发展和平：联合国维和建和中的中国方案”) claims that China offered different interpretations of concepts and praxis on the UNPKO management. Thus, the Chinese contribution to the sustainability of the world development and securing peace will not be limited just to the Chinese material, logistic and financial support of the UNPKO, but will include cultural, philosophical and normative influence. In that context, China is striving to confront its “horizontal model” of conducting the UNPKO to “vertical model” predominantly advocated by Western countries that is based on imposing of Western political and economic values and praxis (何 2017). Therefore, China is no longer a passive watcher of the international trends, but it is becoming proactive and a goal-oriented actor on the global stage. In that context, we can say that Beijing is adopting the *God's eye perspective* in its foreign policy behaviour. Hence, *keeping a low-profile* strategy is about to become anachronism, as China's national interests become global in character and in line with that, more vulnerable to the international turmoil. According to John Ikenberry, China is not only facing the United States; it faces a Western-centered system that is open, integrated, and rule-based, with wide and deep political foundations (Ikenberry 2008). Thus, Western world could not afford to itself the luxury that China rose up as a creator of values that will manage global governance rules.

The Chinese participation in the global security through greater involvement within the UNPKO could also be analysed from the point of view of practical application of the New Security Concept. Namely, this security concept seeks to achieve security through mutually and commonly beneficial and coordinated cooperation. After the Tiananmen incident, the collapse of the Soviet Union was another enticement to the Chinese strategists and public policy makers to reconsider old security concepts and previous strategic approaches (Finamore 2017). After the changes that occurred regarding the mental, physical, geopolitical and

geo-economics world map under the Western unquestionable power, Beijing understood that it has to be prepared for the upcoming (un) certain world order structure. Simultaneously, this represents China's changed perception of multilateralism. According to Xiong Guangkai, China started to perceive multilateralism as a call for mutual respect for one another's security interests, and creating favourable conditions for other's security while protecting one's own (Xiong 2009, 232). This represents tremendous change in the Chinese foreign policy, because in the past Beijing perceived multilateralism as an American tool for imposing Western unilateralism, which disannuls "harmonious diversity" regarding different political and economic system and cultural traditions. Besides that, China understood multilateralism as the US praxis for creating predictable behaviour within the international society that will be suitable for achieving the US national interests.

Transfer from theory to practice in realizing the *Two Centenary* and *China Dream* was realized in the form of dealing with security and economic challenges on both regional and global level. Instead of doing that unilaterally, China adopted international course under the auspices of the OUN. Therefore, we accentuate the next four reasons that triggered China to be more engaged within the UNPKO, namely, within the activities of creating sound international environment:

1. Building its international image and status;
2. Acquiring military experience, improving military diplomacy and justifying military expenditure;
3. Protecting domestic and overseas security and economic interests as a platform of international stability and sustainability;
4. Development of multi-polarity as a global governance structure.

Each of these reasons and implications that follow, make a framework for the comprehensive understanding of the UNPKO's position within the Chinese foreign policy. Consequently, the Chinese proactive leaning towards greater involvement within the UNPKO cannot be considered as a kind of *ad hoc*, short-term reaction to outside stimulus. It also reflects its overall assessment of the nature and trends of the international system and the international environment, its evolving concepts of national security, and its deepening understanding of the function of multilateral diplomacy under new circumstances (Wang 2005, 160).

CHINA'S GROWING PRESENCE AND INFLUENCE WITHIN UNPKO

From an isolated and autistic country, China became the second world largest economy, a permanent member of the United Nations Security Council (UNSC), the biggest trading country, financial super power and the biggest importer of oil (Mitrovic 2011). It organized spectacular Olympic Games, Shanghai Expo, it created numerous cooperation mechanisms i.e., 17+1 and initiated one of the largest network of public diplomacy tools i.e. the Confucius Institutes. As noted by Mitrovic, China managed to achieve the mentioned goals in the global ambience of the absolute domination of the USA, the super-power with different value and identity discourse – and these made its achievements even more outstanding (Mitrovic 2012, 57). Even though, Beijing states in the White Paper on National Defence that this is the period of strategic opportunities for achieving the China Dream and Two Centenary, still, China faces economic, political, traditional and non-traditional security and other challenges defined by the cold-war and traditional power politics mentality manoeuvres (Ministry of National Defense of the People's Republic of China 2010). Due to the world instability, for which China claims that it was mainly created by others, Beijing is forced to provide military protection for its geo-economics initiatives. Instead of becoming the global super power by unilateral and militaristic deployment and employment of power projection capabilities, China selected international and peaceful course under the UN auspices (Popovic 2018). In that context, China gives alleged consent to the other participants of the international order that they have the power to influence the Chinese economic development and national security. In the future we can expect the continuation of this trend, because China has a strong interest in strengthening the overall role and legitimacy of the, as the UNPKO gives legitimacy to the Chinese global deployment of military forces UNPKO (Bates and Chin-Hao, 2009). By doing so, Beijing believes that the international community will perceive the Chinese global activism as a peaceful development. The continuation of the Chinese insisting on the importance of the UNPKO for securing global security and providing global development can be viewed from the Chinese concept of the 'strategic frontiers'. According to Michael D. Swayne, the Chinese principle of "strategic frontier" is intended to encompass the full range of competitive areas or boundaries implied by the notion of comprehensive national strength, including land, maritime, and outer space frontiers, as well as more abstract strategic realms related to China's economic and technological

development (Swain 2005, 281). Nevertheless, in White Paper on the National Defence 2012, Beijing stated that, “China’s armed forces will continue to participate in UN peacekeeping missions, strictly observe the mandates of the UN Security Council, maintain its commitment to the peaceful settlement of conflicts, promote development and reconstruction, and safeguard regional peace and security (Ministry of National Defense of the People’s Republic of China 2012).

For much of the Cold War period, China was highly sceptical of the concept of United Nations peacekeeping, but the past thirty years have seen a dramatic reversal of this view and a greater acceptance of participation in peacekeeping operations as a major component of Beijing’s still-evolving “military operations other than war” (MOOTW) policies (Lanteigne 2018, 2). China’s shift from “pure red” perception of the UNPKO towards “blue China” is awe-inspiring, on both domestic and international level. According to the official web site of the UN as of 31st December 2018, China sent 2441 personal (United Nations). So far, China has deployed approximately 36.000 “blue helmets” and “blue berets” within the UNPKO. China’s commitment to the UNPKO continued despite the fact that the Chinese soldiers were killed, wounded or died. Many of them were rewarded by medals of the highest Dag Hammarskjöld rank (United Nations 2018).¹ On the other side, there is a question as to whether China will use its new position within the UNPKO to reshape it according to its foreign policy goals and *raison d’être*? China is now in a position to become more active in UNPKO reforms and provide greater input into mission parameters, given its greater contribution to the UN budget and expanded international commitments (Lanteigne 2018, 4).²

In regard to the domestic level, this aspect of Chinese “great diplomacy approach” was followed by institutional and administrative changes, i.e. improvements. With that in mind, China established the Peacekeeping Affairs Office of the Ministry of National Defence of the People’s Republic of China in 2001. In 2002, it joined the

1 In that respect, ambassador Ma Zhaoxu, argues as follows: “China has actively participated in United Nations peacekeeping operations and has made major contributions. We are the second-largest troop contributing country among Security Council members and the second-largest financial contributor to United Nations peacekeeping budget, with more than 2,500 Chinese peacekeepers now deployed in 10 missions, including those in South Sudan, Mali, the Democratic Republic of the Congo and Darfur of Sudan. In the face of complex security situations and difficult natural conditions, they are working diligently to maintain peace and protect local civilians, and winning praise for the United Nations and its peacekeeping operations (Permanent Mission of the People’s Republic of China to the UN 2018).

2 At the end of 2016, it was even reported that Beijing was seeking the leadership of the UN Department of Peacekeeping Operations, a position that to date has been dominated by France (Lanteigne 2018, 3).

UN Stand-by Arrangement System. In 2009, China established the Peacekeeping Centre at the Ministry of National Defence of the People's Republic of China and China International Search and Rescue Team (Ministry of National Defense of the People's Republic of China 2010). Furthermore, in May 2009 the PLA General Staff Department announced that China established an 'arms force system' for MOOTW. The aim is to strengthen the PLA's emergency response system and enhance its capacity for rapid deployment both inside and outside China. Five specialized forces were created under this system: a flood and disaster relief force; a post-earthquake emergency rescue force; an emergency rescue force for nuclear, chemical and biological disasters; an emergency relief force for transport facilities; and an international peacekeeping force (Bates and Chin-Hao 2009, 15). Besides all of these official changes, China opens new training centres for future "blue helmets" and "blue berets" and organizes many workshops, for English-speaking (military academics), French-speaking (director of military hospitals) and Portuguese speaking African countries (intermediate and senior officials). Furthermore, in the speech *Working Together to Forge a New Partnership of Win-Win Cooperation and Create Community of Shared Future for Mankind*, Xi Jinping, stated the following: "I wish to take this opportunity to announce China's decision to establish a 10-year, US\$1 billion China-UN peace and development fund to support the UN's work, advance multilateral cooperation and contribute more to world peace and development. I wish to announce that China will join the new UN Peacekeeping Capability Readiness System and has thus decided to take the lead in setting up a permanent peacekeeping police squad and build a peacekeeping standby force of 8,000 troops. I also wish to announce that China will provide a total of US\$100 million of free military assistance to the African Union in the next five years to support the establishment of the African Standby Force and the African Capacity for Immediate Response to Crisis" (Xi 2015).

China's swift of attitude regarding its involvement within the UNPKO can be categorized in several phases. In its first phase, throughout the 1980, there was just China's NO – no contributing and no voting. In the second phase, China softened its NO regarding the peacekeeping votes. The very first step occurred in 1981, when China voted to extend the mandate of the cease-fire monitoring UN Peacekeeping Force in Cyprus. In the third phase, China sent its first peacekeeping personnel to United Nations Transitional Authority to Cambodia (UNTAC) in 1992, where the UN took over the administration of Phnom Penh's regime. But, China, still, has been refusing to authorize Chapter VII, non-consensual peace enforcement

missions, remaining inactive regarding the Rwandan genocide. The only exception was United Nations Task Forces (UNITAF) in Somalia, which was justified as Mogadishu no longer had a sitting and legally confirmed Government. China entered the fourth phase in 1999 when it voted in favour regarding the peace enforcement and transitional missions in East Timor. In the same year, America bombed Chinese embassy in Belgrade. In its fifth phase, China, additionally, reinforced its role within the UNPKO. During this phase, China deployed combat troops which represented the major breakthrough compared to China's previous decades of troop deployment to the UNPKO (Fung 2016).

REASONS FOR AND IMPLICATIONS IN “GOING BLUE FROM RED”

The following section of the paper will examine and explain the reasons for Chinese “going blue from red”, i.e. shifting its greater support to UNPKO as a part of its military strategy and expanding its participation in the international arena. We will notice that every reason is not free of implications. Furthermore, we will demonstrate China's reactions to those challenges, i.e. the Chinese strategies in transforming the implications into benefits.

Building its International Image and Status

Courtney J. Fung argues that China is the only permanent member of the UN Security Council to claim simultaneously a great power and a member of the Global South in regards to peacekeeping (Fung 2016, 419). Why does China need this double identity? On one side, China is leaning to be accepted as a legitimate super power of the prestigious Global Governance. Simultaneously, it wants to be perceived by Third World Countries, amongst which China started lucrative jobs, as an engine of their economic development and supporter of political stability. Consequently, Chinese unprecedented breakthrough within the UNPKO could jeopardize its relations with the developing countries, if they perceive China as imperialist which does not respect sovereignty, defined in terms of Westphalia world order, and the non-interference principle (Patey, Day and Einsiedel 2017). To avoid the later, China, only, accepts peacekeeping operations strictly under the UN Secretary-General tutorship, and by consent of the host state (Wang and Dottin 2017, 4). By doing so, China, as a non-creator of Westphalia world order and which it entered very traumatically by signing the non-equal treaties, is striving to present itself as unique powerful state which protects

Westphalia heritage, in this concrete case - sovereignty. Furthermore, China's double identity provides stronger legitimacy to the UNPKO. As both a permanent member of the UNSC and a developing country, China's growing participation in UN peacekeeping lends credibility to UN missions, many of which have robust mandates allowing them to use force. Senior UN officials believe that China's participation in peace operations in sensitive areas such as Darfur, Southern Sudan and the DRC helps to temper the host governments' suspicions that the missions are really Western-led military interventions (Bates and Chin-Hao 2009, 27).

China's remarkable and unparalleled, but still in many aspects questionable, development triggered many questions regarding what kind of great power China will be? From Chinese side, China wants to represent itself as a responsible power (Richardson 2011; Xia 2001). One of China's foreign policy goals is to rebut by West imposed China Threat Theory and to transmute *Sinophobia* into *Sinophilia*. What are the relations between the UNPKO and China's endeavours to represent itself as a responsible and benevolent global power?

Having in mind, that China inherits different perception of human rights compared to the Western, it was in many occasions accused that it gives impetus to many authoritarian regimes. Some states or even blocs of the international community exerted great pressure on Beijing before the 2008 Olympic Games. Because China is respecting principles of peaceful coexistence and disobeying to the militaristic export of democracy, Western countries stated that 2008 Olympic Games are Genocide Olympic Games. Consequently, Beijing found itself in the rift between the Western struggle to mire China's national image on the global level and the proud of Chinese citizenship to host Olympic Games as a confirmation of Chinese power and tradition and rising Han nationalism. Western countries accused China for its policy over Darfur and its export of weapons to Sudan. According to these accusations, China "heats up" the genocide in this country, which has tremendous importance for the Chinese energy security and overall national development. At the very beginning China advocated that business is business and that China has no rights to interfere in the internal situation and affairs of Sudan without consent of the internationally accepted government. After a long process of negotiations, in which every involved stakeholder was defending its interests, China agreed to send its peacekeepers to participate in UN-African Union Hybrid Mission in Darfur (UNAMID). Although, China became one of the strongest advocates for peacekeeping operation in Sudan, it avoided jeopardizing relations with Darfur, and at the same time its contribution

to the human right protection was acknowledged (Fung 2016; Xue 2011).³ After that, China was able to follow the path of its venture to be perceived as a global responsible and benevolent power, which is willing to shoulder the burden whilst respecting the norm of the international law and working principles of the UN. Recognition by international community as “socialized” and responsible state provides China wider space for geopolitical and geo-economics manoeuvres. According to Hedley Bull, these states ‘are powers recognised by others to have, and conceived by their own leaders and peoples to have, certain special rights and duties’, namely the right to ‘play a part in determining issues that affect the peace and security of the international system as a whole’ and the responsibility ‘of modifying their policies in the light of the managerial responsibilities they bear’ (Bull 1995, 196). Relying on Bull’s presumption, Beijing is striving to create an international image as a cooperative and non-competitive actor who is willing to actively participate in preventing the occurring new international turmoil which jeopardizes the stability of the community of shared future for mankind, for which creating China is investing tremendous sources and energy. In the same context, China will not be perceived as an “outsider” with respect to securing global security and continuity of flow of goods, capital, people and ideas. On the other side, China claims that it is prepared to work on resolving the problems that were created by the others, but which solutions China needed for both security and economic reasons. (Mitrovic 2012, 60). So far, Chinese peacekeepers over the past 22 years, have built and repaired over 10,000 km of roads and 284 bridges, cleared over 9,000 mines and various types of unexploded ordinance (UXO), transported over one million tons of cargo across a total distance of 11 million km and treated 120,000 patients (Ministry of National Defense of the People’s Republic of China 2012). Besides protecting international stability and improving its international image, by participating in the UNPKO, China is protecting its material interests that invested with the aim to achieve Two Centenary and China Dream. To this end, peacekeeping is a low-cost, high-return activity: instead of repeating desires for mutual peace, harmony and coexistence, peacekeepers demonstrate a commitment to world peace and development through their activities in peacekeeping missions (Richardson 2011, 291).

3 However, there are many issues that still exert pressure on human rights situations in China. As illustrations we can underline the re-education camps in Xinjiang and refugees from North Korea.

Acquiring Military Experience, Improving Military Diplomacy and Justifying Military Expenditure

In recent times, Chinese military spending and modernization, although that was announced in 1974 by Zhou Enlai as a part of four modernization concept, raised concerns amongst public policy makers, academia and citizenship. For the most part, concerns related to the modernization of the Chinese power projection capabilities, stem from Western countries and their allies, due to the apparent power shift. In that context, some countries are triggering many initiatives and theories, through which they want to “objectively” represent the danger of the Chinese new military power and changes that are occurring within the *active defence principle*. Meanwhile USA initiated the NATO expansion all the way to the Chinese border and Obama administration decided to re-deploy the USA military such as THAAD in South Korea and other actions to bolster the network of military alliances. According to David Shambaugh, the U.S.A.-led alliance system remains the predominant regional security architecture. This system is commonly referred to as the “hub and spokes” model, with the United States serving as the hub of a wheel with each of the five bilateral alliances (Australia, Japan, South Korea, the Philippines, and Thailand) serving as the spokes. The system has benefited the United States and its Asian allies for more than five decades and has been the predominant regional security architecture since the end of the Vietnam War (Shambaugh 2005, 79). By applying these initiatives, USA is striving not just to constrain Chinese military and economic development, but to speed up the arms race and to create the atmosphere of tension amongst Chinese neighbours. In such a situation, USA imposes itself as guarantee of peace and stability and as an actor who engages China to play a more constructive role in economic and security affairs. On behalf of such pretensions, Washington in 2006 published American Quadrennial Defence Review Report. In this document, USA is encouraging China to play a constructive, peaceful role in the Asia-Pacific region and to serve as a partner in addressing common security challenges’ and that the USA’s goal is ‘for China to continue as an economic partner and emerge as responsible stakeholder and force for good in the world’ (State Government of USA 2006). From the official Beijing’s point of view, American actions still represent the continuation of the Cold War mentality and application of traditional security concepts, amongst which the containment and balance of power dominate (Mitrovic 2005).

According to the Centre for Strategic and International Studies, in 2020 China’s national defence budget will rise to RMB 1.268tn, an

increase of 6.6 % - the lowest in decades (Glaser, Funaiole, and Hart 2020). Although Chinese national defence budget drooped, in its latest report NATO 2030: United for New Era declared that NATO must devote much more time, political resources, and action to the security challenges posed by China – based on an assessment of its national capabilities, economic heft, and the stated ideological goals of its leaders (NATO 2020). Financial Times published that in 2019 China increased its defence budget by 7.5 per cent to Rmb1.2tn that year, as the Communist party attempted to balance the cost of building its military into a modern fighting force with growing economic challenges. The rise to \$179bn continues 25 consecutive years and that made China the world's second-largest military spender. Chinese expenditure still lags far behind the US, which spent \$686bn on defence in 2019 (Hille 2019).

In regard to the military expenditure and the UNPKO, the situation is more than clear. By sending its troops and organizing trainings, official Beijing is trying to communicate to the international community that a strong military represents the Chinese contribution to common, internationally accepted, comprehensive, cooperative and sustainable actions for achieving world peace. Taking the approach of super power in embracing and dealing with international turmoil, China demonstrates its capacities of structural and relational power in building up international security and peace.⁴ There is also a great concern with Chinese strategists regarding the military expenditure and the UNPKO as they worry that Chinese peacekeepers will not be able to fulfil their tasks. Namely, China is concerned that its troops will not be able to contribute to the Chinese reputation as a global security provider due to the lack of experience. Perceptions of Chinese peacekeepers as less than competent could erode the PLA's justification of budgetary growth to fund military transformation and revolution of military affairs (RMA), especially at a time when there are few traditional security threats to the Chinese state (Lanteigne 2018). Conversely, Chinese peacekeepers are consistently rated among the most professional, well-trained, effective and disciplined contingents in UN peacekeeping operations. Assessments of Chinese peacekeepers' performance are generally positive. UN officials working within missions have reported that Chinese peacekeeping contingents are among the best prepared, most professional and well disciplined. To date, no allegation of misconduct has been lodged against a Chinese peacekeeper (Bates and Chin-Hao 2009, 25). Furthermore, China's peacekeepers won the top three places

4 China's comprehensive national strength, core competitiveness and risk-resistance capacity are notably increasing, and China enjoys growing international standing and influence (Ministry of National Defense of the People's Republic of China 2012).

in a Military Obstacle Competition held recently at the United Nations Interim Force in Lebanon (UNIFIL) Sector West. Brigadier General Diodato Abagnara, Commander of the UNIFIL Sector West, said at the award presentation: “Chinese peacekeepers are very brave and excellent in fulfilling missions entrusted to them as well as in the competitions of UNIFIL. I am proud of your achievement” (Meng 2019). Still, Chinese officials are worried about taking fire, returning fire, and dealing with injured or dead Chinese peacekeepers.⁵ The UNPKO provides Chinese soldiers great opportunity to obtain experience in terms of modern warfare. As we know, the latest deployment of Chinese military capabilities was in 1979 during the Vietnamese war.⁶ Having in mind Chinese ideological principle of non- participating in military alliances, the UNPKO is a great source for Chinese strategists and soldiers to acquire military experience, project and test its power capabilities or to promote military confidence building measures. In that context, the UNPKO is in service of Chinese endeavours to widen the global network of its military diplomacy. Military diplomacy is important to China from several points of view. According to Shannon Tiezzi, China’s military diplomacy has three principle goals. The first goal is to advance the overall diplomatic goals. The second goal could be understood as a safeguarding national security. The third goal is visible as a further construction of China’s military (Tiezzi 2015). For Courtney J Richardson, peacekeeping is a part of China’s military diplomacy, used to counter-balance Western power and to counter negative perceptions of Chinese military spending, modernization and force projection (Richardson 2011, 292). For Defence Ministry spokesman Yang Yujun, better-organized and widespread military diplomacy gives China the opportunity to demonstrate our [Chinese] fine image on the international stage (Zhang 2014). Furthermore, through the UNPKO, China stipulates military diplomacy relations with the defence community of the host state. There is evidence that China is rotating military officers with prior experience as military attaché officers into missions on the same continent, so that these officers can deepen their regional expertise (Richardson 2011, 291). Nevertheless, Chinese opening of its army is a

5 This is a very important concern due to the former Chinese one-child policy and preference of family to have a son instead of daughter.

6 To date, English has been recognized as a main flaw of Chinese peacekeepers. Namely, English language skills are generally weak, according to officials who have worked with them in peacekeeping operations. Each contingent includes at least one or two interpreters. Although UN officials contend that language constraints have not affected the Chinese troops’ performance or their ability to carry out specific assignments, they also report that lower-ranking Chinese peacekeepers tend to keep to themselves and refrain from extensive interaction with other peacekeeping contingents or with local populations, due in part to language barriers (Bates and Chin-Hao 2009, 26).

diplomatic wisdom and political calculus in projecting China's global strength, which can appease the alarm of worried countries of China's military employment in aggressive way.

Protecting Domestic and Overseas Security and Economic Interests as a Platform of International Stability and Sustainability

After the Tiananmen incident and collapsing of the Soviet Union, Chinese strategists became aware that Chinese domestic security, economic and social development, as generators of the legitimacy of the Chinese Communist Party are vulnerable to the international changes and challenges. With the growth and globalization of China's national interests, its national security is more vulnerable to international and regional turmoil, terrorism, piracy, serious natural disasters and epidemics, and the security of overseas interests concerning energy and resources, strategic sea lines of communication (SLOCs), as well as institutions, personnel and assets abroad, has become an imminent issue (Ministry of National Defense of the People's Republic of China 2015). In that context, Chinese strategies in making international and regional environment convenient for achieving Chinese security and economic aims should be reconsidered and reorganized in accordance with Chinese objective advantages and disadvantages. The mentioned brought many changes within the Chinese foreign policy behaviour, amongst which the most important and the most (un)expected was *proactivity*. The Chinese proactivity, by some countries was perceived as assertive or even aggressive challenge to the international stability, because China offers new models of cooperation for securing security and providing economic development. It is obvious that in the Chinese case, which is not unique, economy and security are intertwined. Consequently, the transforming and pompous Belt and Road Initiative (BRI), announced in 2013, is based on interconnectedness between economy and security, that is, geopolitics and geo-economy. BRI global in character and pretentious in its ambitions, expresses the Chinese will to make globalization more in line with the Chinese identity and its values system. On the positive side it gives impetus to the flow of goods, people, capital, information and services. Geopolitical protection of this new global and vibrant initiative has geo-economics importance, because during 2018 trade volume between China and countries along the Belt and Road (B&R) Initiative totalled 1.3 trillion U.S. dollars. This marked a year-on-year growth of 16.3 per cent, 3.7 percentage points higher than China's trade growth in 2018. China exported goods worth

704.73 billion dollars to B&R countries in 2019, up 10.9 per cent year on year, while importing goods from them worth 563.07 billion dollars, rising 23.9 per cent year on year. Chinese firms invested 15.64 billion dollars in non-financial sectors in B&R countries last year, up to 8.9 per cent year on year, while receiving investment from them totalling 6.08 billion dollars, up to 11.9 per cent (Cao 2019). This represents a normal trend, because many states admit the possibilities offered by BRI. Although, many involved stakeholders accentuate that BRI lacks transparency, accountability and that it is still unfolding, by the end of 2016 over 100 countries and international and regional organizations had expressed an interest in participating, and more than 40 of them had signed cooperation agreements with China (Xinhua 2017). On the negative side it facilitates the drug smuggling, illegal trade of weapons of mass destruction, spreading of terrorism and other types of organized criminal activities. Beijing, particularly now, with BRI as its main in every aspect invests and relocates tremendous assets overseas. Regarding geography, BRI encompasses many unstable and insecure countries. It would be non-responsible if China pursues “wait and see approach” in protecting its overseas interests, which, simultaneously, reinvigorate world development. So abovementioned China’s double identity within the UNSC and greater involvement within the UNPKO is requested by the Chinese need to protect its geostrategic interests and to provide support for its endeavours within the international arena. Additionally, the role of BRI in providing security in those countries is complicated by American, EU and Indian activities within the UN. They are trying to diminish geopolitical and geo-economics potential of BRI, because they are not the most influential factors, but the most influenced actors. Namely, the last vestige of BRI propaganda was deleted from a resolution on Afghanistan on December 6 in a final act of cleansing that started last year when India took a strong stand against BRI and rained on Xi’s parade by raising questions about transparency, environmental standards, predatory economics and violations of sovereignty. Just as last year, when the coalition of India, US and EU worked to remove references to BRI from two other resolutions, the three-pillar resistance was led by the young Indian diplomats at India’s permanent mission who negotiated with other delegations and gathered widespread support (Sirohi 2018).

Development of Multi-polarity as a Global Governance Structure

China’s official documents accentuate the importance to continue building multi-polar system within the global governance structure.

With this in mind, Beijing in each White Paper on National Defence accentuates the importance of multi-polarity, which is already an irreversible process. This has not been recognized solely by China. Japan, also, believes that the world order is now multipolar due to changed sources of power. Changes that occurred in the global balance of power which accelerated further multi-polarization are the consequences of emerging of countries such as China and India and the change of relative influence of the United States (Ministry of Defense of Japan 2014).

China needs global governance multipolar structure for many reasons. From one point of view, it has been perceived as a tool in establishing more democratic, fair and prosperous international order, and win-win cooperation under the Chinese conditions. For this kind of world structure and efforts to achieve it, official Beijing states that is not targeted at any particular country, nor are they aimed at re-staging the old play of contention for hegemony in history (Permanent Mission of the People's Republic of China to the UN 2004). Strategically, by establishing multipolar world order China will have three new capacities to prevent, manage and resolve world uncertainties, to fulfil "security vacuum" and to shape security architecture more in line with its set of norms. First, China will have structural capabilities or might to transmute material resources into bargaining power. Second, China will obtain higher diplomatic and relational skills, i.e. entrepreneur capabilities which imply the might to resolve problems by creating new types of relations. At the same time, China's strategists, policy makers and academia knew that *pax Americana* and American Manifest destiny can control further Chinese development and status advancement. Therefore, multi-polarity is necessary to demonstrate that unilateral world order is not feasible, as a result of emerging powers and the international balance of power shift, especially in economic terms.

The UNPKO is a very useful/powerful "engine" for China to promote multi-polarization of the world order. In that context, multi-polarity and the UNPKO show that the world security cannot be provided just by one pillar. Creating the nexus between the multi-polarity and the UNPKO, official Beijing will be able to demonstrate that multi-polarity presupposes the world security architecture based on win-win, collaborative, rather than on solipsistic principles (Zhimin, Guorong, and Shichen 2018). Furthermore, China reinforces this kind of attitude by implementing NSC. Insisting on resolutions based on non-breaching the international norms and state sovereignty, NSC and the UNPKO clearly demonstrate to the world that China's rise will be proactive, but within the current international system; that it will be peaceful in

the execution of its international “responsibilities”, but will do so in a manner that moves it intentionally toward “great power” status (Wang and Dottin 2017, 3). By creating multipolar system, many presupposes that China will, inevitably and assertively, impose itself as the most important Asian pol. This was especially underlined after the speech, *New Asian Security Concept for New Progress in Security Cooperation*, delivered by Xi Jinping in 2014, during the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA). Namely, in his speech Xi Jinping stated “In the final analysis, it is for the people of Asia to run the affairs of Asia, solve the problems of Asia and uphold the security of Asia. The people of Asia have the capability and wisdom to achieve peace and stability in the region through enhanced cooperation” (Xi 2014). Consequently, this could challenge the Japanese and, surely, Indian, position and intention for becoming permanent member of the UNSC. However, China does not have capacities nor the regulations of the UN to give China the right to unilaterally decide which state will become the permanent member of the UNSC.

CONCLUSION

China’s involvement within the UNPKO has drawn global attention, because it offered its solutions for further world sustainable development, at a time when the world is burdened by many crises and the UNPKO is severely overstretched. America must be aware that China will not miss the opportunity to transfer its strength and power into geopolitical and geo-economics manoeuvres in providing the world with new and different opportunities, which some states understand as challenges. In that context, China’s greater involvement in the UNPKO creates an image of China as an unavoidable partner in any issue of global concern (Finamore 2017).

China’s involvement in operations of creating suitable environment is driven by security and economic reasons both domestic and global. The interconnectedness among them is strong and domestic security and sustainable economic development could not be achieved if international order is not fertile soil. On the other side, unstable China, i.e. its misbalanced market absorption power, and foreign direct investment reserves can produce new circle of crises. As it is already known, China is trying to promote further and different domestic, regional and global development under the auspices of the BRI. The implementation of the Belt and Road Initiative will also promote regional [and global] economic integration. For China that is the most productive way to exercise its growing potential as a rising power and

better use its influence, especially as the United States' rebalancing to Asia led to the United States strengthening its military and trade alliances in East Asia and the Pacific (Mitrovic 2016, 78). Furthermore, as we demonstrated, the UNPKO can reinforce confidence-building measures providing China with support, whilst many countries are trying to sabotage BRI in terms of ideology, geopolitics and geo-economics. Those countries raised the question about the intentions of Chinese breakthrough in global security matters. To what extent China's participation is motivated by a sense of global responsibility, and how much by the strategic influence that China stands to gain by filling the peacekeeping vacuum left by the other Permanent Five countries (Ling 2007, 3). Therefore, better understanding what motivates Chinese decisions to deploy can tell us much more about the potential trajectory of today's rising power as a global security provider, which is a question mostly ignored in the China Rise discourse (Fung 2016, 413). Hence, countries concerned for the international community, are encouraging China to take on a greater influence within the UNPKO, could create omnidirectional advantages for the international community. This can serve as an accelerator in China's integration with the rules of the international society. Furthermore, it can improve the level of accountability, transparency and visibility regarding Chinese military spending and foreign policy goals.

Western colonialism made China become one of the toughest advocates of sovereignty, which is the most influential legacy of Westphalia. If we put this on the level of the UNPKO, there is a question in what way this will affect the Responsibility to Protect Concept (R2P)?

China was accused that it does not provide global security, because it has stable relations with authoritarian leaders. Scholars mainly emphasize the Chinese interests in African states.⁷ Compared to the proportion of the size of the economy, in Africa, China invested five times more than in the rest of the world (Mitrovic 2014). In that context Miwa Hirono argues that China had chosen to deploy more peacekeeping forces to represent itself as a "responsible great power," while indirectly protecting its own interests (Zheng 2017). But many scholars fail to

7 Regarding Sino-African relations, China represents itself as a strong protector of African interests on the global level. For example, in the case of the Darfur crisis, China's special envoy Liu Guijin said pointedly that "Beijing plays a role of bridge; and at the UNSC, China dares to speak out to maintain justice for African nations, support African countries to independently handle their internal affairs and to equally participate in international affairs." In practice, Chinese and African diplomats have jointly launched a political consultation mechanism at the UN headquarters in 2007 with a view of ensuring a more coordinated approach in addressing regional security issues. This means that "representing Africa" at the UNSC can help serve to balance competing interests (Wang and Dottin 2017, 7). Furthermore, strong China's support in protecting African position dates back to Bandung conference 1955.

observe the fact that the UN will not pay for transportation, nor will it fund the troops for the first 30–60 days after the troops are in the country where the operation is taking place (Bates and Reilly, 2000). For this reason, the regionalization of interests could be considered as a consequence of imposed administrative and bureaucratic obstacles. On the other side, we cannot deny that China is primarily focused on points which are important to its further development.

As we see, there are a lot of doubts, challenges, many answers that must be addressed, analysed and explained. However, we are witnesses that New and Global China is already emerged on the international stage and it is yet to be seen how it will affect the current world order. China as the potentially great contributor to the international peacekeeping, providing the full adoption of UN principles (Stahle 2008, 631), is the argument we should count with.

REFERENCES

- Amadeo, Kimberly. 2018. "US Military Budget, Its Components, Challenges, and Growth." *The Balance*. Last accessed 18 January 2021. <https://www.thebalance.com/u-s-military-budget-components-challenges-growth-3306320>.
- Bates, Gill and Chin-Hao Huang. 2009. "China's Expanding Role in Peacekeeping - Prospects and Policy Implications." *Stockholm: SIPRI*. Last accessed 18 January 2021. <https://www.sipri.org/publications/2009/sipri-policy-papers/chinas-expanding-role-peacekeeping-prospects-and-policy-implications>.
- Bates, Gill and James Reilly. 2000. "Sovereignty, Intervention and Peacekeeping: The View from Beijing." *Survival* , 41-59. doi: 10.1093/survival/42.3.41
- Bull, Hadley. 1995. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Basingstoke: Macmillan.
- Cao. 2019. "Annual trade between China, B&R countries reaches 1.3 trln USD." *Xinhua*. http://www.xinhuanet.com/english/2019-01/24/c_137771602.htm.
- China Power. 2018. "Is China contributing to the United Nation's mission?" *China Power*. <https://chinapower.csis.org/china-un-mission/>.
- Finamore, Salvatore. 2017. "Normative Differences in Chinese and European Discourses on Global Security: Obstacles and Opportunities for Cooperation." *Chinese Political Science Review* , 2/2017: 159-178. doi: 10.1007/s41111-017-0049-z.
- Fung, Courtney J. 2016. "What Explains China's Deployment to UN

- Peacekeeping Operations.” *International Relations of the Asia-Pacific*, 16(3): 409-441. doi. 10.1093/irap/lcv020.
- Global Times. 2018. “China’s defense budget in 2018 grows by 8.1%.”, *Global Times*. <https://www.globaltimes.cn/content/1091769.shtml>.
- Ikenberry, John G. 2008. “The Rise of China and the future of the West: Can the Liberal System Survive.” *Foreign Affairs*. 87 (1):23-37.
- Lanteigne, Marc. 2018. *The Role of UN Peacekeeping in Expanding*. Washington D.C.: United States Institute of Peace.
- Ling, Bonny. 2007. “China’s Peacekeeping Diplomacy.” *China Rights Forum*, 1/2007: 1-3. https://www.hrichina.org/sites/default/files/PDFs/CRF.1.2007/CRF-2007-1_Peacekeeping.pdf.
- Luke Patey, Adam Day, and Sebastian von Einsiedel. 2017. “China, Japan, and the Future of UN Peacekeeping.” *The Diplomat*. Last accessed 18 January 2021. <https://cpr.unu.edu/news/impact/china-japan-and-the-future-of-un-peacekeeping.html>.
- Ministry of Defense of Japan. 2014. “National Defense Program Guidelines”. https://www.mod.go.jp/e/d_act/d_policy/national.html, last accessed 18 January 2021.
- Ministry of National Defense of the People’s Republic of China. 2011. “White Paper on the National Defense”. http://eng.mod.gov.cn/publications/2017-04/11/content_4778206.htm, last accessed 11 April 2017.
- Ministry of National Defense of the People’s Republic of China. 2015. “China’s Military Strategy”. <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/>, last accessed 18 January 2021.
- Ministry of National Defense of the People’s Republic of China. 2010. “White Paper on National Defense 2010”. <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/2010.htm>, last accessed, 18 January 2021.
- Ministry of National Defense of the People’s Republic of China. 2012. “White Paper on National Defense 2012 - The Diversified Employment of China’s Armed Forces”. <http://eng.mod.gov.cn/Database/WhitePapers/2012.htm>, last accessed 18 January 2021.
- Mitrovic, Dragana. 1995. *Kineska reforma i svet*. Beograd: Institut za ekonomiku i finansije.
- Mitrovic, Dragana. 2005. “Strategijsko-bezbednosna pozicija Kine posle 11. septembra 2001. godine.” *Beogradski centar za bezbednosnu politiku*. http://www.bezbednost.org/upload/document/mitrovi_2005_strategijsko-bezbednosna_pozicija_kin.pdf.
- Mitrovic, Dragana. 2011. “Izvori i granice kineske moći.” *Analiza politike*, 1/2011: 58-64.
- Mitrovic, Dragana. 2012. “China’s Response to the World Economic

- Crises and Her Rise.” In *Proceedings of the 7th Annual Conference of the Asian Studies Association*, eds. Selina Chin Chang, 59-78. Hong Kong: The Contemporary China Research Center.
- Mitrovic, Dragana. 2014. “China in the Western East and Beyond: Politics and Economics of the China Plus Sixteen Cooperation Framework.” *Serbian Political Thought*. 2/2014: 19-51. doi: 10.22182/spt.1022014.2.
- Mitrovic, Dragana. 2016. “The Belt and Road: China’s Ambitious Initiative”. *China International Studies* July 2016: 77-95.
- NATO. 2020. “NATO 2030: United for New Era.” *NATO*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf.
- Permanent Mission of the People’s Republic of China to the UN. 2004. “China’s View on the Development of the Multipolarization.” *Permanent Mission of the People’s Republic of China to the UN*. Last accessed 18 January 2021. <http://www.china-un.ch/eng/ljzg/zgwjzc/t85892.htm>.
- Popovic, Slobodan. 2018. “The Influence of the Discourse of Peaceful Development on Chinese (Re)Positioning in the International Order.” *Međunarodna politika*, 1171/2018: 5-29.
- Richardson, Courtney J. 2011. “A Responsible Power? China and the UN Peacekeeping Regime.” *International Peacekeeping*, 18 (3):286-297. doi: <https://doi.org/10.1080/13533312.2011.563082>
- Shambaugh, David. 2005. “China Engages Asia - Reshaping Regional Order”. *International Security*. 29(3): 64-99. doi: 4137556?seq=1.
- Shogo, Suzuki. 2008. “Seeking ‘Legitimate’ Great Power Status in Post-Cold War International Society: China’s and Japan’s Participation in UNPKO.” *International Relations*, 22(1): 45-63. doi: 10.1177/0047117807087242.
- Sirohi, Seema. 2018. “India-US-EU Combine Halts China’s Belt and Road Initiative at the UN.” *The Wire*. Last accessed 18 January 2021. <https://thewire.in/diplomacy/india-china-belt-and-road-united-nations>.
- Stahle, Stefan. 2008. “China’s Shifting Attitude Towards United Nations Peacekeeping Operations.” *China Quarterly* 195/2008: 631-655. doi: 10.1017/S0305741008000805.
- State Government of USA Department of Defense. 2006. “Quadrennial Defense Review Report.” *State Government of USA Department of Defense*. Last accessed 18 January 2021. <http://archive.defense.gov/pubs/pdfs/qdr20060203.pdf>.
- Stevic, Ljiljana. 2017. “Soft Power with Chinese Characteristics-Think Tanks and Confucius Institutes as Instruments of Soft Power.”

- Asian Issues* 3 (1): 55-72. 10.1017/S0305741008000805
- Swain, Michael D. 2005. "China's Regional Military Posture." In *Power Shift in Asia - China and Asia's New Dynamics* eds. David Shambaugh, 266-285. London: University of California Press, Ltd.
- Tiezzi, Shannon. 2015. "3 Goals of China's Military Diplomacy." *The Diplomat*. Last accessed 3 January 2015. <https://thediplomat.com/2015/01/3-goals-of-chinas-military-diplomacy/>.
- United Nations Peacekeeping Operations. (n.d.). "Thank you China." *United Nations Peacekeeping Operations*. Last accessed 18 January 2021. <https://peacekeeping.un.org/en/china>
- Wang, Jianwei. 2005. "China's Multilateral Diplomacy in the New Millennium." In *China Rising - Power and Motivation in Chinese Foreign Policy*, eds. Deng Yong and Wang Fei-Ling, 159-201. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Wang, Li, and Paul Dottin. 2017. "Behind China's Peacekeeping Missions in Africa: Interpreting Beijing's Strategic Considerations." *Securiy Strategies* 7/2017 (14): 1-16.
- Xi Jinping. 2014. "New Asian Security Concept For New Progress in Security Cooperation." Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Last accessed 18 January 2021. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1159951.shtml.
- Xi, Jinping. 2015. "Gadebate-UN." *United Nations*. Last accessed 18 January 2021. https://gadebate.un.org/sites/default/files/gastatements/70/70_ZH_en.pdf
- Xia, Liping. 2001. "China: A Responsible Great Power." *The Journal of Contemporary China* 10(21): 17-25. doi: 10.1080/10670560125308.
- Xinhua. 2017. "Backgrounder: Keywords on Belt and Road Initiative." *Xinhuanet*. Last accessed 18 January 2021. http://www.xinhuanet.com/english/2017-05/06/c_136261504.htm.
- Xiong, Guangkuai. 2009. *International Situation and Security Strategy*. Beijing: Foreign Language Press
- Xue, Lei. 2011. "China's Role in Sudan and South Sudan Peacekeeping Operations." *Shangahi Institute for International Studies*. Last accessed 18 January 2021. <http://en.siis.org.cn/Research/EnInfo/1629>
- Young, Oran R. 1991. "Political leadership and regime formation: on the development of institutions in international society." *International Organization* 45(3): 281-308. doi: 10.1017/S002081300033117.
- Zhang, T. 2014. "Defense Ministry's regular press conference." *China Military Online*. Last accessed 18 January 2021. http://english.chinamil.com.cn/news-channels/china-military-news/2014-12/25/content_6284813.htm

- Zheng, Sarah. 2017. "China completes registration of 8,000-strong UN peacekeeping force, defence ministry says." *South China Morning Post - Diplomacy*. Last accessed 18 January 2021. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2113436/china-completes-registration-8000-strong-un>.
- Zhimin, Chen, Zhou Guorong, and Wang Shichen. 2018. "Facilitative Leadership and China's New Role in the World." *Chinese Political Science Review* 3/2018: 10-27. doi: 10.1007/s41111-017-0077-8.
- Zhoulin, Meng. 2019. "Chinese peacekeepers win top three places in UNIFIL military competition." *China Military Online*. http://eng.chinamil.com.cn/view/2019-04/17/content_9480982.htm.
- 发展和平. 2017. "联合国维和建和中的中国方案". 国际政治研究 38(4): 10-33. He Yin. 2017. "Developmental Peace: Chinese Approach to U.N. Peacekeeping and Peacebuilding". *The Journal of International Studies* 38(4): 10-33.

Слободан Поповић

Факултет политичких наука, Београд

Љиљана Стевић

Институт „Конфуције“, Бања Лука

ОД ЦРВЕНИХ ДО ПЛАВИХ БЕРЕТКИ – АНГАЖОВАЊЕ КИНЕСКИХ ВОЈНИХ СНАГА У МИРОВНИМ МИСИЈАМА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Резиме

Рад се бави разлозима јачања кинеског утицаја у Мировним мисијама Уједињених нација. НР Кина се све више ангажује у обезбјеђивању међународне стабилности и постизању УН циљева за одрживи развој, паралелно јачајући и свој утицај у међународним односима. У раду смо представили изазове са којима се Кина суочава у настојању да уведе „кинеске карактеристике“ у геополитички поредак, геоекономску расподелу добара и међународну безбједоносну архитектуру. Перцепција Кине у међународној заједници је све лошија и умјесто да се Кина посматра као одговорни актер, њене акције додатно намећу тему „Кине као пријетње“. У првом дијелу рада смо обрадили улогу и активности Кине у оквиру Мировних мисија Уједињених нација од краја Хладног рата до данас. Други дио рада анализира разлоге промјене улоге кинеске политике према УН-у и конкренито Мировним снагама Уједињених нација. У раду су анализирани и узети у обзир и глобални разлози као и домаћи који су утицали на промјену кинеске политике и веће ангажовање у оквиру УН мисија. У закључку наводимо да и поред изазова, сумњи и недоречености везаних за ово питање, свједочимо „новој и глобалној“ Кини која је већ заузела централну улогу на међународној сцени и да можемо рачунати на Кину и њен допринос у очувању глобалног мира.

Кључне ријечи: Кина, УНПКО, глобално управљање, геополитика, безбједност, геоекономија, мултиполарност

* Овај рад је примљен 25. фебруара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

ИЗ НОВИЈЕ И САВРЕМЕНЕ ВОЈНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ

199

Дарио Кршић

ДОПРИНОС ТЕОДОРА ПЛ. МИЛУТИНОВИЋА
ВИШЊЕГОРСКОГ И КРАЈИШКИХ СРБА У
ОСЛОБАЂАЊУ ИЛИРСКИХ ПРОВИНЦИЈА ДО
КРАЈА 1813. ГОДИНЕ

217

Жељко Ж. Мирков

КОНСТАНТА АМЕРИЧКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ У
ПРИНУДИ НАД СРБИМА ОД 1992. ГОДИНЕ

235

Владица Тодоровић

РАСПАД ЗАЈЕДНИЧКЕ ДРЖАВЕ
СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

УДК 94(497.13)(497.15)“18“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.9>

Прегледни рад

Дарио Кршић

Факултет политичких наука, Београд

ДОПРИНОС ТЕОДОРА ПЛ. МИЛУТИНОВИЋА ВИШЊЕГОРСКОГ И КРАЈИШКИХ СРБА У ОСЛОБАЂАЊУ ИЛИРСКИХ ПРОВИНЦИЈА ДО КРАЈА 1813. ГОДИНЕ

Сажетак

Улози и значају крајишких јединица и високих војних заповедника српскога порекла у Наполеонским ратовима, домаћа и страна историографија не посвећује довољну пажњу. Политизацијом и идеологизацијом прошлости, али и несистематичношћу научника, посебно војних историчара, скрајнуто је њихово ангажовање у ослобађању Илирских провинција. Стога, циљ овог рада је да се анализом садржаја одговарајуће литературе, укаже на изнимно ратоводствено умеће Теодора пл. Милутиновића Вишњегорског у борбама против Велике армије, с посебним освртом на битке које је водио у Рату шесте коалиције, до краја 1813. године. Скреће се пажња да су крајишки Срби, као борци и официри Царско-краљевске војске, показали изузетне војничке врлине и вештину ратовања у биткама на простору савремене Словеније и Хрватске, стекавши ванредне заслуге за њихово ослобођење од француске окупације. У следећем броју „Политичке ревије“ разматраће се пресудан допринос Теодора пл. Милутиновића Вишњегорског, као и крајишких трупа којима је командовао, у ослобађању Дубровника 1814. године.

Кључне речи: Теодор (Богдан) пл. Милутиновић Вишњегорски, крајишки Срби, Наполеон I Бонапарта, Велика армија, Царско-краљевска војска, Рат шесте коалиције, Илирске провинције, Битка код Шмарја, Битка на Вишњој гори

УВОД: ЕТНИЧКИ САСТАВ КРАЈИШКИХ ПУКОВНИЈА У НАПОЛЕОНСКИМ РАТОВИМА

У Загребу и Задру одржан је од 1. до 3. октобра 2009. године међународни научни скуп у организацији Хрватске академије знаности и умјетности, под називом „Хрвати и Илирске покрајине (1809-1813)“. Срби, најмногољуднији етникум на простору Војне Хрватске (франц. *La Croatie militaire*),¹ која је Шенбрунским миром ушла у састав Француског Царства, готово да нису споменути током излагања, како од стране домаћина, тако и од других, углавном француских научних ауторитета. Маргинализација историје српског народа у Републици Хрватској; процес брисања улоге Срба у одбрани и изградњи савремене хрватске државе из колективног памћења, има дугу традицију. Ипак, више чуди што је значај српских крајишника који су се борили у Великој армији² Наполеона Бонапарта (*Napoléon I Bonaparte*), скрајнута тема и у домаћој науци, у којој, чини се, још владају рудименти југославизма и некритичког дељења историјског наслеђа.

Индикативно је да се и данас у историографији везаној за ову тематику сви, па и православни крајишници у Илирским провинцијама, редовно поистовећују с Хрватима, из простог разлога што су регрутовани у Војној Хрватској и што су војниковаили у тзв. „хрватским региментама“ (франц. *Les régiments Croates*). Тако су њихове ратне заслуге постале својина искључиво хрватске војне историје, премда су се под именом Хрвата борили и Срби, ако не у већем постотку, онда макар у подједнаком. Односно, ако би се католички Буњевци, који се у тадашњим статистикама и етнографијама готово по правилу сврставају у „српско племе“, прибројили „православним Власима“ (чије српско порекло је било познато и аустријским властима и католичким прелатима на просторима Хрватске и Славоније)³, онда би „етнички Хрвати“

1 Војна Хрватска имала је 27.10.1810. године 279.666 становника, од чега православца 160.632 (57,44%), а католика 119.034 (42,56%). Од шест регименти, католика је било више само у Огулинској регименти, тј. 59,60%, а православних крајишника 40,40%. (Roksandić 1988, 39).

2 Стеван Шупљикац (Stephan Šuplić de Vitez) један је од најпознатијих Срба, тада млађих официра, који се борио у саставу Велике армије. Од 1812. ађутант је француском маршалу и гувернеру Илирских провинција Огисту Мармону (*Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont, duc de Raguse*), да би га историја упамтила као првог војводу Српске Војводине. У Наполеоновом походу на Русију, због истакнуте храбрости, одликован је Орденом легије части. (Wurzbach 1880, 332). Ту је и генерал Будимир пл. Будисављевић, који је тада у чину француског поручника ушао у Москву, а током војне кампање писао је дневник, касније објављен у часопису „Србобран“.

3 Цар Светог римског царства Фердинанд I (*Ferdinand I*) 1538. г. назива досељенике на Жумберак више пута „*Serviani seu Rasciani*“ и „*Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos*

међу крајишницима били знатно малобројнији. Аустријски историчар Карл Казер (*Karl Kaser*) признаје да „проблем порекла и етничке припадности Буњеваца није још увек објашњен на задовољавајући начин“ (Kaser 2003, 20). Војна управа у Лици називала их је „католичким Власима“ (лат. *Valachi Catolici*), „што није случајно“, сматра Казер, из два разлога: 1) хрватски досељенички талас долази у Војну крајину из северног залеђа, а Власи и Буњевци с југа; 2) у то време Власи и Буњевци су, за разлику од Хрвата, били „двје аналогне социјалне групе, које су живјеле по културном обрасцу балканског патријархата“ (30). Односно, назив „Хрват“ није био етничког карактера за сваког војника Војне Хрватске, како је закључио и амерички балканолог Џон Фајн (*John Fine*), након разматрања хрватске историографије о ранијем раздобљу Војне крајине (Fine 2010, 149). Стога је врло тешко прецизније утврдити број Срба православне и католичке вере који су се доселили на те просторе, а посебно оних који су касније поунијађени и покатоличени⁴, да би током наредних деценија прихватили хрватско национално име. Покушаји да се разбистре токови кроатизације Срба још увек су помало табуизовани, па и у опасности да буду жигосани као „псеудонаучни“, премда постојање српске „прото-нације“ пре 19. века није нарочито упитно (Hobsbawm 2012, 75-76), као и чињеница да се појам „католички Срби“ проналази у многим статистикама, демографским и историјским делима, војним и државним документима, итд., не рачунајући доцнији покрет Срба католика у Дубровнику.⁵ Услед

vulgo Zrbschi vocant“. Петар Петретић, загребачки бискуп, о досељеним „Власима“ око 1660. г. каже: „*Valachi sive Rasciani, vel ut verius dicam Serviani, nam ex regno Serviae prodierunt*“. Загребачки каноник Крчелић, слично њему, 1770. г. наводи: „*Hi Vlahos, Vlachos vocant, hi vero Rascianos aut Serblos, quidam Albanenses, Bosnenses*“ Уочава се да су два и по века етноними „Срби“, „Рашани“ и „Власи“ били синоними на простору Хрватске и Славоније. (Šišić 1908, 164-165).

- 4 О покатоличеним Србима у Илирским провинцијама, хрватски историчар Драго Роксандић вели: „Притисак католичке цркве био је много јачи на подручју Загребачке бискупије, а према наведеним показатељима био је најјачи у Слуњској регименти. У њој је у претходним десетљећима у току друге половине XVIII стољећа окончано унијађење жумберачких Срба“ (Roksandić 1988, 38). Покатоличавање се вршило претодна два-три века и у остатку Војне Крајине, како наводи сењски професор Сладовић, пишући о пореклу личких Буњеваца: „Прешавши ови срби полазили су наше цркве и бијаху настојани већином од наших поповах, кано што је тај обичај и данас видан (...) Тијем начином предју буњевци крнпотски сасма у крило наше цркве прем се до 18. века од хришћанах замѣнено жењаху“ (Sladović 1856, 435).
- 5 До прве половине 19. века, али и деценијама касније, чести су спомени „католичких Срба“, „католичких Рашана“ или Хрвата „српског племена“, у делима најцењенијих аустријских, немачких, мађарских и других статистичара, етнографа, историчара, географа, енциклопедиста и теолога, попут Фењеша (*Elek Fényes*), Ерша (*Johann Samuel Ersch*), Грубера (*Johann Gottfried Gruber*), Хофмана (*Wilhelm Hoffmann*), Швикера

магловите свести о етничкој припадности код католика и унијата Војне крајине, које је већи број аутора половином 19. века убрајао у „српско племе“ (Schröder 1843, 20) или „Илиро-Србе“ (Kohl 1872, 73), неки етнографи и статистичари почињу да користите и етноним „Србо-Хрвати“ (нем. *Serbo-Croaten*). За разлику од њих, католички војници Славонске војне границе, тј. Славонци, Шокци и Буњевци, сматрани су Србима или „српским племеном“ (нем. *der serbische Stamm*) (Ungewitter 1853, 491; Czoernig 1857, 78). Магда Пал (Magda Pál), мађарски статистичар с краја 18. и почетка 19. века, појашњава да су славонски граничари „углавном Славо-Срби“ (Magda 1832, 467), као и Сартори, за којег су и католички Далматинци, Дубровчани, Хрвати и Босанци „племена Славо-Срба“ (Sartori 1830, 80-81). О нешто другачијој етничког слици Војне крајине крајем 18. века, подсећају и запажања Мартина фон Швартнера (*Martin von Schwartner*), аустријског статистичара и историчара, који је указао на широку распрострањеност Срба и њихове огромне заслуге у Тридесетогодишњем рату, пресудну улогу у ослобађању Великог Варадина и Трансилваније од Турака, а нагласио је и да су војничке врлине српског народа у „Седмогодишњем и садашњем Француском рату, светски позната“ (Schwartner 1798, 481).

Политизацијом историје, у времену од неколико деценија, забораву су препуштени истакнути војни дужносници српског рода, чак и они, бројнији, који су остали да се боре против Наполеона.⁶ Својом одважношћу, домишљатошћу и војним умећем, међу њима се истиче један од најбољих аустријских војсковођа тога доба, Теодор пл. Милутиновић Вишњегорски (*Theodor Milutinovich von Millovsky, Freiherr von Weichselburg*), подмаршал и витез Реда Марије Терезије.

(Johann Heinrich Schwicker), Мареја (John Murray), Курцела (August Kurtzel), Шмидла (Adolf Anton Schmidl), Шитеа (Anton Schütte), Вецера (Heinrich Joseph Wetzler), Велтеа (Benedikt Welte), Шредера (E. H. Schröder), Кола (Johann Georg Kohl), Гебхардија (Ludwig Albrecht Gebhardi), Гиљфердинга (Александар Фёдорович Гиљфердинг), Сарторија (Franz Sartori), и других.

6 Истакнутим аустријским официрима из Наполеонских ратова припадају: подмаршал Павле Радивојевић, барон; генерал Михаило Микашиновић, барон фон Шлегенфелд; генерал Јефто Љубибратић, конте де Требиње; генерал Самуило Зделаревић; генерал Павле Папилу, барон; генерал Арсеније Шечујац, барон фон Хелденфелд; генерал Павле Давидовић, барон; генерал Аврам Путник; генерал Сава Продановић; генерал Максим Радичевић; фелдмаршал Стеван Михајловић; генерал Ђорђе Дука; подмаршал Андрија Стојчевић; генерал Јован Бранковић и други.

ВОЈНО НАПРЕДОВАЊЕ ТЕОДОРА ПЛ. МИЛУТИНОВИЋА ВИШЊЕГОРСКОГ ДО РАТА ПЕТЕ КОАЛИЦИЈЕ

Теодор пл. Милутиновић Вишњегорски рођен је 23. маја 1766. године у Сурдуку (насеље у општини Стара Пазова), тада у саставу Славонске војне крајине, у српско-православној породици војничке традиције, од оца Аксентија⁷ и мајке Ане. Овај „славни муж“, како га је назвао Станислав от Шумарски⁸, у једном словеначком извору из 19. века назива се „Теодором“, „Тодором“, али и „Богданом“ (Зурап 1877, 42). Према подацима из „Биографског лексикона Аустријског Царства“ и другим изворима, Теодор своју каријеру дугује великодушности фелдмаршала Јозефа од Колореда (*Joseph Maria von Colloredo-Mels und Wallsee*), аустријском грофу, реформатору артиљерије и команданту артиљеријских снага током опсаде Београда 1789. године (Wurzbach 1868, 333). Новембра 1786. Теодор је, као кадет, отишао у 2. Банатски погранични пешадијски пук, да би у априлу идуће године постао подофицир у Петроварадинској пограничној регименти. Јула 1788. унапређен је у потпоручника у Понтонском корпусу, у оквиру кога је учествовао у походу против Турака (1788-1789). Постаје врло запажен у Аустријско-турском рату и почиње да обавља задатке који су превазилазили сферу његове командне одговорности. Године 1792. први пута ратује против Француза и након пораза у Бици код Жемапеа поново доказује своју војничку способност. Марта 1793. додељен је савезничкој Краљевској пруској војсци под командом војводе Фердинанда фон Брауншвајга (*Karl Wilhelm Ferdinand, Herzog von Braunschweig-Wolfenbüttel*), где добија наређење да у што краћем року постави понтонски мост преко Рајне. На располагању је имао јединицу, која се састојала од само једног каплара и пет „обичних инжењераца“. Милутиновић ипак извршава задатак у врло тешким условима, омогућивши форсирање реке војним снагама од 55 батаљона и 65 ескадрона, што је помогло окончању успешне ратне кампање против Холандије, због чега је унапређен у чин натпоручника (Milutinovich 1839, 38-39). Потом, учествовао је у јуришу и заузимању лаутербуршких и вајсенбуршких линија октобра 1793, где је показао велику спремност и снажљивост,

7 Аксентије Милутиновић је био крајишки официр с великим ратним искуством, који је достигао чин генерал-мајора и команданта утврђења у Старој Градишци.

8 Станислав от Шумарски, као коњички официр аустријске војске, 1843. године у „Српском летопису“ објавио је кратку биографију Теодора пл. Милутиновића Вишњегорског. Реч је о врло сличној, нешто скраћеној верзији животописа којег је на немачком језику, четири године раније, представио Теодоров син, Александар пл. Милутиновић, у „Аустријском војном часопису“.

због чега је до 1795. године напредовао до чина капетана. Након пораза у Бици код Хоенлиндена, Аустрија је приморана да потпише мир у Линевилу код Нансија 9. фебруара 1801. године. Милутиновић је додељен Петроварадинском пограничном пуку, ступивши на дужност у селу Босут.

Наполеон је још 1802. године планирао инвазију на Велику Британију, али су му планови пропали након поморског пораза у Бици код Трафалгара 21. октобра 1805, након чега се поново окренуо освајању континенталне Европе. Тада, у Рату треће коалиције, капетан Милутиновић се прикључује снагама у Немачкој, где је 1. септембра унапређен у чин мајора. Своје напредовање брзо је оправдао у близини Пасауа, када у јуришу са својим пуком осваја важно непријатељско утврђење. Ипак, француски цар успева да копненим трупима обезбеди продор ка Бечу и у чувеној Бици код Аустерлица 2. децембра 1805. односи велику победу, тако да је Аустрија била присиљена да потпише Пожунски мир 26. децембра 1805. године. Французи запоседају све прекоморске поседе Млетачке републике: Истру, Далмацију с Боком которском (након повлачења руске војске 1807) и Дубровачку републику, што је војницима Милутиновићевог пограничног пука омогућило да се повуку с бојишта и „посвете дужностима сељака и домаћина на очинском огњишту“ (Milutinovich 1839, 41). ,

У увек компликованим политичким приликама на Балкану, где су савези нарочито неизвесни, било је покушаја да се Французи приближе Русима и Србима, Турци Аустрији, а њој пак није одговарала аутономна Србија, која би била руски савезник. С друге стране, бечки двор није могао да заборави тешке поразе у биткама против Француза, који су у међувремену добили и рат против Четврте коалиције. До 1809. године Аустрија је успела да прикупи око 300.000 војника, чекајући погодан тренутак да се обрачуна с Великом армијом.

Теодор пл. Милутиновић и даље у међувремену ниже успехе у војном позиву, тако да је у септембру 1808, као један од најмлађих мајора војне границе, унапређен у чин потпуковника у граничном пуку из Нове Градишке (Milutinovich 1839, 41). Задатак му је био организовање резервних јединица и осигуравање границе према Османском царству. Нарочите успехе постиже при упаду босанских Турака у истурени део Војне крајине маја 1809. године, што се види из декрета Високе команде за Славонију од 9. јуна, тако да је наредног месеца именован за пуковника и команданта пука. У Рату пете коалиције, којег су поново извојевали Французи ушавши у Беч, Милутиновић је на војиште стигао крајем борби, тако да му

је једини задатак био да „доведе своју Градишку регименту кући“ (Шумарски 1843, 90).

Шенбрунским миром 14. октобра исте године, Аустрија је приморана да Наполеону препусти западну Корушку, Крањску, Горичку покрајину, Трст и Истру, Хрватску и Војну крајину до Саве, заједно са свих шест пуковнија Банске и Карловачке крајине, чиме настају Илирске провинције (франц. *Les Provinces Illyriennes*). Основане су из стратешких разлога, а пре свега као штит који би Аустрији онемогућио приступ мору и Италији, тако да је Наполеон постао „господар обе стране Јадрана“ (Bourtienne 1891, 221).⁹ Свестан да се ради о аустријском „најважнијем дистрикту“, схватајући и да њиховом окупацијом понижава Аустријанце, француски император је имао намеру да их у догледно време размени за део Галиције (Metternich 1880, 137). Главни град ове, релативно аутономне, сада француске покрајине, постала је Љубљана, одакле се управљало централистички устројеном администрацијом на челу с Генералним гувернером. Уведен је и „Наполеонов законик“, које је први пута, бар формално, грађанима јамчио једнакост. У међувремену британска морнарица је још у јулу 1807. извршила поморску блокаду Јадранског мора, потпуно онемогућивши саобраћај дуж јадранских лука. Француски покушаји да се блокада прекине, били су неуспешни, нарочито након Битке код Паклених отока 13. марта 1811. године.

Милутиновић ово раздобље углавном користи за даљње војно усавршавање, како себе, тако и припадника своје регименте, а са истом истрајношћу посветио се и уништавању пљачкашких банди, које су често упадале у Славонију. Потом, бавио се изградњом улица и мостова у Новој Градишки, исушивањем мочвара и баруштина насталих годишњим плављењем Саве, изградњом насипа на најдубљим речним деоницама, канала, устава за одвод плавних вода, градњом зграда, као и цркава „без разлике закона“ (Шумарски 1843, 90).

9 С друге стране границе остали су крајишници, приморани да служе у Великој армији (франц. *Grande Armée*). Бројна су врела, попут аустријских и француских статистика, различитих војних докумената, ратних дневника, публицистичких радова, итд., која доказују бројност српских официра и војника у „хрватским пуковнијама“, што се види и из напред споменутог пописа становништва. Када је предложено изасланство Војне Хрватске за париски двор 1810. године, двојица најистакнутијих представника били су пуковник Марко Шљиварић и командант батаљона у Огулинској регименти Стефан Мамула, за којег гувернер Мармон каже да је „човек врло чистан и храбар“ и „рођак православног владике, којег могу само хвалити“ (Roksandić 1988, 205). У вези будућности крајишког уређења, Мамула се пред Наполеоном, за разлику од католичких представника, залагао за „српски интерес“; он је, како наводи Роксандић, био „под снажним дојмом српског устанка и дубоко (...) увјерен у могућност покретања ширег ослободилачког покрета, којему би француска политика у Илирским покрајинама била кристализациона тачка“ (222).

ТЕОДОР ПЛ. МИЛУТИНОВИЋ ВИШЊЕГОРСКИ У БИТКАМА КОД ШМАРЈА И ВИШЊЕ ГОРЕ

Након катастрофалне Наполеонове инвазије на Русију,¹⁰ ситуација у 1813. години омогућила је Аустрији да се укључи у Шесту коалицију и крене у поновно успостављање „равнотеже моћи у Европи“, као и да поврати освојене Илирске провинције. На француској страни, у одбрани освојених покрајина, стајао је принц Ежен де Боарне (*Eugène de Beauharnais*), усвојени Наполеонов син, вицекраљ Италије, који је располагао са 50.575 пешадинаца, 1.800 коњаника и 130 топова (Tancik 1963, 186). Главнокомандујући аустријске војске био је барон Хилер (*Johann Baron von Hiller*), генерал артиљерије, који је почетком августа концентрисао снаге састављене од 34 батаљона, 40 ескадрона и 120 топова, тј. укупно од 35.000 (Tancik 1963, 186) до 37.000 војника (Buczynski 2010, 238). Његов задатак испрва је био одбрамбеног карактера – заштита Унутрашње Аустрије, спречавање продора италијанске војске (*Armée d'Italie*) и њено спајање с Баварцима.

Принцу Ежену, који је очигледно располагао с јачим снагама, али лошим оперативним плановима, био је онемогућен озбиљнији отпор, а Наполеон је 14. августа чак захтевао да крене на непријатељске снаге у правцу Граца (Roksandić 1988, 257). Није очекивао никакав озбиљан напад на своје лево крило кроз Штајерску и био је убеђен да ће Аустријанци на позицијама између Трбижа и Бељака, по свему судећи, започети дејства у правцу Хрватске, а потом настојати да продру преко Горице у Италију. Аустријска објава рата 19. августа 1813. изненадила га је у покрету трупа.

Генерал-потпуковник Павле барон Радивојевић (*Paul Radivojevich, Freiherr*)¹¹, Србин из угледне племићке и официрске

10 На руској страни, у Отацбинском рату против Наполеона, такође су се борили многи славом овењчани официри и племићи српског порекла, као што су: генерал Михаил Андрејевић Милорадовић, гроф, један од најуспешнијих војсковођа под командом Кутузова (Михаил Илларионовић Голенищев-Кутузов); генерал Петар Иванов Ивелић, гроф; генерал Марко Ивелић; генерал Илија Дука, барон; генерал Никола Прерадовић; генерал Иван Адамовић; генерал руске коњице Ђорђе Арсенијевић Емануел; генерал Федор Јаковљевић Мирковић и други.

11 Павле барон Радивојевић, подмаршал, тајни царски и краљевски саветник, „кавалер више ордена за војничке и ратне заслуге“, рођен је у Сентандреји 1759. године, а преминуо у Верони 1829. Године 1823. постао је командант Царско-краљевске војске у Хрватској (Wurzbach 1872, 201). Лукијан Мушички написао му је тада и оду – „Памятникъ барону Радивоевичу 1823.“. Колико је био поштован и код Срба и код Хрвата, види се из песме Јосипа Марића „Плач Крајишника по смрти приузвишенога г. Павла барона од Радивојевића“, која почиње следећим стиховима: „Илирио што си дочекала? Јеси ли се кад томе надала? Ти изгуби бранитеља твога, Домородца и оца доброга. Ти изгуби

породице, био је један од главних заповедника у операцијама ослобађања запоседнутих покрајина (Wurzbach 1872, 201). Лево крило Војске Унутрашње Аустрије (*Armee von Inner-Österreich*) које је предводио, било је састављено од шест пешадијских батаљона и шест хусарских ескадрона, с око 8.500 војника распоређених у Загребу, Вараждину, Бјеловару и Цељу. За разлику од Хилера, главни задатак Радивојевићевих снага, према заповести од 11. августа, било је „заузимање Хрватске“, како би се непријатељу одузео простор за продор у Унутрашњу Аустрију, а истовремено би се „наоружавањем тамошњих становника, који су били толико ’устрајни у својој старој вери и привржености’, знатно повећале аустријске снаге“ (Buczynski 2010, 238). Његове трупе форсирале су 17. августа Саву код Загреба и напредовале у правцу Карловца, наступајући и ка Глини и Петрињи, где открива да су „француски граничари“ с „одушевљењем и љубављу (...) прихватили аустријска обележја“ (Milutinovich 1839, 44). До Битке код Лајпцига, линије фронта нису се битно померале током ова два месеца рата. Највећи помак десио се између 17. августа и 19. октобра на југоисточном фронту, тј. на подручју Хрватске и Истре.¹²

Док је истурено Радивојевићево лево крило, тј. бригада под генералом Нугентом (*Laval Graf Nugent von Westmeath*), овладала важним комуникацијама у Цивилној Хрватској до мора, успостављајући сарадњу с британском морнарицом вицеадмирала Фриментла (*Sir Thomas Francis Fremantle*), дотле се пуковник Милутиновић, у оквиру бригаде генерала Матије Ребровића Разбојског, пробијао према Љубљани. Пошто је италијански вицекраљ схватио да је предухитрен у Хрватској и да су „француске трупе“ тамо брзо распршене, повукао је војску и утврдио линију од Трста до Љубљане, како би покрио границе Италије.

Италијанско-француски генерал Пино (*Domenico Pino*) 6. септембра кренуо је с два батаљона из Љубљане до Вишње Горе (*Weichselburg*), али су га тамо до вечери задржале Милутиновиће

јуначког племића Генерала Радивојевића...“ (Руварац 1888, 265). Међутим, хрватски повесничари већ у 19. и почетком 20. века прикривају Радивојевићево порекло, као и етнички састав његових јединица, попут Рудолфа Хорвата, који пише: „Подмаршал Павао Радивојевић приједје 17. коловоза 1813. са 9.000 Хрвата преко Саве. Народ га је свадје пријазно сусретао, те се без икакве борбе францускога господства ослободила читава Хрватска од Саве до мора“ (Horvat 1906, 30). Већ у другој половини 19. века Радивојевић је падао полако у заборав, на што ће подсетити Димитрије Руварац у часопису „Јавор“ 1888. године: „Заиста је гријота и срамота да се нико из горње крајине до сада не подухвати да опширно опише живот Радивојевићев“ (Руварац 1888, 266).

12 Хрватски историчар Бучински (*Alexander Buczynski*), наводи да је заслуга за тај велики ратни успех „припадала (...) војноме збору којему је заповиједао подмаршал Павао Радивојевић“ (Buczynski 2010, 237-238).

ојачане чете граничара и два вода 5. хусарског пука Радецког (*Joseph Radetzky von Radetz*), након чега су се Французи повукли. У сумрак пуковник је пошао с хусарима у потеру, сустигао оба француска батаљона код Шкофљице, изненада их напао и разбио. Милутиновић је у овом походу био лакше рањен, уз минималне војничке губитке. (Шумарски 1843, 94). Овај препад имао је велики психолошки ефекат на вицекраља, који је стекао утисак да путеви до Љубљане врве од аустријске пешадије и коњице (Milutinovich 1839, 46).

Пуковник Милутиновић продужио је с градишчанским крајишницима и придруженим хусарима ка Шмарју (*St. Marein*). Ежен није очекивао да ће аустријско лево крило пружити такав отпор и одлучио је да га сломи по сваку цену. Лично се упутио с гардом према Љубљани и издао наређење јединицама на Драви и у горњем току Саве да пређу у напад. На путу, пред Шмарјем, испречио му се Милутиновић, који је заузимао положај с једним батаљоном из Нове Градишке и водом хусара, долазећи у додир с јединицом граничара из Славонског Брода, распоређених иза Љубљане, све до Саве. Дана 12. септембра, у седам сати ујутро, на путу из правца Љубљане, појавила се француска колона снаге четири батаљона краљевске гарде и једне коњске чете, заузимајући положаје које је већ запосео батаљон италијанске лаке бригаде. Милутиновић је сакупио све истурене позиције и концентрисао војску на врховима Шмарја, где се налазила главнина његових трупа. Заузео је одличну позицију, лаку за одбрану од фронталног напада, а и комуникација је била релативно добра између различитих тачака борбене линије. Француски војни историчари признају да је овај положај имао „само један недостатак“: фронт који је био „превелик у односу на снагу која је била на располагању Милутиновићу“ (Weil 1902, 32). Остатак бригаде генерал-мајора Ребровића, којој је припадала Милутиновићева претходница, био је још увек предалеко од пуковника да би му се могла придружити и подржати га током дана. Код Шкофљице, Милутиновић је у подножју литице као заштиту поставио неколицину најбољих стрелаца (тзв. „шицера“), у истуреним кућама. Половина чете била је задужена за одржавање везе са Гумнишчем. Све војнике поставио је иза брда, а само неколико људи на врх, и баш у том тренутку стигло му је појачање: две чете Крижевчана, с два топа. У тачно осам часова пре подне, вицекраљ Ежен развио је у напад четири батаљона гардиста, батаљон из бригаде генерала Паломбинија (*Giuseppe Federico Palombini*), два ескадрона „драгонера“ (лакхих коњаника) и једну батерију покретне артиљерије. На Шкофљицу

је послао „тираљере“ (лака пешадија), који су се око десет часова, након мањих чарки, повукли. Забележено је да се Милутиновић послужио лукавством како би непријатељ стекао погрешан утисак о снази крајишника. Искористио је чистину између две шуме кроз коју је више пута пуштао војнике да претрчавају, да би се опет вратили на исто место, што је код непријатеља побудило бојазни да би крајишници с великим снагама могли да им приђу иза леђа, због чега је Ежен повукао главнину трупа (Шумарски 1843, 94-95).

Непријатељски батаљон, који му је заобилазио десно крило, изазивао је код Милутиновића све већу бригу, тако да је одлучио да први пређе у напад. Како би заваарао непријатеља, испланирао је да борбу на неприступачном терену продужи до ноћи, да би се у случају неповољног развоја ситуације лакше повукао под непријатељском ватром. Зато је наредио извесном капетану Никшићу да с једном и по четом крене пречицом у сусрет непријатељском батаљону и нападне га из заседе, што је беспрекорно извршено. Французи су били сасвим затечени и бацајући све са себе дали су се у бег, „без да су имали времена да се препознају и прегрупишу“ (Weil 1902, 34).

Приближило се вече, а два батаљона гренадира узалуд су покушавали да заузму Шмарје. Упали су у унакрсну ватру крајишких војника, нису могли да се распореде, одустали су од борбе и журно се повукли. Пуковник је остварио свој циљ: пала је ноћ и генерал Ребровић се приближавао с бригадом, тако да је паљба утихнула. Вицекраљ, који се читав дан задржао с генералом Грењеом (*Paul Grenier*), у току ноћи започео је с повлачењем својих трупа. Французи су, према аустријским изворима, имали 2 погинула официра, 95 заробљених и 500 мртвих и рањених војника, док француски смањују ту бројку на 300 погинулих (Weil 1902, 34). Крајишки губици били су 47 мртвих и рањених, као и 28 заробљених (Milutinovich 1839, 50). Француски ивори такође наводе да је вицекраља била „срамота“ овог пораза, јер је препознао тактичке и стратешке грешке које је починио: „пред собом је имао само шачицу људи“ и морао је да на те положаје „удари са свим расположивим снагама, морао је да освоји Шмарје“ (Weil 1902, 35).

Дана 14. септембра кренула је дивизија генерала Маркоњеа (*Pierre-Louis Binet de Marcognet*) и четири гардијска батаљона поново у правцу Шмарја. Доспели су све до Вишње Горе, при томе не наишавши на аустријске трупе. Француски се генерал ипак није усуђивао да продре дубље у потрагу за Аустријанцима, па се вратио идућег дана са својом дивизијом у Љубљану, остављајући војску, како би осигурао стечене позиције. (Milutinovich 1839, 50-51).

Пуковнику Милутиновићу наређено је да ноћу 15. септембра

са својим Градишчанима обиђе непријатеља здесна, док је мајор Рајнбах (*Rheinbach*) с јединицама из Славонског Брода требао да заобиђе лево крило. Генерал Ребровић је имао задатак да са шест чета Пука надвојводе Франца Карла, четири чете 6. Вараждинско-ђурђевачког пука, два ескадрона хусара Радецког, половином батерије и два лака пољска топа, нападне фронтално непријатеља на путу за Љубљану. У зору Милутиновић је обишао стари замак код Вишње Горе и напао га с три чете, док је с преосталим снагама отишао још даље, према десном крилу непријатеља, који се налазио на стрмој, тешко савладивој узвисини. Борећи се сатима против надмоћнијег непријатеља, већ на измаку снага, крајишници успевају да заузму ивицу литице, одакле су отворили жестоку ватру на чело француских гардиста, који су се испрва поколебали, а потом поново напали. Коњички капетан Винценц гроф Естерхази (*Vincenz Esterházy von Galántha, Graf*), потеравши свој ескадрон у галоп, издржао је један одбрамбени плотун, а затим дословно прегазео Французе, заробивши им цео батаљон, заједно с топовима (Шумарски 1843, 96). Увече је Милутиновић успео с Градишчанима да заузме Шмарје у једном налету и да се утврди. Фрацуски губици износили су девет официра и 900 заробљеника, одузета им је једна застава, два стега, два топа, а имали су доста погинулих и рањених војника. Аустријанци су изгубили једног официра, уз 100 рањених и заробљених крајишника. Генерал Ребровић је такође разбио непријатељске јединице, заробивши 400 Француза и два топа, с неколицином официра (Milutinovich 1839, 53). Према француским изворима, који ову битку називају „жалосном“, а последице „тако озбиљним“, коштао је Аустријанце „само 16 мртвих, 66 рањених и 27 заробљених“ (укључујући 2 рањена официра), а Французе 300 избачених из строја, 683 заробљена (укључујући 1 пуковника и 8 официра), уз заплењен топ, хаубицу и заставу (Weil 1902, 65).

Улазак Милутиновића с Градишчанима у Ново Место пропраћен је одушевљењем грађана. Ослободиоци су били угошћени, варош сва осветљена, а на прозорима су били натписи на немачком и словеначком језику: „Бог да живи градишчанске јунаке и храброг пуковника Теодора Милутиновића!“ (Шумарски 1843, 96). У спомен на ове две победе – у Бици код Шмарја и Бици код Вишње Горе (12-16. септембар), Јакоб Зупан, који је у време битке био свештеник у Шмарју, посветио је песму пуковнику Милутиновићу и његовим војницима, која је први пут објављена 1832. године. Одважни пуковник пронео је „славу српскога имена“ кроз словеначке земље, како је у песми и наглашено: „Тодор –

Милутиновичу: Слава Серпскига имена, Милутинович Богдан!¹³

Вицекраљ Италије, сасвим збуњен, у заблуди да се на аустријској страни налази огроман број војника, ојачао је десно крило. На потезу између Постојне, Љубљане и Шмарја поставио је три дивизије и одлучио да нападне Аустријанце. Дана 19. септембра Французи су кренули на регименту Франца Карла, ухватили на препад три чете и уништили их већ у првом налету. Пуковник Милутиновић појавио се на француском левом крилу и задржао га, дајући времена растуруним јединицама да се реорганизују. У исто време је доспела вест о напредовању генерала Паломбинија преко Церннице која је, услед губитка Гумнишча, опасно угрожавала лево крило генерала Ребровића. Скривен јаком маглом, започео је повлачење 20. септембра, штићен Милутиновићевим снагама. Два дана касније, Французи под командом генерала Маркоњеа заузимају Гумнишче с два батаљона и једним ескадроном. Генерал Ребровић је одмах послао грофа Штаремберга (*Anton Gundakar Graf Starhemberg*) и Милутиновића с једним градишчанским батаљоном, ђурђевачким пуком и ескадроном хусара, да му заштите лево крило. Успешно дејствујући, успели су 23. септембра да присиле Французе на повлачење, а потом наставили и са гоњењем. После испрљујућег марша кроз брдско подручје, уз непрестану кишу, пристигли су касно ноћу на одредиште, али је непријатељ већ умакао у Велике Лашче. Но, Милутиновић и Штаремберг су испланирали да 25. септембра изненаде и тамо непријатеља. Французи готово да нису пружили никакав отпор – њихов главнокомандујући управо је ручао, док је његова бригада у тренутку била растурена (Milutinovich 1839, 54).

Међутим, Паломбини, за којег су два аустријска пуковника помислили да је застрашен, нападне 27. септембра батаљон Слуњана, који је само месец дана пре служио Наполеону, и разбије га. Ђурђевчани прискочише у помоћ и борбом „прса у прса“ закратко успевају да савладају Французе, па охрабрени успехом, почеше заједно са Слуњанима да неорганизовано прогоне непријатеља. Брзо је уследила и последица таквог дејства: у заседи су их сачекале помоћне француске јединице, које су их нагнале на

13 Песма у оригиналу, на словеначком језику, гласи: „*Todor – Milutinoviču: Slava Serpskiga imena, Milutinovič Bogdan! Hvali križov treh Te stena, Hvali Višenj Te Goran. Polkovodja Gradiškanov Videnih spet vitezov, Strah Frankonov, Italjanov, Kralj-namestnik-Evgenov! V Zalog jezar Ti Slavonov, Od Plešanov pridervi Sedem ilijad Frankonov: Kralj v Iblano pribeži. Kak Martini, Jurkoviči Tujim plašijo uho! Šmarje, Dedindola griči, Od junakov si pojo! Pet sto ranjenih skrivali, Plavi nam so Ilirām; Mertve Iliri vkopali, Ne vbraniti kos volkām. Tvoji se sami vmaknili, V tami do Medvedjeka: Lohka tuji Te sledili, Do gorice Vančeta. Ondi dvakrat prenočijo, Skoro vse Ti poloviš: Tvoji tuje nam spodijo, Ti z Gradiško nam večniš.*“ (Zupan 1877, 42).

хаотично узмицање. У критичном тренутку, који је наговештавао уништење крајишника, пуковнику Милутиновићу је пошло за руком да својим четам „удакне онај морални осећај, који у рату тако често чини чуда“ (57). Унезверену гомилу која се окупила око њега ободрио је упечатљивим говором, подсетивши војнике на њихову досадашњу исказану храброст и претрпљене муке, као и на цену пораза, а потом их повео „у сусрет непријатељској колони, која је јуришала с огољеним бајонетима“ (Milutinovich 1839, 57). Пробио се до неког узвишења које је доминирало над француским позицијама, одолевајући свим нападима, док се расуте крајишке трупе нису престројиле, а непријатељ кренуо у панично одступање. Тако су крајишници без топова, са шеснаест слабих чета и три одреда хусара, присилили на повлачење Наполеонову пешадију која је бројала 5.000 војника, 400 коњаника и 14 топова, а пружила изнимно слаб отпор. Губици Француза износили су око 300 погинулих и рањених, заробљен је један пуковник, два штабна и десет виших официра, као и две заставе. Аустријске јединице имале су око стотину мртвих и рањених, укључујући и једног старешину (57-58).

Барон Хилер, охрабрен успесима, схватио је да мора да напредује са својим крилом, крчећи пут до самог срца Ломбардије. Већ 29. септембра генерал дивизије Квеснел (*François Jean Baptiste Quesnel du Torp*) напустио је с француским трупама Љубљану. Као извидница бригаде генерала Ребровића, следили су га пуковници Милутиновић и гроф Штаремберг, с два батаљона граничне пешадије, дивизијом хусара и два лака пољска топа. До 4. октобра били су пред Ајдовштином, а већ 6. октобра ујутро виспсени градишчански пуковник је са 200 људи и водом хусара гонио најјистуренију непријатељску заштитницу преко Горице све до моста на Сочи, којег је непријатељ панично спалио за собом.

Јединице аустријског левог крила окупиле су се код Горице, где је Милутиновић примио „један од најлепших доказа милостивог задовољства свог монарха, Орден Марије Терезије и истовремено, далеко преко уобичајеног редоследа, унапређење у генерал-мајора“ (59). Према Шумарском, уз „Марије Терезије крст“, добио је и годишњи приход од 300 форинти (гулдена), а осам година после и 600 форинти (Шумарски 1843, 97). У чин генерал-мајора унапређен је пред осамнаест од њега старијих пуковника (98). У том својству добија наређење да се прикључи армији генерала Фрање Ксавера Томашића, барона хрватског порекла, који је напредовао према Далмацији.

Као и многи други крајишки официри српског порекла,

Милутиновић је неправедно запостављен у домаћој војно-историјској науци, а значајан је и политиколозима, пошто су његови војни успеси, али и веште преговарачке способности, у великој мери допринеле уобличавању граница Аустријског Царства на Бечком конгресу. Наиме, након јуначких победа на подручју Словеније, Милутиновићу је убрзо поверена дужност да с крајишницима, у име аустријске круне, освоји Дубровник, о чему ће бити речи у следећем броју „Политичке ревије“.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Руварац, Димитрије. 1888. „Опис ц. к. генерала Србаља од 1759-1810. и ц. к. обрстера Србаља од 1744-1810. од фмл. Саве Продановића“, У *Јавор: лист за забаву поуку и књижевност*. бр. 17: 265-267.
- Шумарски, Станислав отъ. 1843. „ПанѠеонъ Генералъ Ф. М. Лайтнантъ Ѡеодоръ Милутиновитъ отъ Мировскій барон отъ Вайхселбургъ“. У *Сербскій лъетописъ*. Часть Перва: 84-105.
- Bourrienne, Louis Antoine Fauvelet de, R. W. Phipps. 1891. *Memoirs of Napoleon Bonaparte*. Volume 3. New York: Charles Scribner's Sons.
- Buczynski, Alexander. 2010. „Tinjajući krajiški patriotizam i opsada Zadra 1813. godine“. У *Povijesni prilozi*. Vol. 29: 235-282.
- Czoernig, Karl Freiherr von. 1857. *Ethnographie der Oesterreichischen monarchie*. I Band. Erste Abtheilung. Wien: K.-K. Hof- und Staatsdruckerei.
- Fine, John V. A. (Jr.). 2010. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hobsbawm, Eric J. 2012. *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Sec. edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horvat, Rudolf. 1906. *Najnovije doba hrvatske povijesti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kaser, Karl. 2003. *Popis Like i Krbave 1712. godine*, Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Kohl, Johann Georg. 1872. *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, Zweite revidirte und vermehrte Auflage, Hamburg: Berendsohn.
- Magda, Paul. 1832. *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*. Leipzig: Weygand'sche Buchhandlung.

- Metternich (Fürst von), Clemens Wenzel Lothar. 1880. *Memoirs of Prince Metternich, 1773-1815*. Edited by Prince Richard Metternich. Volume 1. London: Charles Scribner's Sons.
- Milutinovich, Alexander Baron. 1839. „Lebensbeschreibung des k. k. Feldmarschall-Lieutenants Theodor Milutinovich von Milovsky, Freiherrn von Weichselburg“. У *Oestreichische militärische Zeitschrift*. Erster Band. Erstes bis drittes Heft: 36-59.
- Roksandić, Drago. 1988. *Vojna Hrvatska – La Croatiae militaire*. Knjiga 1. Zagreb: Školska knjiga/Stvarnost.
- Schwartner, Martin von. 1798. *Statistik des Königreichs Ungern: Ein Versuch*. Pest: Gedruckt den Matthias Trattner.
- Sartori, Franz. 1830. *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeit und Literatur des österreichischen Kaiserthums nach seinen mannigfaltigen Sprachen und derer Bildungstufen*. Erster Theil. Wien: Verlage C. Gerold.
- Schröder, E. H. 1843. *Serbien, Russland und die Türkei*, Berlin: Gebrucht bei F. Weidle.
- Sladović, Manoil. 1856. *Povēsti Biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske*. Trst: Tiskom Austrianskoga Lloydja.
- Šišić, Ferdo. 1908. *Hrvatska povijest*. Drugi dio: od godine 1526. do godine 1790. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tancik, Ferdinand. 1963. „Ob 150-letnici vojnih operacij 1813-1814 v mejah Ilirskih provinc“. У *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino*. letnik 11. številka 3: 185-192.
- Ungewitter, Franz Heinrich. 1853. *Neueste Erdbeschreibung und Staatenkunde, oder geographisch-statistisch historisches Handbuch*. Erster Band, Dresden: Verlag von Adler und Dietzer.
- Weil, Maurice Henri. 1902. *Le prince Eugène et Murat, 1813-1814: opérations, militaires, négociations, diplomatiques*. Tome deuxième. Paris: Albert Fontemoing.
- Wurzbach, Constant von. 1868. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. Achtzenter Theil. Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei.
- Wurzbach, Constant von. 1872. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. Vierundzwanzigster Theil. Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei.
- Wurzbach, Constant von. 1880. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. Vierzigster Theil. Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei.
- Zupan, Jakob. 1877. „Todor-Milutinoviču Višnjagora“. У *Jezičnik: Kranjska Čbelica s Čbeličarji*. XV. leto: 1-74.

Dario Kršić*Faculty of Political Science, Belgrade*

THE CONTRIBUTION OF THEODOR MILUTINOVICH VON MILLOVSKY FREIHERR VON WEICHSELBURG AND KRAJINA SERBS IN LIBERATION OF THE ILLYRIAN PROVINCES BY THE END OF 1813

Resume

The significance and role of Serbian frontiersmen (krajisniks) who fought in Napoleonic wars, are the marginalized topic, both in domestic and foreign historiography, which most often identifies them with Croats, as the border guards in the area of Austrian crown – Croatia, Slavonia and Dalmatia. The ideologization and politicization of the past numerous senior military officials and the nobles of Serb origin, which showed extraordinary military virtues in wars against France, but also those that history predestined to fight in the ranks of French or Russian army, were left to oblivion. Serbs, the major ethnic group in the area of Military Frontier, which is proven by numerous written studies of Austrian, Hungarian, German, French and other statisticians, ethnographers and historians, showed the highest level of warfare skills, which is why many of them were decorated, promoted to high military ranks, and some have also acquired titles of knights. Among them stands out one of the most reputable Austrian officers of its age, Theodor Milutinovich von Millovsky, Freiherr von Weichselburg, whose military-historical significance for contemporary Slovenia, Croatia and Serbia is unquestionable. This Austrian field marshal of Serbian origin, the knight of the Military Order of Maria Theresa (Militär-Maria-Theresien-Orden), was born on May 23, 1766 in Surduk, in today's Serbia, and passed away on November 7, 1836 in Timisoara, in present day Romania. As a colonel in Slavonian Military Frontier, he led the Gradišćan Regiment border guards (Gradiscaner Grenz Regiment) in the War of the Sixth Coalition. He became famous during the liberation of Illyrian provinces (1813-1814), which is why he was promoted to the rank of major-general, decorated with Order of Maria Theresa, and

after the war he was also given the title of a baron. As a military strategist he excelled in the battlefields of today's Slovenia and Dalmatia, in the Battles of St. Marein (Šmarje), Weichselburg (Višnja gora) and Gorica (Gorizia). Eventually he led the military campaign of liberation of Dubrovnik from French troops, which will be analyzed in greater details in the next issue of "Political Review".

Keywords: Theodor (Bogdan) Milutinovich von Millofsky, Freiherr von Weichselburg, Krajina Serbs, Napoleon I Bonaparte, Grande Armée, Imperial-Royal Army, War of the Sixth Coalition, Illyrian provinces, Battle of St. Marein, Battle of Weichselburg

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

*Жељко Ж. Мирков**
Београд, Србија

КОНСТАНТА АМЕРИЧКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ У ПРИНУДИ НАД СРБИМА ОД 1992. ГОДИНЕ

Сажетак

Константа америчке спољне политике која се примећује на тлу бивше Југославије је принуда над Србима. Светска доминација САД нашла је на том простору погодан полигон. САД могу пристрасно подржати кога желе против Срба који су на сваком месту, ма у ком положају, осетили непринципијелност те спољне политике. Губитак за Србе је добитак САД који се тако одужује својим савезницима у региону. Хрватској се подржала сецесија и дозвољено етничко чишћење Срба којима је сецесија Крајине ускраћена. У Босни и Херцеговини су Срби, иако аутохтони, сматрани агресором. У Србији је Косово и Метохија, духовни и историјски извор Срба, подржано за сецесију. Бомбардовање и претње су у региону примењиване само према Србима. Од Клинтонa председници САД показују да није битно колико је нешто противправно или неправедно. Принуда је оставила трајну последицу на природу америчког приступа Балкану.

Кључне речи: Америка, спољна политика, доминација, принуда, Срби

* posaoovss@yahoo.com

УВОД

Принуда у правној теорији као норма подразумева „првенствено материјалну силу, али и свако друго средство подесно да отклони отпор послушности“ (Васић и Чавошки 1996, 34). Принуда у спољној политици је средство које је посебно јер искључује опредељивање субјекта на кога је примењено: „он се не наводи на жељено понашање, него га на то приморава или жељене поступке уместо њега предузима принудитељ“ (Димитријевић и Стојановић 1996, 304). Принуда је као тешка претња или казна.

Проучавање принуде САД на Балкану, има за идеју да открије шта је основ таквог уплитања и објасни последице. Критика је усмерена искључиво администрацији, ствараоцима спољне политике и извршитељима, а не америчкој нацији која није свесна шта њени политичари, посебно војска, раде. Мајкл Манделбаум (*Michael Mandelbaum*) за империје каже да су „облици политичке контроле над ефективним суверенитетом“ чије је обележје „неједнак однос супериорне и инфериорне стране, а друго се огледа у принуди – иако велики број империја укључује и кооперацију“ (Mandelbaum 2006, 22).

После Хладног рата САД су постале империја, не први пут у историји, али сада свеобухватно. Колики год је утицај медија или креатора јавног мњења и врхова одлучивања као што су саветник за националну безбедност, државни секретар или помоћници, коначну одлуку доноси председник. Распад СССР је подстакао САД да прошири зону војне хегемоније у источној Европи кроз НАТО што је покушано и раније у неутралној Југославији. Следила је Југословенска криза као погодно тло за остваривање интереса. Тежиште спољне политике која је преузела апсолутно светско вођство руководила се беспоговорним наметањем воље и није била одмерена општим интересима. Тада се уобличио Клинтонова доктрина која подразумева либералније коришћење силе него што је оно било у биполарном добу (Krauthammer 1999, 88). Бил Клинтон (*William Jefferson Clinton*) се може сматрати првим империјалним председником САД.

Да би се боље објаснила принуда која је примењена, потребно је објаснити друштвено-историјски контекст. Збигњев Бжежински (*Zbigniew Brzezinski*) каже: „Америка је успела да се уздигне на највише место унутар глобалне заједнице око 1990. године, а глобални статус те нације био је вероватно на врхунцу 1995“ (Bžezinski 2009, 76). Положај НАТО-а у Босни и на Косову се после престанка непријатељстава може поредити са положајем

Аустријске и Отоманске империје јер су сада САД главне на Балкану (Kisindžer 2003, 302, 304).

Социјалиста Слободан Милошевић је као председник Србије превидео да се падом Берлинског зида много променило. Његово убеђење о спољном свету и важности утицаја Београда било је изговор америчкој политици према региону како би и овај део света војно ставили под своју контролу старим геслом *divide et impera*, посвађавши све мање народе региона са највећим који је принуђен силом ван региона да дозволи стационирање њених оружаних снага.

Балкан је био међузона хладноратовске подељености. Није постао део ЕУ, нити има самосталну динамику. Хрватска је постала члан НАТО 2009. и примљена у ЕУ 2013. иако је број Срба после протеривања Олујом и додатно опао. Мењање устава 1990. је Србе, који су били изједначени по праву на ту републику јер су се борили као антифашисти за њу, свело на статус мањине. Повратак Срба у Хрватску се није догодио у значајном броју јер млађим повратницима није приступачно запослење и приватна имовина. Враћају се стари да крај живота проведу у родном месту. Упозорења упућивана Загребу нису остварена у виду санкција и принуде. Није се ни примедовало одузимању грађанства рођенима ван Словеније, а посебни услови постављени Србији су редовни.

У Босни и Херцеговини постоји тенденција укидања надлежности ентитета уз правдање прилагођавањем евроатлантским интеграцијама чиме подупиру укидање Републике Српске. Арбитри из САД су у општини Брчко створили дистрикт, где оба ентитета имају контролу на челу са Американцем који је по правилу заменик Високог представника у БиХ. Тиме је раздвојена Република Српска на два дела, а на другој страни нису створили дистрикт општине Дрвар који би раздвојио други ентитет. Сценарији будућности БиХ које Међународна комисија за Балкан наводи осим рата су обнова мултиетничке Босне, мирољубива коегзистенција три заједнице у оквиру два „ентитета“, али под заједничким „кровом“ и подела на два, а потом и на три дела, очекујући да би потпуно раздвајање ентитета дезинтегрисало и федерацију (Tindemans 1998, 82-83).

Сведок преговора у Женеви пред Дејтонски мир 1995. Питер Галбрајт (*Peter Galbraith*), амбасадор у Загребу, каже: „Република Српска је призната као федерални ентитет у оквиру јединствене међународно признате државе БиХ и њених међународних граница без противљења председника Изетбеговића и амбасадора Шаћирбеговића“ (Galbraith 2011, 17). Током рата санкције је трпела Савезна Република Југославија и сви Срби.

Бивши амбасадор САД у Београду и Загребу, Вилијам Монтгомери (*William Montgomery*) радио је као специјални саветник председника САД и државног секретара за примену мира у Босни 1996. и 1997. Он каже да је одлука о томе да је једино решење за Косово његова независност, и то у постојећим границама, донета 1999. у Вашингтону (Montgomery 2010, 152). По Галбрајту је Монтгомери имао различите погледе док је радио за америчку владу, али није о томе говорио, а амбасадор има обавезу да каже своју процену (Galbraith 2011, 18). Постоји одређени страх америчких дипломата у региону да док су на функцији пренесу централи ставове који нису у складу са изграђеном црно-белом сликом о региону, а они који се уживе у ту слику, као Галбрајт, настављају матрицу и после.

Монтгомери чињеницом сматра да је „НАТО кампања изведена без дозволе УН, тако да су САД очајнички желеле да добију некакво одобрење од УН-а“ и „Зато је Косово и предато УН-у на управљање; због тога, пристали смо да у Резолуцију 1244 буде унето оно што нисмо имали никакве намере да поштујемо, повратак српских снага да чувају манастире, поштовање суверенитета Југославије... зато што смо очајнички желели ту резолуцију. И то нас је довело овде где смо, што је постало и велики проблем за демократску владу“ (Врзић 2010, 22).

Генерал Весли Кларк (*Wesley Clark*) признаје да „постоји историјски преседан за употребу силе да би се интервенисало хуманитарне помоћи ради“ (Klark 2003, 456). Принудом су наметнули одвајање покрајине. Хенри Кисинџер (*Henry Kissinger*) каже да би било иронија када би САД „које су се бориле у рату за косовску аутономију, *сада* одупирале против покушаја да се оствари независност Косова све више постајући стална страна у балканским сукобима“ (Kisindžer 2003, 303). Стално супротстављени Србима.

Бивши фински председник Марти Ахтисари (*Martti Ahtisaari*) признаје да се на Косову морало избећи понављање грешака из Сарајева, које су „Муслиманима омогућиле да изазову такав страх код Срба да им није преостало ништа друго него да побегну из својих домова“ (Ahtisari 2001, 132). Такве грешке су поновљене, а Срби на Косову и Метохији нису имали свој ентитет као прибежиште као Република Српска, па су били у горој позицији иако су део Србије. Предлог Фрање Туђмана у току бомбардовања ишао је у том правцу и базирао се на подели Косова, тако да се југословенске снаге повуку у северне делове, где би могле да буду смештене и руске мировне снаге (Ahtisari 2001, 102).

Надгледана независност Косова, у виду протектората од

почетка је био амерички став за будућност ове покрајине. У завршници тог пројекта учествовали су Марти Ахтисари и чланови Клинтонове администрације: Николас Бернс (*Nicholas Burns*), Данијел Фрид (*Daniel Fried*) и Френк Визнер (*Frank Wisner*), иако је у Вашингтону дошло до смене администрација. Гетоизоване оазе Срба јужно од Ибра које зависе од заштите КФОР-а и хуманитарних конвоја су додатно ослабљене у време Бушове републиканске администрације. Његова саветница Кондолиса Рајс (*Condoleezza Rice*) је инсистирала да трупе САД са Балкана морају бити враћене својим кућама и „не смеју бити употребљене као пратња школској деци“ (Фукијата 2007, 45). И поред тога оружане снаге СЦГ, и касније Србије, нису добиле дозволу за повратак до 1000 припадника да би штитиле српска села, цркве и манастире, конвоје, или барем границу, а америчка политика је изоштрила подршку успостављању албанске државе на Косову и Метохији.

О ситуацији у Србији 2004. у време погрома Срба на Космету професор Светозар Стојановић је у Конгресу САД изјавио: „Америчке и европске претње и ултиматуми Србији постали су контрапродуктивни, нарочито код оног дела нашег бирачког тела које своју социјалну ситуацију доживљава као безнадежну... Запад неће моћи да избегне политичку и моралну одговорност за вероватно антизападно преокретање нашег бирачког тела“ (*The Current Situation In Serbia 2004*, 34). Настављање са грубошћу отуђује Србе и изазива отпор што погодује екстремистима у региону.

КОНСТАНТА СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ

Политичарима САД остављено је наслеђе супротстављања Србима, не само у Србији, него и у региону. Као глас разума који упозорава на штету коју би САД нанели, не само Србији, него и светском поретку стварањем независног Косова јавили су се Џон Болтон (*John Bolton*) бивши амбасадор САД у УН, бивши државни секретар Лоренс Иглбергер (*Lawrence Eagleburger*) и Питер Родман (*Peter Rodman*) бивши помоћник министра одбране (Bolton, Rodman & Eagleburger 2008). Њихов глас није био довољан.

Косову је САД 2008. признала независност као и још деведесетак држава. Први који је признао био је, америчким трупам, једнако окупирани Авганистан. Повратак државних органа Србије у покрајину додатно је овим признањима оспорен што је актуелизовало питање поделе као решење са највећим изгледима за дугорочну стабилност. Монтгомери каже „Уместо

да је до поделе Косова дошло за време Милошевића, чекало се годинама, а данас то више није могуће, јер су врата ревизије граница на Балкану затворена“ (Стефановић 2010). Да је тако, кривица би се могла приписати Милошевићу, али пребацивање кривице не би била утеха.

Ричард Холбрук (*Richard Holbrooke*) је 1999. рекао опозицији у Србији: „Одговорност за стварање демократије у Србији је на вама, а не на нама“ (Ignjatijef 2001, 25). После револуционарног 5. октобра 2000. до 2004. је доба побољшане сарадње са САД у време власти Демократске опозиције Србије која се одрекла политике 1990-их, да би од 2005. почео период истовремене сарадње и заостравања односа због супротстављености у преговорима о статусу Косова и Метохије у време власти Демократске странке Србије да би 2008. дошло доба тихе конфронтације у време власти Демократске странке до 2010. и период благог побољшања (Vujačić 2015, 207) који се продужио до неуспеха Бориса Тадића да 2012. освоји трећи председнички мандат, и победе Томислава Николића и Српске напредне странке настале издвајањем из Српске радикалне странке. Социјалистичка партија Србије која је била у опозицији четири године дала је подршку ДСС-у 2004. и после ушла са ДС-ом у коалициону владу 2008. коју је са СНС-ом формирала 2012. чиме се појавио персонални подсетник Америци јер је подмладак СПС-а и СРС-а из 1990-их у власти. Одатле успешни наговори из региона да је Србија кривац и даље, иако у новом веку са новом политиком која је подешавана до постизања војне неутралности, уз благонаклоност Русије и Кине и сарадњу са ЕУ у интеграцијама.

Русофилна Србија је на сталној адреси ултиматума Запада (Кнежевић 2009, 129), али исто тако је и када на власти нису русофили. Београд се види као центар отпора када су САД биле најјаче, што се мора сузбијати арогантно, јер се непокорни морају показати као пример да су неподобни. Хенри Кисинџер образлаже да свугде „арогантни амерички тријумфализам сноси свој део одговорности“ (Kisindžer, 2003, 84). Амерички лидери упорно тврде да се боре за принципе, а не за интересе јер им „никад није било лако да отворено признају своје себичне интересе“ (Kisindžer 1999, 720)

Постојала је велика нада грађана СРЈ да ће се америчка политика променити када Милошевић не буде био на власти. Ипак, „Америка је уложила толико много да прогласи и подржи независно Косово да је немогуће направити потпуни заокрет“ (Montgomery 2010, 176). Дванаест година ДОС, па ДСС и ДС су били на власти и за то време није дошло до промене односа према Србији и Србима.

Зашто је ова политика на делу најједноставније је закључити да постоји замајац који по инерцији наставља да усмерава Бушову републиканску и Обамину демократску администрацију као што се очекује за Бајденову. Монтгомери каже да су: „у питању ставови од пре десет и више година, јер у Вашингтону постоји консензус у ставовима према овом региону“ (Стефановић 2010). Константа је јасна.

Надати се промени спољне политике САД јер је дошло до промене администрације показало се да није нарочито изгледно јер је албански лоби у САД утицао на обе. Уз подршку њиховог лобија и Весли Кларк је желео да се кандидује за председника. Хилари Клинтон (*Hillary Diane Rodham Clinton*), супруга бившег председника, била је државни секретар и наставила политику свог мужа. Потпредседник Бараку Обами (*Barack Hussein Obama II*) био је Џозеф Бајден (*Joseph Robinette Biden Jr.*) који одавно има подршку Албанаца. Није чудо да Обама о Косова као неоправданом преседану за Крим каже: „Косово је напустило Србију тек након што је организован референдум који није ван граница међународног права, већ у пажљивој сарадњи са Уједињеним нацијама и косовским суседима“ (Obama 2014). Да ли му је неко писао текст, или био надахнут нетачним брифингом, не зна се. Сигурно је да има то убеђење по инерцији уверења.

Да се одлука САД промени да Косово и Метохија потпуно буду у саставу Србије, онда би то морало бити у складу са америчким виталним интересима који би по нивоу утицаја на доношење спољнополитичких одлука били изнад садашњих. Албанци на Балкану свој проамерички став показују и подизањем статуа америчких председника. Клинтонова монументална статуа и булевар по његовом имену се налази у Приштини, коју он редовно посећује. На реду је Трампова статуа који је уговорио признање од Израела, или Бајденова ако енергичније настави увођење Косова у међународне организације и без звезде (*asterisk*).

Последњи амерички председник који је посетио Београд је то учинио још у години смрти Тита. Актуелни и бивши амерички председници заобилазе Србију, а често су виђени у суседству. Највиша званица која се одазвала био је потпредседник Бајден 2009. и 2016. када је, због умора или несналажења пропустио да се наклони државној застави Републике Србије пролазећи црвеним тепихом са премијером Вучићем (B92 2016). Надајмо се није намерно, јер сада је председник.

Улогу СФРЈ у овом региону као играч у међународним пословима преузели су Албанци које САД симпатише и користи,

али и добија аплаузе од њих. Ови аплаузи посебно годе јер су верски већином муслимани и служе као пример добрих односа САД у свету Ислама, нарочито после 11. септембра 2001. насупрот активностима у Ираку и Авганистану. Републикански одбор Сената САД извештавао је 1999. о подршци Клинтона тзв. „ОВК“ који су претходно били терористи па сарадници (Craig & West 1999). Последица те политике су појава Вехабија и муџахедина са Балкана.

Члан „Пројекта за нови амерички век“ Роберт Кејган (*Robert Kagan*) признаје „Европа и САД се не слажу ни око начина на који треба управљати светом, око улоге међународних институција и међународног права, одговарајуће равнотеже између употребе силе и употребе дипломатије“ (Kejgan 2003, 53). То је кулминирало 2003. када су САД поделиле Европу на *нову* и *стару* зависно од тога да ли подржавају инвазију Ирака.

ПОСЛЕДИЦЕ ПО ОДНОСЕ У РЕГИОНУ

Југославија као вишерелигијска држава која се налази на размеђи три цивилизације није опстала, али се инсистира на авнојевским границама Босне и Херцеговине, а не и Србије. Покушаји да се народ овог региона примора да живи у мултиетничким друштвима, после ратова у Босни и на Косову, показали су се неуспешним. То је срж проблема у Босни и то је критични проблем на Косову – ниједан није ни близу решења (Врзић 2010). Пре свега због принуде САД које користе различите методе у истом региону. Пуни ресурси међународне заједнице, и финансијски и персонални, примењују се двадесетак година на Косову и више од четврт века у БиХ, а нису близу циља. Манделбаум је објаснио да се средствима спољне политике не може створити делотворни државни апарат, нарочито демократски (Mandelbaum 2006, 80).

Кисинџер објашњава: „На Балкану се испоставило да је немогуће савладати јаз између америчких вредности и историјског контекста – САД су се суочиле са две могућности... – принцип недопустивости силе у циљу промена на међународном плану, и принцип самоопредељења“ (Kisindžer 2003, 299). На који начин је Косово *de facto* одвојено од државности Србије и која је то јединица у којој се мери право на самоопредељење народа, ако то није република по одлукама Бадинтерове комисије за случај очувања територије Србије, а јесте у Босни и Херцеговини, остаје неодговорено.

Огроман број избеглица се није вратио, интеракција међу етничким група је мала, заједнице су дисфункционалне и стварају нестабилност унутар својих граница и региону. Монтгомери као решење предлаже поделу Косова и референдум за независност Републике Српске (Radisavljević 2009, 2). Чињеница је да у поменутих деловима нема значајних надетничких партија које би биле чинилац уједињавања припадника различитих народа и религија. Жељко Комшић успева повремено да буде изгласан за представника Хрвата у председништву БиХ нехрватским гласовима, али као изузетак потврђује правило да таквих самониклих покрета нема.

Мајкл Игњатијеф (*Michael Ignatieff*) каже „ако оставимо по страни ендемску неефикасност, па и корумпираност УН-а и европских организација које управљају краткорочним протекторатима постхладноратовске ере – од Камбоџе преко Анголе до Босне и Косова – остаје чињеница да је потребно време да би се та друштва обновила, а западне земље управо то немају“ (Ignjatijef 2001, 139). Мешовитих бракова, који су били редовна појава у бившој СФРЈ, сада нема толико ни у Босни где нема језичке баријере, а очували су се у Војводини. Језичка баријера на Косову се продубљује јер нове генерације Албанаца немају вољу да уче српски језик који сме да се говори само у српским срединама.

Последњи амбасадор у СФРЈ Ворен Зимерман (*Warren Zimmermann*) тврди да би „подела Косова између Срба и Албанаца могла изгледати као одрживо компромисно решење, ако би се ове две групе могле договорити о линији поделе – што је стравичан изазов – онда би њихово међусобно непријатељство могло бити стављено под контролу“ (Zimmerman 2003, 160). Био би то преседан, али и сама независност Косова је већ довољно привлачна Албанцима у региону у покрету за национално уједињење, припајањем Албанији до 2025. (Милинковић 2021, 3). Преседан етничке поделе БиХ би срушио Дејтонски споразум и обрнуто.

Зимерман је тврдио да би се очували демократски идеали у вишенационалној средини, потребно је да постоји неки облик међународне принуде (Zimmerman 2003, 161). По тој логици на Косову и у Босни ће бити заувек и на штету свих нација које се тако антагонизују по етницитету јер су једни другима стално присутни и препознатљиви као кривци које треба отерати, уз споредне стране умешаче који су ту привремено. Друга опција је подела. Америчкој политици подела не би одговарала јер би изгубила изговор за мешање. Основни разлог за недовољно успешно управљање Балканом лежи у чињеници да су спољашњи умешачи

били заштићени од лоших последица свог уредовања (Hadžić 2007, 8). То је немогуће преокренути, али скренути пажњу на то је неопходно.

Приговор из Београда је - зашто је ситуација црно-бела са једном страном као апсолутним губитником, а други апсолутни добитници. Регион је подељен као по виртуелној теорији игара са нултом сумом исхода где један губи све. Крхка позиција Републике Српске, као прибежиште за Србе БиХ којој се укида коридор 1999. и одузимају надлежности још је изузетак губитништва Срба. Понуду плана 3-4 за крајишке Србе више нико не помиње. Као да је правило да где год има проблема у региону криви су Срби. Такав став није одржив, или се барем у Срба наде полажу у то. Глобали медији који хибридном ратом боје народе црно или бело већином су из САД.

Џозеф Нај (*Joseph Nye Jr.*) каже да „из више разлога, чак и омиљене и делотворне владе ретко имају пуну контролу над свим што се догађа у оквиру њихових граница“ (Нај 2006, 210). Ту контролу нарочито немају обични грађани принуђене земље, а они су ти који на крају дугорочно плаћају последице принуде без обзира на пресуде појединцима. Ако се неке на суду утврди кривица, појединац би требало да сноси одговорност за своја недела, а не би требало да буде упућена етницитету, нити да има последице за народ, чак и да је реч о председнику.

Слободан Милошевић, иако често називан ауторитарним председником и у глобалним медијима упоређиван са диктаторима и нацистима, није осуђен ни за један злочин. Његова оптужница у Хагу (ICTY) била је преобимна, објашњавајући векове историје Срба, као да је нација осуђивана што је трајало дуго, чинило се без краја, а тиме ни смисла. Успостављање колективне кривице Срба као агресора, свуда у региону без обзира на статус, ни тиме се није могло објаснити. Сузан Вудворд (*Susan Woodward*) каже да пошто су читав поступак око трибунала углавном иницирале САД „саме оптужбе су постале инструмент америчке политике у односу на сукоб, што је захтевало заверу ћутања о свирепостима на терену које су починили они који нису сматрани агресорима“ (Vudvord 1997, 314). Колективно кажњавање Срба траје и навика награђивања супротстављених.

Победник пише званичну историју па ниједан командант НАТО, нити амерички пилот, званичник, а камоли преседник није ни оптужен у Хагу. Вашингтон није вољан да да дозволу за сведочење ван судског система САД па су потребне молбе међународних судских већа. У већини случајева и савезници САД

у региону су сачувани од истрага, бар док су у животу (Туђман, Изетбеговић, Шушак, Бобетко), а сведоци злодела често гину, па је биланс пресуда против Срба спрам других у Хагу вишеструк.

Џозеф Нај пита: „Шта је са опасношћу од ненамераваних последица јер локална ситуација није била довољно схваћена, због потешкоћа при разликовању цивила од оних који нису“ и истакао потребу „да се буде пажљив у ситуацијама где постоји изузетна сложеност и веома дугачак узрочни ланац па се и мотиви и средства и последице морају размотрити пре него што се донесе суд“ (Нај 2006, 218). То недостаје приступу САД.

Вашингтон се може схватити као посредник који је заправо трећа страна у спору и има сопствену структуру добитака. Држава посредник више није страна која чини напоре да се сукоб заврши, него учесник који спроводи шире замишљену политику у којој успешно отклањање сукоба игра улогу, али само делимично (Stefanović-Štambuk 2007, 329)

Делотворност посредовања је другоразредна, а на првом месту су унутрашњи интереси САД које су преобразиле посредовање из средства спољне политике у њен циљ. Кејган о циљевима посредовања САД на Балкану објашњава да „за САД одржавање чврстих веза у савезу није служило само као средство за постизање циљева на Косову; то је представљало један од главних циљева америчке интервенције, баш као што је очување савеза било и главни мотив претходне америчке интервенције у Босни“ (Kejgan 2003, 70)

Због принуде над Србима и супротстављених интереса у дужем периоду јавио се антиамериканизам у Србији и међу Србима бивше Југославије. Београдски професор и дипломата др Иво Висковић објашњава да „није у питању наш однос према Америци, америчком друштву, вредностима, него углавном према политици коју воде тренутне администрације у тренутку када се то питање поставља“ (Visković 2009). Те ствари треба разликовати јер би се иначе стекао утисак да је антиамериканизам трајни став и преовлађујуће расположење Срба.

Две деценије нема *Маршаловог плана* нити се САД труди да региону буде лакше у обнови ратом уништене инфраструктуре и фабрика. Председник Трамп (*Donald Trump*) склопио је Вашингтонске споразуме 2020. којима се нудећи помоћ, заузврат Јеруслим промовише као главни град Израела да би признао Косово. Циљ рата 1999. је и по њему исти.

ЗАКЉУЧАК

Површноост и одлучност Вашингтона је принудом направила последице Србима, Балкану и ЕУ. Регион и континент добили су у наслеђе настабилност темељену на непринципијлности. У односу на Србе није обраћена пажња на међународне мултилатералне процедуре као што је Савет безбедности УН. Тренутно стање на терену није у корист поретка УН, али ни оно неће моћи вечно да опстаје. Америци нису потребни УН, ни НАТО, јер када Вашингтон оцени да треба, реаговаће са, или без њих као у инвазији Ирака 2003. када су створили „Коалицију вољних“. САД нису редовно уплаћивале годишње квоте чланства у УН од чега рад организације финансијски зависи. Кејган до врхунца доводи овај став: „Могао би осванути дан, ако већ и није, у ком ће САД прогласе УН узимати у обзир онолико колико и прогласе АСЕАН-а или Андског пакта“ (Kejgan 2003, 136-137).

Државе које могу да се одупру Америци штити нуклеарно оружје или савези. Појединачни случајеви јаким земаља које желе безбедност за себе и имају на уму одвраћање америчког ширења ка њима у равни је безбедносне дилеме, заправо нове трке у нуклеарном наоружању или груписању. Политика САД, како каже руски политичар Виктор Черномирдин (*Виктор Черномырдин*): „довела је до тога да би и мале земље пожелеле да набаве нуклеарно оружје и ракете за случај евентуалног америчког напада“ (Ahtisari 2001, 157). То је последица показане америчке површности и грубости.

Униполарни моменат се примакао крају (Smith 2002, 171). Велике силе ће имати прилике да мењају стање ствари, надајмо се у корист интереса правде и поретка УН јер је тренутна анархија у међународним односима која се приближава стању хаосалош модел. Суперсила која тежи унилатерализму ће бити све више усамљена (Huntington 1999, 35). Америци одговара анархија у којој се њена хегемонија најбоље сналази јер је моћ суперсиле неприкосновена. Џон Миршајмер (*John Mearsheimer*) каже да „не постоје *status quo* силе у међународном систему, осим у случајевима хегемона који желе да одрже своју доминантну позицију над потенцијалним ривалима“ (Миршајмер 2009, 24). Ривала достојног Америци тренутно нема, али Кина и Русија нису далеко, што због властитог јачања, што због опадања Америке у неким елементима моћи, како класичне тако и савремене.

Пишући о америчкој улози у свету француски историчар и теоретичар Рејмон Арон (*Raymond Aron*) истиче: „Национални

интереси САД... неће придобити ниједну државу или изазвати било какав сентимент лојалности све док се они не покажу подложни једном међународном поретку, поретку власти и права“ (Bžežinski 2009, 103). Кејган додаје да захтев САД: „за имунитетом, двоструким аршином за моћне, представља поткопавање управо оног принципа којег Европљани покушавају да устоличе – а то је да су све нације, и утицајне и неутитајне, једнаке пред законом и обавезне да га поштују“ (Kejgan 2003, 88). УН и Римски трибунал, стални међународни кривични суд су оличење такве власти и права, али Америка као глобални хегемон, безмало светска империја и даље стреми томе да буде изузета од правила и надзора других, повукла је свој потпис са уговора па се принуда као средство спољне политике САД може очекивати и у будућности у свим облицима и целом свету.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Васић, Радмила и Коста Чавошки. 1996. *Увод у право 2*. Београд: Драганић.
- Врзић, Никола. 2010. „Интервју – Вилијем Монтгомери: Како се Америка борила за српску демократију“, *Печат*, Број 139, Наш печат, Београд, 04. новембар 2010.
- Димитријевић, Војин и Радослав Стојановић. 1996. *Међународни односи*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Кнежевић, Милош. 2009. *Србија и Русија: савремене геоекономске и геополитичке дилеме*. Београд: Институт за политичке студије.
- Милинковић, Д. 2021. „Рамушов референдум «пали» читав Балкан“, *Вечерње новости*, Компанија «Новости» АД, Београд, 20. 01. 2021.
- Миршајмер, Џон. 2009. *Трагедија политике великих сила*. Београд: Удружење за студије САД у Србији.
- Стефановић, Ненад Љ., „Интервју - Монтгомери Вилијам“, *Радио Телевизија Србије*, Београд, 17. новембар 2010. Internet, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/Политика/797048/Интервју%3А+Вилијам+Монтгомери.html> 08/01/2021
- Ahtisari, Marti. 2001. *Misija u Beogradu*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bolton, John R., Peter Rodman & Lawrence Eagleburger. 2008. “Warning Light on Kosovo” *The Washington Times*, Washington, January 31, 2008, Internet <http://www.washingtontimes.com/news/2008/jan/31/warning-light-on-kosovo> 12/01/2021
- Bžežinski, Zbignjev. 2009. *Druga šansa Amerike: Tri predsednika i*

- kriza američke supersile*, Beograd: Službeni glasnik.
- Craig, Larry E. and Jade West. 1999. "The Kosovo Liberation Army: Does Clinton Policy Support Group with Terror, Drug Ties? From 'Terrorists' to 'Partners'" U.S. Senate Republican Policy Committee, March 31, 1999, Internet, <https://fas.org/irp/world/para/docs/fr033199.htm> 14/01/2021
- Fukujama, Frensis. 2007. *Amerika na prekretnici: Demokratija. Moć i neokonzervativno zaveštanje*, Podgorica: CID.
- Galbraith, Peter. 2011. „Za Bosnu bi bilo bolje da SAD nisu spriječile pad Banje Luke!“, *Europa, Bosansko-Hercegovачki magazin*, Lawrencewill, Georgia, 17 April 2011.
- Hadžić, Miroslav. 2007. „Bezbednosna dinamika Zapadnog Balkana“, u zborniku: *Razumjeti NATO* (uredio: Raonić Boris), Podgorica: Nansen dijalog centar - Crna Gora.
- Huntington, Samuel P. 1999. "The lonely superpower", *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations, Washington, DC. Vol. 78, No 2: 35-49.
- Ignjatijef, Majkl. 2001. *Virtuelni rat*. Beograd: Biblioteka Samizdat Free, B92.
- Kejgan, Robert. 2003. *O raju i moći: Amerika i Evropa u novom svetskom poretku*. Beograd: Čarobna knjiga.
- Kisindžer, Henri. 1999. *Diplomatija*, deo II, Beograd: Verzal press
- Kisindžer, Henri. 2003. *Da li je Americi potrebna spoljna politika: U susret diplomatiji XXI veka*. Beograd: BMG.
- Klark, Vesli K. 2003. *Moderno ratovanje: Bosna, Kosovo i budućnost oružane borbe*, Beograd: Samizdat B92.
- Krauthammer, Charles. 1999. „The Clinton doctrine“, *TIME magazine*, Time Inc. New York, March 29, 1999.
- Mandelbaum, Majkl. 2006. *Treba li svetu golijat*, Beograd: Filip Višnjić.
- Montgomeri, Vilijam. 2010. *Kad ovacije utihnu - Sećanja poslednjeg američkog ambasadora u Jugoslaviji: Borba s demokratskom tranzicijom*, Beograd: Dan Graf, Klub Plus.
- Naj, Džozef S. Jr. 2006. *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Beograd: Stubovi kulture.
- Obama, Barack. 2014. "Remarks by the President in Address to European Youth", March 26, 2014 Internet <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/26/remarks-president-address-european-youth> 11/02/2021
- Radisavljević, Irena, 2009. „Vilijam Montgomeri: Evropa mora da predloži podelu Kosova“, *Blic*, Beograd, 14. jun 2009.
- Smith, Steve. 2002. "The End of the Unipolar Moment? September 11 and the Future of World Order" *International Relations*, Vol. 16,

No 2: 171-183.

- Stefanović-Štambuk, Jelica. 2007. „Posao koji čeka: Bolje vezivanje teorije i prakse posredovanja u međunarodnim sukobima” u *Godišnjak 2007* (priredio: Podunavac Milan): 316-340. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Tindemans, Leo. 1998. (pr.), *Nedovršeni mir: Izveštaj Međunarodne komisije za Balkan*, Beograd: Radio B92, Naša Borba.
- The Current Situation In Serbia: Hearing Before The Subcommittee on Europe of The Committee on International Relations, House of Representatives*, Serial No. 108-80, 108 Congress, 2nd Session, U.S. Government Printing Office, Washington, March 17, 2004
- U.S. VP Biden failed to honor protocol, bow to Serbian flag, August 18, 2016, Internet https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2016&mm=08&dd=18&nav_id=98934 11/02/2021
- Visković, Ivo. 2009. „U Srbiji ne postoji antiamerikanizam kao preovlađujući stav“, u transkriptu: *Srpsko - američki odnosi*, Beograd: Demokratski politički forum, Fondacija Centar za demokratiju, Beograd.
- Vudvord, Suzan. 1997. *Balkanska tragedija: Haos i raspad posle hladnog rata*. Beograd: Filip Višnjić.
- Vujačić, Ivan. 2015. „Odnosi Srbije i SAD u periodu 2002-2012. godine - Novi početak i nasleđe prošlosti”, u zborniku: *Politika Sjedinjenih Američkih Država prema regionu Zapadnog Balkana i Republici Srbiji*, (uredili: Dragan Simić i Dragan Živojinović): 207–216. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Zimmerman, Voren. 2003. *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Beograd: Dan graf.

Željko Ž. Mirkov
Belgrade, Serbia

COERCION AS A CONSTANT OF OF AMERICAN FOREIGN POLICY TOWARDS SERBS FROM 1992

Resume

Constant coercion of United States of America towards Serbs as ethnicity and Serbia as a state is the focus of the analysis. American world domination has found good ground in the former Yugoslavia. Dividing Yugoslavia in several small units was a way of sorting out former communist federation. Washington has its own interest and can support whoever it wants. Being biased or justifying it by principle, in any case it is certainly against Serbia or Serbs in every position, no matter where in the region they were. Their loss is the gain of American new allies in NATO on the territory of the former Yugoslavia. United States has proven its global leadership as a separate party in Yugoslav conflict. Serbs felt the unprincipled Washington's foreign policy and NATO's actions. America supported the secession of the entire territory of Croatia from Yugoslavia, and allowed ethnic cleansing of Serbs who were denied secession of their majority in Krajina from Croatia. In the constitution of Croatia before 1990 Serbs were stipulated as equal to Croats because they fought as antifascists in World war two. Conditioning of every move towards EU integration for Serbia is a burden, but not as loose as it was for Croatia and Slovenia. In Bosnia and Herzegovina where Serbs were majority in the first half of the 20th century, ended to be considered as an aggressor, even though they were an indigenous people who fought to keep equality. Remorse of the ambassador Galbraith about Banja Luka not falling to the hands of Croat army is indicative. In Republic of Serbia, in the case of Autonomous Province of Kosovo and Metohija where Serbs base their spiritual and historical origins America and large majority of western countries supported the secession of provincial Albanian majority. Bombings with civil casualties during NATO intervention had left scares and permanent distrust of Serbs to Washington. Letting blood to the Serbs got accustomed for global dominator. Immunity of American leadership is absolute. Clinton

heritage in the Balkans continues. American presidents insist on policy towards Kosovo issue as it was to be independent state. Example of Obama speech of 2014 about referendum in Kosovo of 2008 and close work of United Nations and neighbours about it is ridiculous. His vice president, Biden did not honor the flag of Serbia when officially visiting Belgrade 2016 walking next to it after national anthems. Even so, sadly that was rare visit of some highly ranked American leader in four decades.

Keywords: America, foreign policy, domination, coercion, Serbs

* Овај рад је примљен 13. фебруара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УДК 323.713(497.11)(497.16)“2006“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.11>

Прегледни рад

Владица Тодоровић

Факултет политичких наука, Београд

РАСПАД ЗАЈЕДНИЧКЕ ДРЖАВЕ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

Сажетак

Заједничка држава Србије и Црне Горе, Савезна Република Југославија, формирана је 1992. а распала се 2006. под именом Државна заједница Србија и Црна Гора. На референдуму у Црној Гори 21. маја 2006. 55,5% изашлих грађана Црне Горе гласало је да Црна Гора постане независна држава, а 44,5% грађана да Црна Гора остане у заједничкој држави са Србијом. А само 14. година раније 1. марта 1992. 95,96% изашлих грађана Црне Горе је гласало за заједничку државу Србије и Црне Горе. Истражили смо зашто су грађани Црне Горе, 14. година касније променили став о заједничкој држави Србије и Црне Горе. Претпостављамо да је један од разлога деловање комунизма у периоду 1945-1990. што је довело до промене српског националног идентитета код одређеног броја православаца у Црној Гори у црногорски национални идентитет, као и разблажени комунизам у периоду након 1990. чији протагонисти су наставили националну црногорску идентитетску политику. То свакако није једини разлог, тако да смо истражили и друге разлоге, који су по нама допринели распаду заједничке државе Србије и Црне Горе 2006. У раду смо користили методу анализе садржаја и компаративну методу.

Кључне речи: заједничка држава, Србија, Црна Гора, распад, комунизам, политичке странке, нација

УВОД

Заједничка држава Србије и Црне Горе, Савезна република Југославија (од 2003. Државна заједница Србија и Црна Гора), формирана је 1992. а распала се 2006. када је на референдуму у Црној Гори 55,5% изашлих грађана гласало да Црна Гора постане независна, а 44,5% да остане у заједничкој држави са Србијом. Истражили смо зашто су након 14. година грађани Црне Горе променили одлуку са референдума из 1992. када је 95,96 % изашлих грађана гласало за формирање заједничке државе Србије и Црне Горе.

У Црној Гори су одржана два референдума, 1992. и 2006. а ниједан референдум није одржан у Србији. Сматрало се да се само чекао одговор Црне Горе на питање о заједничкој држави са Србијом. Подразумевало се да Србија као већа република жели заједничку државу и да референдум у Србији није био потребан.

Војислав Коштуница је још у марту 1997. казао да је против принудне заједнице Србије и Црне Горе, и да би у обе републике требало питати грађане да ли желе да живе у једној држави (Раковић, 2019, 223). За опстанак заједничке државе била је већа одговорност Црне Горе, али и Србија сноси одговорност. Слободан Самарџић, у време референдума 2006. близак сарадник премијера В. Коштунице је након референдума рекао да је Србија погрешила, јер је пристала на проценат од 55% потребан да би се изгласала независност, а није инсистирала на 2/3-ској већини. Али разлози су по нама дубљи, а референдум је био само крај једног процеса. Почели смо од деловања комунистичке идеологије, јер су се у Црној Гори као делу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на попису становништва 1921. сви православци изјаснили као Срби, а ниједан грађанин није се изјаснио као Црногорац. А на попису становништва 1948. када је на власти Комунистичка партија, већина грађана се изјаснила као Црногорци, док се мали број изјаснио као Срби. Од 1948. се тај тренд изјашњавања православца одржао за цело време трајање комунизма. Представимо национално изјашњавање Срба и Црногораца.

Табела 1. Пописи становништва у Црној Гори 1921. и 1948.

Година	Број становника	Национално изјашњавање
1921	249 338	Срби: 231 686 Шиптари: 16 838
1948	377 189	Црногорци: 342 009 Срби: 6 707

Извор: Никчевић, 2006, 164-165.

Када су се Србија и Црна Гора 1992. ујединиле у СРЈ, било је то уједињење две републике које су у СФРЈ имале своје границе и институције, али и уједињење две признате етничке, а не само политичке нације, етничке српске која је давно призната и етничке црногорске која је призната након 1945. Уједињење се догодило 1990. тих у времену посткомунизма, када су се такве државе распадале и стварале нове националне државе. Са падом комунизма 1990.-тих долази до буђења црногорске нације, различитог од времена комунизма, када у Црној Гори власт није претерано потенцирала националне разлике између Црногораца и Срба, ни посебан језик, ни посебну цркву, али ни независну државу. Тада је опозициона странка Либерални савез Црне Горе, пре свега, почела да пропагира црногорску нацију, аутокефалну Црногорску православну цркву, црногорски језик и независну Црну Гору.

Носилац идеје потпуног издвајања црногорског идентитета из српског етничког и националног корпуса постао је Либерални савез Црне Горе (ЛСЦГ) (Станковић, 2020, 60). Странка је имала парламентаран статус, што значи да је за своје идеје имала подршку у бирачком телу.

Важан тренутак на црногорској политичкој сцени, догодио се када је владајућа Демократска партија социјалиста Црне Горе, након поделе на Демократску партију социјалиста Црне Горе (ДПСЦГ) и Социјалистичку народну партију Црне Горе (СНПЦГ), почела од 1997. да води политику ЛСЦГ. Од тада је власт и то са државних медија водила такву политику, за разлику од периода пре тог тренутка, када су поједине опозиционе странке водиле такву политику, попут ЛСЦГ и мање утицајне Социјалдемократске партије Црне Горе (СДПЦГ).

Кључне тачке тог програма су: утемељење „дукљанства“ као политичке и националне идеологије, стварање црногорског језика и потискивање ћириличног писма, конституисање „црногорске цркве“ (Алексић, 2002, 11).

Али и Србија носи одговорност, односно политичке странке, јер странке са седиштем у Србији нису деловале у Црној Гори, осим Српске радикалне странке (СРС) која је 1992. са 8 посланика била значајна странка у Црној Гори. Али је касније због подела у странци, изгубила политички значај.

КОМУНИЗАМ У ЦРНОЈ ГОРИ ОД 1945. ДО 1990. И РАЗБЛАЖЕНИ КОМУНИЗАМ НАКОН 1990.

Сматрамо да је власт Комунистичке партије од 1945. до 1990. њена идеологија и начин решавања националног питања на овим просторима, имала утицај на каснији распад заједничке државе Србије и Црне Горе, као и политика ДПСЦГ, странке наследнице Комунистичке партије у Црној Гори, након пада комунизма 1990.

До Другог светског рата одржана су три пописа становништва у Црној Гори, 1909. 1921. и 1931. На пописима 1909. и 1931. од грађана је тражено да се изјасне само о верској припадности. Док је на попису 1921. тражено изјашњавање о нацији, и сви православци су се изјаснили као Срби. А на првом попису након Другог светског рата 1948. већина грађана се изјашњавају као Црногорци, а мали број као Срби. Откуд таква промена? Очигледно због владавине Комунистичке партије, која је и пре Другог светског рата признавала постојање црногорске нације, а после освајања власти након Другог светског рата је своју националну политику спровела у дело.

На петој земаљској конференцији Комунистичке партије у Загребу (октобар 1940) било је прихваћено да пет југословенских нација треба да чине Срби, Хрвати, Словенци, Македонци и Црногорци (Раковић, 2015, 56). За потребе идеологије и политике КПЈ, на челу са Јосипом Брозом, дошло је до октроисања црногорске нације, коју је Милован Ђилас инаугурисао 1. маја 1945, у свом чланку „О црногорском националном питању“ (Суботић, 2020, 21).

На свим следећим пописима становништва за време власти Комунистичке партије: 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. задржао се тренд већинског изјашњавања православца као припадника црногорске нације, док се у целом периоду мали број грађана изјашњавао као Срби.

У складу са новим идентитетом, а спроводећи политику своје партије, комунисти у Црној Гори су потискивали српски идентитет.

Велика политичка афера је избила око рушења Његошеве капеле, саграђене по жељи највећег српског песника, да би се на њеном месту подигао маузолеј који је пројектовао Иван Мештровић,

вајар који је од интегралног Југословена у међуратном раздобљу, постао присталица усташког режима Анте Павелића. Упркос великим протестима водећих интелектуалаца у Србији и Црној Гори, срушена је стара капела и подигнут нови маузолеј више као уступак хрватским националистима и споменик Мештровићу него као спомен-обележје самом Његошу (Батаковић, 2000, 367). Када је скупштина општине Цетиње 18. марта 1969. донела одлуку о изградњи маузолеја, испред цетињског манастира су одржане демонстрације грађана против Митрополије црногорско-приморске и митрополита Данила Дајковића, јер се Митрополија противила одлуци. На овом примеру видимо деловање комунизма на идентитет православаца. Обновом вишепартијског система 1990-их Цетиње је било главно упориште ЛСЦГ, најјаче сепаратистичке странке.

Штампана су и дела која пропагирају црногорски национални идентитет.

Појављују се дела која говоре о црногорској нацији. Попут „О настанку и развоју црногорске нације“ Сава Брковића и нешто касније мали рад Шпире Кулушића „О етногенези Црногораца“ 1980. године (Ђурковић, 2013, 133).

Црна Гора по присталицама црногорског националног идентитета треба да има и аутокефалну цркву.

Након Другог светског рата власт је желела да од јединствене Српске православне цркве направи разједињену, а њену организацију прилагоди федералној организацији државе. План је био да се створе следеће „аутокефалне цркве“ у Југославији: црногорска, македонска, босанска, хрватска, војвођанска и србијанска. (Перић, 2006, 227). Након Другог светског рата малобројни свештеници наклоњени комунистима су 14. и 15. јуна 1945. одржали састанак на коме су основали Свештеничко удружење, које је показивало сепаратистичке тенденције према СПЦ (Слијепчевић, 2002, 167). Али је повратком патријарха Гаврила Дожића из заробљеништва, престала активност овог удружења.

Крајем 1980-их идеју о аутокефалној ЦПЦ покрећу Јеврем Брковић, Данило Радојевић, Бранко Никач. Са обновом вишестраначког система 1990. поново се јавља идеја о обнови аутокефалне цркве, која је и неканонски формирана 1993. а регистрована 17. јануара 2000. у полицијској станици на Цетињу. Ова „црква“ дуго није била регистрована, али када је власт кренула путем независне државе, дошло је и до регистрације. Основан је и одбор за повратак аутокефалне цркве, који су чинила световна лица. Одбору је недостајао црквени легитимитет, тако да су световна

лица морала пронаћи црквено лице, које би дало нову димензију покрету за аутокефалност.

За првог митрополита ЦПЦ 31. октобра 1993. постављен је Антоније Абрамовић, рођен у Котору, који је био припадник Православне цркве у Америци. Али је А. Абрамовић искључен од стране Светог Архијерејског Синода Православне цркве у Америци 23. марта 1995. Када је А. Абрамовић преминуо за новог поглавара је 1996. постављен Мираш Дедејић свештеник митрополије Италије васељенске патријаршије, са службом у Риму. Али је он рашчињен 4 априла 1997. од стране Светог Синода Васељенске Патријаршије (Раковић, 2015, 78). Ову „цркву“ променом политике ДПС почиње да третира као „праву“ православну цркву у Црној Гори, док вековну митрополију почиње да назива као цркву друге државе, Србије.

У часопису „Монитор“ блиском политици ЛСЦГ, писало је: „Питање нације као и ово питање цркве, неодвојиво је од питања црногорске државе. Негирањем једног или другог негира се у ствари Црна Гора...црногорска држава и српска црква у њој, ту не може бити јединства, већ само сукоба...тај сукоб може бити разријешен тако што ће ово бити Црна Гора, народ црногорски и црква црногорска, или их у противном неће бити. Ако остане српска црква, Срби из Црне Горе и српска Спарта онда је ту јасан епилог (Јевтић, 2009, 144-145). Они који се изјашњавају као национални Црногорци, сматрају да Црна Гора не може опстати без аутокефалне цркве. Зато је јасна њихова подршка ЦПЦ.

Након „праве националне цркве“ оформљена је и „права национална академија“.

Године 1999. Јеврем Брковић је уз помоћ државе и државних средстава оформио Дукљанску академију наука и умјетности. Она је на једном месту окупила (осим Брковића) и Војислава Никчевића, Радослава Ротковића, Рајка Церовића, Милорада Поповића па и трансформисаног Новака Килибарду, који су почели да стварају низ псеудоисторијских теорија о етногенези Црногораца, симболима, идентитету, култури итд. (Ђурковић, 2013, 147-148).

Затим је и образовни систем било потребно прилагодити околностима у којима је ДПС променио политику према заједничкој држави са Србијом.

Универзитет Црне Горе је почетком двехиљадитих предат Социјалдемократској партији, а за ректора је постављен Љубиша Станковић, високи функционер ове партије, док је за првог декана Факултета политичких наука постављен Срђан Дармановић, такође из ове партије (Ђурковић, 2013, 149).

Наследници Комунистичке партије, из ДПС-а су након 1990. остали на власти, реформисали су се и само су наставили црногорску идентитетску политику Комунистичке партије од 1945. до 1990. Али ова, тада јединствена странка није се посебно бавила елементима црногорске нације, попут црногорског језика, ЦПЦ, ни независном Црном Гором. А након поделе ДПС-а 1997. део странке који је задржао име ДПС, је интензивирао идентитетску црногорску националну политику, са црногорским националним идентитетом, ЦПЦ, црногорским језиком, убрзо и са независном Црном Гором. Док је СНП, био за заједничку државу, за СПЦ, за српски језик, али су се у странци у већини изјашњавали као национални Црногорци. Две странке, некада део јединственог ДПС-а, доминирале су црногорском политичком сценом, ДПС од 1990. до 2006. а СНП као друга странка по снази од 1997. до 2006.

Кроз цео период власт се дистанцирала од српске нације у Црној Гори, и учвршћивала црногорску нацију, што је стварало услове да се независност Црне Горе догоди једног дана.

ФЕДЕРАЛНО УЈЕДИЊЕЊЕ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ 1992.

Распадом Социјалистичке федеративне републике Југославије 1992. остале су признате: словеначка, хрватска, Муслиманска, македонска, српска и црногорска нација, које су имале и своје републике Словенију, Хрватску, Босну и Херцеговину, у којој је Муслиманска нација чинила само релативну већину становништва, Македонију, Србију и Црну Гору. Дакле, то су и политичке нације, нације које имају своју државу. Све републике, осим Србије и Црне Горе су распадом СФРЈ постале независне државе. А две признате етничке нације, српска и црногорска, 1992. формирају заједничку федералну државу СРЈ, од две републике Србије и Црне Горе, са својим републичким институцијама, плус заједничким институцијама на нивоу савезне државе: савезним председником, који се бирао у парламенту, савезним дводомним парламентом, владом, премијером, савезним министром спољних послова, војском.

Србија и Црна Гора су се на другачијим основама и на другачији начин ујединиле 26. новембра 1918. Тада су се етнички Срби из Црне Горе, најпре ујединили преко Велике подгоричке скупштине српског народа (коју они који су за независну Црну Гору оспоравају) са етничким Србима из Србије, у државу Србију. Па је 1. децембра 1918. формирана Краљевина СХС. А 1992. су се ујединили већински национални Црногорци и мањински

национални Срби из Црне Горе, са већинским националним Србима из Србије, у федералну државу са Србијом, у СРЈ. Навели смо пописе становништва у Црној Гори, пре и након другог светског рата, који говоре о промени идентитета православаца.

Заједничка држава Србије и Црне Горе, СРЈ формирана је 27. априла 1992. Пре тога 1. марта у Црној Гори је одржан референдум на коме је 95,96 % изашлих грађана подржало формирање заједничке државе са Србијом, док у Србији није било референдума. То је био период слома комунизма када су се распадале бивше комунистичке државе, попут СССР, Чехословачке, СФРЈ, након којих су се формирале нове националне државе, или обнављале старе државе. Док се у овом случају догодио супротан процес, јер је формирана, ипак нова федерална држава СРЈ, од Србије и Црне Горе, чланица које су од 1918. односно 1945. до 1992. биле у истој државној заједници, са још четири републике.

Власт у СРЈ је функционисала под влашћу две странке проистекле из Комунистичке партије, Социјалистичком партијом Србије и Демократском партијом социјалиста Црне Горе, све до кризе око локалних избора 1996. када СПС одбија да призна победу опозиције у већим градовима Србије. Као што је формирање државе био, пре свега договор две владајуће странке, тако када црногорски премијер М. Ђукановић, у кризи око локалних избора изјави да СПС треба да призна резултате локалних избора, и да је Слободан Милошевић, председник Србије, превазиђен политичар и да треба да поднесе оставку, долази до кризе у односима између две владајуће партије, и самим тим почиње криза и у заједничкој држави.

Момир Булатовић описује разговор са саветницима за националну безбедност у административној згради Беле куће:

„Од мене је тражено да се дистанцирам од Слободана Милошевића. У мјери у којој се будем удаљавао од њега, рашиће међународна подршка и уважавање које ће се мени указивати. Имам, дакле, шансу да будем промовисан у најперспективнијег демократског лидера у региону. Овдје није у питању никаква идеологија, већ стратешки амерички интереси. Односи између Црне Горе и Србије морају ослабити, што ће довести до краја, по њима неприродне творевине, СР Југославије. Уосталом, они су је од настанка називали Србија и Црна Гора. Као подстицај том процесу, Америка ће Црној Гори пружити сталну економску и финансијску помоћ. Подразумијева се да ће она имати и одговарајуће безбједоносне гаранције, односно војну заштиту. Србија ће се, веома брзо, суочити са великим проблемима на Косову. Тамо ће

избити оружани сукоби и, на крају, биће стационирано око педесет хиљада америчких војника. Америка планира значајно и дугорочно војно присуство на овом подручју (Булатовић, 2004, 236). Момир Булатовић није прихватио понуду, зато се Америка окренула М. Ђукановићу. Убрзо долази до сукоба међу њима, до избацивања М. Булатовића из ДПС-а, и до две одвојене кандидатуре на председничким изборима 1997. на којима М. Ђукановић у другом кругу побеђује М. Булатовића, који је имао више гласова у првом кругу избора. Затим, долази до формализације поделе ДПС-а, на странку која задржава то име, чији лидер постаје М. Ђукановић и СНП, чији лидер постаје М. Булатовић. Године 1998. ДПС побеђује на парламентарним изборима, док је СНП био друга странка по снази у парламенту. Убрзо С. Милошевић, као председник СРЈ, поставља М. Булатовића за савезног премијера. Долази 1999. и НАТО бомбардовање, који је далеко мање бомбардовао инфраструктуру Црне Горе, желећи на тај начин да покаже пут режиму у Црној Гори. Године 2000. В. Коштуница побеђује на савезним председничким изборима а Демократска опозиција Србије (ДОС) на парламентарним изборима. Од тада почиње отворено заступање независне Црне Горе од стране режима ДПС-а, коме је раније оправдање за пропагирање независности био недемократски режим у Србији. Али и када је режим промењен, ДПС је још отвореније заступао независност. Дакле, није био проблем у режиму у Србији.

Након преговора ДОС-а и ДПС-а, уз посредство међународне заједнице, СРЈ је 2003. трансформисана у Државну заједницу Србија и Црна Гора, која је орочена до референдума 2006. Али државна заједница Србије и Црне Горе је била само провизоријум до референдума о независности 21. маја 2006. јер је ДПС константно водио кампању за независност, што је изазивало револт у Србији, међу политичким странкама и грађанима, међу којима је било и оних који су рекли у реду, идите. Али проблем је био у томе што је велики број Срба у Црној Гори желео заједничку државу. Док је режим ДПС-а у медијима под својом контролом представљао да су противници независности малобројни, а стварност је била другачија.

На референдуму 21. маја 2006. испоставило се да је већина православаца гласала за заједничку државу, у односу 54,5% према 45,5% (Раковић, 2015, 98). Али су они који се изјашњавају као национални Црногорци, заједно са националним мањинама, муслиманима и римокатолицима, које су се прибојавале огромне доминације православаца у заједничкој држави, донели независност

Црној Гори, што је значило крај заједничке државе Србије и Црне Горе.

Црна Гора је након Другог светског рата од стране власти Комунистичке партије добила заокружену територију, имала је органе власти, признату нацију. Дакле, имала је 1990.-тих услове за референдум о статусу, као и остале републике, које су то желеле. Владајући ДПС је организовао референдум 1992, а 2006. сада у другој државној организацији, организовао је нови референдум, јер је променио став о заједничкој држави са Србијом. Постојала је и као важна чињеница државност Црне Горе из 1878. на коју су се позивали они који су желели независност.

БУЂЕЊЕ ЦРНОГОРСКЕ НАЦИЈЕ НАКОН 1997.

На првом попису становништва у Црној Гори након пада комунизма из 1991. били су следећи резултати:

Табела 2: Попис становништва 1991.

Година	Број становника	Национално изјашњавање
1991.	615 035	Црногорци: 380 467 Срби: 57 453

Извор: Никчевић 2006, 166.

Када говоримо о црногорском националном идентитету у периоду комунизма и непосредно након пада комунизма, сматрамо да то није био јак национални идентитет, а и код бројних грађана, црногорски национални идентитет није искључивао српски. То видимо, јер у периоду од 1991. до 2003. долази до раста српског идентитета на рачун црногорског. Од пописа 1991. када су Срби бројали 9% становништва, српски идентитет је дошао до око 32% по попису из 2003. према 43% црногорског.

Табела 3: Попис становништва 2003.

Година	Број становника	Национално изјашњавање
2003.	620 145	Црногорци: 267 669 Срби: 198 414

Извор: Никчевић 2006, 166.

О повећању броја Срба на попису 2003. у односу на попис из 1991. можда објашњење даје разговор Милована Ђиласа и Момира Булатовића из 1994.

Момир Булатовић наводи разговор са Милованом Ђиласом, у коме га је питао шта као председник Црне Горе треба да уради у тадашњим тешким политичким и економским приликама: „Ништа, одговорио ми је кратко и јасно. Све што је било потребно Ви сте већ урадили. Само наставите да држите Црну Гору у федерацији са Србијом, за Црну Гору је најбоље стање равнотеже. Јер, она је као клатно на сату. Ако је гурнеш према црногорству, она ће се вратити према српству и обрнуто. Зато, најбоље не дирајте ништа“. То су биле речи човјека за кога многи сматрају да је родоначелник црногорске нације (Булатовић, 2004, 169).

Након раскола у ДПС-у 1997, део странке који задржава то име, преузима програм ЛСЦГ, и почиње да води изразито црногорску националну политику. Сада је странка на власти водила такву политику, обраћајући се грађанима пре свега преко државних медија. Режим се прибојавао интервенције Војске Југославије под контролом С. Милошевића, тако да је до победе ДОС-а 2000. опрезно водио кампању за независност, са циљем да што више грађана прихвати ту идеју, а када је 2000. победио ДОС, више није било опасности од интервенције ВЈ, па је режим ДПС-а отворено објавио циљ, независна Црна Гора. Предлог о две столице у Уједињеним нацијама, миран распад по моделу Чешке и Словачке, одвојене репрезентације у спортовима где обе републике имају квалитет, а заједничке где су слабе као у хокеју, као што је говорио високи функционер ДПС-а Миодраг Вуковић, све је то било опицавање пулса јавности у Црној Гори и Србији.

Након преговора ДОС-а и ДПС-а, 4. фебруара 2003. формирана је Државна заједница Србија и Црна Гора, орочена на 3 године, до референдума. Ако референдум не успе, по предлогу представника Европске уније, Мирослава Лајчака нови референдум не би могао бити одржан пре 3 године од старог. Испада тако сваке 3 године док не успе референдум.

Власт у Црној Гори је користила сваку прилику да покаже да је заједничка држава немогућа. Пример је музичко такмичење за представника Србије и Црне Горе за песму Евровизије 2006. када су Београду сви црногорски чланови жирија, углавном непознати у музичком свету, гласали за песму из Црне Горе, а ниједан глас нису доделили за тада фаворита песму из Србије „Људи летњи плес“, Огњена Амџића, Маринка Маџгаља и Луиса. Док су српски чланови жирија гласали и за песму из Црне Горе, „Љубави моја“

групе *No name*. Након протеста члана српског жирија, Милана Ђурђевића, такмичење је прекинуто, а Србија и Црна Гора нису имале представника на Евровизији.

Део власти хтео је да створи предуслове за независност Црне Горе. Већ у првим годинама СРЈ почели су инциденти на спортским утакмицама, јер су се тако понекад најављивали политички догађаји. Сетимо се инцидента са фудбалске утакмице из маја 1990. у Загребу између Динама и Црвене звезде. Посебно је било инцидента на Цетињу на утакмицама у рукомету и кошарци, где је у овим спортовима домаћи клуб Ловћен имао конкурентне екипе, и град где је ЛСЦГ имао велику подршку. Наелектрисаном атмосфером на утакмицама када гостују екипе из Србије, желело је да се покаже да су то два различита, али и непријатељска народа. Аналогича са утакмицама клубова из Србије и Хрватске са краја 1990-их, али и у ранијем периоду. Присуство полиције је било бројно и на кошаркашким утакмицама у Подгорици, јер је Будућност била озбиљан конкурент Црвеној звезди и Партизану. Бројно присуство полиције, пред обично препуним трибинама је говорило да има разлога за то присуство, не само због безбедности играча већ и судија из Србије. Креирана је атмосфера небезбедности, када гостују клубови из Србије, уз заставе ЛСЦГ у првим редовима у публици. А у тајм аутима се могла чути песма „Ој свијетла мајска зоро“ која је постала и химна независне Црне Горе.

Власт је схватила да је најбоља промоција државе преко спорта, па је определила значајан новац за спортске клубове. Тако је у периоду кампање режима за независну Црну Гору, Будућност била првак СРЈ у рукомету у женској конкуренцији од 1997. до 2002. и од 2003. до 2006, а Ловћен 2000. и 2001. у мушкој конкуренцији, Јадран из Херцег Новог у ватерполу од 2003. до 2006, у одбојци Будванска ривијера 2001. и Будућност 2002., 2005. и 2006. у мушкој конкуренцији. Дакле, са једне стране ривалство са клубовима из Србије, а са друге стране промоција Црне Горе у Европи и свету. Црногорски национализам је промовисан преко спорта. И то је јасно говорило о намерама режима, и пре јасно промовисаног циља, а то је независна Црна Гора.

ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ У СРБИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ

Све значајније политичке странке у Србији 1990-их биле су за заједничку државу са Црном Гором. У Црној Гори су ЛСЦГ и СДПЦГ били против, а временом испоставиће се левичарске странке су биле за независну државу, осим СНПЦГ, док су десне

странке које су баштиниле српски идентитет биле за заједничку државу, Народна странка Црне Горе (НСЦГ), Српска народна странка Црне Горе (НСЦГ), Српска радикална странка (СРС). Осим СРС ниједна значајнија странка са седиштем у Београду није имала своју страначку организацију у Црној Гори.

Зашто је то важно? У Шкотској као делу Велике Британије, делују странке са седиштем у Лондону, а у Каталонији као делу Шпаније делују странке са седиштем у Мадриду, и не само да делују већ су и утицајне на тим просторима. Тако у Шкотској делују Конзервативна странка, Лабуристичка странка, Либерално демократска странка. Конзервативна странка, која се залаже за чвршће везе Шкотске и остатка В. Британије је у Шкотској традиционално слабија од Лабуристичке странке, која је у последње време дала премијере В. Британије Тонија Блера од 1997. до 2007. и Гордона Брауна од 2007. до 2010. Док су најзначајније шпанске странке попут Народне странке и Социјалистичке партије, утицајне и у Каталонији као делу Шпаније. Дакле, странке са седиштем у Лондону и Мадриду имају подршку међу популацијом у Шкотској и Каталонији, где делују и странке које се залажу за независност Шкотске и Каталоније.

Али српских странака са седиштем у Београду након 1990. осим СРС која је била значајна странка 1992. није било. Радикали су 1992. имали 8 посланика, али СРС се касније поделила и није била тако утицајна. Странке са седиштем у Србији су се одлучиле да одржавају страначке везе са идеолошки сродним странкама у Црној Гори. Тако је СПС одржавао блиске страначке односе са СНПЦГ, Демократска странка са ДПСЦГ, до промене политике ДПС-а у погледу заједничке државе, Демократска странка Србије са НСЦЦГ и СНСЦГ.

Срби у Црној Гори су се ослонили на неколико странака. Најпре на НСЦГ, која је 1993. преко свог тадашњег председника Новака Килибарде потписала декларацију о заједничкој држави са ДСС, чији председник је био В. Коштуница. То је био акт десних странака из Црне Горе и Србије, да покажу да су разлози за заједничку државу дубљи, и да имају подршку ширег идеолошког спектра странака у две републике. Срби у Црној Гори су се ослонили касније на СНСЦГ, насталу из НСЦГ, која убрзо постаје снажнија странка од НСЦГ, у српском бирачком телу, СНПЦГ и Народну социјалистичку странку Црне Горе. Видимо да у имену странака које се обраћају Србима постоји реч „народна“, осим СРС чије је седиште у Београду.

Народна странка је прва модерна странка основана 1906. у

Црној Гори за време краља Николе Петровића. Странке и десне и леве оријентације које су се обраћале српском бирачком телу, желеле су у целини или делимично да се позову на њену традицију.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Алексић, Будимир. 2002. *Црвено-Црна Гора*. Никшић: Омладински интелектуални центар.
- Батаковић, Душан. 2000. *Нова историја српског народа*. Београд: Наш Дом.
- Булатовић, Момир. 2004. *Правила ћутања*. Београд: Народна књига-Алфа.
- Ђурковић, Миша. 2013. *Тамни коридори моћи*. Београд: Укронија.
- Јевтић, Мирољуб. 2009. *Политикологија религије*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.
- Јовић, Дејан, 2017. *Рат и мит - политика идентитета у сувременој Хрватској*. Загреб: Фрактура.
- Никчевић, Желидраг. 2006. *Права Срба у Црној Гори*. Београд: ИГАМ.
- Перић, Димшо. 2006. *Црквено право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду -Центар за публикације.
- Растодер, Шербо. 1996. *Политичке борбе у Црној Гори 1918-1929*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Раковић, Александар. 2015. *Срби и религијски интервенционизам 1991-2015*. Београд: Хришћански културни центар др Радован Биговић.
- Раковић, Александар. 2019. *Црногорски сепаратизам*. Београд: Катена мунди.
- Слијепчевић, Ђоко. 2002. *Историја Српске православне цркве. Књ. 3*. Београд: ЈРЈ.
- Суботић, Момчило. 2020. „Идентитетска питања Црне Горе“. *Политичка ревија*, 60(1): 11-48.
- Станковић, Владан. 2020. „Идентитет националних Црногораца и Срба“. *Политичка ревија*, 60(1): 49-70.

Vladica Todorović
Faculty of Political Sciences, Belgrade

THE BREAK UP OF THE STATE UNION OF SERBIA AND MONTENEGRO

Resume

Prior to 1945. conditions favoured state union of Serbia and Montenegro. Orthodox Christian Serbian identity was prevalent in Montenegro. In 1945, the Republic of Montenegro was formed, (in 1918, the unification of Serbia and Montenegro first took place), and the national Orthodox Christian Serbian identity was transformed into Montenegrin, in accordance with the Communist party views. With new identity, after decades of communism and Montenegrin identity policy, a union was formed in 1992. When the Federal Republic of Yugoslavia was formed, it had three governments, two republican and a federal, three prime ministers, two republican and a federal, three parliaments, two republican and a federal, two directly elected republican presidents and indirectly elected federal presidents, two foreign ministers, federal and Montenegrin. The state was dysfunctional. Starting with the name Federal Republic of Yugoslavia, kept by the post communist government, which saw both Serbs and Montenegrins as Yugoslavs. When the name was changed into Serbia and Montenegro it became apparent it was flawed since even in sports competitions the Serbian supporters chanted only to Serbia. Dragan Soc from NSCG suggested a more appropriate name to a state "The Serbian Federation". Dejan Jovic in his book "War and Myth-Identity Politics in Contemporary Croatia", states that only in myths every nation desires their own independent state (Jović, 2017,12). He presents the cases of Quebec in 1994 and Scotland in 2014 where in the referendums, the majority did not vote for independence. There are numerous nations in the world, it seems not all of them all would want their independence. However, the nations that can have their own independent state, IE they have a huge population, or territorial autonomy or a republic, or nations that once had their own independent state, a part of nation that has grounds to form an independent state, although another part of the nation opposes it, will try to form their independent state. The

precondition for independence is the existence of parties or a party to advocate the independence, though they may not be as influential as the parties that support the joint state. Nonetheless, the idea must be nurtured. Undoubtedly, they have a substantial following and membership. Such parties are the most representative of the territory. In Montenegro, the prominent pro-independence parties were the LSCG and the SDPCG, both parliamentary in Montenegro, the SDPCG at the federal level, while the LSCG did not have a seat in the federal parliament. This is in the case of Montenegro, the Montenegrin Federalist Movement or the Montenegrin Party, as was the official name of the party, which in the Kingdoms of SCS and Yugoslavia supported the federation, and during World War II the independent Montenegro. The modern parties must be rooted on a past model. Parties from Serbia, apart for the SRS, did not operate in Montenegro. Which seems to be an issue, since such parties would connect the peoples of the republics. Nevertheless, between the two world wars, parties based in Belgrade, the People's Radical Party and the Democratic Party, operated in Montenegro with significant results. In the 1920 elections, the Democratic Party took part with two lists. The official party won 14.2% of the vote and the independent party 8.41%, while the People's Radical Party won 13.41% (Rastoder, 1996, 40). In the 1923 elections, the People's Radical Party won 25% of the vote. The Democratic Party also took part with two lists in these elections. The official list received 21.4%, while the dissident party received 4.4% (Rastoder, 1996, 74). In the 1925 elections, the People's Radical Party won 21.9%, while there were two more radical lists. The Radical Party won 4.8%, the Dissident Party won 0.8%. The Democratic Party won 22.3% (Rastoder, 1996, 74). In the 1927 elections, the People's Radical Party won 18.8%, and two more Radical Lj. Jovanovic 13.9% and Radical T. Oraovac 1.9%. The Democratic Party won 27.7% and another democratic list M. Cemovic 2.3% (Rastoder, 1996.97). After the multi-party system was restored in 1990, primarily Serbian parties from Montenegro and separatist parties acted in Montenegro. These parties were seen as pro-Serbian. They seem to be parties of national Montenegrins who have a positive stance towards Serbia. They are not Serbs and shouldn't be mistaken for them. Another issue is that Montenegrins speak Serbian and belong to the Serbian Orthodox Church. Both they, as well as Serbs from Montenegro, cherish the 1878 statehood of

Montenegro. No party of Serbs in Montenegro or the party of Montenegrins that supported the state union with Serbia, only supported the federal state and not a union. Except for the SRS, based in Serbia that promoted a unitary state. Let's look back at the claims of Dejan Jović, who says that it is not true that every nation wants its own state, and cites the examples of Scotland and Quebec. A comparative analyses of European states will be made, Scotland - Great Britain and Serbia and Montenegro. Did the Scottish people on 2014 referendum decide against their state for all times or just postpone it until some future referendum? Montenegro organized a referendum on status in 1992, so 95.96% of citizens decided that they wanted a joint state with Serbia, and not an independent state. And only 14 years later, in 2006, did the citizens make a decision on independence. We cannot know whether the decision of the Scottish people is final. Talking about percentages, 55% voted for staying in Great Britain and 45% for the independence of Scotland. The results don't show broad consensus of, say, 95% as in Montenegro in 1992. In Montenegro in 2006 voted 55.5% for independence 44.5% for state union. Population in both Scotland and Montenegro wanted their own independent state in 2014 and 2006, respectively, and a part did not, because they saw Great Britain and the state union of Serbia and Montenegro as their own state. The question who had the voting right in the referendum was asked, and when the decision was made, who made such a decision or contributed to it. The nation-building people in Scotland and Montenegro were split on the issue, as stated by the data of A. Rakovic that the majority of Orthodox people voted for a state union, while foreign economic migrants contributed to Scotland's stay in GB. When the Montenegrin nation was definitely constituted in the 1990s, and when the ruling party pursued independence, the conditions for independence were created. Because the national Montenegrins did not want a state with Serbia and Serbian majority. They wanted an independent state, while the Serbs in Montenegro were in favor of a state union with their compatriots from Serbia. In Scotland apart from the Protestants and a number of Roman Catholics, that are the dominant population, there are also many citizens of Irish descent, and the Irish had a dispute with England so that they formed their own independent state of Ireland. Even today they have a dispute with the English over Northern Ireland, and have reservations about Scotland remaining GB. The separatist tendencies in Scotland are ongoing. The strongest

party in Scotland is the Scottish National Party (SNP), founded in 1934. Today it is the ruling party, and often calls for a new referendum on independence, especially in light of Brexit, since it wants Scotland in the EU. As previously stated, there was a party called the Montenegrin Federalist Movement or the Montenegrin Party as the party's official name. It was founded in 1925, although the Montenegrin List, the forerunner of this party, appeared in 1923. After the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was formed, it proposed a federal state, because it was not satisfied with the status of Montenegro, more precisely with the disappearance of Montenegro in 1918. The Federalists pointed out that they are the only party based in Montenegro and the only one that protects Montenegrin interests. With the renewal of the multi-party system in 1990, the party was also renewed, but it did not come to life on the political scene. However there was a strong party that advocated for an independent state, LSCG, whose DPS program took over in 1997 and started advocating independence. A similar situation as in Scotland, where the ruling SNP is promoting independence today. Dejan Jovic claims the ruling party in Scotland, by constantly calling for a new referendum, wants to provoke revolt among the ruling Conservative Party, which would then say okay, go. A similar situation was with Serbia-Montenegro from 2000 to 2006. The ruling DPS spoke about a dysfunctional state, called for a referendum, claiming Serbia does not cooperate with The Hague Tribunal, that Montenegro wants to join the EU, and Serbia is undecided and that it is slowing it down. Which caused uproar in Serbia. Admittedly, when a nation is largely divided on the issue of independence, in the ratio of 45% to 55% as in Scotland, it is wrong to say that it does not want independence, or to be precise, that the whole nation does not want independence. This can be said when there is a large consensus of 95%, as in Montenegro in 1992. Thus, in Scotland, a large number of people do want an independent state, and in Wales there is a Plaid Idol party for independent Wales, and in Catalonia a large number of citizens want an independent state. There is the party of Esquer Republic of Catalonia and others, and in the Basque Country a large number of citizens want an independent state, there is the Basque Nationalist Party, and in Montenegro part of the people wanted an independent state in 1992, so it failed. At that time, that part of the people was a minority, and in 2006, the majority. So, the majority and the minority fluctuate on this issue. Due to

the restrictions in the length of study, all possible reasons for the disintegration of the joint state of Serbia and Montenegro, such as the role of the international community, which in the context of future recognition of Kosovo's independence in 2008 corresponded to Montenegro's independence and numerous irregularities in the referendum, were not analyzed. Nonetheless, some crucial reasons for the disintegration of the state union of Serbia and Montenegro were presented.

Keywords: joint state, Serbia, Montenegro, disintegration, communism, political parties, nation

* Овај рад је примљен 1. маја 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

257

Милош Петровић

МОГУЋНОСТ ПРИЗНАЊА НОВЕ МИКРОДРЖАВЕ У
СВЕТЛУ СТАРОГ ПРАВА (СЛУЧАЈ ЛИБЕРЛАНД)

273

Јован Берић

ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНО ПОСЛОВАЊЕ И
СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

*Милош Петровић**

Департман за правне науке, Државни универзитет Нови Пазар

МОГУЋНОСТ ПРИЗНАЊА НОВЕ МИКРОДРЖАВЕ У СВЕТЛУ СТАРОГ ПРАВА (СЛУЧАЈ ЛИБЕРЛАНД)

Сажетак

Дана 13. априла 2015. године, на 1416. километру тока реке Дунав, на његовој десној обали, на локалитету Горња Сига, који у стварности представља полуострво које се наслања на десну обалу реке, од стране троје чешких држављана проглашена је Слободна република Либерланд. У домаћој научној и стручној јавности овај догађај је протекао без реакција (осим једне изјаве Министарства спољних послова којом исто обзнањује да формирање Либерланда на поменутом простору нема утицаја на територијални интегритет Републике Србије, те да је исто неозбиљан поступак који не заслужује коментар), а и у хрватској стручној јавности преовлађујућа реакција је да се ради о случају који не заслужује озбиљније коментаре. Са друге стране, у америчкој научној јавности овај догађај није прошао без одјека, и на светлост дана полако излазе текстови који се баве овим питањем. У овом раду аутор је покушао да сагледа домете проглашења Либерланда као државе у односу на нека претходно постављена правна правила и решења питања границе на Дунаву између данас суверених држава Србије и Хрватске, као и у односу на Конвенцију о правима и обавезама држава из Монтевидеа (1933), којом се начелно утврђују критеријуми за постојање државе, а чије одредбе су временом добиле снагу међународног обичајног права. У закључним разматрањима синтетизоване су чињенице прикупљене током истраживања и дато је мишљење о тренутном правном субјективитету Либерланда.

* milospetrovic180370@gmail.com

Кључне речи: Либерланд, Дунав, граница, држава, признање државе

УВОД

Након Првог светског рата формирана заједничка држава Јужних Словена, изашла је из Другог светског рата као федерација шест република, формираних претежно (али не искључиво) по националном принципу. У последњој деценији двадесетог века, крвави оружани сукоби означили су крај заједничке државе, и на њеним просторима настанак неких нових, или реафирмацију неких држава које су унеле своју државност у заједничку југословенску државу. Заједнички живот у федералној Југославији подразумевао је од самих почетака бригу за спољне границе, којима је прећено и са запада (Тршћанска криза) и са севера, односно истока (Криза поводом Резолуције Информбироа 1948 – 1953), као и бригу за учвршћивање новог облика политичке организације државе и друштва, односно, успостављање новог, другачијег политичког система. Без намере да улазимо у корене и разлоге распада бивше заједничке државе, у овом делу излагања констатујемо да су се као њени међународно признати сукцесори временом искристалисале следеће државе републиканског уређења: Србија (са Аутономном покрајином Косово и Метохија као њеним интегралним делом – тренутно под Привременом управом ОУН, у складу са Резолуцијом Савета безбедности бр. 1244, од 10. јуна 1999), Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Северна Македонија.

Новонастале државе за своје међусобне, међудржавне границе имају некадашње границе које су у заједничкој држави биле унутрашње границе између федералних јединица. Некадашње границе федералних јединица, сада у функцији међудржавних граница су у мањој или већој мери прецизно дефинисане, на одређеним деловима захваљујући и природним препрекама (углавном рекама). Ипак, неажурност, одсуство воље, или већ неки други разлози, допринели су томе да поједине међурепубличке (сада међудржавне) границе не буду до краја утврђене и прихваћене од стране оних федералних јединица између којих су се налазиле, што је, након стицања пуног међународноправног субјективитета тих држава постало проблем који може оптерећивати њихове међусобне односе. Један од таквих „типичних“ примера је граница између Републике Србије и Републике Хрватске на реци Дунав.

Несагласност поменутих двеју држава око правца протезања граничне линије на Дунаву, довела је до апсурдне ситуације да

две државе „својатају“ и „нуде“ једна другој делове територије на супротним странама Дунава, позивајући се на бројне разлоге, који имају у мањој или већој мери упориште у праву.

Користећи ово својеврсно замешатељство, на једном таквом делу територије, дана 13. априла 2015. године, на 1416. километру тока реке Дунав, на његовој десној обали, на локалитету познатом под именом Горња Сига, који у стварности представља полуострво које се наслања на десну обалу реке, а при високом водостају исти локалитет постаје речна ада укупне површине око седам квадратних километара, од стране троје чешких држављана проглашена је Слободна република Либерланд.

Циљ овог истраживања је да утврди да ли и коме поменута територија припада, или је иста евентуално *terra nullius*, и у том смислу да ли је могуће да иста буде саставни (суштински) елемент новог оригиналног субјекта међународног права, као и да утврди релацију између проглашења Слободне државе Либерланд и релевантних правних аката којима је статус поменутог простора у ближим или даљим временима већ третиран.

СРПСКО – ХРВАТСКА ГРАНИЦА НА ДУНАВУ (ПОГЛЕД УНАЗАД)

Питање српско-хрватске границе први пут је доспело у жижу јавности приликом настанка друге (социјалистичке) Југославије. Федерално уређење заједничке државе подразумевало је и међусобно разграничење федералних јединица. Код утврђивања границе између Народне Републике Србије (односно њеног дела – Аутономне Покрајине Војводине) и Народне Републике Хрватске, као логична граница наметнуо се ток реке Дунав, захваљујући пре свега извештају Комисије Председништва АВНОЈ-а за израду предлога за утврђивање границе између Војводине и Хрватске (Зечевић и Лекић, 1991), а упркос јаким тенденцијама и својеврсном лобирању на терену, првенствено на ширем простору Суботице и Сомбора, у циљу повлачења границе између Војводине и Хрватске копном, на потезу од Суботице, преко Сомбора па до Бачке Паланке (Јелић, 1991:23).

И заиста, Председништво Народне Републике Србије је, дана 10.08.1945. године на основу Одлуке Привремене Народне Скупштине Демократске Федеративне Југославије донело Закон о установљеном и устројству Аутономне Покрајине Војводине (ЗУУАПВ, 1945). Чланом 1. став 3. тога Закона, извршено је привремено територијално разграничавање АПВ, од НРС према

НРХ које гласи: „Граница АПВ према федералној Хрватској утврђује се привремено на основу предлога нарочите Комисије АВНОЈ-а. Ова граница иде реком Дунавом од Мађарске границе до Илока, прелази преко Дунава остављајући Илок, Шаренград и Мохово у Хрватској и иде на југ остављајући атаре села садашњег шидског среза, Опатовац, Ловас, Товарник, Подграђе, Адашевци, Липовац, Строшинци и Јамена у Хрватској, а варош Шид и села Илинци, Мала Варошица, Баторивци и Моровић у Војводини“. Дакле, што се тиче Србије, граница између ње и Хрватске иде реком Дунав, и иста је привремена, односно, утврђивање тачне линије протезања границе између двеју федералних јединица није коначно утврђено. Овде је потребно истаћи да „та коначност никад није досегнута за време заједничке државе. Док се коначно питање разграничења не реши, потребно је држати се става да је основ сваког тумачења – језичко тумачење, а да се појмови тумаче у свом уобичајеном значењу. Значење реченичног склопа „ова граница иде реком Дунав...“ може се тумачити само на следећи начин:- граница између две државе се налази на води. Да ли је то средина реке, или као што је мање-више у европском праву уобичајено за пловне реке - на средини главног воденог тока, питање је о ком се може дискутовати. Никако се не би могло дискутовати о томе да се под Дунавом сматрају удаљени канали и мртви токови, из разлога што они нису Дунав“ (Петровић, Хаџибојанић, Радоњић, 2020:124).

И Народна Република Хрватска је дефинисала своју границу према Народној Републици Србији. То је учињено Законом о подручјима опћина и котара у Народној Републици Хрватској. Поменути Закон је прописивао да се границе сваке општине утврђују у њеном Статуту (ЗПОК, 1962, чл.8). И сада настаје својеврстан галиматијас. На основу овог Закона, Народни Одбор Котара Осијек (НОКОС, бр. 10739/55, чл. 3) је границу котара у пределу реке Дунав одредио на следећи начин: „... и затим иде границом к.о. Драз, к.о. Батина и АП Војводине. Даље граница наставља у правцу југа границом к.о. Батина до идеалне средине ријеке Дунав. Даље се наставља граница средином ријеке Дунава у правцу југа између АП Војводине с лијеве стране и к.о. Батина с десне стране, затим иде границом к.о. Батина до тремеђе к.о. Батина, к.о. Змајевац и АП Војводине. Граница даље продужава границом к.о. Змајевац с лијеве стране Дунава до идеалне средине ријеке Дунав, затим скреће у правцу југо-истока до границе к.о. Змајевац, пролази на лијеву обалу Дунава и иде границом к.о. Змајевац до идеалне средине Дунава, насупрот Титове пумпе, затим скреће у правцу истока границом к.о. Кучка-Змајевац 2, све до

идеалне средине ријеке Дунав. Затим скреће у правцу југо-истока идеалном средином ријеке Дунава и иде границом к.о. Копачево, прелазећи на четири мјеста лијеву страну Дунава, а према старом кориту ријеке Дунава и катастарске границе општине Копачево све до средине ријеке Дунава код ушћа ријеке Драве у Дунав.“

Дакле, и Србија и Хрватска се слажу да је граница на Дунаву, једино се не слажу око очигледног – где се Дунав налази.

Разлог овом неслагању треба тражити у чињеници да је „у циљу скраћења и поједностављења пловидбе, крајем XIX и почетком XX века, на овом потезу Дунава извршено неколико интервенција у смислу прокопавња канала и изградње новог пловног корита. Најзначајније и најкапиталније регулације биле су оне на прокопавању новог корита Дунава на три различита места. Блажевачким просеком, у дужини од три км, одсечен је меандар око села Блажевца. Пловни пут је у овом сектору скраћен за упола. Сигајским просеком су одсечени они меандри око Великог и Малог Казука, Сиге, Ампова и Адице. Пловни пут је скраћен са 16 на 8 км. Дравским просеком је одсечен меандар који опкољава Сребрницу. Такође у временском интервалу од 1891. до 1897. и током 1899. и 1903. године је Барачки меандар преуређен у зимовник за бродове (између Бездана и Батине). Ови радови нису праћени променама у катастарским књигама. Радовима су обале главног тока Дунава померене значајно на запад, а катастарски операти нису пратили промене стања на терену, већ су границе катастарских општина остале на старом „мртвом“ току Дунава“ (Шарчански, 1962:34).

Као резултат ових радова и њиховог каснијег непреношења у катастарске операте, Србија и Хрватска су дошле у позицију да различито тумаче међусобну границу на Дунаву. За Србију је то средина пловног пута на Дунаву, а за Хрватску су то границе њених катастарских општина. Додатни проблем је и чињеница што је Законом о установљењу АП Војводине граница на Дунаву установљена као привремена. Као да није постојала намера да се ово питање реши. Док ове две државе не реше питање међусобног разграничења на Дунаву, као спорни остају следећи „цепови“: „На левој обали, или прецизније, на левој страни *Talwega*¹ Дунава, тренутно под ефективном контролом Србије – Карапанца, Кенђија, Блажевица, Колонђош, Змајевац, Кучка, Полуострво, Зверињак, Сребреница, Шаренградска и Вуковарска ада; и на десној страни Сига“ (Караћ, 2018:136).

Оно што Србија и Хрватска нису учиниле као федералне

1 Талвег (нем. *Talweg*) је линија која повезује тачке на најдубљим местима речног корита од извора до ушћа, и служи првенствено за утврђивање пловног пута на реци.

јединице заједничке државе, покушала је „исправити“ Арбитражна комисија Мировне конференције о Југославији, коју је у августу 1991. године формирао Савет министара Европске економске заједнице (у даљем тексту: Бадинтерова комисија – по презимену њеног председника, у време формирања Комисије председника Уставног суда Француске – Роберта Бадинтера). Бадинтерова комисија је првенствено замишљена као стручно, правничко тело које би Мировној конференцији требало давати правна тумачења и савете током југословенске кризе. Без намере да улазимо у теоријске расправе и оцену успешности рада поменуте комисије, осврнућемо се само на њено мишљење број 3, пошто је оно од значаја за предмет нашег истраживања.

На иницијативу Социјалистичке Републике Србије, пред Бадинтеровом комисијом се нашло следеће питање: *Да ли се према међународном јавном праву унутрашње линије разграничења између Хрватске и Србије с једне стране, и Србије и Босне и Херцеговине с друге стране, могу сматрати границама?*

Одговор комисије на ово питање је веома важан, „јер је дефинисао стандарде решавања граница код оних република СФРЈ које су желеле да постану независне“ (Хасић, 2013:93), при чему, према ставу комисије „међурепублички територијални односи *inter se* требају бити вођени (чак и пре него што ове територије постану државе, а камоли остваре међународно признање) принципом *uti possidetis juris*“ (Roth, 2015:57).

А одговор² је гласио: „Друго – демаркационе линије између Хрватске и Србије или између Србије и Босне и Херцеговине или евентуално, између других суседних независних држава, моћи ће да се мењају само путем слободног и међусобног договора. Треће – ако се не договори супротно, раније границе попримају карактер граница које штити међународно право“ (Pellet, 1992:185).

Овакав став у значајној мери „иде на руку“ Србији, јер је принцип *uti possidetis juris* у конкретном случају снажно наслонен на правило *prior tempore potior jure*, пошто је прво по реду разграничења између Србије и Хрватске као административних јединица (целина, политичких ентитета) извршено доношењем Закона о установљењу и устројству Аутономне Покрајине Војводине, 1945. године, а исти је донет под окриљем препорука заједничких федералних власти, у креирању територијаног разграничења су учествовали представници федералне јединице Хрватске, федерална Хрватска није у самом почетку изразила

2 Први део одговора се односио на неповредивост спољних граница, али пошто исте нису предмет разматрања у овом раду, тај део одговора није овде приказан.

противљење таквом разграничењу, односно, иста је 1945. године пристала да граница између Србије и ње иде средином воденог тока Дунава. Сва накнадна тумачења и покушаји и образложења нису у духу добросуседске сарадње, а евентуалне недостатке који се односе на катастарске књиге потребно је решити у међусобном договору.

Тренутно фактичко стање је такво да Република Србија контролише леву, а Република Хрватска контролише десну обалу Дунава, и у односима ових двеју држава једно од отворених питања је и питање коначног утврђења државне границе на реци Дунав. Утврђивање тачне границе на Дунаву између двеју држава ће омогућити да се утврди да ли је простор Горње Сиге *terra nullius*, па је као такав подобан за мирну окупацију и предузимање даљих активности које би евентуално водиле настанку новог субјекта међународног права, или поменути простор већ припада једној од двеју овде помињаних држава. Уређење границе на Дунаву битно је и из бројних других, првенствено безбедносних разлога, међу којима се посебно истичу: заштита од поплава, заштита саобраћајне и друге инфраструктуре, заштита од ерозије, заштита од леда, заштита квалитета воде, изградња регулационих грађевина (Бабић-Младеновић, 2018); као и ради ефикасније контроле и управљања речним саобраћајем, спречавања кријумчарења, шумских крађа, ловокрађе и сличних недозвољених активности у непосредној близини реке, спречавања недозвољене градње, спречавања загађивања водотока, ефикаснијег управљања специјалним резерватом биосфере „Мура-Драва-Дунав“ (Петровић, 2014:272), чији је епицентар управо на овом простору, и тако даље. Можда је најтачнија констатација да нерешена граница на Дунаву између Србије и Хрватске, због свега претходно набројаног, тренутно „не представља безбедносни ризик или претњу, али представља изазов за безбедност“ (Џелетовић, Бериша; 2017:80).

ЛИБЕРЛАНД У СВЕТЛУ КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА И ОБАВЕЗАМА ДРЖАВА (МОНТЕВИДЕО КОНВЕНЦИЈА)

Конвенција о правима и обавезама држава, познатија као Монтевидео конвенција (CORADOS, 1933), садржи одређене елементе који у теоријском смислу значајно доприносе бољем разумевању битних елемената државе као субјекта међународног права. Иако само „међународно право не садржи дефиницију државе“ (Аврамов и Крећа; 1997:65), наука међународног права у великој мери ставља акценат на критеријуме државности

постављене управо поменутом Монтевидео конвенцијом. У координатама ових критеријума сагледаћемо тренутни положај Либерланда.

Члан 1. Монтевидео конвенције наводи да би држава као субјект међународног права требала поседовати следеће квалификације: „а) стално становништво, б) дефинисано подручје, в) владу и г) способност ступања у односе са другим државама“ (CORADOS 1933, Art. 1). У теорији се поред ових услова наводе и реални захтеви оличени у „стварној и суштинској независности, а затим и суверенитету“ (Balch, 2016:1).

Шта од наведеног Либерланд поседује?

Становништво

Према доступним информацијама, у првих недељу дана по проглашењу Слободне државе Либерланд, на њену интернет адресу приспело је преко 200.000 захтева за држављанство (Nolan, 2015), а у првој години „постојања“ Либерланда „додељено је држављанство за укупно 130 људи, при чему ће овај број сигурно расти пошто је запримљено скоро 400.000 захтева за држављанство, а приближно 75.000 подносилаца захтева је проглашено подобним за стицање држављанства. Штавише, Либерланд је успоставио јасан пут до држављанства: подобни кандидати „акумулирају“ заслуге донирајући свој новац и време да помогну да Либерланд постане држава и када сакупе 10.000 „заслуга“, добијају држављанство“ (Rossman, 2016:328). Са друге стране, ноторна је чињеница да на простору Горње Сиге (простору на ком је проглашена Слободна држава Либерланд) нема становника, нити насеља, нити трајних или привремених објеката, као ни било какве инфраструктуре подобне за људски живот. Дакле, осим виртуелних држављана, Либерланд нема стално настањено становништво на територији на коју претендује да буде његова државна територија. Монтевидео конвенција као захтев истиче стално становништво, без допунског прецизирања у смислу да ли је потребно да исто буде настањено на одређеној територији, и без лицитирања броја становника у смислу најмањег потребног броја становника који би могли омогућити успешно функционисање државе, макар у елементарном погледу, за шта се у литератури као типични примери наводе Науру и Тувалу (Shaw, 2003:322). Чак и чињеница непостојања природног начина занављања становништва није пресудна у овој ситуацији. Напоследку, „ни држава Ватиканског града нема природни прираштај, њено држављанство се стиче

искључиво природжењем, па јој из тог разлога нико не оспорава међународноправни легитимитет“ (Петровић, 2018:21). За разлику од Ватикана, овде се јавља један сасвим нови феномен, који ће у будућности свакако морати бити шире разматран: виртуално држављанство. За претпоставити је да од 400.000 апликаната за држављанство, већина њих нема намеру да стварно живи на речном полуострву подложном плавлeњу при високом водостају, а упитно је и како би се сви сместили на простор од седам квадратних километара. Либерланд вероватно никад и неће имати стално становништво из још барем једног разлога – према доступним медијским информацијама, Република Хрватска активно спречава приступ недржављанима Хрватске на простор Горње Сиге, уз запрећену казну од 2.400 хрватских куна за илегални прелазак државне границе (Ристић, 2015), што додатно онемогућава трајно насељавање и изградњу насеља на поменутом простору.

Дакле, реалност показује да Либерланд нема стално настањено становништво на територији коју је прокламовао као своју, и у светлу Монтевидео конвенције, ова чињеница му не иде у прилог.

Територија (дефинисано подручје)

Ово је свакако најтежи услов који се пред Либерланд поставља, а за само постојање истог је *conditio sine qua non*. Иако политичка историја и пракса познају државе које су егзистирале као субјекти међународног права и пре утврђивања тачних граница (Израел је типичан пример), државе које су територијално мање од седам квадратних километара (на пример Монако), односно, не постоји захтев за минималном површином да би нека територијална јединица испуњавала услове за државност, код Либерланда је ситуација донекле другачија.

Основна хипотеза која не иде у прилог претензијама Либерланда на простор Горње Сиге је позната Кровфордова изрека да „гранични спорови не утичу на државност“ (Crawford, 1979:48), додатно оснажена тумачењем да се „постконфликтна *de facto* ситуација подудара са југословенским гледиштем да се садашња међународна граница поклапа са кретањем тока Дунава, који формира „природну“ линију раздвајања. Овај спор, према томе, може одмах бити назван „локалитетни“ или „локални“, пре него потпун територијални спор пошто су се обе стране споразумеле око граничне линије у генералним терминима, односно начелним тачкама“ (Klemenčić, Schofield; 2001:19).

Идеја од које полазе оснивачи Либерланда је да подручје Горње

Сиге *terra nullius* (About Liberland; 2021), односно да над истим не постоји суверен, тако да се овде не ради о деривативном начину настанка државе (одвајањем, сецесијом од неке већ постојеће државе), већ се овде ради о мирној окупацији територије на коју нико не полаже право, односно, ради се о оригинарном начину настанка државе.

Ако занемаримо разлике у тумачењима, и сагледамо реалност на терену, можемо закључити следеће:

- Република Србија и Република Хрватска (заједно са Црном Гором, Словенијом, Северном Македонијом и Босном и Херцеговином) су државе које су сукцесори бивше Југославије; у сваком погледу, како у односу на међународне уговоре, дугове, наставак чланства у одређеним међународним организацијама, тако и у односу на територију коју су наследиле. Упрошћено речено – Југославија се распала на шест држава и тих шест држава међу собом полажу право на територију бивше Југославије.
- Република Хрватска одбија да прихвати фактичко стање да се граница између ње и Србије на Дунаву протеже средином пловног пута, остављајући простор Горње Сиге на хрватској страни. Међутим, у пракси хрватски погранични органи забрањују хрватским нерезидентима приступ Горњој Сиги, па чак против њих покрећу и поступке за илегални прелазак државне границе. Дакле, са мање или више ентузијазма, хрватска страна врши суверену власт над простором Горње Сиге, на тај начин прећутно прихватајући доминацију начела *uti possidetis juris*, без обзира на то што се декларативно залаже за то да “разграничење буде учињено применом додатних критеријума” (Тубић, 2011:656).
- Ако би Хрватска и декларативно признала простор Горње Сиге као свој, та тврдња би се могла изједначити са чињеницом да Хрватска прећутно прихвата међународну границу са Србијом на средини пловног пута. Хрватска то неће урадити, јер сматра да би тиме оставила око десет пута већу територију Србији него што је добила заузврат.
- Једини логичан исход у погледу територијалног простирања Србије на запад и Хрватске на исток, и њиховог разграничења на Дунаву јесте „јасно дефиниран, просторно интегрисан териториј. [У супротном] инсистирање на побољшаној верзији националних територијалних права, било би мраморни колач, скупина различитих, дисконтинуираних подручја“ (Оклопчић, 2015:121).

- У оваквој констелацији, не може се тврдити да је Горња Сига *terra nullius*. Много ближа логици ствари је тврдња да је Горња Сига или српска или хрватска територија, коју због неспремности да коначно утврде међусобну границу на Дунаву, обе државе користе као својеврсно политичко „кукавичје јаје“.
- И на послетку, оно што чини ово питање посебно интересантним јесте да иако ни Србија ни Хрватска изричито не захтевају сувереност над Горњом Сигом (територијом Слободне државе Либерланд), ниједна од њих се није изричито ни одрекла права на ту територију, нити је вероватно да ће то учинити у будућности. Хрватско формално одрицање од Горње Сиге значило би за њу губљење јединог значајног дела територије који је стекла након радова на измени тока реке Дунав. Максималистички захтев Хрватске је да стекне власт над преко 10.000 хектара територије које су уписане у хрватске катастарске књиге, а над којима ефективну власт врши Србија, а друга најбоља опција за Хрватску је да стекне право над територијом на којој се налази Либерланд. Бројни разлози (економски, географски, безбедносни, хидролошки, водно-саобраћајни) не говоре у прилог хрватском захтеву да поврати власт над територијама које је имала пре мелиорационих радова на Дунаву, па одрицањем и од Горње Сиге, не би добила ништа. Са друге стране, Србија нема никакав интерес да тражи право власништва над Горњом Сигом, пошто би то значило признање да је тачна граница на Дунаву из деветнаестог века, а не нова граница утврђена 1945. године, и потврђена одлуком Бадинтерове комисије. Дакле, инсистирање на праву поседовања Горње Сиге за Србију би могло резултирати губљењем значајне територије која се сада налази на њеној страни Дунава.

Ефективна власт

Монтевидео конвенција заправо као критеријум поставља постојање Власти (енгл. Government), не инсистирајући на њеној ефективности. Ипак, власт, оличена првенствено у Влади као њеном извршном делу, ако није ефективна и ефикасна, онда је сама себи негација. Питање је да ли Либерланд има ефективну власт?

То што Влада не може ући на територију коју сматра својом и не може на њој вршити ефективну власт није од пресудног значаја. Чињеница да влада Либерланда нема способност

физичког заузимања и управљања „територијом“ само по себи није искључујући разлог за посматрање Либерланда као микродржаве у настанку. За Либерланд је много значајније то што има Устав, судски систем, изабраног председника, министре, валуту и специфичан систем за стицање држављанства. Као закључак по овом питању, могли би смо утврдити да Либерланд има потенцијално ефективну власт која тренутно не може ући на територију „државе“, што не мора нужно значити да иста није способна да ефикасно предузима друге радње на промоцији сопствене државности, пре свега према споља, чиме долазимо и до последњег услова из Монтевидео конвенције.

Способност ступања у односе са другим државама

Способност ступања у односе са другим државама је можда логичније посматрати као демонстрацију државности, пре него као услов њеног постојања. У том смислу Либерланд је предузео одређене кораке и основао сталне канцеларије у бројним државама, укључујући Велику Британију, Сједињене Америчке Државе, Чешку, али и Словенију, Мађарску и Србију. Са друге стране, ниједна држава чланица Уједињених нација није признала Либерланд. Без обзира на то што међународно признање државе није услов њеног фактичког постојања (СССР у почетку свог постојања није био међународно признат), реалност међународних односа указује да је непризната „држава“ дугорочно „осуђена“ на изопштеност, изолацију, и на послетку, подложна је да њена егзистенција буде окончана насилним путем. Управо из разлога што није признат од стране ниједне суверене државе, Либерланду је значајно сужен маневарски простор у манифестовању сопствене државности.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу претходно изнетог покушаћемо дати коначни одговор на питање колико је Либерланд близу или далеко од тога да буде држава. Пре свега, можда је исправније уместо појма микродржава за Либерланд користити појам микронација, јер га то у овој фази много боље и прецизније описује, пошто исти тренутно нема међународно признање као држава, па је прикладније користити термин „микронација“ у смислу групе људи која полаже право на суверенитет над одређеном, по правилу малом територијом, а на којој, користећи се правом на самоопредељење

жели да формира посебну политичко-територијалну организацију са међународноправним субјективитетом.

Ако сагледамо услове које намеће Монтевидео конвенција, закључићемо да су исти тренутно недостижни за Либерланд, поготово у односу на територију и у односу на способност ступања у односе са другим државама. Са друге стране, политичка и државноправна теорија ће свакако у наредном периоду подробније анализирати „случај Либерланд“. Из којих разлога? Због тога што се први пут у људској цивилизацији јавља нов феномен „виртуелна држава“ односно држава са „виртуелним грађанством“. Колико год ово футуристички звучало, не смемо испустити из вида да је пре пет или шест деценија виртуелни простор био научна фантастика, пре две до три деценије виртуални новац је био научна фантастика, а данас се у виртуалном простору дешава насиље, „моћ токова“ је постала важнија од „токова моћи“, виртуелним новцем се тргује и тако даље. Оснивачи Либерланда иду за идејом да оснују порески рај, да имају виртуалне држављане и виртуални новац, и у принципу, њима је битно да имају интернет домен и следбенике који ће трговати њиховом валутом по повлашћеним условима, а некакве класичне манифестације државе у смислу војске, полиције и сличних институција, либерланђанима су вероватно врло ниско на листи приоритета, ако су и уопште на њој.

Но, футуристичке прогнозе ће се остварити или не у будућности. Тренутна реалност говори следеће: - Стриктно тумачење критеријума Монтевидео конвенције искључује сваку могућност да Либерланд буде препознат као микродржава. Ако би се услови поменуте конвенције додатно релаксирали, за шта би требало убедити већи део међународне заједнице, што је мало вероватно, јер би отворило бројна питања признавања различитих претендената на државну самосталност широм света, Либерланд би и даље био у неповољној ситуацији, пошто му и даље остаје проблем доказивања да је простор Горње Сиге *terra nullius*, а с обзиром да се исти налази на подручју које је предмет локализованог граничног спора између две међународно признате државе, ово доказивање би било у пуном смислу речи *probatio diabolica*.

Један од начина за повољно окончање либерландског путовања ка жељеној државности је и конститутивно признање учињено од стране довољног броја држава, наравно укључујући и оне најзначајније. Међутим, за ово су изузетно мале шансе, пошто ни једна суверена држава у свету исти још увек није признала, а не треба губити из вида чињеницу да конститутивно признање заправо одражава стање политичке реалности у међународној

заједници и иде за тим да минимализује значај правних правила и истима претпоставља политичке интересе.

Либерланду остаје још један, узак пролаз кроз који се може запутити ка стицању каквог-таквог међународноправног субјективитета. Теорија и пракса како међународног права, тако и међународних односа познају такозване изузетне, необичне, посебне субјекте међународног права. Њихов типичан представник је Малтешки витешки ред, непотпуни, несавршени субјект међународног права, који између осталог, има субјективитет, али нема територију. Ако Либерланд има стварну намеру да достигне међународноправни субјективитет, много лакше и вероватно много брже ће то урадити „копирајући“ поступке малтешких витезова, него да узалудно троши ресурсе свих врста у доказивању да ли је одређени простор *terra nullius*, или исти то није.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аврамов, Смиља, и Миленко Крећа. 1997. *Међународно јавно право*. Београд. Савремена администрација.
- Бабић-Младеновић, Марина. 2018. *Уређење водотока*. Београд: Институт за водопривреду Јарослав Черни.
- Закон о установљењу и устројству Аутономне покрајине Војводине [ЗУУАПВ, 1945], *Службени гласник Народне Републике Србије*, бр. 28 од 09.09.1945.
- Зечевић, Миодраг, и Боград Лекић. 1991. *Државне границе и унутрашња територијална подела Југославије*, Београд: Грађевинска књига.
- Караћ, Стеван. 2018: „Спор Републике Србије и Републике Хрватске око дела апроксимативне границе на реци Дунав“, *Безбедност*, 1-2018: 127-144, DOI:10.5937/bezbednost1801127K.
- Петровић, Милош. 2014. „У сусрет прекограничном резервату биосфере Мура-Драва-Дунав“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 147, 2/2014: 267-279, DOI:10.2298/ZMSDN1447267P.
- Петровић, Милош. 2018. *Грађанско васпитање*, Нови Пазар, ДУНП.
- Петровић Милош, Хаџибојанић Бранислав, Радоњић Снежана. 2020: „Корени Српско-Хрватског дунавског спора“, *Безбедносни форум*, бр.1-2020, година V: 116-128.
- Тубић, Бојан. 2011. „Примена начела *uti possidetis juris* при одређивању међудржавних граница“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2011: 647-662.
- Целетовић Миленко, Бериша Хатица. 2017. „Утицај европског

- коридора 7 на безбедност Републике Србије“, *Годишњак Факултета безбедности*, 2017: 69-94.
- Шарчански, Слободан. 1962. „Проблеми територијалног разграничења између народних република Хрватске и Србије на подручјима срезова Сомбор и Осијек“, *Заједница комуна*, бр. 8: 15-19, Сомбор.
- Balch, Christopher. 2016. “An Argument for the International Recognition of Liberland“ *Michigan Journal of International Law*, Vol 37, No. 2.
- Convention on Rights and Duties of States (CORADOS), Montevideo, December 26, 1933, 49 Stat. 3097, Treaty Series 881.
- Crawford, James. 1979. *The Creation of States in International Law*, Oxford University Press
- Hasić, Zijad. 2013. „Doprinos mišljenja Badinterove komisije teoriji elemenata države“, *Univerzitetska hronika*, br. 10, Vol. 5: 85-99.
- “Formation of Liberland/History“, *About Liberland*, 24.05.2021. www.liberland.org
- Jelić, Ivan. 1991. „O nastanku granice između Hrvatske i Srbije“ *Časopis za savremenu povijest*, br. 23 (1-3): 1-32.
- Klemenčić, Mladen, i Schofield Clive. 2001. *War and Peace on the Danube: The Evolution of the Croatia-Serbia Boundary*, International Boundaries Research Unit, University of Durham.
- Nolan, Daniel. 2015. “Liberland: hundreds of thousands apply to live in worlds newest ‘country’“ *The Guardian*, April 24, 2015.
- Odluka o utvrđivanju granice područja kotara Osijek [HOKOC], br. 10739/55 od 30.07.1955.
- Oklopčić, Zoran. 2015. „Što je čije, ili teritorijalna prava na ovim prostorima“, *Politička misao*, god. 52, br. 1: 111-140.
- Pellet, Alain. 1993. “The Opinions of the Badinter Arbitration Committee A Second Breath for the Self-Determination of Peoples“ *European Journal of International Law*, Vol. 3, No. 1: 178-185.
- Ristić, Borislav. 2015. „Ponovo priveden Vit Jedlička i još jedanaest osoba“, *Večernji list*, Svibanj 16, 2015.
- Roth, B. Brad. 2015. „Ne-konsensualna disolucija država u međunarodnom pravu: Inovacija Badinterove komisije u retrospektivi“, *Politička misao*, god. 52, br. 1: 48-78.
- Rossman, Gabriel. 2016. “Extremely Loud and Incredibly Close (But Still So Far): Assessing Liberland’s Claim of Statehood“, *Chicago Journal of International Law*, Vol. 17. No 1: 306-339.
- Shaw, Malcolm Nathan. 2003. *International Law*, Cambridge, U.K.
- Zakon o područjima općina i kotara u Narodnoj Republici Hrvatskoj [ZPOK], „Narodne novine Narodne Republike Hrvatske“, br. 39/62.

Milos Petrović

Novi Pazar State University, Department of Legal Sciences

POSSIBILITY OF RECOGNITION OF A NEW MICRO-STATE IN THE LIGHT OF OLD LAW (LIBERLAND CASE)

Resume

On April 13, 2015, at 1416 kilometers of the Danube, on its right bank, in a locality known as Gornja Siga, which in reality is a peninsula leaning on the right bank of the river, and at high water the same locality becomes river island with a total area of about seven square kilometers, by three Czech citizens was proclaimed the Free Republic of Liberland. In the domestic scientific and professional public, this event passed without reactions (except for several newspaper articles and one statement of the Ministry of Foreign Affairs which also announces that the formation of Liberland in the mentioned area has no impact on the territorial integrity of the Republic of Serbia). The prevailing reaction in the Croatian professional public is that this is a case that does not deserve more serious comments. On the other hand, in the American scientific community, the proclamation of Liberland caused a certain amount of attention, which resulted in the publication of theoretical papers on this topic in respectable theoretical legal journals. In this paper, the author tried to grasp the scope of the proclamation of Liberland in relation to some previously set legal rules and solutions to the border issue on the Danube between today's sovereign states of Serbia and Croatia, and above all in relation to: The Montevideo Convention on the Rights and Duties of States (1933), which in principle determines the criteria for the existence of a state (permanent population, defined territory, own government, ability to enter into relations with other states), and whose provisions became effective over time customary international law. The concluding remarks synthesize the facts gathered during the research and give an opinion on the current legal subjectivity of Liberland.

Keywords: Liberland, Danube, Border, State, Recognition of State

* Овај рад је примљен 16. јуна 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УДК 005.35:304

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.13>

Прегледни рад

Јован Берић*

Институт за политичке студије, Београд

ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНО ПОСЛОВАЊЕ И СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА**

„Тешко је пронаћи средину у свему, као што средину круга не може пронаћи свако, већ само зналац; тако се и срдити може свако и лако, а исто и давати и трошити новац, али учинити то правој особи, у правој мери, у право време, с правим разлогом и начином, нити може свако, нити је лако“

Аристотел

Сажетак

Компаније послују у одређеном друштвеном окружењу, те се њихово пословање мора разматрати не сме само са становишта економских циљева, већ и са аспекта последица које такво пословање може произвести на друштвену и природну околину у којој компанија послује. Другим речима, неопходно је да компаније, поред економских, разматрају и друштвене и еколошке последице својих одлука. Стога, социјална политика, као делатност која се бави животним и радним условима људи и њиховим унапређењем, треба више пажње да посвети овом концепту. У раду је најпре сажето представљен развој овог концепта, начин на који су га различити аутори дефинисали и критиковали, а потом се доводи у везу са социјалном политиком како би се указало на значај друштвено одговорног пословања као превентивне делатности социјалне политике. Имајући у виду да компаније превасходно користе овај концепт из властитих интереса, овим радом указује се на важност укључивања свих актера који би комплементарно радили на развоју и промоцији

* jovan.beric@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

друштвено одговорног пословања како би се подигла свест свих чланова друштва. Стожер таквог окупљања треба да представљају теоретичари и практичари из области социјалне политике, јер ће се последице неодговорног пословања одразити на животне и радне услове људи. Са друге стране, друштвено одговорним пословањем могуће је деловати на социјалну сигурност људи и побољшати њихову животну и радну околину.

Кључне речи: друштвено (не)одговорно пословање, социјална политика, животни и радни услови, превентивна делатност, етичка одговорност, медији

УВОД

Друштвено одговорно пословање (ДОП) или директно преведен енглески термин корпоративна друштвена одговорност (*Corporate Social Responsibility – CSR*) требало би да представља важан и незаобилазан елемент сваке компаније савременог света. Током деценија овај концепт се развијао и добијао на значају. Био је тема значајних расправа, коментара и истраживања. У литератури и пракси јављају се различити термини попут корпоративне филантропије, корпоративног давања, корпоративног друштвеног ангажмана, корпоративне одговорности, корпоративног грађанства, пословне етике, итд. (Kotler i Li 2007, 3; Vlastelica Bakić, Krstović i Cicvarić Kostić 2012, 192; Smart kolektiv 2006, 3-9) који се понекад појављују у сличном, али ипак различитом значењу. Чак ни сам термин друштвено одговорног пословања није јединствено дефинисан. У овом раду примењиваће се појам друштвено одговорног пословања што није директан превод енглеског термина (*Corporate Social Responsibility*), али је више прилагођен духу нашег језика.

Уписивање појма друштвено одговорно пословање у Гугл (*Google*) претраживач на енглеском језику (*Corporate Social Responsibility*) показује да има више од 635 милиона резултата, тј. веб сајтова у којима се помиње овај појам. Поређења ради, 2005. године било је више од 15 милиона веб страница (Vogel 2005, 6). Амазон данас препознаје више од 6 хиљада наслова повезаних са друштвено одговорним пословањем, док је број књига на ову тему 2005. године био око 600 (Vogel 2005, 6). Очигледно је да је реч о концепту о коме се све чешће пише.

Сведоци смо друштвене неодговорности многих компанија

у протеклим деценијама, чије је пословање имало директне импликације на област људских и радних права, на животну средину и у складу са тим на заједницу у којој одређена компанија послује. Показало се да многе компаније у жељи за што већим профитом занемарују фундаментална људска права, не брину о радној етици, те не обраћају пажњу на животну средину и последице које би њихово пословање могло да произведе. С обзиром да шира јавност у Републици Србији није довољно обавештена о овом концепту, а у светлу догађаја и протеста против компанија и инвеститора који се дешавају у протеклих неколико година, овај рад треба да допринесе развоју и широј афирмацији идеје друштвено одговорног пословања, не само међу компанијама, већ и у академској заједници, међу људима из социјално-политичке праксе, медијима и друштву, јер управо они могу извршити притисак на компаније да ускладе своје економске и друштвене циљеве. Имајући у виду да се овај концепт превасходно разматра у оквиру менаџмента, маркетинга или бизниса, важно је указати на његову испреплетаност са социјалном политиком, те мотивисати људе из теорије и социјално-политичке праксе да више пажње посвете афирмацији друштвено одговорног пословања у циљу јачања превентивне делатности социјалне политике.

Негативни аспекти пословања компаније имају директне импликације на тржиште рада, заштиту људских права, еколошке катастрофе које се одржавају и на социјалну политику одређене земље. Другим речима, негативни аспекти пословања утичу на животне и радне услове људи који представљају основ социјалне политике. Стога је, Никола Јејтс, са пуним правом у зборник „Глобална социјална политика“ уврстила и рад Кевина Фарнсворта (Farnsvort 2017) „Пословање и глобална социјална политика“, који један део посвећује управо штети коју компаније могу да учине неодговорним активностима и концепту друштвено одговорног пословања као одговором на те проблеме (104-116). Афирмација друштвено одговорног пословања треба да унапреди положај српске привреде и подстакне хумани и одрживи развој српског друштва.

КОНЦЕПТ ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНОГ ПОСЛОВАЊА

Друштвено одговорно пословање подразумева деловање компаније које надилази њен основни циљ максимизирање профита, те доносиоци одлука у друштвено одговорним компанијама све своје активности морају процењивати са становишта последица

које би оне могле да произведу на људске потенцијале, природну околинду и друштво, чак иако су те активности у складу са важећим нормативним прописима одређене земље у којој компанија послује.

Иако се примери друштвено одговорног пословања могу наћи и раније у људског историји¹, сматра се да су 50-те године прошлог века почеци развоја овог концепта. Тада је Бовен (*Bowen*) у књизи „Друштвена одговорност пословних људи“, која се превасходно бави одговорностима великих компанија у САД, изнео идеју о друштвено одговорном пословању, дефинисао је и утемељио пут за обликовање овог концепта у будућности. У наведеном делу Бовен (*Bowen* 2013, 6) је друштвену одговорност дефинисао као концепт који подразумева „обавезе пословних људи да спроводе политике, доносе одлуке и предузимају активности које су пожељне у погледу циљева и вредности нашег друштва“. Аутор истиче да то не значи да људи из пословног света не треба да критикују прихваћене друштвене вредности, већ напротив, као људи од утицаја, они треба да раде на њиховом побољшању, али не смеју друштвене вредности подредити својим личним интересима (*Bowen* 2013, 6). Поред Бовена, било је и других аутора који су у том периоду на сличан начин дефинисали друштвену одговорност. На пример, МекГвајр (*McGuire* 1963, 144) у књизи из 1963. године под називом „Бизнис и друштво“ друштвену одговорност дефинише као „идеју која претпоставља да корпорација има не само економске и законске обавезе, већ и одређене одговорности према друштву које превазилазе те обавезе“.²

Током деценија појавила су се бројна одређења друштвено одговорног пословања (видети *Carroll* 1999). Далсруд (*Dahlsrud*

1 У тексту магазина Форбс „Историја чињења добра“ разматрају се примери друштвено одговорног пословања у Сједињеним Америчким Државама током XVIII и XIX века. Аутор наводи пример браће Браун (*Brown*) који су, између осталог, трговали и робљем. Међутим, један од браће, примивши квекерску религију, одбија да настави са таквом праксом. С обзиром да други брат није желео да одустане од праксе трговине људима, сматрајући да трговац не треба да одступи од профитабилног посла, добио је тужбу од брата. Иако су оптужбе одбачене, Конгрес је 1808. године забранио трговину људима, па се може рећи да је друштвена одговорност ипак однела победу. Овај пример представља зачетке активизма за друштвено одговорно пословање, где је интерес друштва стављен испред партикуларних интереса акционара компанија. Иако *Moses* (брат који је примио квекерску религију) није успео да придобије свог брата, ипак је наставио да промовише вредности друштвено одговорног пословања, те отворио фабрику текстила у којој је запошљавао сиромашне квекере. Овај и други примери наведени у тексту магазина Форбс показују да је било покушаја друштвено одговорног пословања и људи који су покушавали да споје друштвену и личну корист много пре друге половине двадесетог века (*Forbes* 2008).

2 Поред наведених аутора потоком 60-их година концепт друштвено одговорног пословања разматрали су и *Keith Davis*, *William Frederick*, *Clarence Walton*, итд. (видети *Carroll* 1999).

2008) је прегледом литературе од 1980 до 2003. године успео да пронађе 37 дефиниција које потичу од 27 аутора. Поред дефиниција наведених у академског литератури, честа су и одређења овог коцепта од стране међународних организација. Према Далсрудовом истраживању најфреквентнија дефиниција на *Google* претраживачу јесте дефиниција Комисије европских заједница (*Commision of the European Communities*) из 2001. године према којој друштвено одговорно пословање подразумева да компаније на добровољној основи интегришу друштвене и еколошке проблеме у своје пословање и у интеракцији са својим актерима (7).

Према Фарнсворту (Farnsvort 2017, 110), друштвено одговорно пословање обухвата „читав низ пословних иницијатива и политика које обезбеђују позитиван допринос благостању компанијиних акционара, било да је реч о запосленима, потрошачима или локалној заједници, истовремено послујући у интересу друге групе акционара – њеним деоничарима“. Котлер и Ли (Kotler i Li 2007, 3) друштвено одговорно пословање дефинишу на следећи начин: „Корпоративна друштвена одговорност представља опредељење за унапређење добробити заједнице кроз дискреционе пословне праксе и доприносе на рачун ресурса корпорације“.

Као што се може видети постоје бројна одређења друштвено одговорног пословања. Упркос великом броју дефиниција и научним расправама дугим скоро 70 година, још увек нема општеприхваћене дефиниције. Ипак, могу се препознати одређени елементи који се кроз велики број дефиниција понављају. То су пре свега *интеграција економских и друштвених циљева*, која би требало да се спроведе на *добровољној основи* и која не подразумева само поштовање законских прописа (што је минимум који би свака компанија морала да обезбеди), већ и *поступање у складу са друштвеним циљевима који надилази нормативне прописе*. Другим речима, компанија треба да се придржава свих законских прописа, да послује транспарентно, да не угрожава животну средину, али и да поштује људска права, права потрошача и радника и ради на њиховом развоју иако законском нису дефинисана. Стога, друштвено одговорно пословање представља начин корпоративног управљања према коме би компанија требало да надмаши своју примарну функцију стицања профита, те се организује и крене да дела на начин којим би се остварио позитиван утицај на радно окружење, природну околину и заједницу, заступајући и промовишући област радних и људских права, бригу о животној средини и праксе којима се остварује добробит за читаво друштво.

Добри пословни резултати требало би да укључе све

горенаведене параметре. Дакле, друштвено одговорна компанија би требало да води рачуна о економском (профит), друштвеном (радници, потрошачи и локална заједница) и еколошком (заштита животне средине) утицају. То подразумева улагање у обуке запослених, преквалификацију људи, активности за унапређење локалне заједнице и технологије које не загађују околину који би се повратно кроз задовољне потрошаче и задовољне и продуктивније раднике одразиле на профит компаније. Сврха овог концепта је да покаже да компаније могу да буду одрживе и профитабилне, а у исто време и друштвено одговорне. Ипак, било је и аутора који се нису слагали са овим концептом.

Критика друштвено одговорног пословања

Класична економска теорија још од Адама Смита (Smith 1937) говори да капиталисти теже задовољавању својих личних интереса, а да ће *невидљива рука* тржишта успети да регулише те тежње и донесе бенефите за цело друштво, иако друштвени бенефит није нешто чему су капиталисти првобитно тежили. Овакве тежње су опстале и међу теоретичарима неолиберализма, те Милтон Фридман (Friedman 1970) у тексту из 1970. године за *New York Times* оштро критикује људе из света бизниса који истичу да се пословање не односи само на профит, већ је потребно промовисати друштвене циљеве као што су укидање дискриминације, запосленост, избегавање загађења, итд. Он истиче да су ови људи несвесне марионете интелектуалних сила, те да таквим делањем подривају основу слободног друштва и промовишу социјализам.

Фридман (Friedman 1970) даље истиче да само људи могу имати одговорност, пословање не. „Корпорације су вештачке особе, и у том смислу могу имати вештачке одговорности, али за „пословање“ у целини не може се рећи да има одговорности, чак и у овом нејасном смислу“ (Friedman 1970). Имајући у виду да директори воде велике мултинационалне компаније, они имају одговорност према својим послодавцима, тј. акционарима те компаније. Та одговорност је да воде посао у складу са интересима акционара, што подразумева увећање профита. Изврши директор може приватно имати многе друге одговорности за које може добровољно издвајати свој новац. Он такође може из својих уверења одбити да ради за одређену компанију и то је, према Фридману, потпуно у реду. Но, ако прихвати да ради за компанију он не троши властити новац, већ новац својих послодаваца и у складу са тим мора да поступа како би остварио њихове циљеве (Friedman 1970).

Слично мисли и Артур Лафер (Laffer 2005, 11 цитирано у: Vogel 2005, 12): „Оно што друштвена одговорност компаније заиста значи, по мом мишљењу је неодговорност. Модерна компанија би требало да буде замишљена као средство за стварање богатства за своје акционаре, и то је оно што извршни директори увек морају имати на уму“.

Фридман је скептичан према доктрини друштвене одговорности, јер сматра да она може представљати огртач за друге активности. Он сматра да усвајање оваквог гледишта може довести до регулације тржишта од стране гвоздене руке бирократа. Из горенаведених разлога он доктрину друштвене одговорности назива *фундаментално субверзивном доктрином*, сматрајући да је у слободном друштву једина одговорност пословања да искористи своје ресурсе и максимизује профит поштујући слободну тржишну утакмицу и правила игре без преваре (Friedman 2002, 133-134; Friedman 1970).

Ипак, треба имати на уму да је тржиште показало бројне недостатке и да је неопходно уредити пословање на начин који ће интегрисати економске и социјалне циљеве у интересу свих чланова друштва. Другим речима, неопходно је пронаћи механизме који би се супротставили чистој борби за профитом, те у пословање укључили и етичку и филантропску одговорност. Концепт друштвено одговорног пословања је управо један од начина да се то учини.

Значај друштвено одговорног пословања као етичког концепта

Значај друштвено одговорног пословања огледа се у чињеници да све већи број међународних организација покреће иницијативе за унапређење одговорног пословања компанија. Ту пре свега треба споменути Глобални договор УН, као најмасовније глобално добровољно удружење које промовише циљеве друштвено одговорног пословања како би се подстакло деловање у области заштите људских права, радних права, животне средине и борбе против корупције. Европска унија, Међународна организација рада, Организација за европску сарадњу и развој и друге су такође ушле у сферу друштвено одговорног пословања, те дефинисали смернице које би мултинационалне корпорације требало да примењују у свом пословању. Треба истаћи да ово нису регулаторни или обавезујући инструменти, већ смернице на добровољној основи. Имајући у виду да су ово активности које компаније добровољно усвајају,

потенцијал за напредовање у области друштвено одговорног пословања зависи од самих компанија (Farnsvort 2017, 112-113).

Концепт друштвено одговорног пословања прожет је етичким дилемама при доношењу одлука од стране руководства компанија. Једно од најчешће цитираних одређења друштвено одговорног пословања³ јесте схватање ауторке Керол (Carrol 1991) која сматра да друштвено одговорно пословање треба да обухвати четири одговорности: економску, правну, етичку и филантропску. Четири наведена елемента ауторка приказује пирамидално и истиче да су све ове одговорности одувек постојале, али да етичка и филантропска тек последњих година добијају значајније место (40-41).

Слика 1. Пирамида друштвено одговорног пословања

Извор: Carrol 1991, 42

Пич (Peach 1987, 191–193. према Tench & Yeomans 2009) на сличан начин говори о три нивоа утицаја компаније (пословања) на окружење: основни ниво подразумева да се компанија придржава

3 Према Google Scholar платформи текст „The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organization Stakeholders” у коме је изнето горенаведено одређење друштвено одговорног пословања цитиран је 13360 пута.

свих правила и регулација (на пример, плаћање пореза, поштовање закон, поштено пословање итд.); други (организацијски) ниво подразумева минимизирање негативних ефеката тако што се компанија придржава регулативе, али је у одређеним случајевима и превазилази послујући у духу закона; трећи (друштвени) ниво обухвата пословање које подразумева да компанија даје допринос друштву у коме послује бринући о здрављу друштва и пружајући помоћ у уклањању или ублажавању друштвених проблема (99-100). Тенч и Јоменс (Tench and Yeomans 2009) сматрају да је најважнији трећи (друштвени ниво), те да ће опстати оне компаније које послују управо на највишем (друштвеном) нивоу, јер оне све више добијају на видљивости и добијају јавно признање за своје позитивне акције (101).

ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНО ПОСЛОВАЊЕ ИЗМЕЂУ ФИЛАНТРОПИЈЕ И ЛИЧНИХ ИНТЕРЕСА

Утврдили смо да се све чешће пише о друштвено одговорном пословању. Прегледом дефиницијама јасно се издвајају предности овакве праксе за екологију, запослене раднике, заједницу у којој компанија послује, шире друштво, али и за саме компаније. Међутим, поставља се питање зашто би компаније пристале да спроводе друштвено одговорну праксу и издвајају део свог профита за овакве активности уколико их правне норме на то не приморавају? Да ли се може говорити о искључиво филантропским и алтруистичким намерама или је по среди нешто сасвим друго?

Примери бројних мултинационалних компанија указују да оне практикују друштвено одговорно пословање. *Nike* надгледа услове рада у својим фабрикама које се налазе у земљама у развоју. *British Petroroleum* је значајно смањио емисију гасова са ефектом стаклене баште. *PepsiCo* је заједно са многим другим компанијама повукао своја улагања из Бурме због непоштовања људских права. *Strabucks* продаје кафу са ознаком *fair trade*, а *Ikea* захтева од својих добављача у Индији да забране дечији рад и пружи финансијску подршку како би се спречио дечији рад (Vogel 2005, 1-2).

Несумњиво је током историје, али и данас, било људи који су желели да допринесу развоју заједнице, заштити права људи на достојанствен живот и рад, заштити природе и унапређењу читавог друштва без икакве личне користи. Но, не може се говорити о томе као о системској, широко распрострањеној, карактеристици. О чему се онда заправо ради?

У високо развијеним економијама друштвена одговорност

компанија постаје све важнији фактор на основу кога се потрошачи опредељују за одређени производ, те на овај начин друштвено одговорне компаније постижу компаративну предност, што повратно остварује утицај на примарну функцију компанија (увећање профита). Вогел (Vogel 2005, 2) указује да је друштвено одговорно пословање концепт који су многе компаније морале да прихвате како би опстале у свету „у којем је њихово понашање све више и више под микроскопом“.

Глобална студија о друштвено одговорном пословању спроведена 2015. године указује да су потрошачи увидели да могу утицати на понашање компанија кроз одабир „производа које купују, места на којима раде и жртве које су спремни да поднесу ради решавања социјалних и еколошких проблема“ (Cone Communications 2015, 2). Према овом истраживању потрошачи сматрају да компаније треба да имају одговорност за еколошка и друштвена питања. Истраживање указује да 91% испитаника (9 од 10) сматра да компаније треба да учине нешто више од самог стварања профита, док 84% глобалних потрошача тврди да покушава да купује производе и услуге од стране друштвено одговорних компанија. Ово може имати снажан утицај на то како ће се у будућности компаније понашати (Cone Communications 2015, 7).

Компаније, такође, промовишу друштвено одговорно пословање из страха од увођења веће регулативе. Како би избегли увођење веће глобалне регулативе и придобили што већи број купаца, компаније праве публикације о својим позитивним активностима, а неке чак ангажују читава одељења која се баве промоцијом друштвено одговорних активности компанија (Farnsvort 2017, 111). Готово 88% испитаника очекују да компаније извештавају о својим активностима везаним за друштвено одговорно пословање (Cone Communications 2015, 25).

Може се закључити да већина компанија улаже у друштвено одговорно пословање превасходно бринући о својим интересима, те им је циљ да створе медијску слику која би довела до бољег реномеа компаније у јавности. Таква слика може имати директне импликације на продају производа или услуга, а самим тим и на профит компаније, са једне стране, као и на избегавање увођења веће регулативе, са друге.

Имајући у виду да живимо у глобализованом свету, где се информације преносе невероватном брзином са једног краја планете на други, од непроцењиве је важности да медији прате рад мултинационалних компанија и извештавају о томе. Чињеница

је да се у извештајима компанијама, уколико постоје, неће наћи негативни аспекти пословања. Зато је потребно да се новинари баве истраживањима у којима би износили позитивне, али и негативне примере. Позитивни примери би могли да послуже другим компанијама као полазна тачна за увођење друштвено одговорног пословања, а негативни да допринесу да шири јавност осуди такво пословање што се директно може одразити на профит компаније. На тај начин медији би стварали друштвено одговорно окружење које је неопходно како би се наградиле или казниле одређене компаније у зависности од начина пословања. Ипак, то није могуће уколико се не укључе и сви остали чланови друштва. Имајући у виду да друштвено (не)одговорно пословање има директне импликације на животне и радне услове људи, теоретичари и практичари из области социјалне политике требало би да представљају стожер, око кога би се окупили сви остали актери, како би радили на развоју и промовисању концепта друштвено одговорног пословања.

ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНО ПОСЛОВАЊЕ КАО ПРЕВЕНТИВНА ДЕЛАТНОСТ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Још је Аристотел (Aristotel 1975, 30) писао „да је свака заједница настала ради неког добра (...) а она која је од свих најмоћнија и која све остале у себи обухвата тежи добру највишем од свих“. Овим речима Аристотел (Aristotel 1975) описује државну заједницу, те истиче да је човек као и многа друга жива бића способан да живи у друштву, али оно што човека издваја је разум захваљујући коме човек просуђује шта је праведно, а шта неправедно, шта је корисно, а шта штетно. Стога сматра да је човек без врлине, који тежи само задовољавању полног нагона и глади, најдивљије, најизопаченије и најгоре од свих живих бића. Са друге стране, он истиче правду као потребу државне заједнице која постоји ради одржавања срећног живота (30-32). Социјална политика је делатност која треба да омогући свим члановима друштва да задовоље своје основне потребе. Другим речима, она треба да сузбије неправду и да прерасподелом омогући заштиту и сигурност свих чланова заједнице.

Ана Чекеревац (Ћекеревац 2009, 565) сматра да „социјална политика означава друштвени процес сталних социјалних реформи, које настоје да интересима продуктивности супротставе интересе заштите и сигурности“. Марко Младеновић (Mladenović 1980) је још 80-их година прошлог века писао да развијена социјална политика „постаје један од најзначајнијих фактора целокупног

друштвеног развоја“ (7), те да се схвата „као политика планирања глобалног, социјалног, поред економског развоја“ (7).

Са ових основа можемо разматрати и концепт друштвено одговорног пословања. Појам социјална или социјално „потиче од латинске речи *socijalis*, што значи друштвени, који се тиче друштва, па отуда и *societas* – друштво“ (Lakićević 1980, 6). Према Лакићевићу (Lakićević 1980, 6) појам социјално се може схватити и у ужем смислу као „комплекс појава и околности које се односе на животне и радне услове појединаца, друштвених скупина и читавог друштва“. Имајући у виду да и социјална политика и друштвено одговорно пословање (*Corporate Social Responsibility*) садрже овај термин јасно је да се односе на појаве и околности које се тичу друштва, односно животних и радних услова појединаца, различитих група или целог друштва. Стога је социјална политика заправо друштвена политика, те Шефер (Šefer 1974, 3) износи да она „сигурно значи другу страну економске политике“. Исто се може речи и за друштвено одговорно пословање.

Концепт друштвено одговорног пословања настао је као контра мера како би се одговорило на негативне аспекте пословања компанија и како би се ублажиле њихове последице које све чешће имају импликације не само на раднике одређене компаније, већ и на животну околину и читаво друштво. Фарнсворт (Farnsvort 2017, 110) говори о друштвено одговорном пословању управо као о начину на који је „глобална социјална политика одговорила на растући проблем корпоративне штете“. Негативни аспекти пословања имају директне импликације на друштво, односно на животне и радне услове људи који су у основи социјално-политичке делатности.

Душан Лакићевић (Lakićević 1980, 12) одређује социјалну политику управо „као свесну и слободну практичну друштвену делатност која се бави животним и радним условима људи и друштвених група“. Овом схватању близак је и Кочовић (Koćović 2007, 30) који сматра да „социјална политика мора да буде организована делатност, у чијем средишту су садржаји који чине суштину живота човека и услови у којима се животни садржаји реализују настојећи да их унапреди“. Настојећи да унапреде животне и радне услове људи теоретичари и практичари из области социјалне политике у будућности морају више пажње посветити овом концепту.

Имајући у виду да се тржиште шири у свим областима (чак и у здравству, образовању, и социјалним активностима), као и да државне социјалне установе постају споредне у односу на тржиште,

у оквиру социјално-политичке делатности треба све већи нагласак стављати на превентивне програме и активности (Šekerevac 2007, 377-382). Некада доминантна улога државе у обезбеђењу социјалне сигурности, све више се трансформише и уступа место новим актерима. Стога, државне политике, нису, и не треба да буду, једини канал у обезбеђивању социјални сигурности грађана – ту се морају укључити и породице, невладине организације и тржиште. Извори социјале сигурности, као што већ разматран термин социјално (друштвено) указује, нису само државни, већ и друштвени актери.

Држава не мора и кроз историју није била једини извор социјалне сигурности. Напротив, у теорији (Brinkerhoff and Brinkerhoff 2002; Salamon 1995; Spiker 2013) се спомиње три до пет сектора као извора социјалне сигурности. Поред државе (јавни сектор), ту свакако треба сврстати и породицу (неформални сектор), тржиште (приватни сектор) и невладини организације (цивилни или добровољни сектор). Имајући у виду да ниједан од наведених сектора не делује самостално, неопходно је да њихове активности буду комплементарне (Perišić 2016, 31; Перишић 2016, 348-350). Владе у трци за привлачењем инвеститора прилагођавају јавне политике интересима компанија (Farnsvort 2017, 95-96), што се може негативно одразити на све чланове друштва. Како друштвено (не)одговорно пословање задире у све наведене секторе, неопходан је холистички приступ како би друштво постало свесно вредности овог концепта као превентивне социјално-политичке делатности. Како истиче Ненси Бирдсал (Birdsall 1993, 1) „основни циљ економског развоја није економски раст, већ побољшање добробити (благостања) људи – оно што често називамо људским развојем или социјалним развојем“.

ЗАКЉУЧАК

Када говоримо о друштвено одговорном пословању прва помисао је увек на велике мултинационалне компаније. Ипак, величина компаније не би требало да буде репер на основу кога би разматрали друштвено одговорно пословање. Оно мора бити присутно у друштву као идеја, као широко распрострањени начин размишљања присутан у свести свих чланова заједнице. Одговорност према животној средини, запосленим радницима и широј заједници треба да буде широко распрострањена. Свако треба да дела и учествује у складу са својим могућностима. Чињеница да веће компаније друштвено неодговорним пословањем остављају веће последице, не аболира одговорности мала предузећа.

Пословање се дешава у одређеном окружењу, те привредне активности не би требало посматрати одвојено од друштва у коме се дешавају. Друштвено одговорно пословање не би требало разматрати као трошак компаније, већ као део пословања. Кроз афирмацију оваквог деловања треба тежити да се у будућности друштвено одговорно пословање нађе на врху приоритета, пре свега код доносиоца одлука на челу мултинационалних компанија, који би требало све пословне одлуке да провуку кроз призму овог концепта. Како би то постигли неопходно је јединство и комплементарно деловање свих актера, међународних организација, цивилног сектора, државних институција, академске заједнице, медија, али и сваког појединца. Теоретичари и практичари из области социјалне политике треба да представљају стожер, око којих ће се окупити остали актери у циљу заштите основних вредности социјалне политике као што су хуманизам, социјална правда, слобода и солидарност. Они кроз свој јавни ангажман (публикујући радове, новинске чланке или књиге и наступајући у медијима) треба да укажу на последице које неодговорно понашање компанија може да изазове у погледу животних и радних услова људи, као и на предности друштвено одговорно пословања за државу и друштво. Таквим деловањем ствараће се освешћеније и праведније друштво. Нажалост, такве активности су сада веома ретке, а делатност социјалне политике је углавном усмерена на санирање последица. Стога, допринос овог рада огледа се у настојању да се скрене пажња на значај превентивне социјалне политике у овој области, као и у сензибилизацији шире друштвене заједнице, и медија посебно, да контролишу рад компанија и врше перманентни притисак на њих како би се друштвени и еколошки проблеми интегрисали у пословање компанија.

У таквим околностима одговорни појединци и организације цивилног друштва обавештаваће медије, а они ширу јавност и државне органе о неодговорном пословању компанија и на тај начин превентивно деловати како би остале компаније прихватиле овај концепт. Циљ је створити тржиште друштвено одговорног пословања. Овакво тржиште биће корисно и за компаније и за заједницу. Компаније ће се такмичити да придобију поверење грађана кроз промовисање људских и радних права, заштите животне средине и активности које доприносе добробити заједнице како би кроз узвраћено поверење оствариле профит. Са друге стране, грађани ће имати директне користи од таквих активности. На овај начин сви постају актери социјалних реформи и раде на стварању хуманијег, праведнијег и солидарнијег друштва. Повезивање

економске, правне, етичке и филантропске одговорности не треба схватати као субверзивну доктрину на штету компанија, већ као реалност у којој компаније могу да буду одрживе и профитабилне, а у исто време и друштвено одговорне.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Перишић, Наталија. 2016. „Нови односи јавног и цивилног сектора - партнерства и уговарање у обезбеђивању социјалне сигурности у Србији.“ *Социолошки преглед* (50) 3: 347-370.
- Aristotel. 1975. *Politika*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Birdsall, Nancy. 1993. *Social Development is Economic Development*. Washington: The World Bank.
- Bowen, Howard. 2013. *Social Responsibilities of the Businessman*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Brinkerhoff, Jannifer, and Derick Brinkerhoff. 2002. “Government-nonprofit realations in comparative perspective: evaluation, themes and new directions.” *Public administartion and development* (22) 1: 3-18. doi: 10.1002/pad.202
- Carrol, Arcie. 1991. “The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organization Stakeholders.” *Business Horizons* (34) 4: 39-48. doi:10.1016/0007-6813(91)90005-g
- Carroll, Archie. 1999. “Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct.” *Business & Society* (38) 3: 268-295. doi:10.1177/000765039903800303
- Čekerevac, Ana. 2007. „Globalizacija i reforme socijalne politike.“ *Godišnjak FPN* (1) 1: 367-385.
- Čekerevac, Ana. 2009. „Novo shvatanje socijalne politike.“ *Godišnjak FPN* (3) 3: 557-567.
- Cone Communications. 2015. “Global CSR Study.” Accessed may 17, 2021. <https://www.conecomm.com/2015-cone-communications-ebiquity-global-csr-study-pdf>.
- Dahlsrud, Alexander. 2008. “How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions.” *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* (15) 1: 1-13. doi:10.1002/csr.132
- Farnsvort, Kevin. 2017. „Poslovanje i globalna socijalna politika.“ *U Globalna socijalna politika*, ur. Nikola Jejts, 93-121. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Forbes. 2008. “The History of Doing Good.” *Forbes*. Accessed july

- 15, 2021. https://www.forbes.com/2008/10/16/csr-history-reform-lead-corprespons08-cx_ml_1016lewis.html?sh=7597da24785f.
- Friedman, Milton. 1970. "A Friedman doctrine - The Social Responsibility Of Business Is to Incease Its Profits." *The New York Times*. Accessed may 16, 2021. <https://www.nytimes.com/1970/09/13/archives/a-friedman-doctrine-the-social-responsibility-of-business-is-to.html>.
- Friedman, Milton. 2002. *Capitalism and Freedom*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Kočović, Dragoslav. 2007. *Socijalna politika*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Kotler, Filip, i Nensi Li. 2007. *Korporativna društvena odgovornost: Učiniti najviše za svoju kompaniju i za izabrani društveni cilj*. Beograd: Čigoja štampa.
- Lakićević, Dušan. 1980. *Uvod u socijalnu politiku*. Beograd: Savremena administracija.
- McGuire, Joseph. 1963. *Business and Society*. United States of America: McGraw-Hill Book Company.
- Mladenović, Marko. 1980. *Socijalna politika i porodica*. Beograd: Savremena administracija.
- Perišić, Natalija. 2016. *Socijalna sigurnost - pojmovi i programi*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Salamon, Lester. 1995. *Partners in Public Service - Government - Nonprofit Relations in the Modern Welfare State*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Šefer, Branislav. 1974. *Socijalna politika i socijalna strategija*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Smart kolektiv. 2006. *Pojmovnik društveno odgovornog poslovanja*. Beograd: Smart kolektiv.
- Smith, Adam. 1937. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York: The Modern Library.
- Spiker, Pol. 2013. *Socijalna politika: teorija i praksa*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Tench, Ralph, and Liz Yeomans. 2009. *Exploring Public Relations*. Harlow: Prentice Hall.
- Vlastelica Bakić, Tamara, Jelena Krstović, i Slavica Cicvarić Kostić. 2012. „Poslovna opravdanost društveno odgovornog poslovanja.“ *Marketing* (43) 3: 191-198.
- Vogel, David. 2005. *The Market for Virtue: The Potential and Limits of Corporate Social Responsibility*. Washington: Brooking Insitution Press.

Jovan Berić**Institute for Political Studies, Belgrade*

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SOCIAL POLICY

Resume

Companies do business within a concrete social context; thus, their performance (business) cannot be considered solely on the basis of economic goals, but also according to the consequences such business practices have on the natural and social environment in which the company operates. In other words, it is necessary for companies to consider the socio-ecological consequences of their decisions, not only financial. Social policy, an endeavour which deals with the living and working conditions of people and their betterment, should commit more towards this concept. This paper first summarizes the development of this concept, the way in which various authors have defined it, emphasized its importance, but also criticized it. Although a large number of different definitions can be found in the theoretical literature and acts of international organizations, a review has identified certain recurring characteristics. These are: the integration of economic and social goals, the actions of companies in accordance with social goals should go beyond the normative regulations, and accordingly, the goals are implemented on a voluntary basis. The purpose of this concept is to show that companies can be sustainable, profitable, and socially responsible at the same time. But, having in mind that socially responsible practice is carried out on a voluntary basis, the question of whether it is motivated by exclusively philanthropic intentions or something completely different, was also considered. Based on the analysis, it was concluded that a company will invest in socially responsible business primarily by taking care of its interests and the media image that will have direct implications for the sale of products and services. Therefore, more attention should be paid to this issue by theorists and practitioners in the field of social policy. Bearing in mind that social policy deals with the living and working conditions of people and social groups, corporate

* jovan.beric@ips.ac.rs

social responsibility can be an important part of the preventive activities of social policy. It also points out the importance of involving all actors who would work complementary on the development and promotion of this concept in order to raise awareness of all members of society. The core of such a gathering should be theorists and practitioners in social policy because the consequences of irresponsible business will affect the living and working conditions of people. On the other hand, through socially responsible business practices, it is possible to improve the social security and the living and working conditions of people.

Keywords: corporate social (ir)responsibility, social policy, living and working conditions, preventive practices, ethical responsibility, media

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

**ОБНОВА СРБИСТИКЕ - НАУЧНЕ
ПОЛЕМИКЕ, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ**

293

Вера Милосављевић

ЗА УСТАНОВЉЕЊЕ И ОЗВАНИЧЕЊЕ СРБИСТИКЕ

309

Драгиша Бојовић

ОД ОБНОВЕ СРБИСТИКЕ ДО ИМЕНА ДЕПАРТМАНА

319

Јово Радош

ПРАВДА, ПРАВО И ЕТИКА СИЛЕ

327

Вања Глишин

ЕКСТРЕМИЗАМ И НОВА РЕАЛНОСТ - СВЕТ У ДОБА
КОРОНА ВИРУСА

Вера Милосављевић

Нови Сад

ЗА УСТАНОВЉЕЊЕ И ОЗВАНИЧЕЊЕ СРБИСТИКЕ*

У систему славистике као научне филолошке дисциплине пре три деценије није постојао подсистем са именом србистика. Постојао је подсистем сербокroatистика (за област проучавања језика) и југославистика (за област проучавања књижевности). То је потврђено у књизи Предрага Пипера *Увод у славистику* објављеној у Београду 1991. године (Пипер 1991, 8). Исте године када и Пиперова, изашла је књига Радмила Маројевића *Ћирилица на раскришћу векова* и у њој је, само на једном месту, поменуто име србистика (Маројевић 1991, 131). Пет година касније, на Филолошком факултету у Београду одржан је симпозион *Сопоставительные, типологические и сравнительно-исторические исследования русского и других языков* (25-29. септембра 1996). У оквиру овог научног скупа организован је у Новом Саду округли сто *Русский язык. Руссистика. Сербский язык. Србистика*. На тражење чувеног руског лингвисте академика Ољга Трубачова, учесника симпозиона, округли сто је одржан у Гимназији „Јован Јовановић Змај“ ради сећања на славног Павела Јозефа Шафарика, који је био професор и директор Српске православне велике гимназије у Новом Саду (1819-1833) а чију традицију наставља садашња, популарно звана, Јовина или Змајева гимназија. Павел Јозеф Шафарик је био један од носећих стубова у развоју славистике и србистике у првој половини 19. века. Овом приликом, професор Методологије проучавања књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду Петар Милосављевић поднео је реферат *Србистика – стање и перспективе* који је потом објављен као *Поговор* у његовој књизи *Срби и њихов језик* (Приштина 1997). Исте 1996. године, представник нове историографске школе у Срба Јован И. Деретић основао је у Чикагу Институт за србистику који није био дугог века јер се његов оснивач убрзо вратио у Србију.

* Овај текст је први пут објављен у *Летопису Матице српске*, у броју за јул-август 2021. године. Овде се доноси са исправкама неколико грешака у навођеним датумима.

Петар Милосављевић је у поменутом реферату, али много потпуније у књизи *Увод у србистику* (2002) изложио да су србистику, као научну дисциплину са латинским термином *serbica*, увели слависти Добровски и Копитар почетком 19. века а да су је нарочито развили и утврдили Вук Стефановић Караџић, Павел Јозеф Шафарик и други слависти у првој половини тога века. То значи да су ондашња, а и ранија и каснија научна бављења српским језиком, књижевношћу и српским културноисторијским темама, имала своје научно име. Међутим, после смрти Вука Караџића (1864) непринципијелно је конструисан термин сербокроатистика. Институционалну базу сербокроатистике чиниле су Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу која је почела да издаје *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1882. године, и славистичке студије у Бечу којима је руководио хрватски филолог Ватрослав Јагић. Јагић је и увео име сербокроатистика. Његова је идеја да Срби и Хрвати имају, тобоже, заједнички језик, а да се разликују по вери. Међу Јагићевим ученицима и следбеницима било је и Срба, лингвиста и историчара. Беч је постао центар сербокроатистике.

Пред крај 19. века оживела је србистичка научна оријентација подстакнута оснивањем Српске Краљевске Академије (1886) у којој је Стојан Новаковић покренуо рад на *Речнику српског књижевног и народног језика* (1893). Под тим именом објављене су две огледне свеске овог речника, једна 1913. а друга 1944. године. Али, у југословенском периоду, србистичка оријентација је слабила да би од 1954. године, када је одржан Новосадски договор о језику, била сасвим потиснута а српски језик је добио двонационално име. Први том Речника Српске академије наука појавио се 1959. године, под именом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Под истим именом 2020. године изашао је и 21. том. Поводом 15. тома (1996) у јавности се чула реч критике на ово име (П. Милосављевић, *Речник којег језика* у листу *Дневник* 11. јуна 1997). У САНУ су 16. фебруара 1999. године најугледнији лингвисти и књижевници расправљали о имену речника, али му право, изворно, име није враћено (видети Ковачевић 2000, 39-40).

Српски језик је доживео више покушаја потирања свог генетског имена. У Хабзбуршкој монархији политичке власти су српском народу и језику дале илирско име. Проглашењем илирског покрета 1835. године и преузимањем српског језика и за књижевни језик Хрвата, по цену одрицања од хрватског језика, учињен је само прелазни корак. Већ 1843. године иста држава је забранила илирско име а српском језику је додато име – хрватски. Доброћудни извршилац пакленог плана, похрваћени Немац Људевит Гај (кога и

Срби стално повезују са Вуком иако међу њима није било никакве сарадње) одузео је Хрватима њихов народни и књижевни језик (не без подршке али и отпора са хрватске стране) и за њих „позајмио“ туђи језик – српски и туђе писмо – српску латиницу. Он је сам признао да је илирски језик, који је он уводио у употребу код Хрвата, у ствари, језик српски.

Греше сви који Бечки књижевни договор (1850) тумаче као легализацију хрватског имена за српски језик. Хрвати који су дошли на састанак са Вуком и Даничићем нису разговарали о свом матерњем хрватском језику (Иван Мажуранић, Иван Кукуљевић-Санкцински и Винко Пацел били су чакавци или кајкавци) него о вуковском српском језику за који су се они определили као књижевни. Циљ договора је био да сви поштују Вукова правила и да не разједињују језик. Вук, који никад није прихватио хрватско име за српски језик, 1961. године у чланцима *Срби и Хрвати* и *Очитовања*, не пише о подели језика него о подели народа „по закону или по вјери“. Негативно оцењујући тај критеријум као неевропски и смешан, он га прима за невољу, „ако бољег нема“, и остаје при своме да се народи деле по језику. Творац аустро-хрватске идеје југославенства, која се разликовала од српске, био је пореклом Немац, бискуп Јосип Јурај Штросмајер који је 1867. године основао Југославенску академију наука. И пре Академије у Хрватској је постојало Друштво за старину и повестницу Југославена са којим је Друштво српске словесности 1851. године започело размену публикација. Крајем 19. и почетком 20. века хрватски филолози, тзв. вуковци (Томо Маретић, Иван Броз, Фрањо Ивековић, Ђуро Шурмин) у својим речницима, граматицама и правописима обрађивали су чисти српски језик по делима Вука, Даничића, Његоша, М.Ђ. Милићевића као хрватски језик, а у историје хрватске књижевности уносили су делове српске књижевности.

Врхунац поигравања са лажним именом језика српскога десио се у Држави Срба, Хрвата и Словенаца, створеној на аустро-хрватској, штросмајеровској, идеји југословенства. Уставом од 1921. године било је прописано име језика српско-хрватско-словеначки! Како је то било могуће? Тако што су идеју о једном српскохрватском народу заступали неки прваци у српској науци. Александар Белић је 1914. написао а 1915. године и објавио рад под насловом *Србија и јужнословенско питање* у којем говори о јединственом српскохрватском народу и заједничком језику и каже да је „данашње хрватско друштво прожето уверењем да са српским делом чини нераздвојну целину, да се са њим у духовном смислу

потпуно поклапа“. Ову нетачну оцену заснивао је на чињеници што је Тома Маретић дајући „своме народу граматику хрватскога или српскога језика“, у ствари, дао „граматику језика народних песама, Вукова језика и Даничићева“ (*Историја једне утопије* 2018, 90). Као залог или жртва државног југословенства принесен је српски језик. Милион и двестапедесет хиљада изгубљених људских живота Срба у великом рату не могу се повратити. Али идентитет, интегритет и име српског језика је и могуће и нужно успоставити.

Током првих десет година после другог светског рата, у Србији и у Црној Гори српски језик се и званично звао српски. То је био знак обнове научне свести и српске филолошке традиције али, и последица геноцидне језичке политике у Независној Држави Хрватској. Међутим, у Босни и Херцеговини језик се од после рата звао српскохрватски, а у Хрватској – хрватски или српски. Загреб, поставши, после Беча, центар сербокroatистике и седиште Југославенског лексикографског завода, диктирао је научну оријентацију. Како је то изгледало уверљиво приказује једна анегдота о Мирославу Крлежи и Александру Белићу коју је из загребачког часописа *Jezik* (1986. XXXIII, бр. 4. стр. 113) пренео Радмило Маројевић на 72. страни своје књиге *Ћирилица на раскришћу векова*. Крлежа је педесетих година предлагао да се организује заједнички историографски институт ЈАЗУ и САНУ а, приликом договора о томе, по Крлежиним речима, српски научници „ништа друго у својим тезама нису износили него аргументе о српском поријеклу Дубровника“. Гневан због тога, Крлежа је рекао Александру Белићу, председнику САНУ, да он то може „колико сутра у облику извјештаја ... поднијети партијском Политбироу и све ове ваше професоре дати позвати на ред, и то на основи позитивних закона, јер оно што су они урадили то су криминални деликти“. „Нећете то, ваљда, учинити?“ – одговорио му је Белић. „Учинити нећу и то је моја грешка“, рекао је Крлежа. Ова анегдота показује у каквим условима и под каквим политичким притиском је постигнут Новосадски договор о језику 1954. године који су организовале Матица српска и Матица хрватска, а одржан је у згради Покрајинског комитета КПЈ. Тада је укинута српско име језика у Србији и у Црној Гори а наметнуто српскохрватско/хрватскосрпско. Комисија која је добила задатак да изради правопис једног, а двоименог, језика израдила је и 1960. објавила јединствен правопис али у два издања код два издавача: један ћирилицом, за екавску, источну, „српску“ (Матица српска) а други латиницом, за ијекавску, западну, „хрватску“ варијанту језика (Матица хрватска). Овим је трасиран пут за цепање српског на два,

касније и више језика, без обзира на илузорност тога подухвата. Као подручје хрватског језика означени су ијекавски говори у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори и неким западним крајевима Србије.

У Републици Србији је тек 1991. године, Законом о службеној употреби језика и писма, одбачено двонационално име језика и враћено му је српско име (*Службени гласник Републике Србије*, број 45/1991). Међутим, то је учињено половично. У првом члану Закона пише: „У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива српским језиком (у даљем тексту српски језик)“. Одредба је проблематична јер истом језику приписује два имена, односно, дели језик на два језика, српски и хрватски. Термин српски језички израз, као идентитетско обележје за српски језик, то је празна формулација која није дефинисана. Овакво решење било је само преобличен став Мирослава Крлеже који гласи: језик се зове српски када га говоре Срби, а хрватски је када га говоре Хрвати. Овакво законско решење значило је: и после Крлеже – Крлежа. Под готово истим условима, кад се ради о српском језику, и данас се води језичка политика у Србији. Као да је „споразум“ Крлежа – Белић још на снази.

Српско име језика прихваћено је у школском систему и у јавном животу у Србији (сем од стране екстравагантних појединаца) али као да није сасвим прихваћено у српској науци. САНУ је наставила да издаје *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Највиша српска научна установа остала је у власти сербокroatистике, потенцијално, кроатистике. Јер, како другачије схватити име (сербо)кроатистика него као кроатистика са српским додатком, а српскохрватски језик – као хрватски са додатком српског (како је то протумачио хрватски лингвиста Далибор Брозовић). Управо тако је и Јосип Матасић 1984. назвао своју језичку мапу која приказује укупно говорно подручје српског језика подељено на велики, „хрватски“, и мали, „српски“, део.

Ни Хрвате ни Србе није збуњивала трагикомична ситуација када су преостали Срби у Хрватској, после прогона својих сународника, тражили право на употребу српског језика као мањинског у односу на хрватски као језик већинског народа. При томе, тим њиховим српским језиком је говорила цела Хрватска и цео тзв. Западни Балкан. То што српским језиком говоре и народи са другим националним именима није никакав преседан. Али је парадоксално то што се само српском језику приписују друга национална имена.

Тек половином деведесетих година 20. века јаче је оживела свест о потреби повратка српској филолошкој традицији и појавио се покрет за обнову србистике. У оквиру манифестације Видовдански дани, у амфитеатру Народне и универзитетске библиотеке у Приштини 25. јуна 1997. године представљене су три књиге Петра Милосављевића о идентитету и интегритету српског језика и српске књижевности које је издала ова Библиотека (Милосављевић 1995; 1996; 1997). О књигама су говорили њен управник Слободан Костић и Синиша Јелушић, универзитетски професори у Приштини, и Бранислав Брборић (2001, 118-121) и Светозар Стијовић, лингвисти из Београда. Аутор Петар Милосављевић, у своме обраћању, најавио је покрет за обнову србистике. Већ 9. октобра исте године на приштинском Филолошком факултету основано је Друштво покрета за обнову србистике – Центар Приштина на челу са председником Слободаном Костићем и потпредседником Драгишом Бојовићем. Следеће 1998. године почео је да излази научни часопис *Србистика/Serbica* (1998) као гласило покрета. Појавом све већег броја књига и научних радова других аутора о питањима идентитета и интегритета српског језика и књижевности, почело је да се мења стање у српској националној филологији у корист обнове српске филолошке традиције и развоја србистике као научне дисциплине.

Исте године кад је проглашен покрет за обнову србистике, у Београду је 12. децембра 1997, у окриљу Српске академије наука и уметности, склопљен Споразум научних, просветних и културних установа из Србије, Црне Горе и Републике Српске о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика. У тексту овог Споразума термин србистика је три пута поменут и то: кад се говорило „о уклапању српског језика и србистике у међународне пројекте и стандарде“, дакле, о уласку србистике у систем европских националних филологија, затим, као предвиђање да би, у сарадњи овог Одбора са државним органима, „србистика, и материјално, и кадровски, и програмски, могла јачати“; и о могућности повећања броја чланова Одбора „у случају нових универзитетских центара, односно катедара и института за србистику“ (Брборић, Вуксановић и Гачевић (прир.) 2006, 17-18). Последња реченица подразумева да ће све постојеће катедре српског језика и књижевности понети име катедре за србистику. Камо среће да је рађено како је написано! Али, на институте и катедре за србистику (сем часног изузетка Филозофског факултета у Нишу који има Департман за србистику) још се чека.

У првом броју часописа *Србистика/Serbica* (1998) у одељку

насловљеном као *Обнова србистике* објављени су документи: *Платформа Покрета за обнову србистике* и *Мемоар о очувању и унапређењу српског језика, српске књижевности и српске саборности*, претходно представљени на Славистичком конгресу у Будви, и *Документи Одбора за стандардизацију српског језика: Саопштење Одбора и представника његових оснивача*, које је потписао академик Павле Ивић, *Записник са прве, конститутивне, седнице Одбора* и, већ поменути, *Споразум о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика*. Уредништво часописа се захвалило секретару Одбора Браниславу Брборићу на уступљеном материјалу. У склопу истог одељка пренесени су и делови интервјуа које је овим поводом дао председник Одбора академик Ивић *Вечерњим новостима*, *НИН-у* и *Демократији*. У погледу србистике као националне филолошке дисциплине није било несагласја. Изгледало је да је у српској академској заједници преовладало јединствено опредељење за србистичку научну парадигму и за одбацивање сербокroatистике. Бар да је тако и остало! Академик П. Ивић се на првој седници Одбора за стандардизацију повукао са места председника и предложио италијанисту Ивана Клајна на ту функцију. Клајн је био међу потписницима Споразума у име Матице српске у којој је уређивао периодичну публикацију *Језик данас* (без имена језика као и старија публикација *Наш језик* коју је покренуо А. Белић 1932). Академик Иван Клајн остао је на месту председника Одбора две деценије.

Одмах се могло приметити да међу потписницима Споразума није било никога са подручја Хрватске. Није било ниједне институције у Хрватској која би заступала србистичке ставове у погледу идентитета и интегритета српског језика у Хрватској. Српско културно друштво „Просвјета“ избрисано је из државног регистра удружења грађана још 1980. године.

Већ у првој својој Одлуци, Одбор за стандардизацију српскога језика прихватио је, као свршени чин, цепање српског језика на српски део и „несрпске“ делове истог језика. Дајући одговор на питање о имену језика којима је писан Дејтонски споразум, Одбор за стандардизацију је рекао: бошњачки а не босански и, самим тим, увео је још једно име за српски језик (видети Брборић, Вуксановић и Гачевић (прир.) 2006, 61-62). Одбор није стао у заштиту интегритета и имена српског језика тиме што би изнео мишљење: ни босански ни бошњачки, и није научним аргументима показао да је Дејтонски споразум писан не на четири него на два језика: на српском и на енглеском. Да је овај политички документ писан на четири језика: бошњачком, хрватском, српском и енглеском, то

је обмана за свакога ко уме да чита. Папир трпи све, па и овакво писање и потписивање политичких докумената. Али наука не може да прихвати све што неко стави на папир. После ове прве Одлуке, у Одбору за стандардизацију српског језика као да више није било места за србистику као научни термин. У укупно 50 одлука, са образложењима, објављеним у књизи *Српски језик у нормативном огледалу* (Брборић, Вуксановић и Гачевић (прир.) 2006) термин србистика се помиње само два пута, на странама 111. и 126. Тек последњих година чешће се могу чути или прочитати, у ванинституционалном контексту, имена србисти и србистика.

Одбор за стандардизацију српског језика се потрудио да у тексту образложења своје једанаесте одлуке (која се тиче имена језика на страним универзитетима) обавести јавност да: „Што се тиче *хрватскога (књижевног) језика*, он је био уставна категорија и у СФРЈ 20 година (од 1972, када је та категорија уведена амандманом V на Устав СРХ, а потом, 1974. унесена и у нов републички устав)“. Затим се говори да је овај двојезик из седамдесетих година постао „српски, хрватски и бошњачки (тро)језик...“ мада он „јесте у *генетском смислу* преобладајуће српски, неупоредиво више него несрпски, а кад би се ствар могла посматрати кроз призму његошевског стиха *мањи поток у већи увире*, и (само) српски језик“. Стилском вештином аутори су прикрили истину. Његошев стих је овде депласиран јер није било утока мањег у већи језик. Хрватски (кајкавски или чакавски) никада се није улио у српски новоштокавски. Дакле, у српском језику нема „несрпског“ дела језика. У истом образложењу Одбор износи парадоксално и ненаучно становиште када каже: да „лингвистички ентитети означени називима *српски, хрватски и бошњачки језик (никако босански!)* имају у свему битноме исту (језичку) структуру. Зато и представљају исти *стандарднојезички систем*“. И уместо да на овоме стану, писци текста додају да су „та три језика... подоста издиференцирани (уразличени) етно-конфесионални, тј. национални *језички стандарди*, односно *варијанте истог стандардног језика*, па, у крајњој линији, и оделити *стандардни језици*...“ (Брборић, Вуксановић и Гачевић (прир.) 2006, 108; 109; 111). Овај став Одбора је дволичан: тврди се да је српски језик један језички систем и, истовремено, да су то три језика. Откада су верска и национална припадност говорника постали критеријуми за одређивање лингвистичког идентитета језика?

Да је Одбор за стандардизацију српског језика одобрио цепање српског језика, види се и по овој тврдњи у Одлуци бр. 18. Тамо се каже: „Наиме, Одбор сачињавају стручњаци с целокупног говорног

простора српскога језика (Београд, Бања Лука, Крагујевац, Никшић, Ниш, Нови Сад, Подгорица, Приштина, Сарајево), чији је задатак да дају мишљење о свим аспектима стандардизације српскога језика..." итд. Одбор није приказао целовит него сужен говорни простор српског језика јер међу поменутим градовима нема ниједног са подручја Републике Хрватске.

У Одлуци бр. 20. Одбор подсећа: „и наука и политика у СРЈ, још 1991, односно 1992. године, обновили су важење синтагме *српски језик* – као назива за језик у службеној употреби у СРЈ, с екавским, и ијекавским изговором, уз примарну употребу ћириличног писма“. Текст ове одлуке потписао је проф. др Мато Пижурица у име Матице српске, у Новом Саду 8. децембра 2001. године. Исти лингвиста је један од аутора првог савременог *Речника српскога језика*, који је под овим именом објављен 2007. године у издању Матице српске. У овом речнику први пут се појавила одредница: србистика, кратко дефинисана као „наука о српском језику и српској књижевности“. Међутим, у истом речнику, под одредницом српскохрватски језик, каже се да је то „научно име за језик Срба, Хрвата, Црногораца и Бошњака...“. Да ли је то у складу са дефиницијом србистике као науке о српском језику и књижевности? Ако је термин о двонационалном имену језика требало унети у овај речник, зар не би било исправније да је написано: једно време (у југословенском периоду) политичко име за српски језик. Нико од поменутих народа не признаје двонационално име за језик којим се служи. Њега користе једино надлежни у САНУ, и то половично. Иста Академија има Одељење за српски језик и књижевност и Институт за српски језик а издаје речник српскохрватског! О томе је недавно писала актуелна уредница Академијиног речника Рада Стијовић (видети Стијовић 2021). То буди наду да би ускоро у овој установи могло бити поново отворено питање назива језика у наслову најважнијег научног производа те установе и да би се могло десити да буде одбачено хермафродитско име језика у називу речника. Очекујемо да се потврди оцена Раде Стијовић да је речник, који издаје САНУ, увек рађен као речник српског језика, дакле, онако како га је замислио и покренуо Стојан Новаковић.

Докле ће се надлежни правити да не знају за ставове Вука Караџића и потоње србистике о разликовању српског од хрватског језика? Зар није управо Крлежа својим књижевним делима потврдио ту разлику. Хрватски критичар Влатко Павлетић хвали Крлежине *Баладе Петрице Керемпуха* „написане старом писаном кајкавштином у којој је сачувана свјежина кајкавског говорног идиoma“ и тврди да му је то песничко дело боље од поезије коју

је писао „на књижевном језику“ (избегавши да наведе име језика) (Pavletić 1963, 71). Кајкавски је био Крлежин матерњи, хрватски језик који је био и књижевни у Хрвата пре илирског покрета а, спорадично, и касније. Већину својих дела Крлежа је написао на српском (новоштокавском). Мирослав Крлежа је веома добро знао да је грађански Загреб говорио немачки (што је илустровано и у његовим делима писаним на српском језику) и да су у овом граду излазиле новине и књиге за домаћу публику на немачком језику, али он га није називао хрватским.

Приставши на квазитеорију да различити „језички стандарди“ значе и различити језици, Одбор за стандардизацију српског језика „патентирао“ је злоћудни пројекат. Судећи по садржају првих педесет одлука, овај Одбор није систематски отворио питање идентитета и интегритета српског језика, а од све србистичке литературе поконио је пажњу само трима књигама Ивана Клајна и Даринке Гортан-Премк и појединим правописним књигама. Да ли је икада урађена библиографија литературе о српском језику чију израду је Одбор био унео у свој програм рада и да ли је та литература уопште прегледана? За српски језички израз је речено да је двоизговоран (екавски и ијекавски) а он је троизговоран. Зашто се српском језику одузима икавски изговор? Однос Одбора према икавском изговору остао је недефинисан. Рад Одбора у првој деценији је био сведен на одговоре физичким и правним лицима која су тражила савете о појединачним питањима. Одбор није образложио свој главни „проналазак“: српски језик једнако – српски језички израз.

Нисам пратила рад Одбора за стандардизацију српског језика после објављивања овде цитиране књиге *Српски језик у нормативном огледалу*. Убрзо се десило нешто неочекивано. Срби прогнани са Косова и Метохије, присталице покрета за обнову србистике и Срби прогнани из Хрватске нашли су се заједно у одбрани идентитета и интегритета српског језика и културе. Пошто су изгубили право конститутивног народа у Хрватској и оставили тамо сву имовину и српске гробове, прогнаници из Хрватске нису пристали да прогонитељима поклоне своју културну баштину и право да српски језик зову хрватским именом. О десетогодишњици покрета за обнову србистике, у новембру 2007. године, у Новом Саду одржан је дводневни Међународни научни скуп под називом *Српско питање и србистика*, пропраћен објављивањем три зборника научних радова и два монографска издања (Милосављевић 2006; 2007). Скуп су организовали Влада Републике Српске Крајине у прогонству (изабрана 2006. године)

на челу са председником Милорадом Бухом и присталице покрета за обнову србистике чији предводници су били универзитетски професори Петар Милосављевић, Слободан Костић и Драгиша Бојовић. Закључцима овог, скраћено званог, Новосадског скупа, јасно је дефинисано подручје простирања српског књижевног језика као и говорно подручје српског језика и то на принципима које је установио Вук Караџић и слависти његова времена. Сасвим природно, овде није изостављено подручје Републике Хрватске како је то, силом прилика, учинио Одбор за стандардизацију српског језика.

Новосадски скуп из 2007. године, одржан са благословом и уз активно учешће Његовог Преосвештенства Епископа новосадског и бачког др Иринеја, прећутан је у медијима, са изузетком једног написа у НИН-у. Научне и просветне институције и политичке власти су се оглушиле о поруке овога скупа, опет, уз један изузетак. На Филозофском факултету у Нишу већ 1906. године име србистика појавило се у називу студија српске књижевности да бисмо данас тамо имали цео Департман за србистику на којем се изучавају српски језик и српска књижевност на свим основним и постдипломским студијама. То, међутим, као да други у Србији не примећују и не поводе се за овим примером.

Влада Српске Крајине у прогонству наставила је да подржава покрет за обнову србистике. Године 2009. они су у Београду обновили Матицу српску у Дубровнику која је деловала у годинама 1909-1914. и 1936-1941. и која је оставила значајног трага у издавачкој делатности. Шта је Матица српска у Дубровнику, у своје време, значила за Србе, посебно за Србе римокатолике, о томе говори један кратак напис у листу *Dubrovnik* од 9. марта 1940. године.

„Zahvala Gospara dr. Milana Rešetara. Na čestitku Matice Srpske u Dubrovniku, prilikom imenovanja našeg sugrađanina Dubrovčanina Gospara dr. Milana Rešetara članom Srp. Kralj. Akademije, Gospar Milan je odgovorio:

„Poštovani gosp. Pretsjedniče,

Najtoplije zahvaljujem „Matici srpskoj“ mojega nezaboravnoga rodnoga Dubrovnika, što se je sjetila mene vrlo staroga Dubrovčanina, koji sam se vrlo mlad odbio u tuđ svijet. Ja se veselim velikom odlikovanju što mi je namijenila Srpska Kraljevska Akademija, naša naučna ustanova, ali se veselim, vjerujte mi, radi našega Dubrovnika više nego li radi sebe, a osobito mi je milo što je ta ista počast data g. Marku Muratu – još jednom Dubrovčaninu iz broja *starih boraca Srba katolika, koji izumiremo*“ (Грковић-Мејџор и Савић (ур.) 2016, 10).

Чувени филолог Милан Решетар (1860-1942) је постао дописни члан Српске краљевске академије још 1897. године, у доба прве обнове србистичке научне парадигме, а редовни члан је постао тек после више од четири деценије, две године пред своју смрт. Овенчан многим научним признањима у свету и чланством у више академија, он је у својој приступној беседи за СКА написао да је Дубровник по језику увек био српски. Обавио је преважне научне послове за српски језик и културну баштину а, може се рећи, установио је и његошологију приредивши чак десет издања Његошевих дела.

Матица српска у Дубровнику, о стогодишњици оснивања, обновљенајетомогдејетобиломогуће—у Београду. Петогодишњицу свога рада обновљена Матица српска у Дубровнику обележила је Свечаном седницом у Новом Саду 6. децембра 2014. године. Благослов владике Иринеја пренео је крстоносни прота Миловој Мијатов, архијерејски намесник новосадски први, а у име Града Новог Сада скуп је поздравио Вања Вученовић, градски већник за културу. На седници је главна расправа вођена поводом зборника посвећеног 60. годишњици Новосадског договора о језику из 1954. године. Скуп се негативно одредио према Закључцима Новосадског договора о српскохрватском/хрваткосрпском језику који су имали за последицу политичко цепање српског језика на два и више језика и zaloжио се за очување интегритета српског језика са три изговора: екавским, ијекавским и икавским. Овом приликом била је постављена изложба репринт издања Матице српске у Дубровнику из периода 1909-1914. као и других дела србистичке литературе. Влада Републике Српске у прогонству одржала је у Београду још неколико научних скупова међу којима: о Матици српској у Дубровнику (2010) о Србима муслиманима (2012) а 2018. године, у Сомбору, научни скуп са темом „Барања кроз векове“. Објављени су зборници радова са ових скупова у сарадњи са Институтом за политичке студије (Београд) и издавачком кућом „Мирослав“ (Београд).

У Републици Српској и у Црној Гори, одвијала се значајна активност присталица покрета за обнову србистике. На факултетима у Бањалуци и у Источном Сарајеву већ годинама постоје катедре за србистику. У Бањалуци је било неколико важних скупова о србистици а посебно је био значајан онај на Филолошком факултету у мају 2015. године под називом *Србистика и стране филологије*. У издавачкој делатности Републике Српске србистици је дато доста простора. Изванредно је важна друштвена и научна активност филолога србистичке оријентације у Црној Гори у

неповољним политичким приликама. Њу би требало посебно изучити и са њом упознати научну и ширу јавност.

Шта је у Београду урађено од онога што је Споразумом о оснивању Одбора за стандардизацију српског језика у САНУ било обећано? Где су нам најављени институти и катедре за србистику у Београду? Већ се и заборавило да је 2008. године на београдском Филолошком факултету била основана катедра са србистику, али је за месец, два угашена, уз смену декана. На Приштинском универзитету (данас у Косовској Митровици) на којем је основано прво Друштво покрета за обнову србистике – Центар Приштина (1997) још нема имена србистике у називу студија српског језика и књижевности. На Филозофском факултету у Новом Саду, катедре на којима се предаје српски језик и књижевност, такође, нису понеле име катедре за србистику, како је то поменути Споразумом било најављено.

Име србистика није овладало ни у називима уџбеника, стручних и научних часописа, и научних скупова у Србији. Тиме је остављено место сумњи да промена имена српскохрватски у српски језик и није била заснована на научним основама него да је то било ствар политичке воље, исто онако као што се већ било десило у другим државама насталим на развалинама Југославије које су одбациле двонационално име језика и дале му неко друго, по својој вољи. Разлика је, међутим, у томе што за промену имена српскохрватски у српски није била потребна само политичка воља него је за то постојала и сигурна научна основа, а што се не би могло рећи за друга национална имена која се приписују истом језику: хрватски, бошњачки, црногорски, а ево (зашто да не?) и буњевачки.

Треба правити разлику између права појединих популација на њихово национално име, традицију и културу и историјског, генетског имена језика којим се служе. Бити Хрват, Бошњак или Црногорац, а говорити српским језиком, то не би требало да је срамота ни за кога. Нико никада није бранио Хрватима и народима са другим националним именима да говоре и пишу српским језиком. То може да буде или нормално или кобно. Ствар је избора. Наизглед наивна и шаљива промена имена српског језика, осим што је научно непринципијелна, имала је и трагичне последице. У другом светском рату довела је до уништења живота стотина хиљада православних Срба, старих и младих, мушкараца, жена и деце само зато што су говорили истим језиком као и Хрвати а „волели су да се зову Срби“. Исти узрок је довео и до изгона стотине хиљада Срба из Хрватске и Босне и Херцеговине деведесетих

година 20. века. Само из Сарајева истерано је или побегло 150 хиљада Срба. Својеврстан геноцид извршен је и над Србима римокатолицима којима је одузето српско национално име и замењено хрватским. Муслимана, који су се изјашњавали као Срби по попису становништва 1948. године, било 161 хиљада. Њих није било у каснијим пописима. Није било других путева да се докаже да је српски језик „хрватски“ осим да се Срби нађу на „путевима нестајања“ како је један јасеновачки логораш назвао своје мемоаре (Михајловић 2020). Ово стање у филологији је кобно не само за Србе него и за Хрвате и за остале.

Оно што се не може толерисати, то је мржња према српском имену као таквом, односно свака жеља да Срби, али и било који други народ, нестане. Данас у свету петсто хиљада људи, на пет континената, говори француски, како каже Анри Гужон. Има ли неког другог националног имена за енглески језик и да ли, осим англистике, постоји нека друга филолошка дисциплина са другим националним именом?

Данашњи свет, који карактерише, као и увек, доминација силе, али и жеља за слободом и равноправношћу, живи у знаку експлозивног развоја науке, технологије и информатике. За опстанак у таквом свету, осим свеспасавајуће вере у Бога, и живота по Божијим законима, неопходно је заузети своје место у савременим научним и информационим системима. Ако у систему филолошких наука не постоји србистика а, колико знам, нема је у званичној научној номенклатури у Србији, тешко се може говорити о научно заснованом и систематски организованом корпусу знања и информација о српском језику, народу и култури. Оно што нема име не постоји. У том погледу, узалудни ће бити многобројни научни трудови и резултати истраживања културног наслеђа, духовне и материјалне баштине Срба. За све њих ће се већ наћи неко место у систему филолошких и историографских дисциплина посвећених другим народима и са другим именима. Зар таквих покушаја није већ бивало?

Није само име неким непожељно него је у питању и предмет и садржај појма србистика. Постоји респектабилна литература о томе. Верујемо да је дошло време да се, најпре у Србији усагласи однос према српском језику и његовом имену и да србистика добије своје место у славистици и међу другим националним филологијама у Европи. Тек потом се можемо надати смиривању србофобије и здравим односима са другим јужнословенским и европским народима.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Брборић, Бранислав. 2001. *С језика на језик*. Београд
- Брборић, Бранислав, Јован Вуксановић и Радојко Гачевић (прир.). 2006. *Српски језик у нормативном огледалу*, Београд
- Грковић-Мејдор Јасмина и Виктор Савић (ур.). 2016. *Српски молитвеник. 1512 – 1942 – 2012. Споменица Милану Решетару*, Београд: САНУ и Фонд „Ђорђе Зечевић“ за унапређење и заштиту ћириличног писма.
- Историја једне утопије*, 2018. Београд: Catena mundi
- Ковачевић, Милош. 2000. „Шта је то и куда иде српски језик“, часопис *Раика*, 34-35.
- Маројевић, Радмило. 1991. *Ћирилица на прелому векова*, Београд
- Пипер, Предраг. 1991. *Увод у славистику*, Београд
- Милосављевић, Петар. 1995. *Српски национални програм и српска књижевност*. Народна и универзитетска књижница
- Милосављевић, Петар. 1996. *Систем српске књижевности*. Trebnik.
- Милосављевић, Петар. 1997. *Срби и њихов језик*, Trebnik.
- Милосављевић, Петар. 2006. *Српско питање и србистика*, зборници радова.
- Милосављевић, Петар. 2007. *Идеје југословенства и српска мисао*. Књиготворница Logos.
- Михајловић, Синиша. 2020. *Путевима нестајања*, Нови Сад: Беседа.
- Службени гласник Републике Србије*, број 45/1991.
- СТИЈОВИЋ, РАДЕ. 2021. „Нови том Речника српског језика“, *Политика*, 6. фебруар 2021.
- Pavletić, Vlatko. 1963. *Hrvatski pjesnici između dva svjetska rata*. Beograd: Biblioteka antologija jugoslovenske književnosti

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УДК 811.163.41'27

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.15>

Научна полемика

Драгиша Бојовић*

Департман за србистику, Филозофски факултет, Ниш

ОД ОБНОВЕ СРБИСТИКЕ ДО ИМЕНА ДЕПАРТМАНА**

Сажетак

У раду су представљени најзначајнији догађаји и процеси у последњој обнови србистике, која се везује за име професора Петра Милосављевића, као и за друге филологе окупљене око Покрета за обнову србистике. Посебна пажња је посвећена оснивању Друштва за обнову србистике у Приштини. У другом делу рада акценат је стављен на развој националне филологије (посебна на фазе промена имена студијског програма и департмана) на Филозофском факултету у Нишу. Истиче се значај установљења и постојања имена *србистика* у оквиру студија српског језика и књижевности на овом факултету.

Кључне речи: србистика, обнова србистике, Петар Милосављевић, Филозофски факултет у Нишу, Департман за србистику

Проучавање српског језика и књижевности на универзитетима у Србији, у некадашњој Југославији, као и у свету, има релативно дугу историју, али је праћено и политичким и културолошким променама и изазовима, који су то проучавање често одводили на научну странпутицу. Најчешће се то огледало у губљењу националног имена језика, водило је у његово маргинализовање, али често и у злоупотребу. Стварање две Југославије (монархистичке и комунистичке) праћено је политичким компромисима али и идеолошком искључивошћу, при чему српска политичка елита

* dragisa.bojovic@filfak@ni.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Србистика на Филозофском факултету у Нишу*, број 100/1-10-9-01 и објављен у часопису *Psihologia Mediana*, Vol. 13. No. 13 (2021): 55-63.

није била у стању да створи бенефите након победе српског народа у Првом светском рату, а нова комунистичка елита је жртвовала читаву традицију српског народа, па и достигнућа српске науке, нарочито националне филологије. Стварање поменутих држава доводило је до, у најмању руку, незграпног именовања језика, прво као српско-хрватско-словеначки а потом као српскохрватски односно као хрваткосрпски. Оба назива имају политичку позадину, која датира пре стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца односно Краљевине Југославије. Још је у време илирског покрета и оснивања Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу створена основа за потискивање једино научно утемељеног имена језика којим Срби говоре, а то је српски језик, и то књижевног језика, који је утемељио Вук Караџић, и назвао га српским дефинишући, при томе, да је штокавско наречје српско наречје, а да су сви штокавци Срби без обзира које су вероисповести (православни, римокатолици, муслимани). Када је реч о чакавцима Вук је сматра да су они национални Хрвати, а да су Словенци кајковци (Ковачевић 2002: 248). Овакво мишљење у деветнаестом веку заступали су многи лингвисти, међу њима и најугледнији, као што су: Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић и други. Може се рећи да је Вук Стефановић Караџић утемељивач србистике, а да је његов ученик, Ђура Даничић, дао један од важнијих доприноса успостављању сербокroatистике. Управо је оснивање ЈАЗУ 1867. године и постављење Ђуре Даничића за њеног секретара представљало прекретницу у злоупотреби имена српскога језика, који добија свој појмовни пандан у хрватском језику. Тада Даничић у научну употребу уводи израз хрватски језик, тамо где му није место, и постаје уредник *Рјечника хрватскога или српскога језика*. Снажан замајац оваквим тенденцијама дају и Јагић и Штросмајер, а велики број српских филолога, од тада па до данас, свесно или несвесно спроводе хрватских филолошки програм на српским етничким просторима.

Упркос неповољним политичким, идеолошким и културолошким приликама, у српском народу и српској науци никада се није угасила идеја о обнови србистике односно о враћању на изворне научне принципе националне филологије, коју је утемељио Вук Стефановић Караџић. Прва обнова србистике настаје у време великана српске науке, Стојана Новаковића и Љубе Стојановића. Поред других значајних послова, које је обављао, Стојан Новаковић је дао кључни допринос обележавању стоте годишњице рођења Вука Караџића. Новаковић се враћа Вуковим принципима сматрајући да Срби и Хрвати имају један књижевни

језик, а то је српски, који Хрвати од времена илирског покрета користе и као свој књижевни језик. Новаковић износи и предлог да Српска краљевска академија почне са припремама за издавање *Речника српскога књижевног и народног језика*, што је био још један одговор Даничићевим активностима у Загребу. На Новаковићевим позицијама обнове србистике био је и Љуба Стојановић, што се најбоље види из његове академске беседе изговорене 1896. године. Међу онима који били свесни Даничићевих странпутица обавезно треба поменути и великог Лазу Костића, а значајан допринос овој првој обнови србистике дали су и поједини књижевни историчари, фолклористи, етнологзи, историчари и други. Међутим, победа идеје југословенства, након велике епопеје српског народа у Првом светском рату, изнова је маргинализовала велика прегнућа и научне подухвате обнављача српске националне филологије. Њена агонија траје током целог двадесетог века, све до распада Југославије деведесетих година овог века.

У разматрању теме нашега рада нарочито је важно питање друге обнове србистике, коју везујемо, пре свега, за име Петра Милосављевића, професора Филозофског факултета у Новом Саду.¹ Поред Милосављевића, изузетно важан допринос овој обнови, на различите начине, дали су професори: Милош Ковачевић, Радмило Маројевић, Слободан Костић, Душко Певуља и други.

Ова обнова нашла је своје плодно тло и на Филозофском факултету у Нишу, како преко прихватања кључних принципа обнове србистике, тако и на симболичком плану преко научног усвајања појма србистика и именовања департмана за националну филологију тим именом. Враћање појму србистика² дешава се у последњим деценијама двадесетог века. Први ово име

1 Петар Милосављевић је рођен 1937. године у Доњој Сварчи (Топлица). Студије је завршио на Филозофском факултету у Новом Саду, где је докторирао на тему *Поетика Момчила Настасијевића*. На овом факултету предавао је *Теорију књижевности* и *Методологију проучавања књижевности*. Предавао је на постдипломским студијама у Приштини, Никшићу, Бањој Луци и Српском Сарајеву. Аутор је више књига из области науке о књижевности и србистике. Систематизоване ставове о србистици изложио је у књизи *Увод у србистику* (Milosavljević 2002).

О његовој књижевно-теоријској мисли одбрањена је докторска теза на приштинском Филозофском факултету. Види: Aleksić 2018. Ту је указано и на Милосављевићев значај у обнови србистике.

2 Колико је познато први је овај појам употребио Јозеф Добровски, „патријарх“ славистике, у латинској варијанти *serbica*. Он је тако у првој књизи зборника *Слованка* (*Slowanka*, 1814) назвао подручје, које се бавило српских филолошким темама. Касније ће Миклошић издати српске ћирилске споменике у књизи под називом *Monimenta Serbica* (1858). Појам србистика се први пут у неком речнику српског језика појавио, колико нам је познато, 2007. године. Реч је о *Речнику српскога језика* Матице српске. У њему је србистика дефинисана као „наука о српском језику и српској књижевности“.

употребљава Радмилу Маројевић у књизи *Тирилица на раскришћу векова* (Магојевић 1991: 131). Ипак, кључни догађај је оснивање Друштва за обнову србистике у Приштини, 9. октобра 1997. године. Пре тога, на Видовдан исте године, у Народној и универзитетској библиотеци, обзнањен је настанак Покрета за обнову србистике. Научно утемељење и претходницу у оваквим одлукама треба тражити у објављивању три књиге Петра Милосављевића у Приштини, у издању Народне и универзитетске библиотеке, захваљујући подршци тадашњег управника Слободана Костића, професора Филолошког факултета у Приштини. Реч је о књигама: *Српски национални програм и српска књижевност* (1995), *Систем српске књижевности* (1996) и *Срби и њихов језик* (1997). Пре приштинске промоције књиге су промовисане и у Нишу, а о значају ових промоција аутор каже следеће: „На представљању мојих трију приштинских књига у нишкој Библиотеци „Стеван Сремац“ (Марија Бургић ур.) 4. јуна 1997. говорили смо др Јордана Марковић, доцент на Катедри за српски језик нишког Филозофског факултета и ја. Изгледа да смо успели да дочарамо колико је ситуација у српској националној филологији неповољна. Питали су нас: Видимо какво је стање – реците шта да се ради? Покушао сам да одговорим, али својим одговором нисам био задовољан. Прави одговор дао сам три недеље касније приликом представљања истих књига у Народној и универзитетској библиотеци у Приштини, током Видовданских свечаности, на првом приштинском Салону књига. Рекао сам јасно: Треба обновити србистику“ (Milosavljević 2000: 8). Треба додати још да је професор Милосављевић годину дана раније, 1996. године, у Новом Саду, у оквиру округлог стола *Руски језик. Русистика, Српски језик. Србистика* (у организацији Филолошког факултета из Београда) говорио на тему: *Србистика – стање и перспективе*. Рад је објављен као поговор његовој књизи *Срби и њихов језик* (Milosavljević 1997). Важно саопштење имао је и на Четрнаестом конгресу славистичких друштава Југославије, у Будви, октобра 1997. године. На пленарној седници имао је излагање *Обнова србистике*.

Прекретницу у организованим активностима за обнову србистике представља оснивање Друштва за обнову србистике у Приштини. На оснивачкој скупштини Друштва за председника је изабран проф. др Слободан Костић, за потпредседника мр Драгиша Бојовић, а за секретара мр Голуб Јашовић. Већ следеће године је почео да излази часопис *Србистика/Serbica*. Уредници су били Петар Милосављевић и Слободан Костић, а секретар уредништва Драгиша Бојовић. Приликом оснивања Друштва новоизабрани

председник је истакао: „Група филолога из Приштине, којима су идеје Покрета за обнову србистике блиске, јер су утемељене на аутентичној српској филолошкој традицији, одлучила је да помогне да се те идеје почну спроводити у живот. Тако је дошло до формирања овога Друштва. Сматрамо да је природно што је први центар Покрета за обнову србистике настао баш овде, у средини у којој су идеје покрета најпре наишле на подршку. Обнова србистике је, међутим, општесрпски задатак. Верујемо да ће се слични центри ускоро основати и у другим културним срединама у српским земљама и међу Србима у расејању и да ће многе институције и филолози деловати у овом духу“ (Војовић 1998: 119).

Идејни творац оснивања Покрета за обнову србистике, професор Петар Милосављевић, је говорио о значају обнове србистике и о документима, који су пратили оснивање Покрета: *Платформа Покрета за обнову србистике и Мемоар о очувању и унапређењу српског језика, српске књижевности и српске саборности*. У *Платформи* је истакнуто да „Покрет за обнову србистике као један од својих главних циљева има: да спречи стварање неке србистике која би почивала на остацима распаднуте сербокroatистике, према жељама и пројекцијама туђег филолошког центра. Циљ Покрета је: обнова србистике као дисциплине која је већ постојала, која је плодно деловала и чији је први човек Вук Караџић, био један од првака европске филологије 19. века.“³ Поред тога, професор Милосављевић је често истицао да покрет, поред обнове филолошке традиције, има и посебан задатак у духовној обнови односно духовном преображењу (Milosavljević 1998: 14).⁴

Иако је рат 1999. године озбиљно пореметио планове и активности Покрета и Друштва за обнову србистике (Срба и њихових институција није више било у Приштини), обнова

3 *Платформа и Мемоар* су више пута објављивани. Посебно место имају у првом броју часописа *Србистика*, 53-68.

4 Значај овог задатка се и данас препознаје и истиче. Тако професор Богољуб Шијаковић истиче да је србистика мултидисциплинарни задатак наше науке и културе, те да је православна духовност средишњи момент заснивања и обнове србистике (Šijačić 2021: 499-500). Може се рећи да нема језика без духовности, јер „језик је мерило нашег трајања, ризница оног богатства које нема цену, стуб који спаја нашу прошлост и нашу будућност, језик је оно што мач није могао да исече, што метак није могао да пробије, што туђин није могао да присвоји; наш језик је војска коју нико није победио, јер има војсковођу који се зове Реч српска. Тај језик има сладост оне соли о којој је говорио Свети Сава својим ученицима, новопостављеним епископима, поручивши им: Ако ко од вас уздође ка књигама, нека буде сладак сољу нашега језика. Тај језик, у којем је Христос (јер он је со), је највећа брана блутавости и смрти. Зато је наш језик жив, сладак, бесмртан. Његова старина се мери будућим трајањем, а не прошлим вековима. Ти векови су нам само темељ неразрушивог дома, у којем је језик домаћин памћења“ (Војовић 2016: 56).

активности у обнови србистике лоцирана је у Косовској Митровици, на Филозофском факултету (који је у међувремену обновио рад обједињавањем некадашњег Филозофског и Филолошког факултета).⁵ Факултет је 2002. године био организатор научног скупа „Дело Петра Милосављевића и србистика“ и издавач истоименог зборника.⁶ На скупу је још једном истакнута незаменљива улога професора Милосављевића и његов „национални подвиг, који се огледа у обнови унижене српске филологије“ (Kostić 2002: 194). Приштински Филозофски факултет, сада са седиштем у Косовској Митровици, биће и издавач веома значајне Милосављевићеве књиге *Увод у србистуку* (Milosavljević 2002).

У новонасталим околностима један део активности (научни скупови, промоције) спроводи се у Новом Саду. Поводом десетогодишњице Покрета за обнову србистике у овом граду се 2007. године организује Међународни научни скуп *Српско питање и србистика*.⁷ Идеје о обнови србистике, упркос идеолошким и квазинаучним отпорима, налазиле су плодно тло у многим срединама. Континуирано и постепено оживљавање србистике долази до изражаја и у Нишу, на Филозофском факултету, али и другим институцијама и удружењима. Сарадници Покрета и часописа *Србистика* били су и Горан Максимовић, Јован Пејчић и Драгиша Бојовић (наставник и у Нишу од 2002. године).

Студије српског језика и књижевности на овом факултету постоје од 1987. године и њихово име и наставни програм пратили су судбину србистике на југословенским просторима. *Студијска група за српскохрватски језик и југословенску књижевност* је основана 1987. године. Након неколико година (школске 2000/2001) године долази до трансформације постојећег студијског програма у два: *Српски језик и књижевност* и *Књижевност и српски језик*, чиме су студијама језика враћа њихово српско име. Реформа високог школства наметнула је систем акредитације, тако да је 2006. године формиран јединствен студијски програм под именом *Србистика*. Колико нам је познато први пут неки студијски програм на неком факултету где се изучава национална филологија добија име србистика. Одлуком Савета Универзитета у Нишу раније катедре су преименоване у департмане: *Департман за српски језик и Департман за српску и компаративну књижевност*.⁸ У

5 О неким изазовима обнове србистике видети: Milosavljević 2004: 269-279.

6 Поред саопштења са скупа зборник садржи и делове *Биографија и библиографија и Књиге и активности* (Kostić *prir.* 2002).

7 9 Објављен је и истоимени зборник. Зборник је изашао из штампе.

8 Видети: Maksimović, Osmanović 2017: 447-461; Dimitrijević 2012: 113-130.

новој реорганизацији департмана, 2020. године, два некадашња департмана фузионишу се у један: *Департман за србистику*, чиме, поред већ тако именованог студијског програма, и департман добија име *србистике*.⁹

Поред значаја враћања имену *србистика*, који није само симболички, студије националне филологије на Филозофском факултету у Нишу васпостављене су на темељним принципима србистике као науке, на њеној вуковској парадигми.¹⁰ То потврђује сам студијски програм, наставни садржаји предмета, афирмација србистике у ужем и ширем смислу преко изборних предмета, враћање прогнаних писаца у те садржаје (Драгиша Васић, Григорије Божовић и други), изучавање великих српских мислилаца XX века (Николај Велимировић, Јустин Поповић) као један од знакова духовне обнове, научне конференције, издавачка делатност.¹¹ И овај рад настаје као део пројекта *Србистика на Филозофском факултету у Нишу*, чији је носилац управо Департман за србистику.

Када је реч о другим факултетима, србистичко име присутно је на Филозофском факултету у Источном Сарајеву и Филолошком факултету у Бањој Луци. На овим факултетима српски језик и књижевност се изучавају на катедрама које се званично зову *Катедра за србистику*. На бањалучком факултету од 2016. године се организује научна конференција *Србистика данас*, а од 2020. *Philologia Serbica*. У најзначајније изучаваоце и промотере србистике спада и професор овог факултета Душко Певуља.¹² На Филолошком факултету у Београду на основним академским студијама *Српског језика и књижевности* постоје предмети *Увод у србистику I* и *Увод у србистику II*. На докторским студијама *Српског језика и књижевности* Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу изучавају се предмети: *Србистика у светлу лингвистичких и књижевних теорија 20. века*, *Србистика и структурализам* и *Србистика и савремене теорије*. Верујемо да србистичка парадигма заузима важно место и у студијама српске филологије на факултетима, које овде нисмо поменули.

И изван академских институција све више се говори о

9 У новом предлогу акредитације програм на основним студијама на *Департману за србистику* зове се студијски програм *Србистика*, на мастер студијама *Филологија*, а на докторским студијама *Србистика*.

10 О Вуков(ск)ој парадигми, насупротив Јагићев(ск)ој сербокroatистичкој видети: Kovačević 2002: 125-132.

11 О издавачкој делатности као сегменту историје србистике на Филозофском факултету у Нишу видети: Marković, Jović 2014: 197-203.

12 На ову тему проф. Певуља је објавио неколико значајних књига и научних радова. Видети: Pevulja 2013; Pevulja 2015; Pevulja 2019.

србистици, као што су средства информисања, организују се семинари (у Вуковом Тршићу „Млади и србистика), дају се имена издавачким библиотекама (библиотека Андрићевог института „Знамен србистике“), кратко време у Чикагу је деловао *Институт за србистику* итд. Нема сумње да је много једноставније било изгубити симболе националне филологије, него их повратити и одомаћити, како у науци, тако и у јавном мњењу. „Дух кривотворења“ је присутан и данас.¹³ Зато обнова србистике није једноставан задатак, јер подразумева и неку врсту унутрашње, антрополошке и идентитетске обнове. Зато је улога оних који учествују у томе часна, али нимало једноставна. Но, и ово време рађа посебне духове, који се уздижу и који будућим генерацијама остављају велики залог.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aleksić, Slađana. 2018. *Teorijsko i metodološko delo Petra Milosavljevića*, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet,
- Bojović, Dragiša. 1998. „Društvo za obnovu srbistike – Centar Priština“, *Srbistika/Serbica 1*: 117-120.
- Bojović, Dragiša. 2016. *Muk i zvona. Intervjui, komentari, besede i poslanice*, izdanje autora, Niš 2016.
- Bojović, Dragiša. 2017. „Apologijom književnosti protiv duha krivotvorenja“, *Liceum 18*: 147-163.
- Dimitrijević, Bojana (prir.). 2012. *Četrdeset godina Filozofskog fakulteta u Nišu*, Niš: Filozofski fakultet
- Kovačević, Miloš. 2002. „Petar Milosavljević o Vukov(sk)oj i Jagićev(sk)oj filološkoj paradigmi“ u Slobodan Kostić prir, *Delo Petra Milosavljevića i srbistika*: 245-254. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet
- Kostić, Slobodan, 2002. „Stvaralačka ličnost“, u Slobodan Kostić prir, *Delo Petra Milosavljevića i srbistika*: 189-195. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet
- Maksimović, Jelena, i Jelena Osmanović. 2017. „Tri decenije studija srpskog jezika i književnosti na Univerzitetu u Nišu: hronologija, stanje i perspektive“, *Philologia Mediana 9*: 447-461.
- Marković, Jordana i Nadežda Jović. 2014. „Istorija srbistike na Filozofskom fakultetu u Nišu kroz istoriju njenih publikacija“, *Balkanske sinteze, Časopis za društvena pitanja, kulturu i regionalni razvoj 1*: 197–203.
- Marojević, Radmilo. 1991. *Ćirilica na raskršću vekova. Ogledi o*

13 О једној форми кривотворења видети: Bojović 2017: 147-163.

- srpskoj etničkoj i kulturnoj samosvesti*, Gornji Milanovac: Dečje novine; Beograd: Srpski fond slovenske pismenosti i slovenskih kultura.
- Milosavljević, Vera. 2004. *Čuvari imena. Ogledi i rasprave*, Beograd: Miroslav
- Milosavljević, Petar. 1997. *Srbi i njihov jezik. Hrestomatija*, Priština: Narodna i univerzitetska biblioteka.
- Milosavljević, Petar. 1998. „Uz prvi broj Srbistike“, *Srbistika/Serbica* 1: 5-18.
- Milosavljević, Petar. 2000. *Srpski filološki program*, Beograd; Trebnik.
- Milosavljević, Petar. 2002. *Uvod u srbistiku*, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet; Beograd; Trebnik.
- Pevulja, Duško. 2013. *Obnova srbistike*, Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka,
- Pevulja, Duško. 2015. *Povratak srbistici*, Banja Luka: Art print
- Pevulja, Duško, 2019. „Radmilo Marojević o obnovi srbistike“, *Srpski jezik XXIV*: 767-777.
- Šijaković, Bogoljub. 2021. „Bogoslovski doprinos profesora Dragiše Bojovića“, *Crkvene studije* 18: 499-500.¹⁴

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

*Јово Радош**

Нови Сад

ПРАВДА, ПРАВО И ЕТИКА СИЛЕ

„Истина је и у гробу жива,
и у оковима слободна, и у
тамници светла, и у благу
чиста.“

Св. владика Николај Велимировић

УВОДНЕ НАЗНАКЕ

Окупација Републике Српске Крајине, територије која је била под заштитом Уједињених нација¹, и која је завршном војном акцијом² хрватских снага обављена пре двадесет и пет година (од 04. до 05. VIII 1995.) сматра се, све до данас, (од стране Хрватске и њој наклоњених земаља), регуларном, легитимном и историјски окончаном чињеницом. Нажалост, то постојеће фактичко стање, проток времена и обузетост разним другим егзистенцијалним проблемима, довели су до тога да су и многи припадници српског корпуса занемарили ово питање, а одређени појединци су, у међувремену, својим неразумним понашањем, још и „легли на руду“ хрватског оправдавања злочиначке акције „Олује.“³ Мало-помало, заборавља се шта се, заправо десило, какав је злочин учињен над нашим народом и шта значи губитак вековних српских простора, са којих је прогнано (или се под притиском иселило преко 800 000 Срба). Темељно етничко чишћење, као и данашњи несхватљиво тежак положај преосталог српског становништва у Хрватској,

* Проф. др Јово Радош, професор у пензији.

1 Реч је о Резолуцији Савета безбедности УН бр. 743/92, по којој је РСК била под заштитом УН, са гаранцијама да на њој неће бити примењивани хрватски закони.

2 Њој су претходиле (уз готово немо посматрање снага УНПРОФОР-а) и следеће војне акције: Миљевачки плато (1992), Равни Котари, Масленица и Перућа (1993), Медачки цеп, у Лици (1993) и Окучани и Пакрац (1995).

3 Одлазак Бориса Милошевића на прославу „Олује“, која је обављена 5. августа 2020, а којој је осудило више од 120 завичајних и избегличких удружења.

уопште не дотичу такозвану међународну заједницу, која је своје двоструке стандарде према нама испољавала (односно, испољава) и у многим другим ситуацијама.⁴ Демократија коју креирају светски моћници (а декларативно и лицемерно је примењују и правдају када је у питању српски народ), углавном подсећа на „демократију у домету мазгиног ужета“ (Борислав Пекић). У том смислу, и Добрица Ћосић (као председник СР Југославије), у својој књизи *Косово*, на једном месту са очигледном разочараношћу каже: „Свет је свиреп, подао, покварен.“

Зато је добро да Влада РСК у изгнанству не дозвољава да вео заборава прекрије ову болну тему (не само на српским просторима, већ и у иностранству). Јер, познато је да је животно станиште одувек било подложно „историјском фатуму вечних географско-административних прекрајања, па и брисања граница етничких и културно компактних простора“ (Славко Гордић). Али, то преотимање и преименовање земног тла, које би било обављено у једном историјском часу, није морало да значи да је оно и за вечно изгубљено.

На овим предоченим основама и сталном подсећању на необориве аргументе и неприкосновену Истину, о догађајима који се не смеју заборавити, треба континуирано истрајавати, како би се превазишли очај, разочараност и резигнираност (као и сваки облик нихилизма), а истовремено неговати Наду у васкрсење РСК, које ће се десити пре или касније, у ближој или даљој будућности.

У раду, који је пред нама, најпре ћемо покушати расветлити одређене теоријске категорије везане за ову тематику и, уз то, се дотаћи наталоженог искуства и осведоченог народног умотвора проистеклог из минулих „мена времена“, а чије би садејство могло да представља парадигму и својеврсно упориште у формирању оптимистичких веровања и очекивања повољније политичке реалности. А та истинска вера у надживљавање садашњих поражавајућих призора, треба да у нама јача дух и развија опипљиву могућност да оно што- још-није, једнога дана постане истинска реалност.

ПРАВДА И ПРАВО

Правда представља један од најсјајнијих појмова човековог духовног универзума. Чистота њеног сјаја је таква да, по Аристотеловим речима, ни сјај Еспериде, вечерње звезде, ни сјај Луцуфера, јутарње звезде, не може бити дивнији. Она је, заједно

4 Један од таквих убедљивих примера јесте Косово и Метохија.

са добрим, истинитим и лепим, одувек сматрана апсолутном вредношћу, а као искључиво друштвено начело именована је „краљницом врлина“ и има аксиолошки статус највишег ранга. О њеној снази и достижности говорио је још Хераклит: „Али Правда ће већ умети да шчепа и осуди коваче и сведоке лажи“ (фраг. 28). А о њеној коначној победи над „кривдом“ говори се и у српској народној приповетци, коју је забележио Вук Караџић, као и у пословици: „Правда је у Бога, а да у кога“. Без правде, писао је Ђорђо дел Вико, живот не би био могућ, а чак и ако би био не би вредео да га човек живи.

Ипак, овај појам је кроз целокупну историју људског друштва остао обавијен велом неодређености. Нема онога ко се, и у приватним и у друштвеним сукобима, није позивао на правду и није сматрао да је она на његовој страни. О тим различитим приступима говори и Монтењ: Један каже да је суштина правде ауторитет законодавца, други, компромис суверена, трећи, дата навика, а најтачније је да се следи ум – да ништа није праведно по себи, све се с временом клима.

Чак је и сила често добијала (и добија) привид правде, што је у складу са познатом Паскаловом констатацијом да је сила та која ствара мишљење. На једном месту он каже: Правда без силе је немоћна. Жак Дерида те мисли допуњава на следећи начин: Треба, дакле, ставити заједно правду и силу (да оно што је праведно буде јако или оно што је јако да буде праведно). Јер, правда без силе је контрадикторна, пошто увек постоје зли; сила без правде је за осуду (Дерида 1995). Тамо где савет не помаже, народ је саветовао да онда треба „угонити памет у главу преко гузице (дегенеком)“. На овој релацији налазе се и наше народне пословице: „Чија сила тога и правда“ и „Не боји се свака шуша Бога, него батине“. Наведену изреку је на свој начин интерпретирао и Иван Југовић, професор Велике школе и теоријски заступник концепта просвећеног апсолутизма, када је држао говор у „Правитељствујушчем совјету србском“, 10. фебруара 1810. године (Радош 2000).

Народ је био свестан овог поменутог односа па је говорио: „Ко има силу има и правду“, „Свако има права колико има моћи“, „Чија влада тог и правда“, што је у пракси често значило: „Зао ум, готов суд“. Често је формална правда бивала камуфлирана и лажним сведоцима. „Два без душе, један без главе“, као и корумпираним пресудитељима: „Мука је бити кадија, а биће масла“. Из свега тога је проистацао и осведочени став: „Ако уђеш прав нећеш изић здрав, ако уђеш крив нећеш изић жив“. Зато се борба за правду често чинила немогућом радом: „Нико не исправи криву Дрину“,

односно, „Правда је давно погинула“. Али народно искуство је изградило и став: „Свака сила за времена“.

Додуше, у свом општеприхваћеном значењу, правда се увек односила на хармонију, складност и божанску непогрешиву сразмеру.

Народна рефлексија о овом питању је: „Правда држи земљу и градове, а неправда руши обадвоје“.

Унутрашњи осећај правде и правичности били су осведочено својство српског народа, о чему је писао и Вилхелм Таубе у другој половини XVIII века: „Србин ће поднети лако и најтежу казну ако је свестан да је крив, али ће га и најлакша казна крајње озлоједити ако му савест говори да је невин“ (Поповић 1990, 32). И Јован Цвијић је забележио следеће: „Људи динарског типа су често необуздане природе и не могу лако да поднесу чак и ситне неправде“ (Цвијић 1931).

Познато је да правда и право често нису у сагласју. Али, у конкретном случају (када је у питању РСК) обоје су, ако се објективно сагледају, на страни српског народа. Међутим, у познатим околностима победило је право силе, спроведено од стране Хрватске и дела такозване међународне заједнице, које своје аргументе (о агресији на РСК) камуфлирају непостојећим аргументима и изврћу на неприхватљив и срамотан начин.

ЕТИКА И СИЛЕ

Неки софисти (нарочито млађи) су говорили да већи народ гута мањи, као што јастреб, у Хесиодовим *Пословима и данима*, прождире славуја. Дакле, право јачега је и природом оправдано. (Сродне мисаоне наговештаје имамо већ и код Хераклита: „Све што гамиже – ударац бича изгони на пашу“, (фраг. 111).

Софист Каликле из Ахарне (Горгијин ученик) као принцип живота истиче право јачега, јер се оно појављује не само у животу свих животиња, него и у људском друштву и његовој историји. По њему, неправедност се појављује као знак снаге и моћи. Индивидуално самовољство, снага и моћ (етика силе) јесте оно што одговара моралу господара.

Николо Макијавели је у свом делу *Владалац* писао да онај ко жели да има власт и да је сачува мора бити безобзиран и да користи сва средства. По њему, боље је да те се људи боје него да те воле (Макијавели 1964).

Фридрих Ниче је посебно инсистирао на духовној снази и сили: „Тирјанство је својство великих људи..., мали људи морају

слушати“ (Ниче 1976, 40-41). Он сматра да сам живот не признаје никакву солидарност и никаква „једнака права“. Морал су измислили слаби да би се заштитили од јаких.

Наш песник и филозоф П. П. Његош је знао да је у људском друштву, као и међу животињама, присутна једна посебна врста силе, (различита од Божије, која је у сагласју са Божијом правдом), а која се манифестује тако да снажнији владају над слабијима - „*Кад је виши нека је и јачи*“ (Петровић Његош 1974, стих 1209) односно да се право јачега (искључујући, при том, човечна начела) сматра регуларним природним правом:

„Вук на овцу своје право има
ка‘ тирјанин на слаба човјека“ (Петровић Његош 1974, стих 616).

Међутим, где год „*умна сила торжествује*“ (Петровић Његош 1974, стих 2312), утемељена на Божијој правди, она зна да:

„Коме закон лежи у топузу
трагови му смрде нечовјештвом“ (Петровић Његош 1974, стих 1155-1156).

За разлику од Ничеа, који оправдава тирјанство „великих људи“, Његош каже:

„ал‘ тирјанству стати ногом за врат
довести га к познанију права,
то је људска дужност најсветија“ (Петровић Његош 1974, стих 618-620).

Народ је био искуствено свестан свих напред поменутих релација, па је срочио следеће исказе: „Јачи тлачи“, „Сила отме земљу и градове“, „Сила кола ломи“, „Ко силује тај не милује“, „Пред силом си ко брабоњак пред метлом“, „Који снагује тај и војује“, „Кога је молити, није га љутити“, „И пјана врана за орла знала“, али је допро и до онтолошке димензије ове проблематике: „Сила Бога не моли, Бог силу не воли“, „Батина има два краја“, „Дође коса до камена“, „Свака сила за времена“, „Од силе прди, а од рђе смрди“, „Свака сила заврши на смећу“, „Пали, жари удбински диздару, дође редак и на твоју кулу“, „Што бациш узводу, наћи ћеш низ воду“, „Не море тиква силом у воду“, „Ко ме лани бијо није ми ни сада мио“, „Над силом сила је правда“.

ВЕРА, УТОПИЈА И МОГУЋНОСТ ВАСКРСЕЊА

Након егзодуса, српски народ из РСК се раселио свуда по свету. Има га на свим континентима и географским просторима (а највише у Србији и Српској). Ма где били, прогнани Срби чувају

успомене на свој завичај и своја напуштена огњишта. Појединачно, и преко разних удружења, они негују своје песме, игре и обичаје, као и свест да су у Хрватској увек били конститутивни народ, а не национална мањина. Упркос болним подсећањима, свесни су да је српска историја одвајкада била препуна победа и пораза, смрти и васкрсења.

Како, дакле, (и овај пут) пронаћи упориште и мотив (без обзира на сурову реалност) да би и даље код прогнаних Срба тињао луч наде, јер, ипак, „није све пропало, кад пропало све је“ (Рајко Петров Ного).

У том смислу, могло би се навести више угледних примера осведочене истрајности народа и њихових пројектованих тежњи за слободом, како у светској, тако и у нашој историји. Овом приликом подсетићемо се на неке од њих:

Најпре, својом упечатљивошћу плени пример Јевреја. Након губитка независности, тридесетих година нове ере, они су расути по целом свету, и упркос разним појавама антисемитизма, као и милионским жртвама и преживљеном геноциду у Другом светском рату, веровали су 2000 година да ће доћи време да имају своју државу. И то се обистинило. Године 1948. основана је држава Израел.

По својој привржености и љубави према сопственом народу, вери и култури, (као и по бројној дијаспори), истичу се Јермени, које многи пореде са Израелцима. Писац ових редова имао је част да се, на кратко, дружи са јерменским песником и есејистом Бабкеном Симоњаном, на Сајму књига православних земаља у Пећи, који је одржан коју годину пре бомбардовања СР Југославије од стране НАТО трупа. Песник Симоњан радо је рецитовао своју песму о светој планини Арарату, чије снежно-беле врхове свакодневно посматра из своје баште, у којој „цветају брескве“, објашњавајући да ће Арарат, који Јермени доживљавају као своју светињу и икону, једнога дана опет бити њихов (сада припада Турској). Они у то сви истински верују.

И напоследку, један наш, готово непознат пример. Када је Цар Јован Ненад Црни 1526-27. године створио независну српску државу на територији данашње Војводине, а након тога убијен у атентату од стране Мађара (и када је, наизглед, све пропало), његова идеја добила је своје праве обресе тек готово четири века касније, присаједињењем Војводине Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1918. Зато на његовом обновљеном споменику, који стоји у центру Суботице пише: „Твоја мисао је победила“.

Дакле, треба до краја бити чврст и истрајан и веровати у

могућности да се неке опште жеље напокон досађају и остваре, што се може назрети и препознати у народним, мудро сроченим мислима: „Добру слуги, па ће добро бити“ и „Доћ ће сунце и пред наша врата“.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Велимировић. Николај. 2018. *Мисионарска писма*, Београд: Еvго Book.
- Гордић, Славко. 2020. *Међу својима*, Нови Сад: Академска књига.
- Дерида, Жак. 1995. *Сила закона*, Нови Сад: Светови.
- Макијавели, Николо. 1964. *Владалац*, Београд: Рад.
- Ниче, Фридрих. 1976. *Воља за моћ*, Београд: Просвета.
- Пекић, Борислав. 2001. *Политички списи*, Нови Сад: Соларис, Стилос.
- Петровић, П. Његош, 1974. *Горски вијенац*, Целокупна дела, Београд: Просвета.
- Поповић, Ј. Душан. 1990. *Срби у Војводини 1-3*, Нови Сад: Матица српска.
- Радош, Јово. 2017. *Српска народна филозофија*, Нови Сад: Завод за културу Војводине; Сремски Карловци: Каирос.
- Радош, Јово. 2000. *Почеци филозофије права код Срба*, Нови Сад: Прометеј.
- Ћосић, Добрица. 2004. *Косово*, Београд: Новости.
- Цвијић, Јован. 1931. *Балканско полуострво и јужнословенске земље: основи антропогеографије*, Књига друга, Београд.

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УДК
616.98:578.834]:316.62(049.3)
DOI: [https://doi.org/10.22182/
pr.6932021.17](https://doi.org/10.22182/pr.6932021.17)
Приказ

Вања Глишин*

*Институт за политичке студије,
Београд*

ЕКСТРЕМИЗАМ И НОВА РЕАЛНОСТ: СВЕТ У ДОБА КОРОНАВИРУСА**

Ђорић, Марија. 2021.
*Екстремизам и нова реалност:
Свет у доба коронавируса.*
Београд: Институт за
политичке студије, 200 стр.

* glisinvanja2@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

У времену исцрпне борбе за безбедност држава и људи широм света, иновативних достигнућа и обликовања нове реалности, суочавамо се са непредвидивим изазовима и незаустављивим проблемима, који пренебрегавају границе, пространства, државне и међународне системе, шире страх и неизвесност и милионе људи чини беспомоћнима. Ипак, иако сурова реалност многе оставља без речи, само они најхрабрији и научно одважни ићи ће у сусрет новим изазовима, покушавајући да разоткрију и маркирају актуелне догађаје, анализирају и понуде могућа решења и прогнозирају будуће токове и евентуалне последице. У сусрет новој реалности иде професорка Марија Ђорић, ауторка научне монографије „Екстремизам и нова реалност: Свет у доба коронавируса“, која својим научно одговорним и иновативним приступом прати актуелне догађаје и својим анализама даје богат научни допринос српској политиколошкој мисли, али ништа мање и друштвени допринос, управо због тога што се нова реалност тиче свих нас. Професорка Ђорић академски озбиљно и методолошки прецизно улази у коштац са актуелним дешавањима и активним процесима, те осим исцрпног истраживачког рада, својој научној монографији даје креативан карактер.

Садржински, монографију чини десет поглавља обогаћених иновативним и вишедимензионалним текстовима, који систематично разјашњавају задати проблем и предмет истраживања. Професорка Ђорић на самом почетку отвара питање нове реалности и нових друштвених изазова у контексту актуелне пандемије COVID-19. Ауторка се посебно осврће на социјални и психолошки аспект пандемије, попут социјалног дистанцирања, страха и других психолошких ефеката, и у том контексту предочава резултате актуелних истраживања у свету. Осим тога, ауторка у првом поглављу пажњу посвећује политичким, безбедносним и економским аспектима, чиме заправо показује да је реч о потенцијално највећем друштвенополитичком изазову у историји који задира у све поре државе и друштва. Питањем „да ли је ово биолошки рат?“ и навођењем различитих историјских примера, професорка Ђорић закључује прво поглавље, али уједно отвара поље за размишљање, дебате и нове одговоре.

Након представљене шире слике и свеобухватних проблема насталих услед пандемије COVID-19, Марија Ђорић пажњу посвећује Западном Балкану у контексту коронавируса. У том контексту, ауторка пажњу посвећује национализму у доба пандемије и изража-

ва посебну бојазан од бујања екстремизма. С обзиром на то да пандемија изазива страх, те да је страх главни савезник екстремизма, бојазан је оправдана. Ово је од значаја за балкански регион управо због проживљеног искуства са националистичком идеологијом. Стога ауторка упозорава да морамо да водимо рачуна о томе да након коронавируса не завлада много опаснији „вирус“ – екстремни национализам.

Пажњу завређује и ауторкин напор да проникне у феномен „теорија завере“. Треба напоменути да је тај феномен пежоративног карактера, иза ког се крију практичне завере у циљу остваривања одређених интереса завереника. Медији често у сензационалистичким насловима користе управо фразу „теорија завере“, а ауторка у својој научној монографији издваја пет најпопуларнијих примера, око којих су се водиле полемике и поделе.

У трећем поглављу, професорка Марија Ђорић прецизно и научно релевантно врши типологизацију појавних облика екстремизма и нуди смернице младим истраживачима како да приступе овој теми, чиме показује посебан академски и педагошки квалитет. Надаље, ауторка објашњава утицаје временског, просторног и културолошког фактора у одређењу екстремизма и истиче значајне

разлике између екстремизма и сродних феномена, попут радикализма, тероризма, популизма, фундаментализма и фанатизма. Иако је реч о сличним феноменима, који се често погрешно интерпретирају и употребљавају, они нису идентични. Стога је ауторкин напор да нијансира сличности и разлике и научни и друштвени допринос, те самим тим завређује пажњу.

У четвртом поглављу, професорка Ђорић објашњава процес радикализације и облике насилног екстремизма, те се потом бави процесом дерадикализације, представљајући примере Данске, Немачке, Холандије и Велике Британије, да би напослетку фокус био на дерадикализацију у затворима, будући да је реч о местима погодним за радикализацију. На крају поглавља, ауторка нуди одговор на питање „како детектовати потенцијалну радикализацију код појединца?“ и подвлачи да је крајње време да савремено друштво почне да решава узроке екстремизма, а не његове последице.

Пето и шесто поглавље тичу се екстремизма, миграција и религије. Почевши од узрока и врста миграција, анализе примера мигрантске кризе у Европи, до злоупотребе хришћанства и екстремних одговора на кризу у виду екстремне деснице, професорка Марија Ђорић даје научно и друштвено зна-

чајан увид у актуелне процесе. Европске државе суочиле су се са мигрантским таласом, који има низ безбедносних импликација, као што је ширење исламистички фондираног тероризма. Терористички напади широм европских градова то и потврђују. Међутим, професорка Ђорић упозорава да садашњој Европи не прети опасност само од цихадиста, већ и од екстремних десничара, јер, како ауторка подвлачи, екстремизам рађа екстремизам. Дакле, свака религија може бити злоупотребљена у генерисању политичког насиља (стр. 122). Управо због тога ауторка издваја три студије случаја, да би на примерима Србије, Немачке и Француске показала потенцијалне безбедносне изазове и како долази до бујања екстремизма.

Да екстремизам није само појава која се везује за мушки пол, сведочи ауторкин истраживачки напор да спозна и објасни везу између екстремизма, с једне стране, и жена и деце, с друге стране. Професорка Ђорић јасно наводи разлоге због који се жене одлучују да приступе екстремистичким организацијама и издваја начине регрутације жене за тероризам. Осим тога, ауторка долази до података да је на хиљаде деце учествовало унутар ИСИС-а у ратним сукобима, као и да су милиони деце били жртве ратних сукоба у последњој деце-

нији. Након објашњења веома заступљеног проблема, ауторка нуди протокол деловања, односно објашњава како да се препозна и спречи екстремизам код деце и младих. У том сегменту, ауторка посебну пажњу посвећује друштвеним мрежама, као месту на ком се све више промовишу различити облици екстремизма. Циљна група су неретко деца, због чега ауторка упозорава да је неопходан мултидисциплинарни приступ у превенцији појавних облика екстремизма.

На крају, ауторка пише о хулиганизму, пратећи развојне фазе од настанка до савременог облика хулиганизма, укључујући и „женски хулиганизам“, који је веома занимљива појава. Као што хулиганизам прати спорт, неретко је то случај и са коцкањем, због чега ауторка посвећује пажњу и тој појави, наводећи резултате емпиријског истраживања које је спровела. Истраживање је од посебног значаја, будући да професорка Ђорић анализира потенцијалну повезаност између коцкања у спортским кладионицама и хулиганизма у Србији и на основу добијених резултата предлаже да се они искористе за превенцију ризичних облика понашања, чиме потврђује да је ова књига од изразитог друштвеног значаја.

Научна монографија професорке Марије Ђорић предста-

вља резултат преданог, научно одговорног и часног рада, обогаћеног иновативним и смелим приступом, у циљу спознаје нове реалности. Осим оригиналног научног доприноса, књига „Екстремизам и нова реалност“ има изразит друштвени значај и капацитет да подстакне и покрене државне органе, организације, али и појединце, да доносе правовремене одлуке у контексту нових изазова и претњи са којима се суочава свет 21. века.

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или енглеском тј. руском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/

Радове за издања часописа слати на имејл-адресу: pr@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.

Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводиоцац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.”, „прев.”, „prir.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.
(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”

Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодрог П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.spesijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.
(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(Pronina v. Ukraine, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(Prosecutor v. Dusko Tadic, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити за резом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова. **Поднаслов**е навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикана/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абецедном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи

навести на српском језику.

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:

Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити слику предње корице;**

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања.

Наслов. Место издања:

издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

Форматирање осврта

Осврт формирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review
: часопис за политикологију, политичку
социологију, комуникологију и примењену
политику / главни и одговорни уредник
Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - .
- Београд Светозара Марковића 36) : Институт за
политичке студије, 2002 -
(Београд : Бирограф). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364